

# Водно-болотні угіддя України

Київ — 2006



Водно-болотні угіддя України. Довідник / Під ред. Марушевського Г. Б., Жарук І. С. — К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. — 312 с., 16 кольорових ілюстрацій.

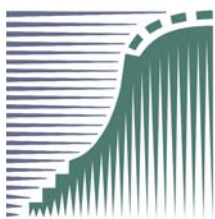
Цей довідник містить інформаційні описи 33 водно-болотних угідь міжнародного значення загальною площею 676 251 га та 23 цінних водно-болотних комплексів, перспективних для внесення до "Списку водно-болотних угідь міжнародного значення" (Рамсарський список), загальною площею 211 399 га. В додатках представлені постанови Кабінету Міністрів України та накази Мінприроди України, пов'язані з охороною та раціональним використанням водно-болотних угідь, а також переклад офіційних матеріалів "Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів" (Рамсарська конвенція), що стосуються заповнення "Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя. Версія 2006–2008 років".

Directory of Ukraine's Wetlands / Ed. by Gennadiy Marushevsky & Inna Zharuk. — Kyiv, Wetlands International Black Sea Programme, 2006. — 312 pp., 16 colour illustrations.

The Directory includes information on 33 wetlands of international importance with total area of 676,251 ha and 23 wetlands, totalling 211,399 ha, which have a great potential to be included in the List of Wetlands of International Importance ('Ramsar List'). Annexes include Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and orders of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine as well as translation of official documents of the Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (Ramsar Convention) that are connected with completion of the Information Sheet on Ramsar Wetlands (RIS) 2006–2008 version.

Редактори: Марушевський Г. Б., Жарук І. С., Фесенко Г. В., Дідух А. А., Дзюба Т. П.  
Підготовка карт: Коломицев Г. О.  
Макет: Сіренко І. П., Сіренко С. І.  
Фото на обкладинці: Костюшин В. А.

Editors: Gennadiy Marushevsky, Inna Zharuk, Gennadiy Fesenko, Alla Didukh, Tetyana Dzyuba  
Maps: Grigoriy Kolomytsev  
Layout: Igor Sirenko, Sergiy Sirenko  
Cover Photo: Vasiliy Kostyushin



Публікація підтримана Чорноморською програмою Ветландс Інтернешнл через грант, наданий Міністерством сільського господарства, природи і якості харчових продуктів Нідерландів та Міністерством міжнародних відносин Нідерландів (фонд MATRA/ Програма міжнародного природоуправління).

The publication has been supported by Wetlands International through a grant from the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality and the Ministry of Foreign Affairs of Netherlands (MATRA Fund/Programme International Nature Management).

## Зміст

<b>Передмова</b> .....	<b>5</b>
<b>Водно-болотні угіддя міжнародного значення</b> .....	<b>11</b>
1. Озеро Кугурлуй .....	13
2. Озеро Картал .....	16
3. Кілійське гирло .....	19
4. Озеро Сасик .....	25
5. Система озер Шагани-Алібей-Бурнас .....	28
6. Межиріччя Дністра і Турунчука .....	32
7. Північна частина Дністровського лиману .....	36
8. Тилігульський лиман .....	39
9. Дельта Дніпра .....	43
10. Ягорлицька затока .....	47
11. Тендрівська затока .....	51
12. Каркінітська та Джарилгацька затоки .....	55
13. Центральний Сиваш .....	60
14. Східний Сиваш .....	64
15. Молочний лиман .....	69
16. Обитічна коса та Обитічна затока .....	75
17. Гирло річки Берди, Бердянська затока та Бердянська коса .....	79
18. Білосарайська коса та Білосарайська затока .....	82
19. Крива затока та Крива коса .....	85
20. Шацькі озера .....	89
21. Заплава річки Прип'ять .....	92
22. Заплава річки Стохід .....	96
23. Озеро Синевир .....	99
24. Торфово-болотний масив Переброди .....	103
25. Поліські болота .....	108
26. Заплава Десни .....	112
27. Бакотська затока .....	120
28. Пониззя річки Смотрич .....	125
29. Дніпровсько-Орільська заплава .....	129
30. Великий Чапельський під .....	134
31. Аквально-скельний комплекс Карадагу .....	138
32. Аквально-скельний комплекс мису Казантип .....	143
33. Аквально-прибережний комплекс мису Опук .....	147
<b>Водно-болотні угіддя, перспективні для внесення до Рамсарського списку</b> .....	<b>153</b>
1. Фornoш .....	155
2. Чорне Багно .....	158
3. Озеро Турське .....	164
4. Черемське болото .....	167
5. Біле озеро та болото Коза-Березина .....	172
6. Болотний масив Сомино .....	176
7. Болотний масив Сира Погоня .....	180
8. Дідове озеро та урочище Плотниця .....	184

9. Бузькі брояки .....	188
10. Північно-східна частина Київського водосховища .....	194
11. Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин .....	198
12. Ділянка Дніпра між Києвом та Українкою .....	202
13. Верхів'я Кременчуцького водосховища .....	207
14. Сульська затока .....	213
15. Заплава Сули .....	218
16. Верхів'я річки Битиця .....	221
17. Заплава середньої частини річки Псел .....	227
18. Заплава річки Ворскла .....	234
19. Кременчуцькі плавні .....	241
20. Біленько-розумовські плавні .....	246
21. Верхів'я Каховського водосховища .....	253
22. Сіверськодонецька заплава .....	257
23. Клебан-Бик .....	261
<b>Додатки .....</b>	<b>267</b>
1. Постанова Кабінету Міністрів України (від 23 листопада 1995 р. № 935) "Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення" ....	269
2. Перелік водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів .....	270
3. Постанова Кабінету Міністрів України (від 29 серпня 2002 р. № 1287) "Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення" .....	271
4. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України (від 27.12.2002 № 524) "Про затвердження Структури, змісту і порядку ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення" .....	274
5. Головні організації щодо проведення досліджень і моніторингу за екологічним станом водно-болотних угідь міжнародного значення .....	278
6. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 11 квітня 2005 р. № 131 "Про охорону водно-болотних угідь міжнародного значення" ..	279
7. Установи природно-заповідного фонду України, на території яких знаходяться водно-болотні угіддя, яким 29 липня 2004 р. Бюро Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, надано статус водно-болотних угідь міжнародного значення .....	280
8. Інформаційний листок рамсарського водно-болотного угіддя (ВБУ). Версія 2006–2008 років .....	281
9. Пояснювальна записка та рекомендації щодо заповнення "Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя" .....	286
10. Annex I. Рамсарська система класифікації типів ВБУ .....	298
11. Annex II. Критерії для ідентифікації водно-болотних угідь міжнародного значення .....	301
12. Annex III. Додаткові рекомендації для підготовки карт та інших просторових даних для рамсарських угідь .....	309

## Передмова

Відповідно до "Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів" (Рамсарська конвенція) під водно-болотними угіддями розуміють "райони маршів, боліт, драговин, торфовищ чи водойм — природних або штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонуватих або солоних, включаючи морські акваторії, глибина яких під час відпливу не перевищує шести метрів".

Водно-болотні угіддя (ВБУ) мають велике як природне, так і соціокультурне значення. У планетарному аспекті велике екологічне значення мають висока акумулятивна і продуктивна здатність водно-болотних угідь, їх сполучна функція між суходільними та водними типами екосистем. Виключне екологічне значення водно-болотні угіддя мають як місця перебування для 2/3 усіх видів рослин і тварин, як ділянки продукування біомаси та кисню, як природні резервуари та фільтри очищення води.

Основна гідрологічна роль ВБУ полягає у перерозподілі стоку та впливі на різні форми водного режиму. ВБУ акумулюють вологу, переводять поверхневий стік у підземний, знижують висоту паводкової хвилі, збільшуючи тривалість паводку, та сприяють попередженню катастрофічних явищ. ВБУ збільшують величину мінімального стоку річок у посушливі періоди. У південних районах України вони зменшують прояви засолення внаслідок поповнення водоносних горизонтів прісними водами. Коренева система водної та коловодної рослинності закріплює береги річок, озер та морського узбережжя. Інтенсивне накопичення наносів перешкоджає розвитку ерозійних процесів. Густа рослинність зменшує швидкість течії, відфільтровує забруднення, зменшує каламутність води, що в свою чергу лімітує продуктивність планктону. Здатність водно-болотної рослинності та ґрунтів до утримування органічних речовин допомагає зменшити евтрофікацію водойм, яка призводить до посиленого росту водоростей, зменшення вмісту кисню у воді і, як наслідок, виникнення заморних явищ. Водно-болотна рослинність накопичує важкі метали, пестициди та інші токсичні речовини, очищуючи воду.

Екосистемна цінність водно-болотних угідь України визначається:

- трансконтинентальним значенням угідь як місць линьки і зимівлі для птахів, що мігрують між Євразією та Африкою;
- високим ступенем ландшафтного різноманіття (озера, лимани, мілководдя, опріснені затоки, заплавні ВБУ, марші, засолені степи, акумулятивні та материкові острови, глинисті кручі, піщано-мулисті пляжі, очеретяно-болотні хащі, цілинні степові ділянки, солончаківі болота, задерновані і купинясті луки, лісові озера та болота, а також штучні ландшафти: рисові поля, рибні ставки, промислові відстійники, агроценози, багаторічні трави, ліси, лісосмуги, лісопосадки тощо);
- великим біотичним різноманіттям;
- значною місткістю кормової бази для мігруючих птахів і птахів, що гніздяться;
- наявністю незамерзаючих ділянок акваторій Чорного та Азовського морів, що сприяє формуванню скупчень птахів для зимівлі.

Водно-болотні угіддя мають важливе соціально-культурне значення. Вони значною мірою задовольняють соціальні потреби у любительській та промисловій рибній ловлі, спортивному полюванні, туризмі та інших видах рекреації. Велике рекреаційне значення мають водні об'єкти, придатні для купання, бальнеологічні ресурси у вигляді мінеральних вод, мінеральних грязей та висококонцентрованих розсолів. Цінність ВБУ як об'єктів для мисливського промислу визначається, перш за все, видовим різноманіттям та чисельністю птахів. За раху-

нок цього промислу при відповідній організаційно-правовій регламентації можна забезпечити фінансову підтримку природоохоронної діяльності. Місцеве населення, яке традиційно займається рибальством, полюванням, сільським господарством створює свій особливий спосіб життя, який є частиною національної культурної спадщини.

Водно-болотними угіддями фактично є більша частина земель водного фонду України, до яких згідно із Земельним кодексом України (ст. 58) належать землі, зайняті:

- а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами;
- б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;
- в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- г) береговими смугами водних шляхів.

Згідно з даними Державного комітету водного господарства України, до земель водного фонду віднесено 4365,3 тис. га, з них землі, зайняті водними об'єктами, складають 2415,2 тис. га. Найбільша площа земель водного фонду припадає на водосховища — 1134,5 тис. га, в тому числі 688,1 тис. га знаходиться під водосховищами Дніпровського каскаду, 939 тис. га займають відкриті заболочені землі, 539,8 тис. га — озера та прибережні замкнуті водойми, 343,3 тис. га — лимани, 244,2 тис. га — річки та струмки. В Україні виявлено 2488 торф'яних родовищ із загальною площею близько 1 млн. га. Більше половини торф'яників знаходиться у межах Волинської, Рівненської та Чернігівської областей. Серед торф'яників переважають болота низинного типу живлення, сумарна площа яких складає майже 95% від загальної.

Україна є стороною "Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів" (Рамсарська конвенція). Згідно з положеннями цієї конвенції, Україна сама визначає (на основі критеріїв, визначених конвенцією) на своїй території водно-болотні угіддя, придатні для внесення до "Списку водно-болотних угідь міжнародного значення" (Рамсарський список), готує їх описи і надсилає для розгляду і затвердження до Секретаріату Рамсарської конвенції.

На виконання зобов'язань України в рамках Рамсарської конвенції Кабінет Міністрів України постановою "Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення" (№ 935 від 23.11.1995 р.) затвердив перелік з 22 водно-болотних угідь України міжнародного значення загальною площею 650 тис. га (див додатки 1 і 2). В 1998 р. Бюро Рамсарської конвенції включило ці угіддя до офіційного Переліку рамсарських угідь. Так було започатковано формування в Україні мережі водно-болотних угідь міжнародного значення.

Слід зазначити, що офіційна дата приєднання України до Рамсарської конвенції — 1 грудня 1991 р. Це пов'язано з тим, що ще у 1975 р. (за часів СРСР) статус водно-болотних угідь міжнародного значення було надано чотирьом ВБУ України (Ягорлицька затока, Тендрівська затока, Каркінітська затока і Дунайські плавні) загальною площею 211 тис. га. 29 жовтня 1996 р. Верховна Рада України постановила визнати Україну правонаступницею СРСР щодо участі в Рамсарській конвенції.

В 2002 р. з метою реалізації положень Закону України "Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів" (1996 р.) постановою Кабінету Міністрів України був затверджений "Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення" (див. додаток 3). Цей Порядок визначив процедуру надання водно-болотним угіддям статусу міжнародного значення відповідно до критеріїв Рамсарської конвенції. Він також передбачає, що на всі водно-болотні угіддя міжнародного значення складаються паспорти, забез-

печуться установлення спеціальних знаків на їх межах, а межі наносяться на плани та карти відповідних земельних ділянок (див. додатки 4 і 5).

7-ю нарадою Конференції договірних сторін Рамсарської конвенції, що відбулася в 1999 р. у м. Сан-Хосе (Коста-Ріка), було заплановано до 2005 р. збільшити кількість водно-болотних угідь міжнародного значення, внесених до Рамсарського переліку, вдвічі (до 2 тисяч). Реалізуючи рішення Конференції, Мінприроди України спільно з Чорноморською програмою Ветландс Інтернешнл в 2003 р. підготувало інформаційні описи 11 водно-болотних угідь, які були направлені до Бюро Рамсарської конвенції з метою надання їм статусу водно-болотних угідь міжнародного значення (див. додатки 6 і 7). Отже, **зараз мережа ВБУ міжнародного значення в Україні нараховує 33 водно-болотних угіддя загальною площею 676 251 га** (див. табл. 1 та кольорову вставку 1).

У 2003-2005 рр. Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл спільно з провідними українськими науковцями підготувала інформаційні описи ще 23 цінних водно-болотних комплексів (див. табл. 2 та кольорову вставку 1), що відіграють важливу роль у водно-болотних та суміжних з ними екосистемах, мають значну природоохоронну, рекреаційну, наукову та естетичну цінність і є перспективними для надання їм статусу ВБУ міжнародного значення.

Подальша підготовка пропозицій щодо внесення водно-болотних угідь України до Переліку рамсарських угідь здійснюватиметься по результатах проведення інвентаризації водно-болотних угідь, здійснення їх комплексної оцінки. Завдання розробки та впровадження Національної політики щодо водно-болотних угідь вимагає наявності адекватних знань про цінності, функції і ресурси ВБУ, які допоможуть забезпечити прийняття оптимальних управлінських рішень щодо їх збереження та раціонального (мудрого) використання. Інвентаризація водно-болотних угідь має забезпечувати інформацією про розташування угідь; про кількість, якість і стан їх природних ресурсів; про функції та екологічні, соціальні і культурні цінності водно-болотних угідь; про пріоритетність їх збереження; про зміни у розмірах та якості водно-болотних угідь; забезпечувати відповідність національних і міжнародних класифікацій водно-болотних угідь та їх порівнянність тощо. При цьому важливо максимально охопити усі ВБУ країни.

Найбільш дослідженими є водно-болотні угіддя Причорномор'я та Приазов'я. Утім, регулярний облік флори і фауни України тільки розпочинається. Щорічний первинний облік біорізноманіття здійснюється лише для об'єктів природно-заповідного фонду України та окремих промислових видів риб і ссавців і не є достатнім для обліку біорізноманіття водно-болотних угідь. Найкраще охороняються водно-болотні угіддя, які знаходяться в межах установ природно-заповідного фонду України.

При проведенні робіт з інвентаризації та створення кадастру водно-болотних угідь пріоритет варто надати найбільш цінним і важливим угіддям у наступному порядку:

- угіддя міжнародного значення;
- угіддя, які Україна пропонує внести до Переліку рамсарських угідь;
- угіддя, які мають національне значення;
- інші водно-болотні угіддя.

В цьому довіднику систематизовані наявні дані про найбільш цінні водно-болотні угіддя України і представлені повні описи 33 ВБУ міжнародного значення і 23 ВБУ, перспективних для внесення до Рамсарського списку.

Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл також створила базу даних водно-болотних угідь України із застосуванням ГІС-технологій (Arcview 9.1). На даний момент база містить

Таблиця 1. Водно-болотні угіддя України міжнародного значення

№	Назва ВБУ	Область	Площа, га	ПЗФ, га
1	Озеро Кугурлуй	Одеська	6500	0
2	Озеро Картал	Одеська	500	0
3	Кілійське гирло *	Одеська	32800	32800
4	Озеро Сасик	Одеська	21000	0
5	Система озер Шагани -Алібей -Бурнас *	Одеська	19000	0
6	Межиріччя Дністра і Турунчука *	Одеська	7600	4374
7	Північна частина Дністровського лиману *	Одеська	20000	3226
8	Тилігульський лиман	Одеська, Миколаївська	26000	26000
9	Дельта Дніпра *	Херсонська	26000	1000
10	Ягорлицька затока *	Херсонська, Миколаївська	34000	30300
11	Тендрівська затока *	Херсонська	38000	38000
12	Каркінітська та Джарилгацька затоки *	Херсонська, АР Крим	87000	27946
13	Центральний Сиваш *	Херсонська, АР Крим	80000	50000
14	Східний Сиваш *	Херсонська, АР Крим	165000	59148
15	Молочний лиман *	Запорізька	22400	19000
16	Обитічна коса та Обитічна затока	Запорізька	2000	2000
17	Гирло річки Берди, Бердянська затока та Бердянська коса *	Запорізька	1800	417
18	Білосарайська коса та Білосарайська затока *	Донецька	2000	2000
19	Крива затока та Крива коса	Донецька	1400	1400
20	Шацькі озера *	Волинська	32850	32850
21	Заплава річки Прип'ять	Волинська	12000	9550
22	Заплава річки Стохід	Волинська	10000	8750
23	Озеро Синевир	Закарпатська	29	29
24	Торфово -болотний масив Переброди	Рівненська	12718	7565
25	Поліські болота	Житомирська	2145	2145
26	Заплава Десни	Сумська	4270	4270
27	Бакотська затока *	Хмельницька	1590	1590
28	Пониззя річки Смотрич *	Хмельницька	1480	1480
29	Дніпровсько -Орільська заплава	Дніпропетровська	2560	2560
30	Великий Чапельський під	Херсонська	2359	2359
31	Аквально -скельний комплекс Карадагу	АР Крим	224	224
32	Аквально -скельний комплекс мису Казантип	АР Крим	251	251
33	Аквально -прибережний комплекс мису Опук	АР Крим	775	775
<b>Загалом</b>			<b>676251</b>	<b>372009 (55%)</b>

\* На кольоровий вклейці є космічний знімок цього угіддя, зроблений супутником Landsat у 2000 р.

інформацію про 56 угідь, представлених в цьому довіднику, а також близько 230 неповних описів ВБУ національного, регіонального і місцевого значення.

Інформаційні описи ВБУ готуються відповідно до "Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя". Слід зазначити, що у травні 2006 р. Секретаріат Рамсарської конвенції, ґрунтуючись на рішеннях 9-ї Конференції договірних сторін Рамсарської конвенції (2005 р., Уганда), суттєво доповнив і розширив усі матеріали, які стосуються інформаційного



**Таблиця 2. Водно-болотні угіддя України, перспективні для внесення до Рамсарського списку**

№	Назва ВБУ	Область	Площа, га	ПЗФ, га
1	Форнош	Закарпатська	210	0
2	Чорне Багно	Закарпатська	34	14
3	Озеро Турське	Волинська	1400	1235
4	Черемське болото	Волинська	2975,7	2975,7
5	Біле озеро та болото Коза -Березина	Рівненська	8051	8051
6	Болотний масив Сомино	Рівненська	10852	10852
7	Болотний масив Сира Погоня	Рівненська	9926	9926
8	Дідове озеро та урочище Плотниця	Житомирська	754	754
9	Бузькі брояки	Миколаївська	2950	1950
10	Північно -східна частина Київського водосховища *	Київська, Чернігівська	25600	25600
11	Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин *	Чернігівська	23650	6720
12	Ділянка Дніпра між Києвом та Українкою *	Київська	21002	2441
13	Верхів'я Кременчуцького водосховища *	Черкаська	18000	4510
14	Сульська затока *	Полтавська, Черкаська	3116 1,3	31161,3
15	Заплава Сули	Сумська	10598	4645,1
16	Верхів'я річки Битиця	Сумська	700	1
17	Заплава середньої частини річки Псел	Сумська	4860	1486,1
18	Заплава річки Ворскла	Сумська	13500	2606
19	Кременчуцькі плавні	Полтавська	5080	5080
20	Біленько -розумовські плавні	Запорізька	4295	0
21	Верхів'я Каховського водосховища	Запорізька	10600	400
22	Сіверськодонецька заплава	Луганська	3400	121 ,3
23	Клебан -Бик	Донецька	1800	1800
<b>Загалом</b>			<b>211399</b>	<b>122329,5 (57,8%)</b>

\* На кольоровий вклейці є космічний знімок цього угіддя, зроблений супутником Landsat у 2000 р.

опису ВБУ. Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл здійснила переклад цих матеріалів (див. додатки 8–12) для того, щоб їх можна було використати в якості методичних рекомендацій для оновлення інформаційних описів ВБУ. Забезпечення такого оновлення відповідає "духу" Рамсарської конвенції, оскільки відповідно до Резолюції VI.13 Сторонам конвенції рекомендовано переглядати дані, представлені в Інформаційному листку рамсарського ВБУ хоча б кожні 6 років.

На закінчення хочеться зазначити, що Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл розглядає цей довідник як один з перших кроків у напрямі до більш повного, систематичного опису водно-болотних угідь України та розуміння їх екологічної і соціальної цінності та важливості як для людей, так і для підтримання біорізноманіття. Ми сподіваємось, що довідник буде корисним для багатьох природоохоронців і сприятиме більш раціональному використанню водно-болотних угідь та збереженню водно-болотного різноманіття.

*Василь Костюшин*

*Геннадій Марушевський*

*Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл*



# **Водно-болотні угіддя міжнародного значення**



## 1. Озеро Кугурлуй

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°17' пн. ш., 28°40' сх. д.

**Розташування:** Північно-Західне Причорномор'я, в нижній частині басейну Дунаю біля кордону з Румунією, в межах Ізмаїльського та Кілійського районів Одеської області, за 10 м південно-східніше від с. Новосільське. Найближче рамсарське угіддя – озеро Картал. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ – р. Дунай, озера Ялпуг та Картал.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна – 0,5 м, максимальна – 2,5 м.

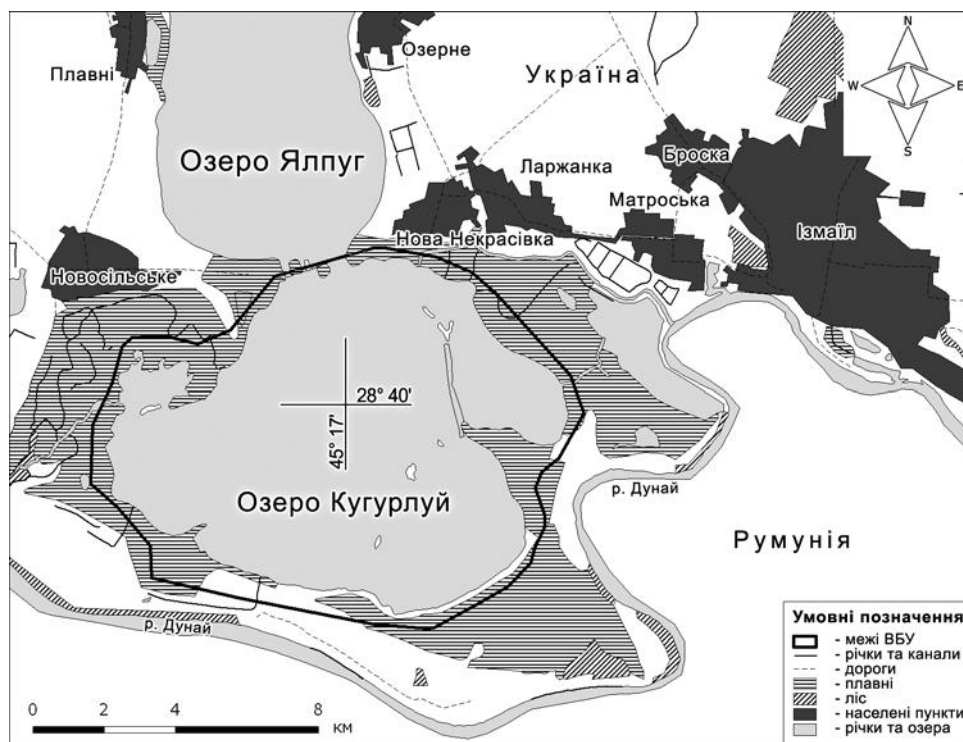
**Площа:** 6500 га.

**Огляд:** Прісноводне мілке озеро з низькими болотистими берегами. Важливе місце гніздування і сезонних скупчень птахів (до 30 тис. особин), а також розмноження риб та амфібій.

**Рамсарські критерії:** 1, 3, 4, 5, 6.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Типова заплавна водойма з флорою та фауною, характерною для найбільших річкових дельт Європи.
- (3) Тут постійно трапляється велика кількість видів Гусеподібних *Anseriformes*, Сивкоподібних *Charadriiformes*, Пеліканоподібних *Pelecaniformes*, які є показниками екологічного стану ВБУ.



- (4) В усі сезони забезпечує умови для багатьох видів птахів водно-болотного комплексу, є місцем зростання ряду рідкісних і зникаючих видів рослин.
- (5) Тут гніздяться близько 5 тис. пар птахів, а в осінньо-зимовий період налічується до 30 тис. особин.
- (6) В межах ВБУ зосереджено більше 1% європейської гніздової популяції баклана малого *Phalacrocorax pygmaeus*, близько 3% — косаря *Platalea leucorodia*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Клімат помірно-континентальний з короткою м'якою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів складає 350–400 мм, випаровування — 800–900 мм. Іноді озеро вкривається кригою (не більше, ніж на 1 місяць). Рівень води в озері залежить від рівня води у Дунаї, з якого поступає до 86% води. Завдяки мілководності, озеро добре прогривається, що сприяє бурхливому розвитку гідробіонтів, які є основними кормовими об'єктами для риб та водно-болотних птахів (хоча це також може спричинити “цвітіння води” внаслідок масового розвитку водоростей). Рибопродуктивність водойми — 20–40 кг/га на рік. Кількість органічної речовини у воді становить 14,05–18,06 мг/л, а мінералізація — 278–514 мг/л.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Озеро Кугурлуй розташоване в заплаві Дунаю, з'єднується з ним кількома каналами, а з розташованими неподалік озерами Ялпуг і Каргал — невеликими протоками. Площа змінюється від 60 до 80 км<sup>2</sup>, середня глибина складає 1,04 м, максимальна — 3 м, в посушливі періоди — до 1,5 м. В окремі роки глибина озера не перевищує 0,6–0,9 м. Донні відклади формуються у вигляді чорного мулу.

**Тип ВБУ:** О.

**Екологічні особливості:** Основна рослинність: очеретяні зарості з ділянками болотних, заплавних, відкрито-водних та галофітних угруповань з такими видами: мітлиця велетенська *Agrostis gigantea* і повзуча *A. stolonifera*, китник лучний *Alopecurus pratensis*, азоли каролінська *Azolla caroliniana* і папоротевидна *A. filiculoides*, осоки гостра *Carex acuta*, гостровидна *C. acutiformis* і несправжньосмикавцева *C. pseudocyperus*, пирії азовський *Elytrigia maotica* і повзучий *E. repens*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum* і Мейєра *L. meyeri*, латаття біле *Nymphaea alba*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*, глечики жовті *Nuphar lutea*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесники гребінчастий *Potamogeton pectinatus* і пронизанolistий *P. perfoliatus*, покісниця розставлена *Puccinellia distans*, верби біла *Salix alba* і попеляста *S. cinerea*, куга озерна *Schoenoplectus lacustris*, рогази вузьколистий *Typha angustifolia* і широколистий *T. latifolia*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l. Береги озера ховаються в заплаві Дунаю. Чверть його площі займають зарості вищої водної рослинності (переважно очерет звичайний, рогіз вузьколистий, куга озерна, сусак зонтичний *Butomus umbellatus*). Водяна рослинність (переважно рдесники пронизанolistий і гребінчастий, валіснерія спіральна *Vallisneria spiralis*, *Chara* sp.) займає більш ніж 10% водної поверхні.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: II категорія — альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, білоцвіт літній *Leucojum aestivum*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l.; III категорія — коручка болотня *Epipactis palustris*, зозулинець болотний *Orchis palustris*.

**Цінна фауна:**

Ссавців в угідді нараховується 22 види. Серед них: полівки водяна *Arvicola terrestris* і звичайна *Microtus arvalis*, ховрах крапчастий *Citellus suslicus*, ондатра *Ondatra zibethicus*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, кріт європейський *Talpa europaea*, свиня дика *Sus scrofa*, борсук звичайний *Meles meles*, норка європейська *Mustela lutreola*, тхір лісовий *M. putorius*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

Дрібні ссавці та кажани вивчені недостатньо. Порівняно численними є свиня дика та ондатра. До списку зникаючих видів внесені норка європейська та кіт лісовий *Felis silvestris*.

**Птахи.** Озеро є одним з найважливіших місць існування водно-болотяних птахів. Загалом тут відмічено 240 видів птахів, тобто 94% усіх видів, зареєстрованих в дельті Дунаю та прилеглих водно-болотних угіддях за останні 20 років. 42 види занесені до Червоної книги України, 5 з них — до Європейського червоного списку: пелікан кучерявий *Pelecanus crispus*, баклан малий *Phalacrocorax pygmaeus*, червоновола казарка *Rufibrenta ruficollis*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* та чернь білоока *Aythya nyroca*. Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу становить близько 5 тис. пар водно-болотяних птахів (переважно на болотистих ділянках та в заростях очерету). В його складі — рідкісні баклан малий (80 пар), косар *Platalea leucorodia* (150 пар), чернь білоока (40–50 пар), пелікан кучерявий, коровайка *Plegadis falcinellus* (80 пар), а також звичайніші бугайчик *Ixobrychus minutus*, квак *Nycticorax nycticorax*, лиска *Fulica atra* (2 тис. пар), лебідь-шипун *Cygnus olor* (180 пар), мартин звичайний *Larus ridibundus* (400 пар) та інші. Це відоме місце годівлі та відпочинку пелікана рожевого *Pelecanus onocrotalus* та перебування під час міграцій лелеки білого *Ciconia ciconia*. В міграційний період й під час зимівлі на озері та його околицях збирається велика кількість водно-болотяних птахів, зокрема гуска білолоба *Anser albifrons* (4 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (3,5 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (4,5 тис. ос.), лиска (10 тис. ос.), мартин звичайний (2 тис. ос.) тощо. Загальна чисельність птахів у сезонних скупченнях сягає 30 тис. особин.

В угідді трапляється 5 видів рептилій (черепаха болотяна *Emys orbicularis* та ін.) та 11 видів амфібій (жаби озерна *Rana ridibunda* та їстівна *R. esculenta*, ропуха зелена *Bufo viridis* тощо; один вид — тритон *Triturus* sp. — занесений до Європейського червоного списку).

В межах угіддя зустрічається 13 видів риб: лящ звичайний *Abramis brama*, білизна звичайна *Aspius aspius*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, карась звичайний *Carassius carassius*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, щука звичайна *Esox lucius*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, краснопірка звичайна *Scardinius erythrophthalmus*, сом європейський *Silurus glanis* та лин озерний *Tinca tinca*.

В межах угіддя трапляється молюск турикаспія лінкта *Turricaspia lincta*, занесений до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Має велике значення для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. Тут розташовані археологічні об'єкти (зараз ведуться розкопки давніх поховань). Практикується, але в незначних масштабах, неорганізований туризм. Для місцевого населення це традиційне місце риболовлі.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: використання природних ресурсів (полювання, рибництво та рибальство, випасання худоби, сінокосіння, рекреація) обмежується та контролюється. Прилеглі землі: крім вищевказаних ведеться традиційне сільське господарство, в тому числі виноградарство, вирощування рису та заготівля очерету.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У минулому систему природних каналів з Дунаєм було порушено внаслідок модифікації території, що призвело до замулення дна озера. Однак через повені ці канали відновилися, осадові про-

цеси призупинилися, хоча якість води знизилася. Іноді це ставало причиною масової загибелі риби. Браконьєрство (незаконне мисливство та рибальство) становить додаткову небезпеку угіддю.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (3UA001). Обмеження та контроль використання природних ресурсів.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Угіддя включено до списку запропонованих природних об'єктів національного значення. Планується включення до складу Дунайського біосферного заповідника.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Екологічні дослідження проводять науковці Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова та Національної академії наук України.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Природоохоронне виховання проводиться в середніх загальноосвітніх школах. Інформація про угіддя поширюється через плакати і буклети, лекції і публікації науковців та експертів з різних наукових організацій.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Практикується неорганізований туризм, але в незначних масштабах.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землекористувачі (організації та громадяни) і місцева адміністрація. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, м. Одеса, 65107, тел.: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 2. Озеро Картал

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°17' пн. ш., 28°31' сх. д.

**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я, в нижній частині басейну Дунаю, біля кордону з Румунією, Кілійський район Одеської області, за 7 км південно-східніше від с. Орлівка. Найближче рамсарське угіддя — озеро Кугурлуй. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ — р. Дунай, озера Кагул та Кугурлуй.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 1,4 м, максимальна — 1,6 м.

**Площа:** 500 га.



**Огляд:** Мілке прісноводне озеро в дельтовій частині Дунаю з низькими болотистими берегами. Важливе місце гніздування і сезонних скупчень птахів, нересту риб і амфібій, а також локалізації багатьох рідкісних та зникаючих видів рослин.

**Рамсарські критерії:** 1, 3, 4, 5, 6.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

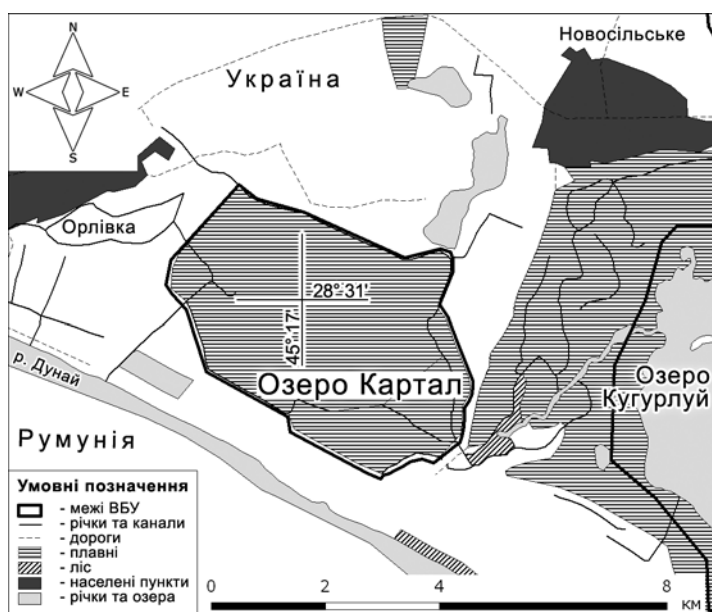
- (1) Типова заплавна водойма з флорою та фауною, характерними для найбільших річкових дельт Європи.
- (3) Тут постійно трапляється багато представників Гусеподібних *Anseriformes*, Сивкоподібних *Charadriiformes*, Пеліканоподібних *Pelecaniformes*, які є показниками екологічного стану ВБУ.
- (4) Угіддя забезпечує умови перебування для численних водно-болотяних птахів, що гніздяться або зимують.
- (5) Тут гніздиться близько 25 тис. пар птахів. В осінньо-зимовий період налічується до 40 тис. особин водно-болотяних птахів.
- (6) В межах угіддя гніздиться більше 1% європейської популяції баклана малого *Phalacrocorax pygmaeus*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Клімат помірно континентальний з короткою м'якою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 350–400 мм, а випаровування — 800–900 мм. В окремі зими озеро може замерзати, але не більше, ніж на 1 місяць. Озеро Картал є системою мілководних заплавних озер (Картал, Дервент, Довге), з'єднаних каналами. Рівень води в озері залежить від рівня води в Дунаї. Мінеральний склад води змінюється від гідрокарбонатного до хлоридно-натрієвого, а ступінь мінералізації коливається між 450 та 3390 мг/л.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Озеро Картал належить до західної групи дунайських водойм. З'єднується з Дунаєм та іншими водоймами цієї групи (озерами Кагул, Ялпуг, Кугурлуй) штучними каналами (Векіта, Орловський, Скунда, Репіда та інші). Площа водної поверхні — 1400 га. Середня глибина — 1,04 м, максимальна — близько 3 м. У посушливі періоди глибина озера не перевищує 1,5 м. Донні відклади формуються у вигляді чорного мулу.

**Тип ВБУ:** К, Ts.

**Екологічні особливості:** Головні біотопи: очеретяні зарості з ділянками болотяних, заплавних, відкрито-водних та галофітних угруповань з такими видами: мітлиці велетенська *Agrostis gigantea* і повзуча *A. stolonifera*, китник лучний *Alopecurus pratensis*, азоли каролінська *Azolla caroliniana* і папоротевидна *A. filiculoides*, осоки гостра *Carex acuta*, гостровидна *C. acutiformis* і несправжньосмикавцева *C. pseudocyperus*, пирії азовський *Elytrigia maeotica* і повзучий *E. repens*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum* і Мейєра *L. meyeri*, латаття біле *Nymphaea*



*alba*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*, глечики жовті *Nuphar lutea*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесники гребінчастий *Potamogeton pectinatus* і пронизанолистий *P. perforiatus*, покісниця розставлена *Puccinellia distans*, верби біла *Salix alba* і попеляста *S. cinerea*, куга озерна *Schoenoplectus lacustris*, рогози вузьколистий *Typha angustifolia* і широколистий *T. latifolia*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l. Береги озера ховаються у заплаві Дунаю. Чверть його площі займають зарості вищої водяної рослинності (з очерету звичайного, рогозу вузьколистого, куги озерної, сусаку зонтичного *Butomus umbellatus* тощо). Занурена рослинність (переважно із рдесників гребінчастого *Potamogeton pectinatus* та кучерявого *P. crispus*) займає більше 10%, а рослини з плаваючим листям (водяний горіх плаваючий, глечики жовті) — до 20% водної поверхні. Завдяки значному прогріванню водойма характеризується багатством гідробіонтів, які є основними кормовими об'єктами риб та водно-болотних птахів (хоча це також може спричинити "цвітіння води" через масовий розвиток водоростей). Рибопродуктивність озера становить 20–50 кг/га на рік.

**Цінна флора:** Види Червоної книги України: II категорія — альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** полівки водяна *Arvicola terrestris* і звичайна *Microtus arvalis*, ховрах крапчастий *Citellus suslicus*, ондатра *Ondatra zibethicus*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, кріт європейський *Talpa europaea*, свиня дика *Sus scrofa*, борсук звичайний *Meles meles*, норка європейська *Mustela lutreola*, тхір лісовий *M. putorius*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

**Птахи.** Зареєстровано 140 видів птахів, з яких 32 види, зокрема коровайка *Plegadis falcinellus*, косар *Platalea leucorodia* (500 ос.), баклан малий *Phalacrocorax pygmaeus* (100 ос.), чапля жовта *Ardeola ralloides*, казарка червоновола *Rufibrenta ruficollis* (800 ос.), чернь білоока *Aythya nyroca* (100 ос.), балабан *Falco cherrug* та кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, занесені до Червоної книги України. Баклан малий, косар та казарка червоновола, крім того, занесені до Європейського червоного списку. Найулюбленішими місцями гніздування водно-болотних птахів є заплава, зарості очерету та іншої болотняної рослинності, що чергуються з ділянками відкритої води. Загальна чисельність птахів, що гніздяться, становить близько 25 тис. пар. Найчисленніші — лиска *Fulica atra* (2 тис. пар), крячок білощокий *Chlidonias hybrida* (200–500 пар), попелюх *Aythya ferina* (15–20 пар), лебідь-шипун *Cygnus olor* (60 пар). Місцями сезонних скупчень, в яких кількість птахів досягає 40 тис. особин, слугують усі водні ділянки з мозаїчною водно-болотняною рослинністю. В міграційний період й під час зимівлі на озері та в його околицях збирається велика кількість водно-болотних птахів, зокрема гуска білолоба *Anser albifrons* (5 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (500 ос.), попелюх (500 ос.), лиска (6 тис. ос.), мартин звичайний *Larus ridibundus* (1 тис. ос.), пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus* (500 ос.) тощо.

**Рептилії:** черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

**Амфібії:** жаби озерна *Rana ridibunda* та їстівна *R. esculenta*, ропуха зелена *Bufo viridis*.

**Риби:** лящ звичайний *Abramis brama*, білизна звичайна *Aspius aspius*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, карась звичайний *Carassius carassius*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, щука звичайна *Esox lucius*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, краснопірка звичайна *Scardinius erythrophthalmus*, сом європейський *Silurus glanis*, лин озерний *Tinca tinca*.

**Соціальні та культурні цінності:** Має велике значення для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. Тут розташовані археологічні об'єкти (зараз ведуться розкопки давніх по-

ховань). Практикується, але в незначних масштабах, неорганізований туризм. Для місцевого населення це традиційне місце риболовлі.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: полювання, рибництво та рибальство, випасання худоби, сінокосіння, рекреація (використання природних ресурсів обмежується та контролюється). Прилегли землі: крім згаданих форм природокористування ведеться традиційне сільське господарство, в тому числі виноградарство, вирощування рису та заготівля очерету.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** До відомих чинників, що становлять загрозу угіддю, належать неконтрольоване випалювання очерету та браконьєрство (мисливство та рибальство). Осушувальні роботи призвели до зниження якості води.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Обмеження та контроль за використанням природних ресурсів. Озеро Картал є рамсарським угіддям (ЗУА002).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** ВБУ включене до списку пропонуванних природних об'єктів національного значення. Планується його включення до складу Дунайського біосферного заповідника.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводяться співробітниками Інституту зоології НАН України та Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Практикується, але в незначних масштабах, неорганізований туризм.

**Юрисдикція:** Землекористувачі (організації та громадяни) і місцева адміністрація є виконавчими органами, відповідальними за охорону угіддя. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

### 3. Кілійське гирло

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45° 22' пн. ш., 29° 42' сх. д.

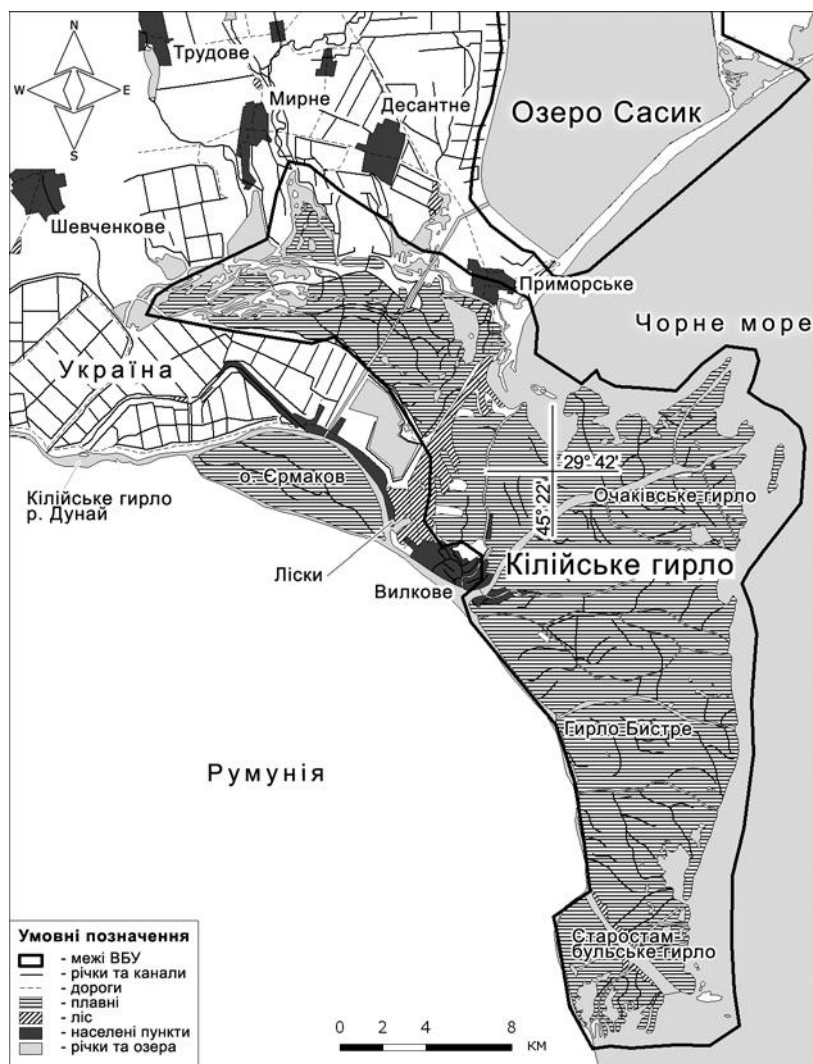
**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я. Угіддя є частиною дельти Дунаю і розташоване біля державного кордону з Румунією. За адміністративним поділом знаходиться в Кілійському районі Одеської області за 20–30 км південно-східніше від м. Кілія. Найбільшим населеним пунктом в околицях угіддя є м. Вилкове, а найближчими рамсарськими ВБУ — озеро Сасик та румунська частина дельти Дунаю. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ — Чорне море і заболочені території нижньої частини дельти Дунаю.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 0,6 м.

**Площа:** 32800 га.

**Огляд:** Дельта Дунаю є екотонною зоною типу "річка-море" і характеризується надзвичайно високим рівнем видового та біотопічного різноманіття. Різноманіття водних біотопів, сприятливий клімат, висока продуктивність водойм, гарні захисні умови та близькість сільгоспугідь до полів зернових обумовлюють високу біологічну ємність дельти та її привабливість для водно-болотних птахів. Це широко відоме місце гніздування, линяння, зимівлі та зупинки водно-болотних птахів під час міграцій, велике нерестовище риб та амфібій. Тут розташовані кормові біотопи багатьох морських птахів.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5, 6, 8.



#### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(2) Є місцем гніздування таких рідкісних птахів, як пелікан кучерявий *Pelecanus crispus* і чернь білоока *Aythya nyroca*, а також зимівлі казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis*.

(3, 4) Одне з не багатьох в Європі місць зростання рідкісних, реліктових та ендемічних видів водно-болотних рослин: водяного горіха плаваючого *Trapa natans*, сальвінії плаваючої *Salvinia natans*, латаття білого *Nymphaea alba*, глечиків жовтих *Najas flexilis*, плавуна щитолостого *Nymphoides peltata*, каулінії малої *Caulinia minor*, ряски горбатой *Lemna gibba*, вольфії безкореневої *Wolffia arrhiza*, колосняка чорноморського *Leymus sabulosus*, метлюги приморської *Apera maritima*, споришу розлогого *Polygonum patulum*. Екологічну якість угіддя визна-

чають численні представники Лелекоподібних *Ciconiiformes*, Мартинових *Laridae* та Качкових *Anatidae*.

(4, 8) Відоме нерестовище риб та місце розмноження амфібій.

(5) У всі сезони є місцем перебування величезної кількості водно-болотяних птахів (яких тут регулярно перебуває понад 20 тис. особин) — мігрантів і тих, що гніздяться або зимують.

(6) В межах угіддя зареєстровано більше 1% європейських популяцій баклана малого *Phalacrocorax pygmaeus* та орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Головні рукави та протоки дельти характеризуються дуже сильною течією. В періоди високого стояння води острови затоплюються, а водойми, розташовані на них, наповнюються. Всі водойми дельти прісні, за винятком мілководних заток в її приморській частині. Хід седиментаційних процесів залежить від погодних умов у басейні Дунаю. Внаслідок значної ерозії і впливу осадів з каналів та моря ВБУ характеризується значною мобільністю. Рівень води в дельті залежить від такого сезонного явища, як березневі повені. Найвищий рівень води спостерігається наприкінці березня і тримається 2–3 тижні. В цей час майже 95% території дельти затоплено водою. Між повенями середній рівень води досягає 80–180 см. Поверхневий стік у липні—серпні зменшується, а у вересні—жовтні досягає стійкої рівноваги. Рівень води, передусім у водоймах східної приморської частини угіддя, залежить від напрямку та сили вітру і протягом доби може змінюватись на 90 см. Дунайська вода є помірно твердою з середньою мінералізацією. Вміст кисню знаходиться в межах нормальної насиченості, хоча відмічаються періоди його дефіциту (взимку) або надлишку (влітку). Гідрохімічний режим водойм, що знаходяться в межах угіддя, нестабільний. Температура і солоність води, особливо у приморській частині угіддя, зазнають істотних коливань, які значною мірою залежать від сильних вітрів східного напрямку. Так, у самому гирлі річки солоність води досягає 1,8‰. Замулення води в середньому складає 174 г/м<sup>3</sup>. Вода є найбільш каламутною в рукавах та каналах, тоді як у приморських затоках (як відкритих, так і закритих та напівзакритих), вона значно прозоріша. Каламутність води найбільша в червні, а найменша у жовтні—листопаді.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя є дельтою Кілійського річища Дунаю. В його межах представлені заболочені ділянки, заплавні ліси, протоки, канали, алювіальні острови, прісноводні озера, піщані пасма, а в приморській частині — низькі піщані коси, що відокремлюють затоки від моря. Тут є й материкові острови, більшість з яких розташована між Очаківським та Старо-Стамбульським рукавами. До складу угіддя входить також смуга Чорного моря завширшки 1 км, що оточує дельту зі сходу. Плескати острови алювіального походження відділяються один від одного різними за величиною каналами. В пониженій приморській частині вони впадають в систему відкритих мілководних заток, що відділяються від моря низькими мулистопіщаними косами та підводними барами.

**Гідрологічна цінність:** Воду з гирла використовують для поливу рисових полів і потреб рибних господарств, а також для комунального водопостачання міст Вилкове та Кілія. Головний канал є основним судноплавним шляхом, який сполучає порт Усть-Дунайськ з іншими портами України та інших країн, які мають вихід до Дунаю.

**Тип ВБУ:** F, L, 9.

**Екологічні особливості:** Рослинність дельти є надзвичайно багатою, з переважанням гідрофільних рослинних асоціацій. Ценози боліт, відкритих плес, підтоплених рівнинних лісів, заплавних лук та галофітні угруповання включають 651 вид судинних рослин, зокрема митлиці велетенську *Agrostis gigantea* і повзучу *A. stolonifera*, китник лучний *Alopecurus pratensis*.

sis, азоли каролінську *Azolla caroliniana* і папоротевидну *A. filiculoides*, осоки гостру *Carex acuta*, гостровидну *C. acutiformis* і несправжньосмикавцеву *C. pseudocyperus*, пирії азовський *Elytrigia maeotica* і повзучий *E. repens*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum* і Мейєра *L. meyeri*, латаття біле *Nymphaea alba*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*, глечики жовті *Nuphar lutea*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесники гребінчастий *Potamogeton pectinatus* і пронизанолистий *P. perfoliatus*, покісницю розставлену *Puccinellia distans*, верби білу *Salix alba* і попелясту *S. cinerea*, кугу озерну *Schoenoplectus lacustris*, рогози вузьколистий *Typha angustifolia* і широколистий *T. latifolia* та водяний горіх плаваючий *Trapa natans*. Більшість рослин належать до літорального флористичного комплексу. Острови Кілійського гирла вкриті озерною та болотяною рослинністю, головним чином, очеретом звичайним, рогозом вузьколистим та представниками родів їжача голівка *Sparganium* і осока *Carex* sp. На більш підвищених ділянках зростають верба біла, живокіст *Symphytum* sp., паслін солодко-гіркий *Solanum dulcamara*. Рослинність водоєм представлена багатьма зануреними та плаваючими видами, зокрема, великі ділянки вкривають валіснерія спіральна *Vallisneria spiralis*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans* (релікт), водяний горіх плаваючий (релікт), латаття біле, кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*, різуха *Najas*. Піщані та мулисті коси зайняті солянками *Salsola*, колосняком китицевим *Leymus racemosus*, нетребою *Xanthium*, мати-й-мачухою звичайною *Tussilago farfara*. Уздовж 12-кілометрової приморської смуги великих островів можна побачити обліпиху крушиновидну *Hippophae rhamnoides*, зарості якої займають майже 60 га. Навесні та влітку мілководні затоки і мілководдя на затоплених островах добре прогріваються і характеризуються високою продуктивністю. Тут є всі умови для розвитку планктону, нектону та бентосу (насамперед, ракоподібних, молюсків та личинок комах), що забезпечує багату кормову базу для хребетних тварин.

**Цінна флора:** Флора дельти Дунаю налічує 65 ендеміків понто-каспійського флористичного комплексу. 16 видів занесено до Червоної книги України.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** полівка звичайна *Microtus arvalis*, тхір лісовий *Mustela putorius*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, ондатра *Ondatra zibethicus*, свиня дика *Sus scrofa*, кріт європейський *Talpa europaea* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*. Види з Червоної книги України: видра річкова *Lutra lutra*, норка європейська *Mustela lutreola*, полівка водяна *Arvicola terrestris*, горностай *Mustela erminea*.

**Птахи.** Загальна кількість водно-болотних птахів, що розмножуються в межах угіддя, становить 25 тис. пар, які гніздяться переважно в очереті, заплавах лісах, на невеличких островах і півостровах. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є крячки річковий *Sterna hirundo* (до 5,5 тис. пар) і рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (до 5 тис. пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (до 4 тис. пар), чепура мала *Egretta garzetta* (430 пар), лиска *Fulica atra* (500 пар), квак *Nycticorax nycticorax* (490 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (250 пар), мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (2420 пар). Тут також гніздяться види з Червоної книги України: малий баклан *Phalacrocorax pygmaeus* (до 750 пар), пелікан кучерявий *Pelecanus crispus* (3 невдалі спроби гніздування), чапля жовта *Ardeola ralloides* (до 125 пар), чернь білоока *Aythya nyroca* (до 120 пар), пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (10 пар), кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (6 пар). Малий баклан та пелікан кучерявий, а також кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*, який зрідка трапляється тут на прольоті, занесені також до Європейського червоного списку. Крім того, в Кілійській дельті під час годівлі та линяння трапляється ще один рідкісний вид, що охороняється, — пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus*. Кілійське гирло є

важливим місцем линяння лебедя-шипуну *Cygnus olor*, лиски, гуски сірої *Anser anser* та крижня.

Восени та навесні тут можна зустріти до 133 видів мігруючих птахів. Серед водно-болотяних видів найчисленнішими є представники рядів Гусеподібні *Anseriformes*, Пірникозоподібні *Podicipediformes*, Сивкоподібні *Charadriiformes*, Лелекоподібні *Ciconiiformes* та Пеліканоподібні *Pelecaniformes*. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крижень (до 23 тис. ос.), чернь білоока (до 1800 ос.), чирянка велика *Anas querquedula* (до 11,5 тис. ос.), лиска (до 8 тис. ос.), гуска сіра, лебідь-шипун (до 4,5 тис. ос.), мартин жовтоногий (до 2,5 тис. ос.), чоботар *Recurvirostra avosetta* (до 2,8 тис. ос.), кулик-сорока (250 ос.), баклани великий (до 20 тис. ос.) і малий (до 3 тис. ос.), пелікан рожевий (до 2,5 тис. ос.), косар *Platalea leucorodia* (до 1,4 тис. ос.), коровайка *Plegadis falcinellus* (до 4,8 тис. ос.) та інші. Проліт проходить переважно вздовж узбережжя, з місцями відпочинку на затоках та піщаних косах. Загальна кількість мігрантів, які щорічно пролітають цим районом, становить близько 2–3 млн птахів. На зимівлю тут можуть залишатися до 28 тис. птахів. Серед зимуючих птахів найпомітнішими є качки (крижень, свищ *Anas penelope*, чирянка мала *A. crecca*, попелюх *Aythya ferina*, чернь білоока тощо), гуска сіра (до 6,8 тис. ос.), казарка червоновола *Rufibrenta ruficollis*, лебідь-кликун *Cygnus cygnus* (до 2,5 тис. ос.), мартини звичайний *Larus ridibundus*, сизий *L. canus* і жовтоногий, а також лиска і кульон великий *Numenius arquata*. У нетривалі періоди холодів, що зрідка трапляються в Приазов'ї та на Північному Каспії, птахи, що зимують в цих регіонах, відлітають до дельти Дунаю.

Рептилії: черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

Амфібії: ропуха зелена *Bufo viridis*, квакша звичайна *Hyla arborea*, жаби їстівна *Rana esculenta* та озерна *R. ridibunda*.

Риби: лящ звичайний *Abramis brama*, білизна звичайна *Aspius aspius*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, карась звичайний *Carassius carassius*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, щука звичайна *Esox lucius*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, краснопірка звичайна *Scardinius erythrophthalmus*, сом європейський *Silurus glanis* та лин озерний *Tinca tinca*. До складу іхтіофауни входять переважно місцеві, в тому числі і прохідні, види риб. Мілководні ділянки заток, що добре прогріваються, є місцем нересту та росту мальків багатьох корошових риб і дунайських оселедців (оселедець чорноморсько-азовський *Alosa pontica*, пузанок чорноморський *A. caspia nordmanni*). До Червоної книги України занесені: лосось дунайський *Hucho hucho* ssp. *hucho* (ендемичний підвид), стерлядь *Acipenser ruthenus*, йорж смугастий *Gymnocephalus schraetser*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus* та умбра звичайна *Umbra krameri*, чопа малий *Zingel streber streber* та звичайний *Z. zingel*.

Безхребетні: Види з Червоної книги України: стрілки Ліндена *Coenagrion lindeni* та Меркурія *C. mercuriale*, турикаспія лінкта *Turricaspia lincta*. Серед гідробіонтів найчисленнішими є прісноводні види, але також добре представлені види так званого понто-каспійського комплексу, зокрема копеподи *Eurytemora affinis*, *E. vorax* та ін.

**Соціальні та культурні цінності**: Угіддя є важливим центром відпочинку, має велике значення для екологічної освіти та наукових досліджень. У Кілійському гирлі знаходиться невелике мальовниче місто Вилкове, більша частина якого розкинулася на островах. Його характерною особливістю є численні канали та протоки, що надають місту дуже своєрідного вигляду і завдяки чому в народі його називають українською Венецією. Вилкове є одним із старовинних центрів старообрядництва. Традиційним видом діяльності місцевих мешканців є рибальство. Воду з гирла використовують для поливу рисових полів і потреб рибних господарств, а також

для комунального водопостачання міст Вилкове та Кілія. Головний канал є основним судноплавним шляхом, який сполучає порт Усть-Дунайськ з іншими портами України та інших країн, які мають вихід до Дунаю.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: На заповідних ділянках Дунайського біосферного заповідника заборонено всі види землекористування. Поза заповідною зоною всі види використання природних ресурсів (полювання, в т. ч. спортивне, рибальство, розведення риби, випасання худоби та коней, вилов жаб, рекреація тощо) знаходяться під контролем і лімітуються. Прилеглі землі: Практикуються всі перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (виноградарство, вирощування рису, заготівля молдавського очерету тощо). Адміністрація Дунайського біосферного заповідника впроваджує в Кілійському гирлі екотуризм.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Забруднення територій, масове випасання худоби, обробка землі, неконтрольоване випалювання очерету та незаконні рибальство і мисливство.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА003). Входить до складу Дунайського біосферного заповідника, створеного за наказом Президента України від 10 серпня 1998 р. на основі заповідника "Дунайські плавні" шляхом розширення його території. У 1999 р. створено Міжнародний румунсько-український біосферний заповідник "Дельта Дунаю".

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробляються пропозиції щодо зонування та планування землекористування.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У дослідженні ВБУ беруть участь науковці Дунайського біосферного заповідника, інститутів НАН України (ботаніки, зоології та біології південних морів), Міністерства освіти (Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, Одеський гідрометеорологічний інститут) та Українського наукового центру морської екології.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Впроваджується через буклети, плакати, статті у періодичних виданнях. Крім того, проводяться тренінги в рамках програми Дунайського біосферного заповідника.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Адміністрація Дунайського біосферного заповідника впроваджує екотуризм у Кілійському гирлі.

**Юрисдикція:** У межах Дунайського біосферного заповідника за охорону природи відповідає його адміністрація, а на інших територіях — землекористувачі (установи, товариства, місцеві жителі) та місцеві органи влади. Контроль у галузі охорони природи здійснюють адміністрація Дунайського біосферного заповідника та Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.



- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

#### 4. Озеро Сасик

##### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°39' пн. ш., 29°41' сх. д.

**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я в межах Кілійського і Татарбунарського районів Одеської обл., за 5 км південно-східніше від районного центру м. Татарбунари. Найближчі рамсарські угіддя — Кілійське гирло та озерна система Шагани-Алібей-Бурнас. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ — Стенцівсько-Жебріанські плавні, річки Сарата та Когильник, Джантшейські озера.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 1 м, максимальна — 3 м.

**Площа:** 21000 га.

**Огляд:** Є великою опрісненою водоймою на північному узбережжі Чорного моря, важливим місцем гніздування, линяння та зупинки водно-болотяних птахів під час сезонних міграцій.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5.

##### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (2) Місце сезонних скупчень двох вразливих видів — пелікана рожевого *Pelecanus onocrotalus* та казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis*.
- (3) Тут регулярно перебуває велика кількість качок, гусей, а також куликів родини Баранцеві *Scolopacinae*, які є індикаторами екологічного стану угіддя.
- (4) Місце гніздування багатьох видів птахів водно-болотяного комплексу.
- (5) Тут гніздиться близько 6 тис. пар водно-болотяних птахів і майже 100 тис. особин утворюють сезонні скупчення.

**Фізичні особливості ВБУ:** Водойма має площу водозбору 5363 км<sup>2</sup>. Довжина озера — 35 км, найбільша ширина — 11 км, площа водного дзеркала — 208 км<sup>2</sup>, середня глибина — 1,9 м, максимальна — 3,3 м, загальний об'єм — 437 млн м<sup>3</sup>. Це опріснений лиман, який сполучається з Дунаєм каналом "Дунай-Сасик". Водний режим переважно регулюється надходженням прісної води з Дунаю. До створення водосховища рівень води і температура озера майже збігалися з такими у Чорному морі. Однак тепер рівень штучно регулюють шляхом перекачування дунайської води. Внаслідок цього знизився рівень солоності озера. Мінералізація води складає 0,7–3,0 г/л. Солоність озера коливається в межах 2–3‰. Переважають солі NaCl, MgCl<sub>2</sub>, MgSO<sub>4</sub>. Періодично воду з озера перекачують в море, що дозволяє підтримувати низький рівень мінералізації води, запобігти впливу солоних донних відкладів, а також засоленню північної частини водосховища, куди надходження прісної води внаслідок обміління річок Когильник та Сарата різко скоротилося. Температура води влітку становить 21,3–21,7°C, а взимку — 0,8–1°C. В окремі зими озеро промерзає до 0,39 м, промерзання триває до 90 діб. Влітку спостерігається значне "цвітіння води", спричинене розростанням синьо-зелених водоростей з біомасою 100 мг/л (п'ята ступінь "цвітіння"). У вітряну погоду біомаса синьо-зелених водоростей у воді, яку

переганяє вітер, збільшується до 300–400 мг/л. Спостерігається зростання вмісту важких металів у донних відкладах.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Озеро Сасик (колишній лиман Сасик) по суті є гирлом річок Когильник та Сарата. До червня 1978 р. це була солонуватоводна лагуна, яку відокремили від моря дамбою і перетворили на водосховище "Озеро Сасик". Береги озера, за винятком верхньої та нижньої ділянок, часто урвисті і являють собою тераси пліоцен-четвертинного віку. У верхів'ях озера за рахунок надходження прісної води сформувалися біотопи заплавного типу.

**Гідрологічна цінність:** Використовується для рибництва, в минулому – також для сільсько-господарських потреб.

**Тип ВБУ:** J, K.

**Екологічні особливості:** Приблизно п'яту частину площі озера, займають навколководні (головним чином, очерет звичайний *Phragmites australis*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, рогіз вузьколистий *Typha angustifolia*) та водні (рдесники гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, пронизанолистий *P. perfoliatus* і вузлуватий *P. nodosus*, водопериця колосиста *Myriophyllum spicatum*, рупія спіральна *Ruppia spiralis*) рослинні угруповання. Особливо поширені вони в північній частині водойми та вздовж її берегів. Через перетворення озера з солоного на прісне продуктивність вищої водної рослинності зменшилася у 26 разів.

**Цінна флора:** Види, занесені до Червоної книги України: категорія I – еремогоне головчата *Eremogone cephalotes*; категорія II – альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans* та водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** полівка водяна *Arvicola terrestris*, миша-крихітка *Micromys minutus*, ондатра *Ondatra zibethicus*, рясоніжка (кутора) звичайна *Neomys fodiens*, бурозубки звичайна *Sorex araneus* і мала *S. minutus*, видра річкова *Lutra lutra*, горностай *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides* та свиня дика *Sus scrofa*.

**Птахи.** Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу становить близько 6 тис. пар. Головними місцями розмноження птахів є зарості очерету, солончакові луки верхньої та нижньої частини озера, наливні острови. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є крячки річковий *Sterna hirundo* (1,5 тис. пар) і малий *S. albifrons* (50 пар), лиска *Fulica atra* (120 пар),



крижень *Anas platyrhynchos* (70 пар), чоботар *Recurvirostra avosetta* (125 пар), мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (100 пар), попелюх *Aythya ferina* (70 пар). Тут також гніздяться види з Червоної книги України: кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (32 пари) і пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (60 пар). Основними місцями утворення сезонних скупчень (до 100 тис. особин у жовтні—листопаді) є мілководдя у верхній та приморській частинах озера. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крижень (15 тис. ос.), попелюх (18 тис. ос.), чернь чубата *Aythya fuligula* (12 тис. ос.), лиска (5 тис. ос.), гуска сіра *Anser anser* (3 тис. ос.), лебідь-шипун *Cygnus olor* (3 тис. ос.), мартин звичайний *Larus ridibundus* (4 тис. ос.), пірникоза велика *Podiceps cristatus* (3 тис. ос.) та інші. Під час зимівлі на озері та в його околицях збираються такі птахи, як гуска білолоба *Anser albifrons* (20 тис. особин), крех малий *Mergus albellus* (3 тис. ос.), мартин жовтоногий (1,5 тис. ос.). Влітку можна спостерігати скупчення пелікана рожевого *Pelecanus onocrotalus* (2 тис. ос.).

**Рептилії:** черепаха болотяна *Emys orbicularis*, вуж звичайний *Natrix natrix* та вуж водяний *N. tessellata*.

**Амфібії:** кумка червоночерева *Bombina bombina*, ропуха зелена *Bufo viridis*, жаба озерна *Rana ridibunda*, тритон звичайний *Triturus vulgaris*.

**Риби.** На сьогодні гідробіологічна ситуація на озері Сасик змінилася, що виявилось у заміні морської іхтіофауни прісноводною та у різкому збільшенні рибної продуктивності водойми (до 70 кг/га на рік). Нині іхтіофауну лиману представляють 52 види риб з 12 родин (осетрові *Acipenseridae*, оселедцеві *Clupeidae*, коропові *Cyprinidae*, щукові *Esocidae*, в'юнові *Cobitidae*, сомові *Siluridae*, атеринові *Atherinidae*, колючкові *Gasterosteidae*, окуневі *Percidae*, бичкові *Gobiidae*, морські голки *Syngnathidae* та камбалові *Pleuronectidae*). Серед домінуючих видів риб можна вказати карася сріблястого *Carassius gibelio*, ляща звичайного *Abramis brama*, коропа звичайного *Cyprinus carpio*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca* та окуня звичайного *Perca fluviatilis*.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя важливе для екологічної освіти та наукових досліджень. Традиційне рибальство тут не поширене: в минулому виловлювали лише морську та лиманну рибу, а продуктивність такої риби в сучасній штучній водоймі дуже низька. Озеро непридатне для рекреації.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форма власності. **Прилегли землі:** державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Використовується в основному для рибництва та сільськогосподарських потреб. Туризм і рекреація розвинені слабо через несприятливі екологічні умови: водосховище дуже забруднене внаслідок розростання синьо-зелених водоростей та має низьку якість води. Крім того, адекватна рекреаційна інфраструктура не розвинена. Воду більше не використовують для потреб сільськогосподарства, оскільки вона солонувата. У 1980-х рр. близько 60 га землі в Татарбунарському районі стали засоленими та залуженими через те, що їх поливали водою з водосховища. **Прилегли землі:** крім зазначених вище форм природокористування тут поширене традиційне фермерство, зокрема вівчарство, виноградарство, вирощування рису тощо.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Головну загрозу становить саме перетворення лиману у водосховище. Це спричинило серйозні зміни колишніх річкових каналів та штучне зниження рівня солоності води внаслідок перекачування води з Дунаю. Це вже призвело до втрати морської іхтіофауни та, ймовірно, має такий же вплив на решту фауни та флори. Коли озеро було солоним, природний водообмін відбувався

8–10 разів на рік. Зараз Одеський обласний водгосп не в змозі забезпечити навіть 50% водообміну на рік. Внаслідок цього, через масове розростання синьо-зелених водоростей щороку гинуть живі організми, передусім риба. З іншого боку, у 1980-х рр. близько 60 тис. га землі в Татарбунарському районі стали засоленими та залуженими внаслідок зрошення водою з водосховища.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Обмеження обсягів природокористування. Озеро Сасик є рамсарським угіддям (ЗУА004) та ІВА № 7.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Територію зарезервовано для створення регіонального ландшафтного парку.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Проводяться довгострокові дослідження вченими НАН України, Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова, Дунайського біосферного заповідника та Фондом захисту і відродження дикої природи ім. І. І. Пузанова "Природна спадщина" (НУО).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Видаються буклети, плакати, друкуються статті в журналах та газетах. Проводяться тренінги в рамках програми Дунайського біосферного заповідника. Для місцевих жителів було опубліковано 2 книги про озеро Сасик.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Туризм та рекреація в межах угіддя розвинені слабо через несприятливі екологічні умови — значне забруднення внаслідок розростання синьо-зелених водоростей та низьку якість води. Крім того, адекватна рекреаційна інфраструктура не розвинена.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землевласники, природокористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 5. Система озер Шагани-Алібей-Бурнас

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°48' пн. ш., 30°00' сх. д.

**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я, Татарбунарський р-н, Одеська обл. Озеро Бурнас знаходиться поруч з м. Тузли, оз. Алібей — за 10 км, а оз. Шагани — за 24 км південно-західніше від міста. Найближче рамсарське угіддя — озеро Сасик. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ — Чорне море і малі річки у верхній частині лиманів.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,5 м, максимальна — 2,4 м.

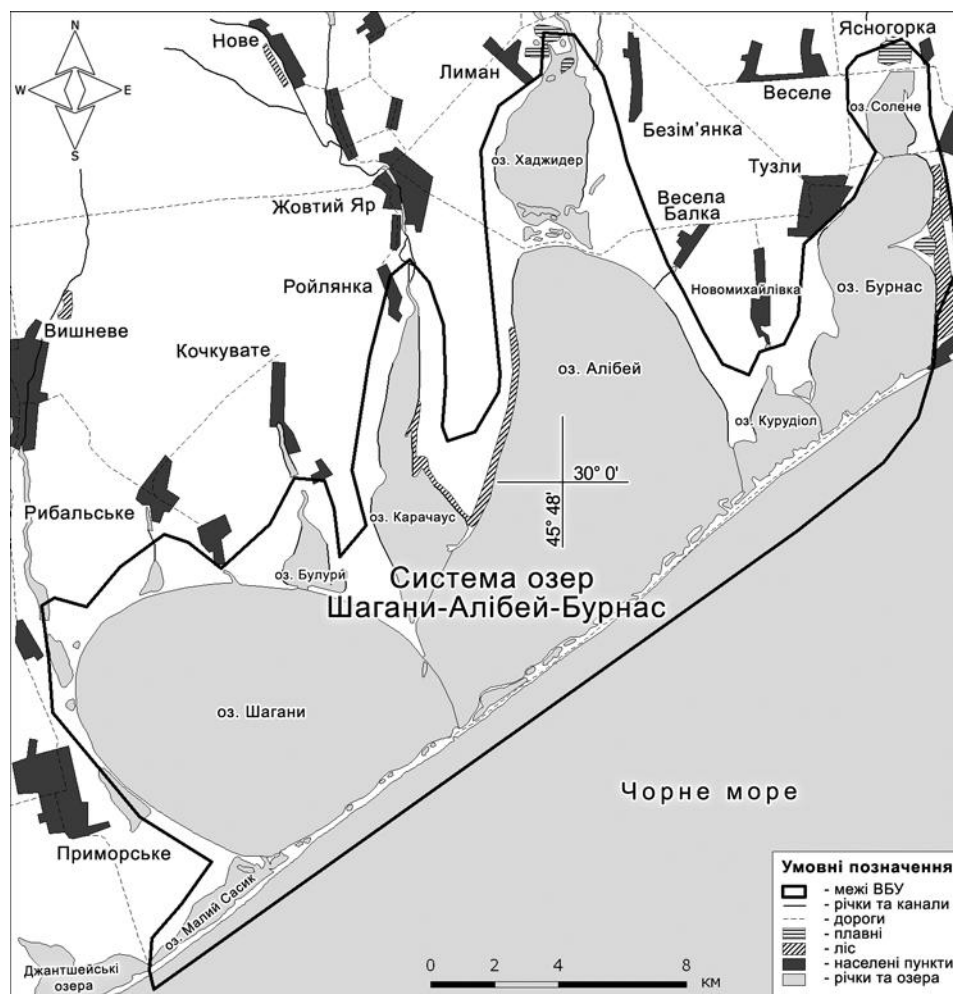
**Площа:** 19000 га.

**Огляд:** Озера Шагани, Алібей та Бурнас (або Тузлівська група лиманів) є мілководними причорноморськими лиманами напівзакритого типу у пониззях невеликих річок. Угіддя має велике значення як місце гніздування, зимівлі та зупинки під час сезонних міграцій великої кількості водно-болотяних птахів.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 5, 6.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Виконує важливу роль у природному функціонуванні та взаємодії прибережних екосистем Чорного моря.
- (2) Місце перебування ряду видів з Червоної книги України та Європейського червоного списку.
- (3) Має велике значення для підтримання біологічного різноманіття регіону; тут регулярно перебуває велика кількість качок, гусей, куликів, які є індикаторами екологічного стану угіддя.
- (4) Забезпечує умови гніздування та зимівлі багатьох видів птахів водно-болотяного комплексу, зокрема і тих, що є рідкісними та охороняються.



(5) Гніздиться близько 1 тис. пар водно-болотяних птахів і до 120 тис. особин утворюють сезонні скупчення.

(6) Тут зимує більше 1% європейської гніздової популяції казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Морське узбережжя являє собою піщано-черепашковий бар. Континентальні береги урвисті. Тут є острови та півострови. Верхів'я озер мілководні з низинними берегами. Клімат помірно континентальний з короткою теплою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 300–400 мм, випаровування — 800–900 мм. Інколи взимку озера вкриваються кригою, але не довше, ніж на місяць. Гідрохімічний режим приморської частини майже морський, а у верхів'ях відчувається ефект опріснення від річок, що впадають в озера. Головним фактором, який визначає характер флори та фауни угіддя, є солоність води.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Озера Шагани, Алібей та Бурнас мають спільну акваторію, відокремлену від моря довгою вузькою піщаною косою. Площа водозбору оз. Шагани — 278,8 км<sup>2</sup>, об'єм — 1019 млн м<sup>3</sup>, площа водної поверхні — 78,4 км<sup>2</sup>, довжина — 11 км, найбільша ширина — 10 км, середня глибина — 1,3 м, максимальна — 2,3 м. Площа водозбору оз. Алібей — 1300 км<sup>2</sup>, об'єм — 127,7 млн м<sup>3</sup>, площа водної поверхні — 101,4 км<sup>2</sup>, довжина — 18 км, найбільша ширина — 8 км, середня глибина — 1,2 м, максимальна — 2,5 м. Площа водозбору оз. Бурнас — 649 км<sup>2</sup>, об'єм — 31,9 млн м<sup>3</sup>, площа водної поверхні — 26,9 км<sup>2</sup>, довжина — 9,6 км, найбільша ширина — 3,2 км, середня глибина — 1 м, максимальна глибина — 1,5 м.

**Тип ВБУ:** J.

**Екологічні особливості:** Переважають угруповання відкритої води та галофітні ценози, де зростають бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, кермек південнобузький *Limonium hypanicum*, кермек напівкущовий *L. suffruticosum*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, рупія морська *Ruppia maritima*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*, содник простертий *Suaeda prostrata* та камка морська *Zostera marina*. Серед характерних видів водних рослин можна також вказати камку малу *Zostera noltii*, цанікелію велику *Zannichellia major*, а також водорості червоні *Ceramium tenuissimum* та зелені (*Enteromorpha intestinalis*, *Ulva lactuca*) тощо.

**Цінна флора:** Відмічено один вид з Червоної книги України — еремогоне головчата *Eremogone cephalotes* (I категорія).

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** полівка звичайна *Microtus arvalis*, ховрах крапчастий *Citellus suslicus*, заєць сірий *Lepus europaeus*, кріт європейський *Talpa europaea*, свиня дика *Sus scrofa*, борсук звичайний *Meles meles*, норка європейська *Mustela lutreola*, тхір лісовий *M. putorius*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

**Птахи.** Загальна чисельність птахів, що гніздяться в межах угіддя, становить близько 1 тис. пар. Основними місцями гніздування є засолені луки, які утворилися під впливом опріснення заплавлених біотопів у верхів'ях озер. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (7,4 тис. пар), річковий *Sterna hirundo* (1,8 тис. пар) і малий *S. albifrons* (70 пар), мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (960 пар), чоботар *Recurvirostra avosetta* (284 пари). На лиманах Тузлівської групи відмічено такі види птахів з Червоної книги України: кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (25 пар), пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (20 пар), кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (6 пар), казарка червоновола *Rufibrenta ruficollis* (2,5 тис. ос.) та ін. Місцями сезонних скупчень водно-болотяних птахів (до 120 тис. ос.) є власне озера та прилеглі до них

агроценози. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені гуска білолоба *Anser albifrons* (50 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (25 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (20 тис. ос.), мартин жовтоногий (18 тис. ос.), побережник чорногрудий *Calidris alpina* (5,5 тис. ос.), лебідь-шипун *Cygnus olor* (1150 ос.), чоботар (1,3 тис. ос.).

Рептилії: черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

Амфібії: ропуха зелена *Bufo viridis*.

**Соціальні та культурні цінності**: Тузлівська система озер є важливою для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. Це традиційне місце рибальства та відпочинку для місцевих жителів.

**Землеволодіння/власність на землю**: ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування)**: ВБУ: практикуються, але лімітуються та контролюються такі види природокористування, як лов кефалі та камбали, рекреація, добування солі тощо. Прилегли землі: поширені згадані вище форми природокористування, а також традиційне сільське господарство (вівчарство, виноградарство, іригація тощо). Через збільшення замулення озер туризм та рекреація деградують.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку**: Оскільки зараз лимани не мають прямого сполучення з морем, рівень води в них переважно залежить від атмосферних опадів та стічних сільськогосподарських вод. Така ситуація призводить до замулення озер та евтрофікації (заростання водоростями), а також іноді спричиняє загибель риби. Внаслідок масового випасання худоби деградують рослинні угруповання.

**Вжиті природоохоронні заходи**: Рамсарське угіддя (ЗУА005). У верхній частині Алібейського лиману та біля с. Трихатки було створено мисливські угіддя. Використання природних ресурсів у межах ВБУ лімітується та контролюється.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи**: Комплекс включено до списку об'єктів, запропонованих для створення заповідних територій.

**Поточні наукові дослідження та можливості**: Науковці НАН України та Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова проводять екологічні та бальнеологічні дослідження.

**Нинішній стан природоохоронної освіти**: Обмежена навчанням у загальноосвітніх школах. Планується провести тренінги в рамках програми Дунайського біосферного заповідника.

**Нинішній стан рекреації і туризму**: Через малу глибину та мулисте дно водойми мало використовуються туристами та відпочиваючими з інших регіонів України.

**Юрисдикція**: За охорону угіддя відповідають землекористувачі (організації, установи, громадяни) та місцева адміністрація. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління**: Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела**:

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 6. Межиріччя Дністра і Турунчука

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°26' пн. ш., 30°06' сх. д.

**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я. Місцевість між річками Дністер і Турунчук. Знаходиться на кордоні з Молдовою поблизу м. Біляївки — районного центру Одеської області. Найближчим до нього рамсарським угіддям є ВБУ "Північна частина Дністровського лиману".

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,4 м, максимальна — 0,9 м.

**Площа:** 7600 га.

**Огляд:** Є дельтою р. Дністер з двома рукавами (головний — р. Дністер, другорядний — р. Турунчук). Включає багато каналів, ериків та заплавних озер. Рукави річки іноді межують із заплавними луками та заплавними лісами. Має велику цінність як місце перебування водно-болотних птахів (гніздування, зимівля, зупинка під час сезонних міграцій).

**Рамсарські критерії:** 1, 4, 5, 6.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Відіграє велику гідрологічну, біологічну та екологічну роль у природному функціонуванні річкового басейну та берегових екосистем.
- (4) Є цінним як місце гніздування близько 20 тис. пар водно-болотних птахів та місце концентрації 50 тис. особин мігруючих птахів.
- (5) Тут регулярно перебуває більше 20 тис. особин птахів.
- (6) На даній території гніздиться 2–3% чепури великої *Egretta alba* і близько 9% коровайки *Plegadis falcinellus*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Дністер в нижній течії знаходиться в зоні недостатнього зволоження. Це річка змішаного типу живлення (переважно снігове, а також дощове), водний режим залежить від погодних умов. Характерною є чітко виражена весняна повінь та наявність кількох паводків, спричинених дощами у Карпатах, які випадають там протягом всього року за винятком одного-трьох зимових місяців. Дністер разом з Турунчуком утворює болотисту рівнину. Русло Турунчука звивисте, завширшки 34–240 м (в середньому — 60–75 м) і завглибшки 2–13 м. Швидкість течії становить 0,5–1,0 м/сек. У межах даного водно-болотного угіддя Дністер завширшки 100–200 м (максимум — 600 м). Глибина в місцях броду досягає 16–25 см, а на глибоких ділянках — 4–8 м, подекуди — 12 м. Швидкість течії — 0,2–0,4 м/сек. Середньомісячна температура води в холодну пору року становить близько 0°C, а в липні — 18–20°C. Максимальна температура (до +33°C) зафіксована у другій і третій декадах липня, а з кінця липня починається зниження температури води. Льодовий режим нестабільний. В окремі роки Дністер замерзає. Весняний льодохід відбувається на початку березня і в середньому триває 5 діб. Після відокремлення Турунчука від Дністра швидкість течії в головному руслі зменшилася, а в Турунчуку, навпаки, — збільшилася. У XX сторіччі через Турунчук скидалося більше 50% річного стоку, і цей показник з кожним роком зростає. В угідді багато піщаних пасм, глибоких заплавних



озер, плаваючих островів, великі простори займає вища водна та навколоводна рослинність, є острови заплавної лісу, а на мілководдях — зарості верби.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Басейн Дністра знаходиться на території України та Молдови. Загальна площа — 71990 км<sup>2</sup>. Басейн сильно видовжений у північно-західному — південно-східному напрямку: довжина — 700 км, ширина 50–150 км. Функціонування Дністровської гідроелектростанції визначає об'єм води (в середньому 321 м<sup>3</sup>/сек на рік) та швидкість течії. До того, як течію почали регулювати, річка виходила з берегів від 3 до 11 разів на рік. Найбільшими озерами на цій території є система озер Горілі (300 га), оз. Тудорово (280 га), оз. Путріно (220 га) та оз. Біле (130 га). Трохи меншими за розмірами є озера Свине, Кругле, Чорне, Писарське та Саф'яни.

**Гідрологічна цінність:** Водні ресурси використовуються у сільськогосподарських, індустріальних і транспортних цілях. Дністер є джерелом питної води для великого регіону (в т. ч. для мешканців Одеси та прилеглих територій) і важливою транспортною артерією, що поєднує м. Усть-Дунайськ з іншими портами України та країн Придунав'я.

**Тип ВБУ:** L.

**Екологічні особливості:** Переважає водолюбна рослинність. Основними рослинними асоціаціями даної території є очеретяні зарості, які займають 90% території, вкритої рослинами. Решта території вкрита змішаними заростями очерету звичайного *Phragmites australis*, рогузу вузьколистого *Typha angustifolia* та куги озерної *Schoenoplectus lacustris*, а також заплавної лісами з домінуючими вербою і тополею.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa*, коручка болотяна *Epipactis palustris*, білоцвіт літній *Leucojum aestivum*, зозулинець болотяний *Orchis palustris*, плавун щитолістий *Nymphoides peltata*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l., сальвінія плаваюча *Salvinia natans*.

**Цінна фауна:**



**Ссавці:** полівки водяна *Arvicola terrestris* і звичайна *Microtus arvalis*, ондатра *Ondatra zibethicus*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, кіт лісовий *Felix silvestris*, видра річкова *Lutra lutra*, куниця кам'яна *Martes foina*, борсук звичайний *Meles meles*, горностаї *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, тхір лісовий *M. putorius*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides* та свиня дика *Sus scrofa*.

**Птахи.** В міграційний період кількість птахів може сягати 50 тис. особин, які переважно концентруються на більших заболочених озерах, відкритих плесах та прилеглих сільськогосподарських територіях. Плавні нижнього Дністра є рефугіумом (природним притулком) для багатьох видів тварин і рослин, що потребують охорони. Зокрема, тут зареєстровано 35 видів птахів, занесених до Червоної книги України. Всього в угідді трапляється майже 340 видів птахів, з них близько 100 – гніздяться. Загальна кількість птахів, що гніздяться тут, складає близько 20 тис. пар, а головними місцями їх гніздування є зарості очерету, заплавні ліси, ділянки відкритої води з островами плаваючої рослинності, а також очеретяно-чагарникові зарості у північній частині Дністровського лиману. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є баклан великий *Phalacrocorax carbo* (4 тис. пар), лиска *Fulica atra* (2,4 тис. пар), квак *Nycticorax nycticorax* (1,9 тис. пар), пірникоза велика *Podiceps cristatus* (300 пар), крячок білощокий *Chlidonias hybrida* (300 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (160 пар). В угідді гніздиться 80 пар чепури великої *Egretta alba* і 400 пар малої *E. garzetta*. До Червоної книги України занесено коровайку *Plegadis falcinellus* (тут нараховується 925 пар), малого баклана *Phalacrocorax pygmaeus* (до 750 пар), косаря *Platalea leucorodia* (20 пар), чаплю жовту *Ardeola ralloides* (300 пар).

Сезонні скупчення коловодних птахів чисельністю до 20 тис. особин спостерігаються на великих заплавлених островах, ділянках відкритої води, мілководдях лиману та на оточуючих агроценозах. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені лиска (15 тис. ос.), крячок білощокий (7 тис. ос.), баклан великий (5 тис. ос.), крижень (5 тис. ос.), чирянки велика *Anas querquedula* (4 тис. ос.) і мала *A. crecca* (3 тис. ос.), гуска сіра *Anser anser* (3 тис. ос.), квак (1 тис. ос.), малий баклан (1 тис. ос.).

**Рептилії:** черепаха болотяна *Emys orbicularis*, вужі звичайний *Natrix natrix* та водяний *N. tessellata*.

**Амфібії:** кумка червоночерева *Bombina bombina*, квакша звичайна *Hyla arborea*, часничниця звичайна *Pelobates fuscus*, тритон звичайний *Triturus vulgaris*.

**Риби:** Нижній Дністер є важливою нерестовою ділянкою ряду цінних видів риб – загалом тут трапляється близько 70 видів з 20 родин. До Червоної книги України занесено стерлядь *Acipenser ruthenus*, білугу чорноморську *Huso huso ponticus*, умбру звичайну *Umbra krameri*, чопу звичайного *Zingel zingel*.

В межах угіддя трапляється **молюск** турикаспія лінкта *Turricaspia lincta*, занесений до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя має велике наукове, еколого-просвітницьке та рекреаційне значення. Це традиційне місце рибальства та відпочинку для місцевих жителів і мешканців Одеси. Дністер є джерелом питної води для великого регіону і важливою транспортною артерією, що поєднує м. Усть-Дунайськ з іншими портами України та країн Придунав'я. Заготівля очерету має велике економічне значення, оскільки його експортують в Німеччину та Голландію.

**Землеволодіння/власність на землю:** **ВБУ:** державна та колективна форма власності. **Придєглі землі:** державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів, зокрема, полювання, рибальство, рибництво, рекреація (місцеві жителі і туристи з Одеси), забирання води для водопостачання населених пунктів та потреб сільського господарства. **Прилеглі землі:** поширені вказані вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Функціонування комплексу Дністровської гідроелектростанції, яка впливає як на основне дністровське, так і на буферне водосховище, вважається головною загрозою угіддю. Штучно регульоване затоплення територій навесні та влітку без урахування потреб екосистеми знижує рибоохоронний ефект і зменшує видову різноманітність тварин. Неконтрольоване мисливство, рибальство, пожежі на заплавах рівнинах та в заплавах лісах знищують багато тварин. В рибальські сітки потрапляють та гинуть видри та малі баклани.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА006) та ІВА № 17. Територія площею 4374 га є частиною заповідної зони "Дністровські плавні". Територія номінально охороняється Одеською рибною інспекцією "Одесарибвод" та Біляївським лісництвом Одеського лісогосподарства.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Запропоновано виділити цю територію для створення національного парку.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Екологічні дослідження проводились науковцями інститутів ботаніки, зоології та біології південних морів НАН України, Одеського гідрометеорологічного інституту, а також Одеським національним університетом ім. І. І. Мечнікова і Фондом захисту і відродження дикої природи ім. І. І. Пузанова "Природна спадщина" (НУО).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Інформування населення щодо збереження довкілля забезпечується загальноосвітньою школою та експертами природоохоронних і наукових організацій через плакати, буклети й лекції. Упродовж 1987–2002 рр. Фонд захисту і відродження дикої природи ім. І. І. Пузанова "Природна спадщина" проводив щорічні екологічні експедиції за участю вчених, екологів, студентів та учнів. Під час експедицій проводилися природоохоронні заходи. У 1995 р. для місцевого населення, любителів природи та дітей створені екологічний центр "Дністровська дельта" і три екологічні маршрути.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Це традиційне місце відпочинку для місцевих жителів та мешканців Одеси.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землевласники, землекористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 7. Північна частина Дністровського лиману

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°22' пн. ш., 30°12' сх. д.

**Розташування:** Північно-західне Причорномор'я. Є частиною Дністровського лиману. Знаходиться в Одеській області на кордоні з Молдовою. Найближчим рамсарським угіддям є "Межиріччя Дністра та Турунчука".

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,4 м, максимальна — 0,6 м.

**Площа:** 20000 га.

**Огляд:** Угіддя включає дельту Дністра з річищами, заплавленими озерами, півостровами, комплексами плаваючих рослин та північну частину Дністровського лиману. Має велику цінність як місце перебування водно-болотних птахів (гніздування, зимівля, зупинка під час сезонних міграцій).

**Рамсарські критерії:** 1, 3, 4, 5.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Типовий причорноморський лиман в гирлі великої річки.

(3) В усі сезони є місцем існування представників рядів Гусеподібних *Anseriformes*, Сивкоподібних *Charadriiformes*, Лелекоподібних *Ciconiiformes*, які є індикаторними групами при визначенні екологічного стану довкілля.

(4) Має необхідні умови для гніздування різноманітних водно-болотних птахів і зупинки під час міграцій та на зимівлі представників Гусеподібних *Anseriformes*, Журавлеподібних *Gruiformes*, Пеліканоподібних *Pelecaniformes*.

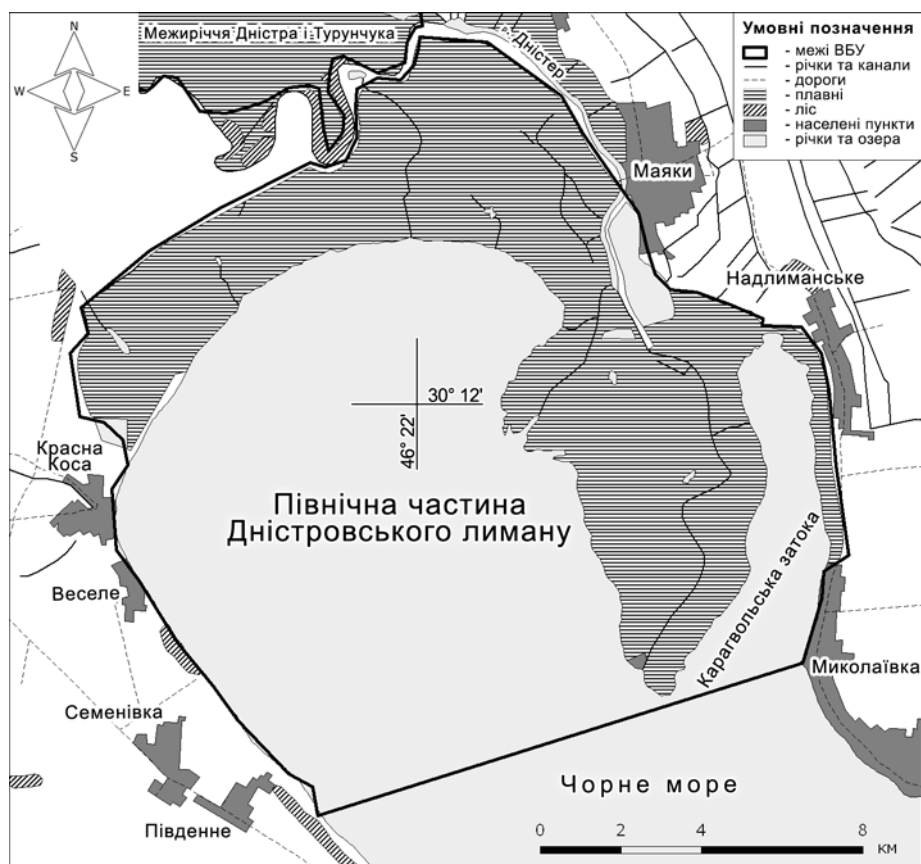
(5) Протягом року тут регулярно перебуває понад 20 тис. особин водно-болотних птахів.

**Фізичні особливості ВБУ:** Північне узбережжя низинне, тут поширені намивні півострови з очеретяними заростями та болотяною рослинністю. Заплавні луки, що затоплюються під час повеней, переважно розташовані уздовж русла Дністра. Лиман має площу водозбору 75 200 км<sup>2</sup> і об'єм 673–733 млн м<sup>3</sup>. Його довжина — 42,5 км, найбільша ширина — 12 км, середня глибина — 1,8 м, а максимальна — 2,7 м. Площа водного дзеркала становить 360–408 км<sup>2</sup>. Якість води ВБУ залежить від якості води в річках, а в них скидаються промислові та сільськогосподарські стічні води із 7 областей України, Молдови та Придністровської Молдовської Республіки. Клімат помірно континентальний з короткою теплою зимою і довгим спекотним літом. Річна кількість опадів — 300–400 мм, випаровування — 800–900 мм. В окремі зими лиман може замерзати, але не довше, ніж на місяць.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Дністровський лиман є естуарієм Дністра. Його західне та східне узбережжя урвисті з озерами у зниженнях.

**Гідрологічна цінність:** Дністровський лиман належить до лиманів напіввідкритого типу. Його водні запаси використовуються для постачання водою сільськогосподарських угідь, забезпечення питною водою м. Одеси. Важливу роль також відіграють транспортні водні перевезення.

**Тип ВБУ:** К, Л.



**Екологічні особливості:** Основним типом рослинності у верхів'ях лиману є водно-болотяна рослинність. Заплавні луки, що затоплюються під час повеней, розташовані переважно уздовж русла Дністра. Значна частина угіддя густо вкрита очеретом, де гніздиться більша частина дністровських популяцій чепури великої *Egretta alba*, чаплі жовтої *Ardeola ralloides* та косаря *Platalea leucorodia*.

**Цінна флора:** Тут зростають такі види з Червоної книги України, як альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, плавун щитolistий *Nymphoides peltata*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans* та водяний горіх плаваючий *Trapa natans*.

#### **Цінна фауна:**

**Птахи.** Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу в угідді досягає 3 тис. пар. Головними місцями гніздування водно-болотяних птахів є зарості очерету, острови заплавної лісу, ділянки з плаваючою водяною рослинністю та чагарниково-очеретяні зарості в північній частині лиману. На гніздуванні домінуючими видами є лиска *Fulica atra* (1300 пар), крячок білощокий *Chlidonias hybrida* (350 пар), пірникоза велика *Podiceps cristatus* (315 пар), квак *Nycticorax nycticorax* (200 пар), чапля руда *Ardea purpurea* (130 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (50 пар). Також слід вказати чепуру велику *Egretta alba* (328 пар) та лебедя-шипуну *Cygnus olor* (30 пар). Види з Червоної книги України: пелікани кучерявий *Pelecanus crispus* (4 ос.) та рожевий *P. onocrotalus* (1 тис. ос.), косар *Platalea leucorodia* (50 пар), чапля жовта *Ardeola ralloides* (100 ос.), малий баклан *Phalacrocorax pygmaeus* (500 ос.).

Сезонні скупчення, в яких загалом налічується до 20 тис. особин, відмічаються, головним чином, на лимані, великих заплавноїх озерах та прилеглих агроценозах. У міграційних

скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені гуска білолоба *Anser albifrons* (50 тис. особин), попелюх *Aythya ferina* (15 тис. ос.), казарка червоновола *Rufibrenta ruficollis* (12 тис. ос.), чирянки велика *Anas querquedula* (7 тис. ос.) і мала *A. crecca* (8 тис. ос.), крижень (7 тис. ос.), лиска (7 тис. ос.), крячок білощокий (5 тис. ос.), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (5 тис. ос.), гуска сіра *Anser anser* (2 тис. ос.), квак (1 тис. ос.).

Рептилії: черепаха болотяна *Emys orbicularis*, вужі звичайний *Natrix natrix* та водяний *N. tessellata*.

Амфібії: кумка червоночерева *Bombina bombina*, ропуха зелена *Bufo viridis*, квакша звичайна *Hyla arborea*, часничниця звичайна *Pelobates fuscus*, жаба озерна *Rana ridibunda*, тритон звичайний *Triturus vulgaris*.

Риби: Види з Червоної книги України — стерлядь *Acipenser ruthenus*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, умбра звичайна *Umbra krameri*, чоп звичайний *Zingel zingel*.

В межах угіддя трапляється молюск турикаспія лінкта *Turricaspia lincta*, занесений до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Є важливим для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. Традиційне місце рибальства, а також важлива транспортна магістраль, що з'єднує м. Усть-Дунайськ з портами України та країн Придунайського регіону. Улюблене місце відпочинку мешканців Одеси та інших населених пунктів регіону. Економічне значення мають запаси очерету, оскільки його експортують до Німеччини та Нідерландів.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Використання природних ресурсів (полювання, рибальство, рекреація, забирання води на сільськогосподарські та побутові потреби тощо) лімітується і знаходиться під контролем. Прилегли землі: поширені перелічені вище види природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Забруднення Дністра та його приток становить головну та найгострішу економічну та екологічну проблему басейну. Кожен рік в річку із загальним щорічним дебітом води 7–10 км<sup>3</sup>, скидають 1,0–1,5 км<sup>3</sup> неочищених стічних вод, 10 тис. тон органічної речовини (відповідно до БСК), до 8 тис. тон зважених речовин, 6 тис. тон мінеральних солей, 5 тис. тон азоту, 1900 тон пестицидів, 1 тис. тон продуктів нафтового походження, майже 700 тон важких металів, 200 тон поверхнево-активних речовин, 150 тон різних барвників і т. д.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА007). Частина території входить до складу природоохоронних територій "Дністровські плавні" та ІВА № 7. Використання природних ресурсів в межах ВБУ лімітується та контролюється. Частина лиману є заказником для водно-болотної дичини Військового товариства мисливців та рибалок.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробляється проект створення національного природного парку "Нижньо-Дністровський", що має поліпшити ситуацію з охороною природних комплексів угіддя.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Екологічні дослідження проводяться інститутами НАН України (ботаніки, зоології та біології південних морів), Одеським гідрометеорологічним інститутом, Одеським національним університетом ім. І. І. Мечнікова і Фондом захисту і відродження дикої природи ім. І. І. Пузанова "Природна спадщина" (НУО).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Природоохоронне навчання забезпечується програмою середньої школи. Поширюються інформаційні буклети, плакати та ін. Для місцевого населення публікуються відповідні матеріали та проводяться лекції експертів з природоохоронних та наукових установ. Упродовж 1987–2002 рр. Фонд захисту і відродження дикої природи ім. І. І. Пузанова "Природна спадщина" проводив щорічні екологічні експедиції за участю вчених, екологів, студентів та учнів. Під час експедицій проводилися природоохоронні заходи. У 1995 р. для місцевого населення, любителів природи та дітей створені екологічний центр "Дністровська дельта" і три екологічні маршрути.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Улюблене місце відпочинку мешканців Одеси та інших населених пунктів регіону.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землевласники, природокористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 8. Тилігульський лиман

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°50' пн. ш., 31°07' сх. д.

**Розташування:** Північне Причорномор'я. Угіддя є естуарієм р. Тилігул і знаходиться в межах Комінтернівського та Березовського районів Одеської обл. та Березанського р-ну Миколаївської області на 34 км східніше від м. Одеса та за 57 км західніше від м. Миколаїв. Нижня частина лиману розташована біля с. Коблево. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ: Чорне море та р. Тилігул.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 1,8 м.

**Площа:** 26000 га.

**Огляд:** Угіддя є типовим чорноморським лиманом напівзакритого типу. Має велику цінність як місце перебування водно-болотяних птахів (гніздування, зимівля, зупинка під час сезонних міграцій).

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 5.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Грає надзвичайно важливу роль у природному функціонуванні мілководних екосистем північної частини Чорноморського регіону.



(2) Є місцем гніздування рідкісних видів птахів, що занесені до Червоної книги України та Європейського червоного списку.

(3) Тут постійно перебуває більше 200 видів птахів, регулярно відмічається велика кількість Сивкоподібних *Charadriiformes*, гніздиться коровайка *Plegadis falcinellus*, зимує понад 25% європейської популяції чепури великої *Egretta alba*; це місце зростання ендемічних видів рослин.

(4) Забезпечує умови перебування великої кількості птахів під час сезонних міграцій, а також взимку. Зокрема, в угідді зупиняються представники північних популяцій куликів роду *Calidris* під час трансконтинентальних перельотів з місць зимівлі на гніздування і навпаки.

(5) Є місцем регулярних скупчень Качкових *Anatidae* взимку, що є показником стану ВБУ.

**Фізичні особливості ВБУ:** Береги лиману порізані, подекуди стрімкі, часто мають вигляд піщаних півостровів. Клімат помірно континентальний з короткою м'якою зимою і довгим спекотним літом. Річна сума опадів становить 300–400 мм, випаровування — 800–900 мм. Зрідка лиман замерзає, але не

довше, ніж на один місяць. Річка Тилігул має всі характерні риси малих річок Північного Причорномор'я: атмосферний тип живлення, в річному циклі спостерігаються весняний (квітень) та літньо-осінній підйоми рівня води. Якість води Тилігульського лиману є однією з найвищих серед лиманів північно-західного узбережжя Чорного моря. Вона залежить від водообміну через штучні канали, які сполучають лиман із Чорним морем, а також від об'єму прісної води, що потрапляє у верхню частину лиману. Вода характеризується високим рівнем мінералізації (до 17‰). Вплив седиментаційної діяльності мілководної р. Тилігул незначний. Якість води дозволяє використовувати водойму для рибальства, риборозведення та рекреації.



**Фізичні особливості водозбірної території:** Лиман напівзакритого типу, що каналом з'єднується з Чорним морем. У верхній частині є дельтою р. Тилігул, в нижній — комплексом водойм, наливних островів і засолених лук. Площа водозбору складає 5240 км<sup>2</sup>. Довжина лиману дорівнює 55–80 км, найбільша ширина складає 4,5 км, середня глибина — 3 м, максимальна — 21 м, площа водної поверхні — 150–170 км<sup>2</sup>, а об'єм водойми досягає 250–400 км<sup>3</sup>.

**Гідрологічна цінність:** Тилігульський лиман — один з найчистіших лиманів причорноморського регіону. Якість води дозволяє використовувати водойму для рибальства, риборозведення та рекреації.

**Тип ВБУ:** J, K.

**Екологічні особливості:** Флора угіддя характеризується типовими для північно-західного узбережжя Чорного моря комплексами. Тут зареєстровано близько 350 видів судинних рослин. Основні біотопи представлені угрупованнями заплавлених лук, відкритої води та галофітними ценозами з такими видами: прибережниця берегова *Aeluropus littoralis*, полин сантонінський *Artemisia santonica*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*, віниччя сланке *Kochia prostrata*, кермеки південно-бузький *Limonium hypanicum* і напівкущовий *L. suffruticosum*, подорожник солончаковий *Plantago salsa*, покісниця розставлена *Puccinellia distans*, рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, рупія морська *Ruppia maritima*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*, содник простертий *Suaeda prostrata* та камка морська *Zostera marina*. Високий рівень мінералізації води визначає особливості водяної рослинності, яка здебільшого представлена гідрогалофітними рослинами (камка морська, види роду ульва *Ulva* та нитчасті водорості). Крім того, тут можна знайти такі водяні рослини, як рдесник гребінчастий, рупія морська, цанікелія велика *Zannichellia major* та ін. Північна частина лиману (гирло р. Тилігул) зайнята заплавленими ценозами (з очерету звичайного *Phragmites australis*, бульбокомишу морського, куги Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani* та ін).

**Цінна флора:** Серед рослин чимало ендемічних видів, а 18 видів занесені до Червоної книги України: гімносперміум одеський *Gymnospermium odessanum*, пізньоцвіт анкарський *Colchicum ancyrense*, шафран сітчастий *Crocus reticulatus*, тюльпани Біберштейна *Tulipa biebersteiniana* і Шренка *T. schrenkii*, підсніжник Ельвеза *Galanthus elwesii*, астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus* та інші.

**Цінна фауна:** В межах угіддя відмічено 384 види хребетних тварин, у тому числі 56 видів риб, 5 — амфібій, 8 — рептилій, 120 — птахів та 26 видів ссавців.

**Ссавці:** ондатра *Ondatra zibethicus*, бурозубка звичайна *Sorex araneus*, видра річкова *Lutra lutra*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

**Птахи:** Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу угіддя становить від 2100 до 7000 пар. Загальна кількість зимуючих птахів досягає 10 тис. особин, а тих, що зупиняються на прольоті, — до 8 тис. особин. Основними місцями гніздування є зарості очерету у верхній частині лиману та піщані острови і півострови в його нижній частині. Наявність у верхній частині лиману ділянок, придатних для гніздування птахів, залежить від кількості прісної води, що потрапляє в лиман, та коливань загального об'єму води. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є крячки річковий *Sterna hirundo* (1,5 тис. пар) і рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (5,5 тис. пар), мартин середземноморський *Larus melanocephalus* (5 тис. пар), квак *Nycticorax nycticorax* (200 пар). Тут також гніздяться види з Червоної книги України: чапля жовта *Ardeola ralloides* (3 пари), пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (35 пар), кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (6 пар), кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (55 пар), косар *Platalea leucorodia* (15 пар), коровайка *Plegadis falcinellus* (25 пар). Головними місцями сезон-

них скупчень птахів є лиман і прилеглі агроценози. Так, Тилігульська пересип є традиційним місцем концентрації птахів під час міграцій. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крижень *Anas platyrhynchos* (до 10 тис. ос.), гуска білолоба *Anser albifrons* (8 тис. ос.), мартини середземноморський (2 тис. ос.), звичайний *Larus ridibundus* (5 тис. ос.) і малий *L. minutus* (7 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (4 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (2 тис. ос.), свищ *Anas penelope* (2,5 тис. ос.).

**Рептилії:** полоз жовточеревий *Coluber caspius*, черепаха болотяна *Emys orbicularis*, вужі звичайний *Natrix natrix* та водяний *N. tessellata*.

**Амфібії:** кумка червоночерева *Bombina bombina*, ропухи сіра *Bufo bufo* і зелена *B. viridis*, жаба озерна *Rana ridibunda*.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя є відомим рекреаційним центром, має велике значення для екологічної освіти та наукових досліджень. У нижній правобережній частині лиману знаходиться археологічна пам'ятка — рештки давньогрецького поселення. На лимані традиційно розвинений аматорський лов риби. Для рекреації найінтенсивніше використовується нижня, прилегла до моря частина лиману. Тут розвинена рекреаційна база з відповідною інфраструктурою, розрахованою приблизно на 300 тис. відпочиваючих за сезон. У наступні роки за рахунок бальнеологічних ресурсів (більше 14 млн тон лікувальної грязі) планується розширити рекреаційну ємність угіддя до 1 млн осіб за сезон. У 1975 р. в нижній частині лиману побудовано станцію для спостереження за птахами. Крім наукових цілей, вона є центром, який відвідують школярі для ознайомлення з проблемами збереження довкілля, а також місцем проведення польових досліджень студентами Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. **Прилеглі землі:** державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: На заповідній частині Регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Тилігульський" заборонено будь-яку діяльність. В інших частинах лиману, а також на території РЛП поза межами заповідної зони дозволено лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів (полювання, рибальство, розведення риби, випасання худоби, рекреація, бальнеологічні процедури та ін.). **Прилеглі землі:** розвинені всі перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація та ін.).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Контролювання надходження прісної води може спричинити зміни у поширенні птахів, вплинути на місця їх гніздування та рослинність. Нижній частині лиману загрожує заплановане розширення інфраструктури рекреаційних та бальнеологічних (з мінеральними водами) курортів. Додаткову загрозу становлять неконтрольоване мисливство, вилов риби, масове випасання худоби, браконьєрство, а також руйнування природних біотопів внаслідок експансії сільськогосподарських земель та промислових об'єктів.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА008). 25 листопада 1997 р. увійшло до складу РЛП "Тилігульський лиман", що сприяло охороні природних комплексів (площа — 13984 га, з них водної поверхні — 9981 га, суходолу — 4003 га).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Відсутні.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Екологічні та бальнеологічні дослідження проводяться вченими НАН України та Одеським національним університетом ім. І. І. Мечнікова.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Розроблено еколого-просвітницькі матеріали щодо угіддя, а також знято фільм, який транслювали по місцевому та державному телебаченню.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Для рекреації найбільш інтенсивно використовується нижня, прилегла до моря частина лиману. Тут є рекреаційна база з відповідною інфраструктурою, розрахована приблизно на 300 тис. відпочиваючих за сезон. В наступні роки за рахунок бальнеологічних ресурсів (більше 14 млн тон лікувальної грязі) планується розширити рекреаційну ємність угідь до 1 млн осіб за сезон.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають адміністрація РЛП "Тилігульський лиман", землевласники (організації, установи та громадяни), а також місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснюють Держуправління екології та природних ресурсів в Одеській та Миколаївській областях.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28 3872, e-mail: steibs@te.net.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 9. Дельта Дніпра

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 49°32' пн. ш., 32°24' сх. д.

**Розташування:** Північне Причорномор'я, Цюрупинський та Голопристанський райони Херсонської обл., на південний захід від м. Херсон. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ: Дніпровський лиман, річка Інгулець.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 1,4 м.

**Площа:** 26000 га.

**Огляд:** Угіддя є дельтою третьої за розмірами річки Європи і другої — в Чорноморському басейні. Відрізняється виключним біорізноманіттям і має велике значення для його збереження. До складу угіддя крім численних річкових рукавів входять болота, заплавні ліси, комплекс озер, піщані кучугури тощо.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Відіграє визначальну гідрологічну, біологічну та екологічну роль у природному функціонуванні великого річкового басейну та берегових екосистем.
- (2) Місце перебування рідкісних тварин (близько 70 видів), зростання рідкісних рослин і грибів (близько 30 видів) та локалізації типових і рідкісних рослинних комплексів (близько 19).

- (3) Як екотонна екосистема є важливим центром біорізноманіття.
- (4) Важливе місце розмноження для багатьох видів водно-болотяних птахів.
- (5) У сезонних скупченнях птахів регулярно налічується більше 100 тис. особин.
- (6) Тут гніздиться 2,5–4,5 % європейської популяції чепури великої *Egretta alba*.
- (7) Є дуже цінним для збереження унікального комплексу риб, що включає більше 80 видів.

**Фізичні особливості ВБУ:** Дельта Дніпра є екотонною зоною типу "річка-море" і характеризується високим різноманіттям видів та ценозів. Тут спостерігається мозаїчне чергування рукавів дельти, озер, заплавлених лісів та ділянок з водно-болотною рослинністю. Клімат помірно-континентальний з короткою м'якою зимою та довгим гарячим літом. Сніговий покрив нестійкий, утворюється далеко не кожену зиму і не більше ніж на 20–40 днів. Взимку часто бувають відлиги. Безморозний період триває 180–210 днів. Середня температура липня — +20°C, січня — -2,5°C. Опади, в основному, припадають на літо. Річна кількість опадів становить 320–350 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя є дельтою Дніпра завдовжки 47 км, яка через Дніпровсько-Бузький лиман з'єднується з Чорним морем. Має всі риси, притаманні дельтовим комплексам великих річок Європейського регіону.

**Гідрологічна цінність:** Дніпро є основним джерелом питної води в Україні. Його вода широко використовується також для іригаційних цілей. Це найбільша водна транспортна артерія країни, яка забезпечує зв'язок континентальних індустріальних центрів з іншими регіонами України та державами Чорноморського басейну.

**Тип ВБУ:** L, P.



**Екологічні особливості:** Рослинність є дуже різноманітною, але домінують гідрофільні асоціації. На дюнних луках, відкритих плесах та болотах зростають житняк пухнастоквітковий *Agropyron dasyanthum*, маренка рожева *Asperula cynanchica*, осоки гостра *Carex acuta* та висока *C. elata*, роговик український *Cerastium ucrainicum*, молочай польовий *Euphorbia agraria*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесники плаваючий *Potamogeton natans* та вузлуватий *P. nodosus*, чебрець дніпровський *Thymus borysthenicus*, рогіз вузьколистий *Typha angustifolia* та ін.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*, коручка болотна *Epipactis palustris*, зозулинець болотний *Orchis palustris*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans* s. l.

#### **Цінна фауна:**

**Ссавці:** ховрах крапчастий *Citellus suslicus*, борсук звичайний *Meles meles*, полівка звичайна *Microtus arvalis*, свиня дика *Sus scrofa*, кріт європейський *Talpa europaea*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*. В Червону книгу України внесені норка європейська *Mustela lutreola* і видра річкова *Lutra lutra*.

**Птахи.** Тут гніздяться та зупиняються під час міграцій багато водно-болотяних птахів і живиться низка морських видів. Головними місцями розмноження птахів є заплавні ліси та очеретяні зарості, особливо ті, що знаходяться в найширшій частині гирла Дніпра. Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу — 6–8 тис. пар. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є баклан великий *Phalacrocorax carbo* (4,5 тис. пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (1,5–1,8 тис. пар), чепура велика *Egretta alba* (350–700 пар), лиска *Fulica atra* (500–900 пар), пірникоза велика *Podiceps cristatus* (200–400 пар). Заплавні озера та річки є улюбленими місцями сезонних скупчень птахів. Найчисленнішими з них є лиска (до 90 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (30–50 тис. ос.), баклан великий (10 тис. пар), попелюх *Aythya ferina* (6 тис. ос.), чернь чубата *A. fuligula* (5 тис. ос.). Види з Червоної книги України: орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, коровайка *Plegadis falcinellus*, чапля жовта *Ardeola ralloides*, савка *Oxyura leucocephala*, крех середній *Mergus serrator*, чернь білоока *Aythya nyroca*, гоголь *Bucephala clangula*.

**Рептилії:** черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

**Амфібії:** ропуха зелена *Bufo viridis*, жаби їстівна *Rana esculenta* та озерна *R. ridibunda*.

**Іхтіофауна** є дуже різноманітною і містить багато місцевих, а також прохідних та напівпрохідних видів. Види риб з Червоної книги України: стерлядь *Acipenser ruthenus*, марена дніпровська *Barbus barbus borysthenicus*, шемадя дунайська *Chalcalburnus chalcoides mento*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, умбра звичайна *Umbra krameri*.

Серед **безхребетних** гідробіонтів домінують прісноводні види. Представлені також реліктовий понто-каспійський (*Heterocope caspia*, *Dreissena polymorpha*) та середземноморський (*Eurytemora affinis*, *E. vorax*) комплекси. В межах угіддя трапляється **молюск** турикаспія лінкта *Turricaspia lincta*, занесений до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Дніпро є основним джерелом питної води в Україні. Його вода широко використовується також для іригаційних цілей. Це найбільша водна транспортна артерія країни, яка забезпечує зв'язок континентальних індустріальних центрів з іншими регіонами України та державами Чорноморського басейну. Дніпро згадується в багатьох давніх записах істориків та мандрівників. ВБУ є важливим для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень, а також є традиційним місцем риболовлі для місцевого населення.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форма власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: обмежується та контролюється використання природних ресурсів — полювання, рибництво, рибальство, випасання худоби, сінокосіння, рекреація, видобуток піску, водні перевезення (комерційне та рекреаційне). Прилеглі землі: крім згаданих видів природокористування ведеться традиційне сільське господарство (виноградарство, іригація та інше).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Основну загрозу становить запропоноване зведення низки дамб з метою поділу Дніпровського лиману на окремі водойми. До негативних явищ належать забруднення водно-болотних угідь, деградація зрошуваних сільськогосподарських земель та рисових полів, зарегульованість і видозміна річки. Серед потенційних змін — деградація біотопів внаслідок сільськогосподарської діяльності та масового випасання худоби.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗUA009). В межах угіддя існує багато дрібних резервацій, управління якими здійснюється товариством рибалок і мисливців, військовим товариством рибалок і мисливців та іхтіологічним заказником "Червона Хатка". Запроваджено заходи для встановлення балансу між різноманітною діяльністю людини та екологічним станом території, включаючи створення очисних споруд та водоохоронних зон. Крім того, внесено пропозиції щодо поліпшення якості води та контролю за надходженням органіки у воду.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Для ефективнішої охорони водних ресурсів та дельтових природних комплексів потрібно створення очисних споруд, водоохоронних зон, а також введення на промислових підприємствах закритого циклу водопостачання. Розробляється план охорони та управління довкіллям дельти Дніпра.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводяться в рамках Дніпровської програми інститутами біології південних морів (Севастополь), гідробіології та зоології НАН України, а також Чорноморським біосферним заповідником.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується програмою середньої школи. Для основних груп землевласників спеціалісти з університетів та інших організацій читають лекції з охорони довкілля.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Порівняно з подібними угіддями, туристична інфраструктура досить добре розвинута, планується її подальше розширення.

**Юрисдикція:** Відповідальними за охорону угіддя є місцева адміністрація та землекористувачі (установи і громадяни). Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Держуправління екології та природних ресурсів у Херсонській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026, тел: (0552) 26 3195, e-mail: eko\_kherson@hs.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 10. Ягорлицька затока

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 48°24' пн. ш., 31°53' сх. д.

**Розташування:** Північне Причорномор'я. Голопристанський район Херсонської області (за 45 км на північний захід від м. Херсон) та Очаківський район Миколаївської області. Межує з рамсарським угіддям "Тендрівська затока".

**Висота над рівнем моря:** максимальна — 1,7 м.

**Площа:** 34000 га.

**Огляд:** До складу угіддя входять: солоноводна морська лагуна, численні острови, озера і тимчасові водойми. Має виключне значення як територія гніздування, зупинки під час сезонних міграцій та зимівлі птахів водно-болотного комплексу. Важливе місце линяння Гусе-подібних, зокрема лебедя-шипуну. Є одним з найменш модифікованих ВБУ на всьому чорноморському узбережжі. Тут збережено високий ступінь біорізноманіття, в тому числі рідкісних та вразливих водних видів, серед яких — понтійські релікти.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (2) Є місцем зимівлі двох глобально загрозливих видів — чорні білоокої *Aythya nyroca* та казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis*.
- (3) Є місцем перебування багатьох видів качок *Anatidae* та побережника болотяного *Limicola falcinellus*, які є індикаторами при визначенні цінності, продуктивності та рівня біорізноманіття угіддя.
- (4) Є місцем гніздування численних видів водно-болотяних птахів.
- (5) Забезпечує гніздування великої кількості водно-болотяних птахів; загальна чисельність гніздової популяції досягає 3,5–4 тис. пар.

**Фізичні особливості ВБУ:** По пониззях узбережжя Ягорлицької затоки розкидані невеличкі озера (від прісних до солоних) і тимчасові водойми. Останні можуть бути досить великими, відкритого типу, із замуленим дном. Затока має розвинену систему островів (Довгий, Круглий, Кінський, Єгипетський). Більшість з них виникли внаслідок діяльності моря, мають витягнуту форму і складаються з піску та подрібнених черепашок. Кілька островів материкового походження, плескати, з неглибокими западинами в центральній частині, де звичайно розташовані невеликі озера. Конфігурація берегів островів з боку моря постійно змінюється, з боку материка вони здебільшого низинні та заболочені. Ягорлицька затока, як і Тендрівська, відокремлена від відкритого моря Тендрівською косою. Середній рівень солоності води становить 10–14‰. В деякі зими затока може на 2–3 тижні вкриватися кригою. Гідрологічний баланс затоки досить стабільний, але залежить від впливу вітрів. Особливості рівневого режиму в різних частинах затоки, наявність течій, регулярність добових змін напрямку вітру є відносно постійними. З 1975 р. гідрологічний баланс затоки було дещо порушено скиданням прісної води зі зрошувальних систем та рисових чеків.



**Фізичні особливості водозбірної території:** Є затокою Чорного моря, на узбережжі якої по низзях розкидані невеличкі озера і тимчасові водойми. Має розвинену систему островів. Ягорлицька затока, як і Тендрівська, відокремлена від відкритого моря Тендрівською косою.

**Гідрологічна цінність:** Практикується водне транспортування.

**Тип ВБУ:** А.

**Екологічні особливості:** Основні біотопи представлені дюнними луками, угрупованнями відкритої води та галофітними ценозами з переважанням наступних видів: полин сантонінський *Artemisia santonica*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, волошка дніпровська *Centaurea borysthena*, кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*, молочай Сегієра *Euphorbia seguierana*, костриця валіська *Festuca valesiaca*, галіміона бородавчаста *Halimione verucifera*, різуха морська *Najas marina*, очерет звичайний *Phragmites australis*, рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, рупія морська *Ruppia maritima*, солонець європейський *Salicornia europaea*, куга озерна *Schoenoplectus lacustris*, содник простертий *Suaeda prostrata*, сиренія сиза *Syrenia cana*, рогіз Лаксмана *Typha laxmannii* та цанікелія болотна *Zannichellia palustris*. Рослинність низинних ділянок узбережжя та островів включає галофільні асоціації з переважанням видів родів курай *Salsola* sp. та покісниця *Puccinellia* sp. Вздовж берегів серед розріджених заростей очерету накопичуються водорості, занесені сюди водою. За береговою смугою звичайно тягнеться смуга солонуватих боліт. Прибережна рослинність складається з очерету, рогозу *Typha* sp. та комишу *Schoenoplectus* sp. Мілководні ділянки характеризуються багатомірною водною рослинністю, серед якої домінують такі види, як камка морська *Zostera marina*, рупія спіральна *Ruppia spiralis*, рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus* тощо.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: категорія II – зозулинці запашний *Orchis fragrans* і розмальований *O. picta*, категорія III – зозулинці блощичний *O. coriophora* і болотний *O. palustris*.

**Цінна фауна:**



**Ссавці:** полівка звичайна *Microtus arvalis*.

**Птахи.** Угіддя є місцем гніздування багатьох видів водно-болотяних птахів, загальна чисельність яких тут становить 3,5–7 тис. пар, з найбільшими колоніями на островах, піщано-черепашкових півостровах та солончаках. Серед видів, що гніздяться, слід вказати мартина жовтоногого *Larus cachinnans* (до 6,5 тис. пар), баклана великого *Phalacrocorax carbo* (700–3100 пар), пухівку *Somateria mollissima* (800–1700 пар), крячка річкового *Sterna hirundo* (150–760 пар). Відоме місце линяння лебедя-шипуну *Cygnus olor* (2–10 тис. ос.). Загальна чисельність популяції птахів на зимівлі становить 300 тис. особин, що належать до 45 видів. Основну кількість у зимових скупченнях складають представники Гусеподібних *Anseriformes*, Пастушкових *Rallidae*, Мартинових *Laridae* та Сивкових *Charadriidae*, зокрема лебідь-шипун (1,6–5 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (більше 20 тис. ос.), свищ *A. penelope* (1–2,3 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (1–10 тис. ос.), черні чубата *A. fuligula* (1–30 тис. ос.) і морська *A. marila* (до 5 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (до 2,5 тис. ос.). Серед “червонокнижних” видів тут трапляються казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis*, хохітва *Tetrax tetrax*, дрохва *Otis tarda* та кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*.

Восени й навесні затока опиняється на міграційному шляху багатьох водно-болотяних птахів, чисельність яких інколи сягає кількох сотень тисяч особин. Найчисельнішими є гагари *Gavia* sp., пірникози *Podiceps* sp., лебідь-кликун *Cygnus cygnus* та лебідь-шипун, гуски сіра *Anser anser* та білолоба *A. albifrons*, кулики побережники з роду *Calidris*. Зокрема, побережників чорногрудих *Calidris alpina* на прольоті налічується до 3–5 тис. особин. Іншими досить численними видами куликів є баранець звичайний *Gallinago gallinago*, слуква *Scolopax rusticola*, брижач *Philomachus pugnax* (4–6 тис. ос.), кульони великий *Numenius arquata* (500–1000 ос.) та середній *N. phaeopus*, грицик великий *Limosa limosa* тощо. У міграційних скупченнях у найбільшій кількості представлені крижень (20–50 тис. ос.), попелюх (2–10 тис. ос.), черні чубата (5–40 тис. ос.) і морська (2–4 тис. ос.), гуска сіра (3–15 тис. ос.), лиска (10–30 тис. ос.), лебідь-шипун (2–10 тис. ос.), мартини жовтоногой *Larus cachinnans* (4–8 тис. ос.), середземноморський *L. melanocephalus* (20–70 тис. ос.) і тонкодзьобий *L. genei* (5–15 тис. ос.), кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (1–2,5 тис. ос.), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (5–20 тис. ос.), пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus* (260–4000 ос.), крячок рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (3–10 тис. ос.) та інші.

**Риби.** Слід відмітити дуже характерних для Чорного моря представників роду *Gobius*, севрюгу *Acipenser stellatus* — реліктовий вид, який є об’єктом комерційного лову. Види з Червоної книги України: лосось чорноморський *Salmo trutta labrax*, піскарки сіра *Callionymus belenus* і бура *C. festivus*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, осетер атлантичний *Acipenser sturio*, шип *A. nudiventris*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus* ssp. *microstephanus*.

Затока відзначається багатством бентосу та нектобентосу, особливо таких груп, як ракоподібні та молюски.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя є надзвичайно важливим для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. На території, що не входить до складу заповідної зони Чорноморського біосферного заповідника, дозволяється лімітована та контрольована експлуатація природних ресурсів (рибальство, збирання камки, лов креветки тощо), здійснюються деякі види рекреації і туризму.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: в межах заповідної зони Чорноморського біосферного заповідника заборонене будь-яке використання природних

ресурсів. **Прилеглі землі:** практикуються рибальство, рекреація та водне перевезення (хоча організаційна інфраструктура туризму відсутня), а також традиційне фермерство, що включає випасання овець, виноградарство, вирощування рису, іригацію та ін.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Недостатній контроль за такими видами діяльності, як перевезення, рибальство, скидання стічних вод з промислових та сільськогосподарських підприємств.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА014). Основна частина ВБУ знаходиться в межах Чорноморського біосферного заповідника. Тут охорона здійснюється егерською службою (12 кордонів). В період розмноження птахів найбільш важливі ділянки охороняються цілодобово. У деякі зими здійснюється підгодівля птахів у місцях їх скупчення.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розширення та посилення охорони території, які входять до складу Чорноморського біосферного заповідника.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження здійснюються науковцями Інституту біології південних морів (Севастополь), Інституту гідробіології, Інституту зоології НАН України, а також Чорноморського біосферного заповідника та Регіонального ландшафтного парку "Кінбурнська коса".

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується загальноосвітніми школами. Крім того, для основних зацікавлених груп читають лекції спеціалісти університетів та інших організацій.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Тут практикуються рекреація та водні перевезення, хоча організаційна інфраструктура туризму відсутня.

**Юрисдикція:** Адміністрація Чорноморського біосферного заповідника. Державний контроль у галузі охорони природи здійснюють Державні управління екології та природних ресурсів в Херсонській та Миколаївській областях. На інших ділянках — землевласники та органи місцевої влади.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026, тел.: (0552) 26 3195, e-mail: eko\_kherson@hs.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 11. Тендрівська затока

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°12' пн. ш., 31°44' сх. д.

**Розташування:** Північне Причорномор'я. Херсонська область, Голопристанський район, за 60 км південно-західніше від м. Херсон. Межує з рамсарським угіддям "Ягорлицька затока", від якого Тендрівська затока відділена низьким Ягорлицьким півостровом.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,1 м, максимальна — 2,1 м, середня — 1,1 м.

**Площа:** 38000 га.

**Огляд:** Солонowodна лагуна, відокремлена від моря низькими вузькими піщаними косами. Має виключне значення як місце гніздування, линяння, зупинки під час сезонних міграцій та зимівлі птахів водно-болотного комплексу. Одне з найменш видозмінених водно-болотних угідь лагунного типу всього чорноморського узбережжя, тому тут збережено високий рівень біорізноманіття. Тут трапляється багато рідкісних та вразливих видів, в тому числі й понтійських реліктів. Як частина угіддя "Ягорлицька і Тендрівська затоки" входила до переліку рамсарських угідь ще за часів СРСР.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) Місце зимівлі двох глобально загрозливих видів — чорні білоокої *Aythya nyroca* та казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis*.
- (3) Місце перебування великої кількості різних видів качок *Anatidae* та побережника болотного *Limicola falcinellus*, які є індикаторами екологічного стану угіддя.
- (4) Місце гніздування багатьох видів водно-болотяних птахів.
- (5) Забезпечує гніздування та зимівлю численних водно-болотяних птахів; гніздова популяція складає 25–100 тис. пар, а зимуюча — 450–700 тис. особин.

**Фізичні особливості ВБУ:** У затоці є три групи невеликих островів площею від 2 до 28 га: Орлов та Нові острови (на заході затоки), Бабин та Смалений (в центрі), Потіївські острови (на сході). Більша їх частина, а саме Новий, Потіївський, Смалений і Тендрівська коса — піщано-черепашкові, наливного походження; Бабин та Орлов — плескаті острови материкового походження. Всі острови мають пониження в центральній частині. На морських островах у таких пониженнях, зазвичай, розташовуються невеликі озера. Береги островів з боку материка, зазвичай, низинні та заболочені, а з боку моря — дуже мінливі, з непостійною береговою лінією, мілководними затоками та бухтами, завглибшки не більше 1 м. Абісальна зона затоки має форму жолоба глибиною від 2 до 3 м і розташована уздовж Тендрівської коси. У Тендрівській затоці, внаслідок того, що вона відокремлена від відкритого моря довгою піщаною косою, відчувається вплив Дніпра, що впадає в Дніпро-Бузький лиман на північ від угіддя. Гідрологічний баланс затоки досить сталий, хоча і підвладний впливу вітру. В деякі зими затока може вкриватися кригою, але не більше, ніж на 2–3 тижні. Солоність води тут коливається від 10 до 14‰. З 1975 р. спостерігається певне порушення гідрохімічного балансу через скидання в затоку прісної води з рисових плантацій та іригаційних систем, а також солоної води з дренажних систем, розташованих поблизу с. Потіївка.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Тендрівську затоку відокремлює від Чорного моря кілька піщаних кіс, найбільша з яких Тендрівська (70 км завдовжки). Місцями її перетинають природні канали. Східна частина Тендрівської затоки мілководніша — середні глибини становлять тут близько 2 м, тим часом як у західній — 8 м. У північному напрямку глибина зменшується. На материковому узбережжі затоки є багато неглибоких понижень, в яких розташовані невеликі озера як прісні, так і солоні, а також тимчасові водойми, які часто бувають досить великими. На цій території розташовано 3 групи невеликих островів площею від 2 до 28 га.

**Гідрологічна цінність:** Використовується для водних перевезень.

**Тип ВБУ:** А, Е.

**Екологічні особливості:** Основні біотопи представлені болотами, відкритими плесами, дюнними луками та галофітними угрупованнями з переважанням аргузії сибірської *Argusia sibirica*, полину сантонінського *Artemisia santonica*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, камфоросми монпельійської *Camphorosma monspeliaca*, куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, катрану понтійського *Crambe pontica*, миколайчиків приморських *Eryngium maritimum*, галіміон черешкуватої *Halimione pedunculata* та бородавчастої *H. verrucifera*, колосняків гіллястого *Leymus ramosus* і чорноморського *L. sabulosus*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, різухи морської *Najas marina*, очерету звичайного *Phragmites australis*, рдесників гребінчастого *Potamogeton pectinatus* і пронизанолистого *P. perfoliatus*, видів роду покісниця *Puccinellia* sp., рупії морської *Ruppia maritima*, солонцю європейського *Salicornia europaea*, кураю содового *Salsola soda*, куг озерної *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, соднику простертого *Suaeda prostrata*, камок морської *Zostera marina* та малої *Z. noltii*. Рослинність низинних частин узбережжя затоки та островів представлена асоціаціями галофітних рослин, в яких переважають представники родів *Salsola* (курай) та *Puccinellia* (покісниця). Для прибережних ділянок характерними є викинуті морем водорості, що пасмами лежать серед розріджених заростей очерету. За прибережним схилом зазвичай тягнеться смуга солончакових боліт. Навколоводна рослинність переважно представлена очеретом звичайним, рогозом *Typha* sp. та кугою *Schoenoplectus* sp. Мілководні ділянки характеризуються багатоманітною водною рослинністю, серед якої домінують камка морська, рупія спіральна *Ruppia spiralis*, рдесник гребінчастий тощо.

**Цінна фауна:**

**Птахи.** Тендрівська затока з її островами та узбережжям є місцем гніздування для величезної кількості водно-болотних птахів з високим видовим різноманіттям. У складі орнітофауни чимало видів з Червоної книги України: хохітва *Tetrax tetrax*, дрохва *Otis tarda*, казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis*, чорний білоока *Aythya nyroca*, пухівка *Somateria mollissima*, крех середній *Mergus serrator*, дерихвости лучний *Glareola pratincola* і степовий *G. nordmanni*, кря-



чок каспійський *Hydroprogne caspia*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кульони великий *Numenius arquata*, середній *N. phaeopus* і тонкодзьобий *N. tenuirostris* та інші. Загальна чисельність птахів, що гніздиться тут, коливається від 25 до 100 тис. пар. Серед них домінують мартини середземноморський *Larus melanocephalus* (20–72 тис. пар), жовтоногий *L. cachinnans* (70–1030 пар) і тонкодзьобий *L. genei* (5–19 тис. пар), крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (3–18,7 тис. пар) і річковий *Sterna hirundo* (3,1–4,3 тис. пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (890–1500 пар), крех середній (100–260 пар), пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus* (14–200 пар). Менш чисельними є галагаз *Tadorna tadorna* (60–130 пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (10–50 пар), чепури велика *Egretta alba* (до 50 пар) і мала *E. garzetta* (до 50 пар), крячки малий *Sterna albifrons* (20–90 пар) і каспійський (30–180 пар) та інші.

Восени й навесні через Тендрівську затоку проходить міграційний шлях багатьох видів водно-болотних птахів. Найчисельнішими є крижень *Anas platyrhynchos* (20–100 тис. ос.), свищ *A. penelope* (7–10 тис. ос.), гуски сіра *Anser anser* (2–8 тис. ос.) та білолоба *A. albifrons* (10–40 тис. ос.), лебідь-шипун *Cygnus olor* (5–10 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (10–40 тис. ос.), черні чубата *A. fuligula* (3–40 тис. ос.) і морська *A. marila* (2–25 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (20–100 тис. ос.), баклан великий (10–20 тис. ос.), крячки рябодзьобий (8–36 тис. ос.) і річковий (7–12 тис. ос.), брижач *Philomachus pugnax* (7–10 тис. ос.).

Взимку затока дає притулок майже 45 видам птахів (450–700 тис. ос.), які тримаються головним чином на островах і півостровах та на відкритих акваторіях. Найбільшою є кількість Качкових *Anatidae*, Пастушкових *Rallidae*, Мартинових *Laridae* та Сивкових *Charadriidae*. Слід відзначити лебедя-шипуна (2–10 тис. особин), крижня (800–17500 ос.), свища (250–2000 ос.), гусок сіру (500–2700 ос.) та білолобу (2–40 тис. ос.), лиску (200–11000 ос.), попелюха (200–7070 ос.), черней чубату (500–8000 ос.) і морську (100–7000 ос.).

Серед риб необхідно відмітити дуже характерних для Чорного моря представників роду *Gobius*, реліктовий вид севрюга *Acipenser stellatus*, що є об'єктом комерційного лову, а також види з Червоної книги України: лосось чорноморський *Salmo trutta labrax*, піскарки сіра *Callionymus belenus* і бура *C. festivus*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, осетер атлантичний *Acipenser sturio*, шип *A. nudiventris*, а також морський коник *Hippocampus guttulatus* ssp. *microstephanus*.

Тендрівська затока відзначається багатством бентосу та нектобентосу, особливо ракоподібних та молюсків.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя є надзвичайно важливим для екологічної освіти, рекреації та наукових досліджень. В його межах дозволяється лімітована та контрольована експлуатація природних ресурсів (рибальство, збирання камки, лов креветки тощо), практикується, але не дуже розвинутий, неорганізований туризм.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна та колективна форми власності. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Прилеглі землі: Представлені всі форми власності на землю (державна, колективна, приватна).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: на островах заборонено будь-яку діяльність, крім пов'язаної з поліпшенням умов для гніздування птахів. У глибоководній частині затоки, яка не входить до заповідника, основними видами діяльності є рибальство, рекреація та водні перевезення, хоча й відсутня організована туристична інфраструктура. Прилеглі землі: природокористування (рибальство, полювання, рекреація тощо) дозволяється, однак його обсяги лімітуються та контролюються. Тут мають місце всі вказані

вище види діяльності, а також розвинуте традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, вирощування рису, іригація та інші).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Угіддю загрожують водний транспорт, рибальство та забруднення сільськогосподарськими і промисловими стічними водами. Найбільш ймовірні зміни землекористування, пов'язані з природною ерозією та осадовими процесами у зв'язку з динамічним характером угіддя.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗУА010). Мілководна східна частина Тендрівської затоки та прибережна зона, а також Потіївський та Ягорлицький Кути є основною частиною Чорноморського біосферного заповідника, яка суворо охороняється егерською службою, розташованою на 12 кордонах. У період розмноження птахів цілодобово охороняються найважливіші ділянки. В окремі зими здійснюється підгодівля птахів в місцях їх скупчення.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розширення заповідної зони та посилення охорони в межах Чорноморського біосферного заповідника.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Проводяться в рамках Дніпровської програми науковцями інститутів біології південних морів (Севастополь), гідробіології, зоології НАН України, а також Чорноморського біосферного заповідника.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Забезпечується програмою загальноосвітньої школи, а також лекціями спеціалістів з університетів та інших організацій для основних зацікавлених груп.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** За межами заповідної зони Чорноморського біосферного заповідника рекреація практикується, але організована туристична інфраструктура відсутня.

**Юрисдикція:** На території Чорноморського біосферного заповідника — адміністрація заповідника, на інших територіях — землевласники (організації та громадяни) та органи місцевої влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026, тел: (0552) 26 3195, e-mail: eko\_kher-son@hs.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 12. Каркінітська та Джарилгацька затоки

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°54' пн. ш., 32°51' сх. д.

**Розташування:** Північно-східне Причорномор'я. Південь Херсонської області та північний захід Автономної Республіки Крим. Найближчими великими населеними пунктами є міста Скадовськ та Красноперекоськ. Частина угіддя під назвою "Каркінітська затока" входила до переліку рамсарських угідь СРСР.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,4 м, максимальна — 2,2 м.

**Площа:** 87000 га.

**Огляд:** Каркінітська та Джарилгацька затоки є затоками Чорного моря. У всі сезони мають велике значення для водно-болотних птахів, особливо качок та куликів.

**Рамсарські критерії:** 1, 3, 5.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Є типовим для причорноморського регіону ландшафтним утворенням — прибережні біотопи з добре розвиненою системою кіс, мілководь та островів.
- (3) Восени та взимку є місцем перебування казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis* — виду з Європейського червоного списку; угіддя здатне регулярно забезпечувати перебування великої кількості представників Сивкових *Charadriidae* та Качкових *Anatidae*, які є індикаторними групами при визначенні цінності, продуктивності угідь та ступеня біорізноманіття.
- (5) На Лебединих островах, що є частиною угіддя, гніздиться 12–14 тис. пар водно-болотних птахів. Набагато більше птахів тут зимує. В цілому впродовж року угіддя підтримує існування понад 20 тис. особин птахів водно-болотного комплексу.

**Фізична та біогеографічна характеристики:** Північно-східне Причорномор'я.

**Фізичні особливості ВБУ:** Східна частина Джарилгацької затоки є найглибшою (максимальна глибина трохи перевищує 8 м, а середня глибина становить 3,5 м); західна частина мілководна (більше 30% її території не глибше за 1 м). На більшій частині Каркінітської затоки глибини не перевищують 8 м, а на прибережних ділянках вони менші 1 м. Тендрівська та Джарилгацька коси сформовані відкладеннями піску та черепашок, принесеними з Чорного моря з глибини до 5 м течією, спрямованою від берега. Каркінітська частина угіддя має дві складові: узбережжя Каркінітської затоки з кілометровою смугою води уздовж нього та Лебедині острови з прилеглою акваторією. Берегова лінія має складну конфігурацію внаслідок існування численних невеликих заток та піщаних кіс. Тут є й кілька маленьких острівців, утворених колоніями прикріплених молюсків. Завдяки відпливно-припливній діяльності моря лінія берегів постійно змінюється. Біля неї весь час утворюються та зникають невеличкі острівці. Загалом сучасні острови покривають 5700 га площі угіддя. Зазвичай їх висота над рівнем моря менше 2 м, вони позбавлені ґрунтового шару і складаються з крихких черепашкових скель, піщаних і мулистих відкладів. Їх узбережжя плескаті, з північно-східного боку піщано-черепашкові, а з південно-західного — мулисті з мережею невеличких заток. Найбільшим островом угіддя є Джарилгач: його довжина разом із косою складає 42 км, а площа — 5605 га. Північна частина острова понижена, з численними солоними озерами, болотами, невеличкими мілководними затоками, каналами, ериками та бухтами. Центральну частину острова вкривають піщані степи, а з 1960-х рр. на голих ґрунтах з'являються посухостійкі дерева та кущі. На території угіддя також розташовані менші острови: Лебедині (49–52 га), Каланчацькі, Каржинські (19 га), Устричні (Хорли), Олексіївські, а також Танін острів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Каркінітська затока є великою затокою Чорного моря на північному заході Кримського півострова. Її північне узбережжя утворене островом Джарилгач і Тендрівською косою. Джарилгацька затока знаходиться між берегом Чорного мо-



ря на півночі та островом Джарилгач на півдні. Каркінітська та Джарилгацька затоки — це найбільш солонowodні затоки Чорного моря (18–19‰). Біля їх берегів утворюються дві різноспрямовані течії, завдяки яким з глибини до 5 м переносяться пісок та мушлі. Таким чином, черепашково-піщані наноси є результатом сумісної дії хвиль та підводних потоків. Мілководні ділянки заток характеризуються багатим зообентосом. Сучасні острови покривають 5700 га площі Каркінітської затоки. Найбільшим островом угіддя є Джарилгач: довжина — 42 км, площа — 5605 га.

**Гідрологічна цінність:** Акваторія угіддя і острів Джарилгач знаходяться на одному з найважливіших європейських міграційних маршрутів птахів. Тут зупиняється на зимівлю, селиться, гніздиться, линяє та розмножується чи не найбільша кількість водно-болотяних птахів на всьому чорноморському узбережжі.

**Тип ВБУ:** А.

**Екологічні особливості:** Угіддя є типовим для причорноморського регіону ландшафтним утворенням. Це прибережні біотопи з добре розвинутою системою кіс, мілководь та островів. Рослинність типова для приморської частини степової зони. В межах угіддя представлені такі основні біотопи: дюнні луки (з переважанням морської гірчиці чорноморської *Sakile euxina*, катрану понтійського *Crambe pontica*, колосняку китицевого *Leymus racemosus*), відкриті водні плеса (з переважанням різухи морської *Najas marina*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, рупії великовусикової *Ruppia cirrhosa*, цанікелії болотної *Zannichellia palustris*, камки морської *Zostera marina*), галофітні угруповання (з полинів понтійського *Artemisia pontica*, сантонінського *A. santonica* та мітлистого *A. scoparia*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, пиріїв азовського *Elytrigia maeotica* та видовженого *E. elongata*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, покісниці розставленої *Puccinellia distans*, солонцю європейського *Salicornia europaea*, соднику простертого *Suaeda prostrata*, тризубця морського *Triglochin mar-*



*itimum*) та маргінальні ценози (з очерету звичайного *Phragmites australis*). Рослинність прибережних ділянок та островів переважно складається із заростей очерету звичайного та видів галофітів. Великі ділянки займають водяні рослини – види роду *Chara* та камка мала *Zostera noltii*. Практично половину Лебединих островів вкривають угруповання очерету. Підвищені ділянки опановує різноманітна ксерофітна солелюбна рослинність. Тут зростає кілька видів родів полин *Artemisia* та курай *Salsola*, а також такі види, як катран понтійський, куничник наземний, пирій азовський, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus* та інші. Майже 15% території островів позбавлені рослинності. Мілководдя, що їх оточують, відрізняються багатою зануреною рослинністю, представленою переважно камкою морською та видами роду *Chara*. Однак в останні роки зайняті ними ділянки помітно скоротилися. Дерев та кущів ростуть лише на острові Джарилгач і тільки деякі види прижилися в цих умовах: маслинка вузьколиста *Elaeagnus angustifolia* та срібляста *E. argentea*, тамарикс галузистий *Tamarix ramosissima*, робінія звичайна *Robinia pseudoacacia* та в'яз низький *Ulmus pumila*. Загалом на острові Джарилгач відмічено 499 видів судинних рослин.

**Цінна флора:** Лікарські види включають ефедру двоколоскову *Ephedra distachya*, хамомілу обідрану *Chamomilla recutita* та буркун білий *Melilotus albus*. До Червоної книги України внесено холодок прибережний *Asparagus litoralis*, морковницю прибережну *Astrodaucus litoralis*, золотобородник цикадовий *Chrysopogon gryllus*. Флора острова Джарилгач налічує 51 ендемічний вид. Це, наприклад, меч-трава болотяна *Cladium mariscus*, що є в межах острова на значних територіях, козельці дніпровські *Tragopogon borysthenicus*, конюшина дніпровська *Trifolium borysthenicum*, еспарцет дніпровський *Onobrychis borysthenica*, ушанка дніпровська *Otites borysthenica*, волошка короткоголова *Centaurea breviceps* та інші. Чотири види судинних рослин угіддя включені до Європейського червоного списку.

#### **Цінна фауна:**

**Ссавці.** Відмічено близько 30 наземних видів: тушканчик великий *Allactaga jaculus*, ховрах малий *Citellus pygmaeus*, білозубка мала *Crocidura suaveolens*, заєць сірий *Lepus europaeus*, полівка гуртова *Microtus socialis*, миші звичайна *Mus musculus* та курганцева *M. spicilegus*, ласка *Mustela nivalis*, тхір степовий *M. eversmanni*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, пацюк сірий *Rattus norvegicus*, мишак степовий *Sylvaemus arianus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*. З морських ссавців тут трапляються 3 види дельфінів: афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*, білобочка чорноморська *Delphinus delphis ponticus* та азовка *Phocaena phocaena relicta*. Три види копитних (олень благородний *Cervus elaphus*, лань *C. dama*, муфлон *Ovis ammon*) були інтродуковані раніше. 12 видів ссавців занесено до різноманітних списків охоронних тварин. Вісім з них (включаючи 3 морські види) занесено до Червоної книги України.

**Птахи.** Орнітофауна угіддя дуже багата. Тут розмножується 35,5–42,5 тис. пар водно-болотних птахів. Більшість водоплавних гніздиться на островах, у лагунах та на черепашково-піщаних півостровах з очеретом чи іншою галофітною рослинністю. Основні колонії представлені на Каланчацьких островах (18 тис. пар), Лебединих (12–14 тис. пар), Устричних (1,16–5 тис. пар), Каржинських (1,7–5,2 тис. пар) і Таніному острові (3,5 тис. пар). У межах ВБУ гніздяться такі водно-болотні птахи: баклан великий *Phalacrocorax carbo* (близько 2,8 тис. пар), чепури велика *Egretta alba* (300–700 пар) і мала *E. garzetta* (500–970 пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (600–1200 пар), мартини середземноморський *Larus melanocephalus* (6,8–17,5 тис. пар), жовтоногий *L. cachinnans* (10 тис. пар) і каспійський *L. ichthyaethus* (65 пар), кричак чорнодзьобий *Gelochelidon nilotica* (40 пар), рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (5 тис. пар), річковий *Sterna hirundo* (2060 пар) та каспійський *Hydroprogne caspia* (200–500 пар), коловодник звичайний *Tringa totanus* (455 пар) тощо.

Угіддя має велике значення в національному масштабі для мігруючих птахів: тут спостерігалося 150 тис. пар коловодних птахів восени та 100 тис. пар навесні. Це місце линяння лебедя-шипуну *Cygnus olor*. В період міграцій тут збирається до 75 тис. особин інших гусеподібних. Під час міграції переважна кількість птахів концентрується на відкритій воді, прибережних мілинах, островах і солончаках. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені свищ *Anas penelope* (1,5 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (17–43 тис. ос.), гуска білолоба *Anser albifrons* (4834–5840 ос.), попелюх *Aythya ferina* (2,6–2,8 тис. ос.), чернь білоока *Aythya nyroca* (7,5–8 тис. ос.), лебідь-кликун *Cygnus cygnus* (700–1000 ос.), лебідь-шипун (820–1100 ос.), лиска *Fulica atra* (32,5–37,5 тис. ос.), мартини жовтоногий (6 тис. ос.) і звичайний *L. ridibundus* (25 тис. ос.), пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus* (600–1000 ос.), баклан великий (до 2,5 тис. ос.) та інші. Взимку тут може зупинитися більше 20 тис. качок, а під час міграцій по берегах заток можна побачити сотні тисяч брижачів *Philomachus pugnax*. 115 видів птахів занесено до різних охоронних списків, 46 з них – до Червоної книги України.

**Рептилії:** 5 видів, включаючи черепаху болотяну *Emys orbicularis* та гадюку степову *Vipera ursini renardi*.

**Риби.** У водах угіддя трапляються представники 5 рядів риб (осетероподібні *Acipenseriformes*, оселедцеподібні *Clupeiformes*, лососеподібні *Salmoniformes*, колючкоподібні *Syngnathiformes*, окунеподібні *Perciformes*). Види риб з Червоної книги України: лосось чорноморський *Salmo trutta labrax*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, судак морський *Lucioperca marina*, умбра звичайна *Umbra crameri*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, осетер атлантичний *Asipenser sturio*, шип *A. nudiventris*, піскарка сіра *Callionymus belemus*. Реліктовий вид севрюга *Acipenser stellatus* є об'єктом комерційного лову.

**Соціальні та культурні цінності:** ВБУ є важливим для природоохоронної освіти, рекреації та наукових досліджень. Його використовують для традиційного і аматорського рибальства та полювання, туризму, комерційних і пасажирських водних перевезень.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна та колективна форми власності. За охорону природи у межах Кримського природного заповідника відповідає його адміністрація, а на решті територій – землевласники, землекористувачі та органи місцевої влади. **Прилеглі землі:** державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: На частинах угіддя, що входять до заповідної зони Кримського природного заповідника, існує режим повної охорони. На інших територіях дозволяється лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів (рибальство, рекреація, полювання, водні перевезення). Управління територіями угіддя здійснюється переважно в рамках державних програм з рибного, лісового, мисливського та сільського господарств. **Прилеглі землі:** У прибережній зоні має місце рекреація, практикується туризм та в обмеженому обсязі дозволений комерційний вилов риби. Розвинуте традиційне фермерство (вівчарство, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Забруднення, спричинене сільським господарством та промисловістю, а також мисливство, неконтрольоване рибальство, туризм, видобуток піску та днопоглиблювальні роботи.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗUA011). До складу ВБУ входять засновані в 1957 р. орнітологічний заказник національного значення "Каркінітська затока" (27646 га) і частина Кримського природного заповідника "Лебедині острови" (9612 га), а також ство-

рений у 1974 р. ботанічний заказник національного значення "Джарилгацький" (300 га). В їх межах заборонено використання природних ресурсів та рекреаційна діяльність.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Створення Каркінітського біосферного заповідника та Джарилгацького національного парку.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводяться науковцями інститутів зоології, гідробіології, біології південних морів (Севастополь) НАН України, Чорноморського біосферного заповідника, Кримського природного заповідника, Таврійського національного університету, Нікітського ботанічного саду — наукового центру Української аграрної академії наук, Азово-Чорноморської орнітологічної станції.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** При заповіднику "Лебедині острови" існує освітній центр з охорони довкілля, який проводить різноманітні тренінги за природоохоронною тематикою. На о. Джарилгач проходять польові практики студенти біологічних факультетів українських вузів.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** У межах ділянки "Лебедині острови" Кримського природного заповідника, а також ботанічного заказника "Джарилгацький" заборонено використання природних ресурсів та рекреаційна діяльність. На решті території у прибережній зоні має місце рекреація, практикується туризм та дозволено в обмеженій кількості проводити комерційний вилов риби.

**Юрисдикція:** Адміністрація Кримського природного заповідника (на підпорядкованих заповіднику територіях), Державне управління екологічної безпеки в Херсонській області та Республіканський комітет охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. На решті територій — землекористувачі та органи місцевої влади.

**Орган управління:** Республіканський комітет з охорони навколишнього середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. Адреса: вул. Кечкеметська, 198, м. Сімферополь, АР Крим, 95022; тел: (0652) 25 4463, e-mail: Krimpriroda@home.cris.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

### 13. Центральний Сиваш

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°10' пн. ш., 34°15' сх. д.

**Розташування:** Частково знаходиться у Новотроїцькому та Генічеському районах Херсонської області, частково — у Джанкойському та Красноперекопському районах Автономної Рес-

публіки Крим. Розташоване на захід від Азовського моря та рамсарського угіддя "Східний Сиваш", від якого відокремлюється лише півостровом Чонгар.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,1 м, максимальна — 1,5 м.

**Площа:** 80000 га.

**Огляд:** Угіддя є частиною одного з найбільших в Європі лагунних комплексів. Має надзвичайно велике значення як місце гніздування, линяння, зимівлі водно-болотяних птахів та місце їх перебування під час сезонних міграцій.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 4, 5, 6.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Завдяки своїм розмірам та ландшафтним характеристикам угіддя є унікальним для регіону і навіть для Європи в цілому.
- (2) Сюди регулярно навідується рідкісні, вразливі види птахів та ті, що знаходяться під загрозою зникнення, зокрема казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis*, а на прилеглі ділянки суші — дрохва *Otis tarda*, хохітва *Tetrax tetrax*, боривітер степовий *Falco naumanni*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, трапляється кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*.
- (4) Має особливе значення як місце зимівлі водно-болотяних птахів, особливо качок *Anatidae* та мартинів *Laridae*.
- (5) Протягом року в сезонних скупченнях тут перебуває більше 1 млн особин водно-болотяних птахів.
- (6) Чисельність казарки червоноголової *Rufibrenta ruficollis* та побережника болотяного *Limicola falcinellus*, що тут зимують, складає більше 1% їх популяцій.

**Фізичні особливості ВБУ:** Сиваш є затокою Азовського моря. Чонгарський півострів глибоко врізається в центральну частину Сиваша, природно розділяючи затоку на окремі водойми — Західний, Центральний та окремо Східний Сиваш. Озера Айгульське, Карлеутське, а також безіменне озеро біля с. Сивашівка та нижче с. Сивашське функціонально, просторово і екологічно належать до Центрального Сиваша. Центральний Сиваш є мілководним, солоним озером з порізаною береговою лінією, численними косами, півостровами, островами, затоками, більшість з яких є прісними, та великими ділянками солончаків. Останні є найпоширенішим для цих місць елементом ландшафту. Найбільшими є острови алювіального походження Куюк-Тук (255 га), Чурюк (924 га), Мартинячий (7 га), Китай (3 га). Береги затоки здебільшого кам'янисті, вапнякові. Рівень води змінюється залежно від погодних умов, зокрема від посилення ефекту випаровування в теплу пору року. Від сильних вітрів оголюються або затоплюються великі площі. Влітку на оголених ділянках відбувається інтенсивне випаровування, що сприяє вітровій ерозії. Дамба на півострові Чонгар регулює подавання води зі Східного Сиваша до Центрального та Західного. Безприпливно-відпливні мілководні лагуни типу Сиваша відрізняються від припливно-відпливних естуаріїв термальним режимом. Навесні завдяки малій глибині (в середньому близько 1 м) вода у затоці дуже швидко прогрівається. У різних частинах Сиваша солоність води змінюється від солонуватої до солоної та гірко-солоної.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Центральний Сиваш є частиною надзвичайно великої за розмірами системи приморських лагун. Це мілководна, солоня затока з порізаною береговою лінією, численними косами, півостровами, островами та великими просторами солончаків. Існуючі умови (гідрологічний і термічний режим, хімізм води та ґрунтів, режим вологості тощо) обумовлюють високу продуктивність екосистеми та виключну цінність для птахів наявних кормових біотопів.



**Гідрологічна цінність:** Загалом, угіддя характеризується дуже високим рівнем солоності води, тому рослинність і тваринний світ (головним чином безхребетні тварини) представлені тут майже виключно солелюбними, а також толерантними до ступеню засоленості видами.

**Тип ВБУ:** J, H, Sp, Ss, Q.

**Екологічні особливості:** Рослинність, що репрезентує ВБУ, налічує 250 видів судинних рослин, які відносяться до псамофітних (аргузія сибірська *Argusia sibirica*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*), лучних (полин понтичний *Artemisia pontica*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, ситники Жерара *Juncus gerardi* і приморський *J. maritimus*, покісниця розставлена *Puccinellia distans*, тризубець морський *Triglochin maritimum*), галофітних (камфоросма монпельйська *Camphorosma monspeliaca*, галіміони черешкувата *Halimione pedunculata* і бородавчаста *H. verrucifera*, сарсазан шишкуватий *Halocnemum strobilaceum*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum* і напівкущовий *L. suffruticosum*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*), болотних (очерет звичайний *Phragmites australis*, кути озерна *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогіз Лаксманів *Typha laxmannii*) та водних (рупія морська *Ruppia maritima*, камки морська *Zostera marina* і мала *Z. noltii*) рослинних угруповань. Відкриті вітру плескаті прибережні ділянки займають переважно галофітні трав'янисті ценози. Значні ділянки узбережжя вкриває степ, де помітну частину рослинного покриву також складають галофіти. Підвищені ділянки та схили великих островів вкриває степова ксерофітна рослинність, для якої характерна велика кількість представників родів полин *Artemisia* і костриця *Festuca*, а також наявність напівчагарників. На маленьких островах рослинність здебільшого є вторинною, що сформувалася внаслідок діяльності колоніальних птахів та дрібних гризунів.

**Цінна флора:** Серед рослин, занесених до Червоної книги України, в сиваському регіоні є ковила *Stipa* ssp., тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*, цибуля скіфська *Allium scythicum*, астрада-

укус прибережний *Astrodaucus littoralis*, холодок Палласа *Asparagus pallasii* і тюльпан Шренка *Tulipa schrenkii*.

#### Цінна фауна:

**Ссавці.** Узбережжя Сиваша населяють понад 30 видів ссавців. Найціннішими серед них є свиня дика *Sus scrofa*, ондатра *Ondatra zibethicus*, нутрія *Myocastor coypus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, борсук звичайний *Meles meles*, тхір лісовий *Mustela putorius* та заєць сірий *Lepus europaeus*.

**Птахи.** На Сиваші зареєстровано 255 видів птахів з 17 рядів, майже половина з яких (115) тут розмножується. 216 видів — мігруючі або кочові, 68 залишаються тут на зимівлю. Загальна кількість птахів, що гніздяться на Центральному Сиваші, становить близько 30 тис. пар, а тих, що скупчуються тут взимку та під час міграцій, — майже 1 млн особин. В усі сезони основне ядро орнітофауни в якісному і, особливо, кількісному відношеннях складають представники водно-болотного комплексу, а саме качки, гуси, мартини, крячки, кулики та чаплі. Це одне з основних місць гніздування коровайки *Plegadis falcinellus* та лежня *Burhinus oedipnemus* — видів з Червоної книги України. Крім них, на гніздуванні, прольоті чи зимівлі трапляються ще близько 20 видів з Червоної книги України та 8 — з Європейського червоного списку: казарка червоногола *Rufibrenta ruficollis*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, дрохва *Otis tarda*, хохітва *Tetrax tetrax*, кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*, журавель степовий *Antropoides virgo* тощо. Сиваш є одним з основних на території колишнього Радянського Союзу місць линяння лебедя-шипуну *Cygnus olor* та галагаза *Tadorna tadorna*.

Це важливе місце гніздування таких видів, як мартин каспійський *Larus ichthyaetus*, крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* та каспійський *Hydroprogne caspia*, чапля жовта *Ardeola ralloides*, чепури мала *Egretta garzetta* і велика *E. alba* та багатьох інших. Найчисленнішими є лиска *Fulica atra* (1650 пар), крячок чорнодзьобий *Gelochelidon nilotica* (1–1,5 тис. пар), кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (1,3–1,5 тис. пар), мартини жовтоногий *Larus cachinnans* (500–2,1 тис. пар) і тонкодзьобий *L. genei* (до 9,3 тис. пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (1534 пар), чоботар *Recurvirostra avosetta* (1,8–3,5 тис. пар).

Це дуже важливий, особливо навесні, район міграційних скупчень качок та сотень тисяч куликів. Восени й навесні через Центральний Сиваш проходить міграційний шлях багатьох видів водно-болотних птахів. Найчисельнішими є шилохвіст *Anas acuta* (2–3 тис. ос.), широконосіска *A. clypeata* (400–2000 ос.), чирянки велика *A. querquedula* (3–7 тис. ос.) й мала *A. crecca* (до 10,1 тис. ос.), свиц *A. penelope* (3–4 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (46 тис. ос.), гуска сіра *Anser anser* (3–5,6 тис. ос.), журавлі сірий *Grus grus* (50–60 тис. ос.) і степовий *Anthropoides virgo* (600–1000 ос.), чапля сіра *Ardea cinerea* (800–1000 ос.), побережники чорногрудий *Calidris alpina* (17–30 тис. ос.), червоногрудий *C. ferruginea* (10–36 тис. ос.) та малий *C. minuta* (11–16 тис. ос.), крячок білокрилий *Chlidonias leucopterus* (до 5 тис. ос.), кулик-довгоніг (до 2,5 тис. ос.), мартини жовтоногий (2 тис. ос.), середземноморський *L.* (2–6 тис. ос.), малий *L. minutus* (2–3 тис. ос.), звичайний *L. ridibundus* (16–40 тис. ос.) і тонкодзьобий (2–10 тис. ос.), грицик великий *Limosa limosa* (800–1300 ос.), баклан великий (1,6 тис. ос.), плавунець круглодзьобий *Phalaropus lobatus* (6–12 тис. ос.), брижач *Philomachus pugnax* (50–200 тис. ос.), пірникоза чорношия *Podiceps nigricollis* (1–1,5 тис. ос.), чоботар (2,5–11,1 тис. ос.) та інші.

Серед видів, які скупчуються тут взимку, домінують крижень (7 тис. ос.), гуска білолоба *Anser albifrons* (16–40 тис. ос.), казарка червоногола (1,5–13,5 тис. ос.), лебідь-шипун (800–1000 ос.), мартини жовтоногий (4,1 тис. ос.) та сивий *Larus canus* (2–5 тис. ос.).

На Сиваші мешкають 4 види амфібій та 6 видів рептилій. Вважається, що в угідді водиться близько 30–45 видів риб. Якщо враховувати фіто- та зоопланктон, список гідрофауни потенційно мав би збільшитись до 800–900 видів.

**Соціальні та культурні цінності:** ВБУ є важливим об'єктом наукових досліджень. Тут поширені мисливство, аматорське рибальство, рибництво, видобування солі, випасання худоби.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна і колективна форми власності. За охорону природи на території Азово-Сиваського національного природного парку (НПП) відповідає адміністрація парку, а на інших ділянках Центрального Сиваша — землевласники та природокористувачі. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: на території Сиваської затоки проводяться наукові дослідження, практикуються рибальство (в меншій мірі комерційне, в більшій — аматорське), випасання овець та великої рогатої худоби, рекреація, видобування піску та обмежена природоохоронна діяльність. Прилеглі землі: крім згаданих вище видів природокористування тут розвинуте традиційне фермерство (випасання худоби, вівчарство, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Зменшення водообміну між Сиваською затокою та Азовським морем призведе до зміни рівня води та збільшення солоності. Додаткову небезпеку становить скидання стічних промислових і сільськогосподарських вод та неконтрольоване мисливство.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗUA012). Частина Центрального Сиваша, що знаходиться в межах Азово-Сиваського НПП (частина акваторії, частини островів Чурюк і Куюк-Тук, острови Мартинячий та Китай), розташованого в Херсонській області, охороняється. На інших ділянках охорону природи здійснюють землевласники та природокористувачі. Використання природних ресурсів лімітується та контролюється.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Створення Сиваського національного природного парку на території Автономної Республіки Крим.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Дослідження угіддя проводилися за програмами "MAR-Ukraine", "Wetland", "IBA territories", за "Програмою вивчення біорізноманіття Азово-Чорноморського регіону", а також згідно з програмою Азово-Чорноморської орнітологічної станції. На даний момент проводяться регулярні дослідження міграцій болютяних та водоплавних птахів. Азово-Чорноморська орнітологічна станція забезпечує підтримку інформаційної бази щодо птахів, які розмножуються на території угіддя. Наукові дослідження різного спрямування здійснюються науковцями Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України та Мелітопольського педагогічного університету.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Спеціальні освітні програми не розроблені, але природоохоронне навчання входить до програми загальноосвітньої школи. Джанкойський регіональний молодіжний екологічний центр, що знаходиться у с. Заветное і має відділення в інших селах району, сприяє розвитку екологічної освіти шляхом проведення низки акцій із захисту довкілля, заохочуючи дітей до участі у різних дослідницьких проектах та екологічних таборах. Для груп землекористувачів (фермерів, рибалок, мисливців, робітників) експерти та вчені читають лекції.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Організаційна інфраструктура туризму відсутня.

**Юрисдикція:** Адміністрація Азово-Сиваського НПП, Державне управління екології та природних ресурсів в Херсонській області та Республіканський комітет охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів Автономної Республіки Крим.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026; тел: (0552) 26 31 95, e-mail: eko\_kherson@hs.ukrtel.net. Республіканський комітет з охорони навколишнього середовища і природних ресурсів Автономної Республіки Крим. Адреса: вул. Кечкеметська, 198, м. Сімферополь, АР Крим, 95022; тел: (0652) 25 44 63, e-mail: Krimpriroda@home.cris.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 14. Східний Сиваш

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°40' пн. ш., 35°00' сх. д.

**Розташування:** Західне Приазов'я. Угіддя знаходиться головним чином в межах Генічеського та Новотроїцького районів Херсонської області, частково — на території Ленінського, Джанкойського, Нижньогірського, Радянського та Кіровського районів Кримської Автономної Республіки. Від Азовського моря відокремлюється Арабатською косою, на північному кінці якої розташований районний центр — м. Генічеськ.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,1 м, максимальна — 1,5 м.

**Площа:** 165000 га.

**Огляд:** Угіддя є частиною однієї з найбільших в Європі системи лагун. Має надзвичайне велике значення як місце гніздування, линяння, зимівлі та перебування птахів під час сезонних міграцій.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 4, 5, 6.

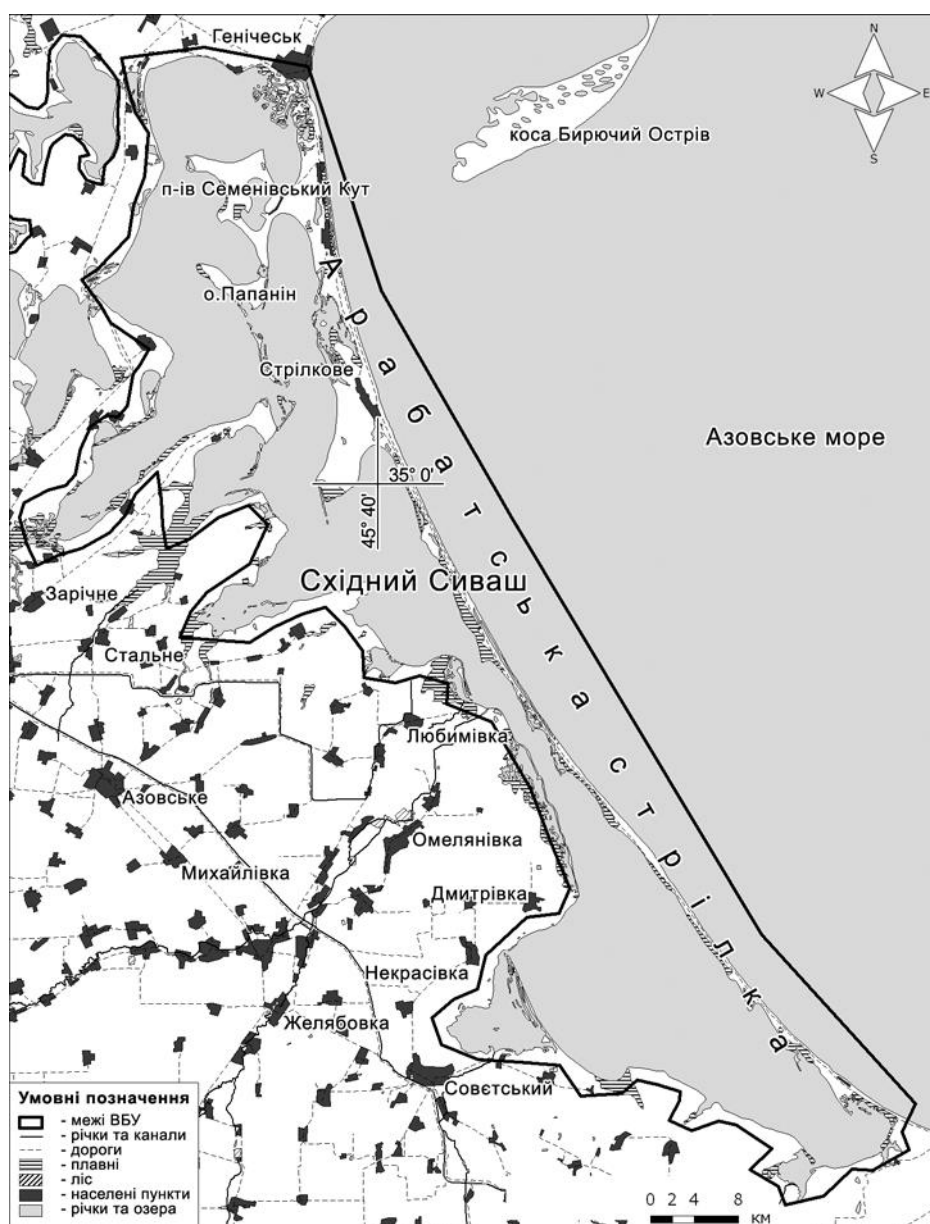
**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) За фізико-географічними характеристиками, ландшафтним та біологічним різноманіттям є унікальним угіддям не тільки для Азово-Чорноморського регіону, але й для Європи.
- (2) Сюди регулярно навідуються рідкісні та вразливі види птахів і ті види, що перебувають під загрозою зникнення.
- (4) Має надзвичайно велике значення як місце зимівлі птахів, особливо куликів.
- (5) Впродовж року тут в сезонних скупченнях спостерігається більше 2 млн особин куликів та інших водно-болотяних птахів.



(6) Чисельність казарки червоноволої *Rufibrenta ruficollis* та побережника болотяного *Limicola falcinellus*, що зимують тут, становить більше 1% їх популяцій.

**Фізичні особливості ВБУ:** Східний Сиваш є мілководною, солоною затокою з порізаною береговою лінією, численними косами, півостровами та островами, а також великою кількістю засолених знижень. Включає, зокрема, острови Коянли, які слугують важливим місцем гніздування птахів. Взагалі для цих місць дуже характерним є чергування води і суходолу, а одним з найбільш поширених ландшафтних утворень є солончаки. Середня глибина водойми – 1 м, рівень води залежить від погодних умов, зокрема від посилення ефекту випаровування в теплу пору року. Сильні вітри здатні призводити до оголення або затоплення значних територій. Влітку на оголених ділянках, де відбувається інтенсивне випаровування, спостерігаються прояви вітрової ерозії. Безприпливно-відпливні мілководні лагуни типу Сиваша



відрізняються від припливно-відпливних естуаріїв термальним режимом. Внаслідок малої глибини Сиваш швидко прогрівається і швидко охолоджується. Подекуди відбувається скидання у Східний Сиваш прісної дренажної води, яке охоплює досить значні площі. Це призводить до поступового опріснення відповідних ділянок Сиваша, до зміни гідрорежиму.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Східний Сиваш є південною частиною великої (однієї з найбільших в Європі) системи прибережних лагун, відомої під назвою "Сиваш" або "Сиваші". Східний і Центральний Сиваш розділяє півострів Чонгар, що знаходиться на південному заході від м. Генічеськ. Від Азовського моря угіддя відокремлює лише вузька, довга коса (Арабатська стрілка), довжина якої складає 113 км, а ширина коливається від 250 до 908 м. Через Генічеську протоку, що знаходиться біля м. Генічеськ, Сиваш має вихід до Азовського моря, а дамба на півострові Чонгар регулює надходження води зі Східного Сиваша до Центрального та Західного Сиваша. Завдяки тому, що Сиваш майже повністю відрізаний від моря, тут не проявляються припливно-відпливні явища.

**Гідрологічна цінність:** У зв'язку з високою солоністю води рослинний і тваринний світ (головним чином безхребетні тварини) угіддя представлені майже виключно солелюбними видами або видами, толерантними до рівня засоленості. Дуже показовим є поширений на Сивашах представник дрібних ракоподібних *Artemia salina* — надзвичайно пластичний щодо рівня солоності води вид. Подекуди відбувається скидання прісної дренажної води у Східний Сиваш, яке охоплює досить значні площі. Це призводить до поступового опріснення відповідних ділянок, зміни їх гідрорежиму та характеру рослинності.

**Тип ВБУ:** J, H, Sp, Ss.

**Екологічні особливості:** Існуючі умови (гідрологічний і термічний режими, хімізм води та ґрунтів, режим вологості тощо) обумовили високу продуктивність екосистеми та виключну цінність для птахів наявних тут кормових біотопів. Сиваський регіон розташований у зоні полинно-типчачових та полинно-дернових степів України. Рослинність, що репрезентує ВБУ, налічує 250 видів судинних рослин, які відносяться до псамофітних (аргузія сибірська *Argusia sibirica*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*), лучних (полин понтичний *Artemisia pontica*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, ситники Жерара *Juncus gerardii* і приморський *J. maritimus*, покісниця розставлена *Puccinellia distans*, тризубець морський *Triglochin maritimum*), галофітних (камфоросма монпелійська *Camphorosma monspeliaca*, галіміони черешкувата *Halimione pedunculata* і бородавчаста *H. verrucifera*, сарсазан шишкуватий *Halocnemum strobilaceum*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum*, Мейєра *L. meyeri* та напівкущовий *L. suffruticosum*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*), болотяних (очерет звичайний *Phragmites australis*, куги озерна *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогіз Лаксманів *Typha laxmannii*) та водяних (рупія морська *Ruppia maritima*, камки морська *Zostera marina* і мала *Z. noltii*) рослинних угруповань. Відкриті вітру плескати прибережні ділянки вкриті переважно галофітною трав'янистою рослинністю. Значні ділянки узбережжя займає степ, в якому помітну частину рослинного покриву теж складають галофіти. Підвищені ділянки та схили великих островів опановує степова ксерофітна рослинність, для якої характерна велика кількість представників родів полин *Artemisia* і костриця *Festuca* та наявність напівчагарників. На маленьких островах рослинність здебільшого є вторинною, сформувалася тут внаслідок діяльності колоніальних птахів та дрібних гризунів.

**Цінна флора:** Літоральна рослинність сиваського регіону характеризується переважанням середземноморських та чорноморських (понтийських) видів і присутністю багатьох ендемічних видів, таких як колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*, морська гірчиця чорноморська

*Sakile euxina*, гірчак Янати *Polygonum janatae*, холодок Палласа *Asparagus pallasii*, деревій бірючанський *Achillea birjucensis*, волошка одеська *Centaurea odessana*, кермек чурюцький *Limonium czurjukiense* та хрінниця сиваська *Lepidium syvaschicum*.

#### Цінна фауна:

На узбережжі Сиваша трапляється понад 30 видів ссавців. Найбільшу цінність мають свиня дика *Sus scrofa*, ондатра *Ondatra zibethicus*, нутрія *Myocastor coypus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*, собака єнотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, борсук звичайний *Meles meles*, тхір лісовий *Mustela putorius* та заєць сірий *Lepus europaeus*.

Птахи. Зареєстровано 255 видів з 17 рядів, значна їх кількість (115) тут розмножується. 216 видів – мігруючі або кочові, 68 – залишаються тут на зимівлю. Загальна кількість гніздового орнітокомплексу Східного Сиваша становить близько 80 тис. пар. В усі сезони основне ядро орнітофауни в якісному і кількісному відношеннях складають представники водно-болотного орнітокомплексу, а саме качки, гуси, мартини, крячки, кулики, чаплі. Це одне з основних місць гніздування коровайки *Plegadis falcinellus* та лежня *Burhinus oedipnes* – видів з Червоної книги України. Крім них, тут на гніздуванні, прольоті чи зимівлі трапляється ще близько 20 видів з Червоної книги України та 8 видів з Європейського червоного списку (казарка червоногола *Rufibrenta ruficollis*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, дрохва *Otis tarda*, хохітва *Tetrax tetrax*, кульон тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*, журавель степовий *Antropoides virgo* тощо). Сиваш є одним з основних на території Східної Європи місць линяння лебеда-шипуну *Cygnus olor* та галагаза *Tadorna tadorna*.

Це важливе місце гніздування таких видів, як попелюх *Aythya ferina* (900–1000 пар), пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (700–1000 пар), лиска *Fulica atra* (4–4,2 тис. пар), крячок чорнодзьобий *Gelochelidon nilotica* (800–1,8 тис. пар), кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (500–940 пар), мартини жовтоногий *Larus cachinnans* (2,2–3,2 тис. пар), середземноморський *L. melanocephalus* (12 тис. пар) і тонкодзьобий *L. genei* (5,4 тис. пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (4–5 тис. пар), чоботар *Recurvirostra avosetta* (2 тис. пар), крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (5,2 тис. пар) і річковий *Sterna hirundo* (6,8 тис. пар), коловодник звичайний *Tringa totanus* (1,4–1,6 тис. пар).

Це дуже важливий, особливо навесні, район міграційних скупчень качок та сотень тисяч куликів. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені шилохвіст *Anas acuta* (33–35 тис. ос.), свищ *A. penelope* (62–45 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (60–45 тис. ос.), гуски білолоба *Anser albifrons* (до 200 тис. ос.) та сіра *A. anser* (до 22 тис. ос.), попелюх (до 120 тис. ос.), казарка червоногола (до 22 тис. ос.), побережники чорногрудий *Calidris alpina* (до 127,6 тис. ос.) та малий *C. minuta* (до 26,7 тис. ос.), пісочник морський (до 4,2 тис. ос.), крячки білокрилий *Chlidonias leucopterus* (38–42 тис. ос.) та чорний *C. niger* (12–20 тис. ос.), лебідь-шипун (10–30 тис. ос.), лиска (300–350 тис. ос.), крячок чорнодзьобий (2–2,5 тис. ос.), дерихвіст лучний *Glareola pratincola* (1,2–1,5 тис. ос.), мартини середземноморський (до 14 тис. ос.), малий *Larus minutus* (до 3,2 тис. ос.) та звичайний *L. ridibundus* (до 12,5 тис. ос.), чернь червонодзьоба *Netta rufina* (до 10 тис. ос.), баклан великий (до 12 тис. ос.), чоботар (10–12 тис. ос.), коловодник звичайний (11,8 тис. ос.) та інші.

На Сиваші поширені 4 види амфібіїв та 6 видів рептилій. Вважається, що в угідді водиться близько 30–45 видів риб. Якщо взяти до уваги фіто- та зоопланктон, то список гідрофауни потенційно мав би збільшитись до 800–900 видів.

**Соціальні та культурні цінності:** Це важливий об'єкт наукових, насамперед, біологічних (гідробіологічних, зоологічних та ботанічних) досліджень. Затока Сиваш є об'єктом туризму, але сучасна ситуація з туризмом та рекреацією на Східному Сиваші вивчена недостатньо.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна і колективна форма власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: проводяться наукові дослідження, практикуються рибальство (в меншій мірі комерційне, в більшій — аматорське), випасання овець та великої рогатої худоби, рекреація, видобування піску та обмежена природоохоронна діяльність. Прилегли землі: крім згаданих вище видів природокористування тут розвинуто традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо); прилегли степи використовують переважно для випасання овець, однак в останні роки різкий занепад вівчарства призвів до заростання території рудеральними рослинами.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: Основну загрозу становлять туризм, забруднення води об'єктами хімічної промисловості та внаслідок сільськогосподарської діяльності, засолення, збільшення обсягу аматорського та промислового вилову риби, інтенсифікація сільського господарства. Зменшення водообміну між Азовським морем та Сиваською затокою може призвести до зниження рівня води і, відповідно, до зростання солоності. Важко визначити, наскільки сильно ці фактори вплинуть на угіддя. Прилегли території: деградація природної рослинності внаслідок надмірного випасання овець.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створений у 1993 р. Азово-Сиваський національний природний парк (57400 га) є найбільшою природоохоронною територією в Сиваському регіоні. Крім нього, тут існують Арабатський ботанічний заповідник національного значення (Ленінський район, Автономна Республіка Крим, 600 га), Присиваський ботанічний заповідник місцевого значення (Нижньогірський район, 998 га) та гідрологічний пам'ятник "Водний комплекс Арабатської стрілки" (150 га).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Планується створити Сиваський національний природний парк. Загальна територія парку (207187 га) включатиме 50462 га суходолу, 139887 га акваторії Сиваша і 16838 га Азовського моря.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Дослідження угіддя проводились за програмами "MAR-Ukraine", "Wetland", "IBA territories", за "Програмою вивчення біорізноманіття Азово-Чорноморського регіону", а також відповідно до програм Азово-Чорноморської орнітологічної станції. Міграції болотяних та водоплавних птахів і надалі регулярно вивчатимуться. Азово-Чорноморська орнітологічна станція забезпечує ведення інформаційної бази щодо птахів, які розмножуються на території угіддя. Наукові дослідження різноманітного спрямування розвиваються Інститутом зоології НАН України та Мелітопольським педагогічним університетом.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Спеціальних освітніх програм не розроблено, але природоохоронне навчання входить до програми загальноосвітньої школи. Для груп землекористувачів (фермерів, рибалок, мисливців, робітників) експерти та вчені читають лекції.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** На Сиваші досить розвинений туризм, але сучасна ситуація з туризмом та рекреацією невідома.

**Юрисдикція:** Адміністрація Азово-Сиваського НПП, Державне управління екології та природних ресурсів в Херсонській області та Республіканський комітет охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів Автономної Республіки Крим.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Херсонській області. Адреса: пров. Козацький, 10, м. Херсон, 73026; тел: (0552) 26 31 95, e-mail: eko\_kher-son@hs.ukrtel.net. Республіканський комітет з охорони навколишнього середовища і природ-

них ресурсів Автономної Республіки Крим. Адреса: вул. Кечкеметська, 198, м. Сімферополь, АР Крим, 95022; тел: (0652) 25 44 63, e-mail: Krimpriroda@home.cris.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 15. Молочний лиман

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Черничко Йосип Іванович, Черничко Раїса Миколаївна, Демченко Віктор Олексійович, НДІ біорізноманіття наземних та водних екосистем України при Мелітопольському державному педагогічному університеті, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72300, тел.: (0619) 29 7305, e-mail: station@radiocom.net.ua.

**Дата підготовки опису:** 5 липня 2005 р.

**Географічні координати:** 46°32' пн. ш., 35°22' сх. д.

**Розташування:** Північне Приазов'я. Мелітопольський, Якимівський та Приазовський райони Запорізької області, за 18 км на південь від м. Мелітополя. У верхню частину лиману впадає р. Молочна, у своїй нижній частині лиман з'єднується з Азовським морем.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,3 м, максимальна — 1,6 м.

**Площа:** 22400 га.

**Огляд:** Це солонява мілководна водойма, розташована в гирлі р. Молочна і відокремлена від Азовського моря широким піщано-черепашковим пересипом. Гідрологічний режим та екологічні характеристики лиману визначаються, головним чином, наявністю зв'язку та інтенсивністю водообміну з Азовським морем. В усі сезони ВБУ слугує важливим місцем перебування птахів гідрофільного комплексу.

**Рамсарські критерії:** 2, 4, 5, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) 149 видів птахів (54%) відносяться до видів загальноєвропейської природоохоронної значимості (SPEC), зокрема 10 видів (3,6%) віднесені до видів глобального природоохоронного значення; 18 видів (6,6%) — до видів, що мешкають переважно у Європі і мають несприятливий охоронний статус; 72 види (26%) — до видів, що мешкають не тільки в Європі і мають несприятливий охоронний статус; 49 видів (17,9%) — до видів, що мешкають переважно у Європі і мають сприятливий охоронний статус. 15 видів (5,4%) входять до Списку вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). 259 видів охороняються Бернською конвенцією і 147 видів — Боннською конвенцією. 96 видів (35%) охороняється "Угодою про збереження мігруючих афроєвразійських водно-болотних птахів" (AEWA), 41 вид (15%) підпадає під дію конвенції CITES. 44 види птахів (16%) занесені до Червоної книги України.
- (4) Угіддя забезпечує умови для гніздування кількох тисяч пар та зимування близько 20 тис. особин птахів водно-болотного комплексу.

- (5) Тут регулярно перебуває більше 20 тис. особин водно-болотних птахів і збирається велика кількість представників гусеподібних *Anseriformes*, лелекоподібних *Ciconiiformes* та сивкоподібних *Charadriiformes*.
- (8) Молочний лиман відіграє значну роль у відтворенні популяції піленгаса *Mugil soiuu* та камбали-глови *Platichthys flesus* в Азовському басейні. Ця водойма є однією з двох існуючих (інша — Сиваш), де відбувається природне відтворення цих промислово значущих видів риби. Гідрохімічні умови, що сформувалися у водоймі, сприяють ефективному нересту цих видів. Окрім того, тут відбувається нерест таких видів, як бичок кругляк *Neogobius melanostomus*, бичок пісочник *N. fluviatilis*, бичок *Zosterisessor ophiocephalus*.

**Фізичні особливості ВБУ:** У тектонічному відношенні більша (південна) частина Молочного лиману належить до північного крила Причорноморської западини, територія якої має загальну тенденцію до опускання. Молочний лиман сформувався у другій половині четвертинного періоду завдяки різкому підвищенню рівня води і затопленню пригирлової частини долини р. Молочна після з'єднання Середземного моря з Чорним. Спочатку лиман мав вигляд затоки (естуарію), але внаслідок діяльності хвиль на межі затоки з морем приблизно у XV ст. утворилась акумулятивна піщано-черепашкова коса-пересип, що відокремила його від моря. З цього часу лиман почав функціонувати як солоне озеро. Лиман має витягнуту з півночі на південь форму, яка дещо розширюється на південь. Найбільша довжина лиману — 36 км, ширина південної частини досягає 10 км. Площа водного дзеркала становить 19 тис. га. Особливості геоморфологічної будови лиману пов'язані з тектонічними процесами і діяльністю р. Молочної: високий, подекуди урвистий правий берег і пологий лівий є продовженням схилів річкової долини. Обидва береги на всьому протязі є ідентичними за складом і віком порід. В рельєфі лівого берега добре виявлені три, а на правому (за геологічними даними) — четверта, а також п'ята і шоста надзаплавні тераси. Характерними у межах лиману є акумулятивні (пересипи, коси, пляжі, острови, складені піщано-черепашковими відкладами) та абразійні (берегові обриви, хвилеприбійні ніші, кліфи) форми берегового рельєфу.

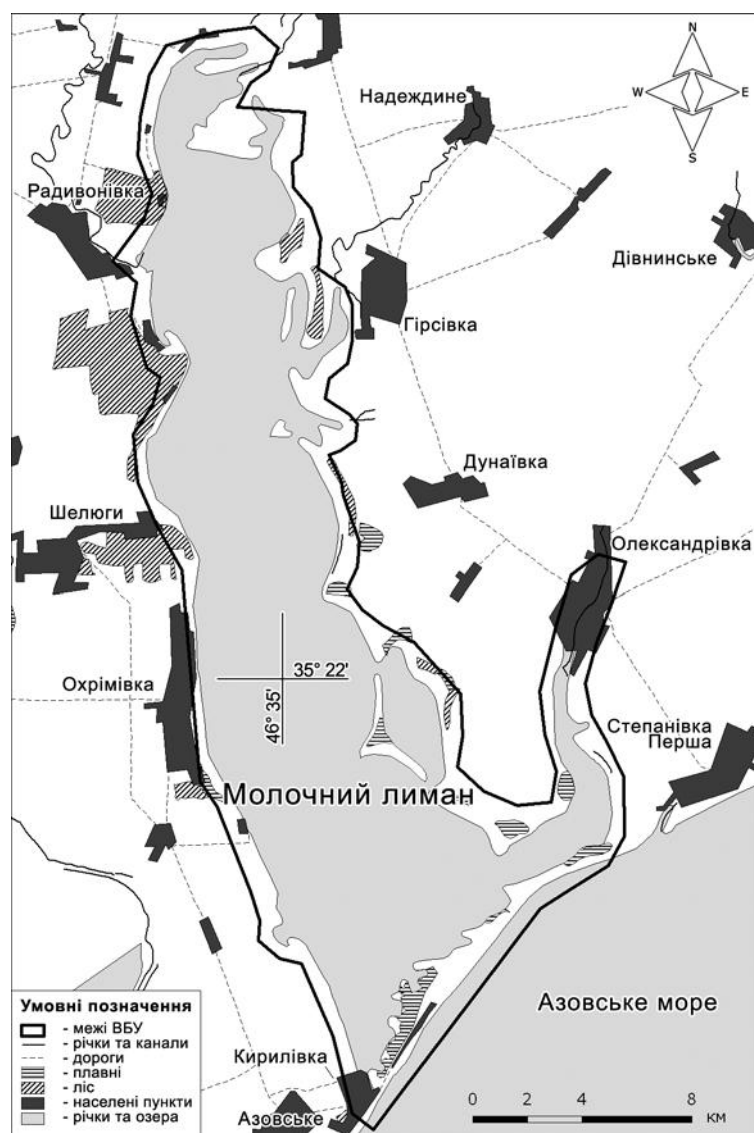
В угідді широко представлені різновиди каштанових і темно-каштанових ґрунтів. Уздовж лівого берега лиману поширені солонцеві ґрунти, по правому берегу — чорноземні та дернові глинисто-піщані та супіщані ґрунти на піщаному алювії. У межах коси-пересипу — дернові піщані та глинисто-піщані необроблювані ґрунти, а на півночі лиману (у заплаві р. Молочна) виклинюються лучно-чорноземні і солонцюваті ґрунти на делювіальних і алювіальних відкладах.

Гідрологічний режим лиману, головним чином, визначається надходженням в лиман морської води та інтенсивністю випаровування з водної поверхні. Другорядними факторами є надходження прісної води з малих степових річок, в першу чергу з р. Молочної, та бокового поверхневого і підземного стоків з берегів лиману. Важливу роль при цьому також відіграють нагінні та згінні вітри та якісні показники води, що надходить. Зв'язок лиману з Азовським морем обумовлений існуванням штучно створеної протоки довжиною 1200 м, шириною 5–40 м, глибиною від декількох десятків сантиметрів до 2 м (восени протока практично зникає) та інфільтрацією через піщано-черепашкову пересип. В лиман впадають 3 малі річки: Молочна, Ташенак та Джекежня, найбільш повноводною з яких є р. Молочна. З метеорологічних факторів найбільше значення має вітер, який викликає хвилювання, течії та перемішування водної маси, що призводить до врівноваження показників солоності від поверхні до дна, а також перешкоджає стратифікації водної товщі. Температура води в лимані коливається від +40°С до –1,5°С (мінімальні температури спостерігаються в роки високої солоності — 35 г/л). Льодовий покрив нестійкий, стабільним буває у холодні роки один раз на 10–12 років. Товщина льоду, залежно від зими, може змінюватися від 0 до 40 сантиметрів.

За гідрохімічними показниками вода лиману відноситься до хлоридно-натрієвого типу. Її солоність коливається в значних межах — 15–17 г/л навесні, до 25 г/л восени. В зимові періоди в деяких затоках лиману солоність води може сягати 36–38 г/л. За показниками солоності лиман можна поділити на три частини — верхню, середню і нижню, що пов'язано з надходженням у північну частину прісних вод р. Молочної, а в південну — морської помірно солоної води, при цьому середня частина лиману залишається солоноводною. За сезонами року концентрація розчиненого у воді кисню змінюється від 15,1 мг/л взимку до 4,3 мг/л влітку. Середня глибина лиману складає 1,2–1,5 м, найбільша — до 3 м. Головними чинниками флуктуації рівня води в лимані є змінно-нагінні явища під впливом переважно північних та східних вітрів.

**Клімат** Молочного лиману, як і в цілому півдня Запорізької області, характеризується як помірно-континентальний з малосніжною, порівняно прохолодною короткою зимою та довгим спекотним посушливим літом. Основний вплив на клімат області зумовлений надходженням морських повітряних мас з Атлантичного та Північного Льодовитого океанів. Пересічна температура січня —  $-3,3^{\circ}\text{C}$  з абсолютним мінімумом  $-33^{\circ}\text{C}$  (м. Мелітополь), липня —

$+23,5^{\circ}\text{C}$  з абсолютним максимумом  $+40^{\circ}\text{C}$  (м. Мелітополь). Середньорічна температура повітря становить  $+9^{\circ}\text{C}$ . Тривалість безморозного періоду складає близько 185 днів. Вітровий режим характеризується переважанням вітрів північно-східного та східного напрямів. За сезонами року переважаючий напрям вітру змінюється: влітку — північний і північно-східний, весною — східний і північно-східний, восени — північно-східний і східний, взимку — східний і північно-східний. Середня за рік швидкість вітру становить 4,5–5 м/сек, збільшуючись у зимовий період до 6 м/сек і зменшуючись до 4 м/сек у літній. Опадів випадає 320–350 мм на рік, в основному у вигляді дощу. Найбільша кількість опадів випадає у літні місяці, найменша — весною і восени. Випаровування становить 800–900 мм. Сніговий покрив незначний (8–10 см) і нестійкий. Тумани спостерігаються до 50 днів на рік. Влітку бувають суховії та пилові бурі.



**Фізичні особливості водозбірної території:** Площа водозбору р. Молочна становить 3450 км<sup>2</sup>, її довжина — 197 км, середньорічний стік — 0,063 км<sup>3</sup> (0,02% від загального обсягу лиману).

**Тип ВБУ:** J, F, E.

**Екологічні особливості:** Основними біотопами є угруповання відкритої води, дюнні луки та галофітні ценози з переважанням полину понтичного *Artemisia pontica*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, осоки колхідської *Carex colchica*, пирію азовського *Elytrigia maeotica*, ситників Жерара *Juncus gerardii* та приморського *J. maritimus*, колосняків китицевого *Leymus racemosus* і чорноморського *L. sabulosus*, кермеку південнобузького *Limonium hypanicum*, рупії великовусикової *Ruppia cirrhosa*, солонцю європейського *Salicornia europaea*, кураю содового *Salsola soda*, цанікелії болотяної *Zannichellia palustris* та камки морської *Zostera marina*. У гирлової зоні річки та у місцях виходу прісної води уздовж узбережжя переважає водно-болотна рослинність з домінуванням очерету звичайного *Phragmites australis*, бульбокомищу морського *Bolboschoenus maritimus*, куг Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani* та озерної *S. lacustris*. На більшій частині узбережжя переважає солончакова рослинність, де крім солеросів домінують покісниця розставлена *Puccinellia distans*, ситник Жерара і галіміона черешкувата *Halimione pedunculata*. Вказані типи рослинності характерні для багатьох дрібних островів та кіс лиману, однак очерет тут пригнічений солоністю води і тому — низькорослий і негустий. Схили правого високого берега зберегли залишки типчаково-ковилової і полинно-злакової степової рослинності. У водних рослинних угрупованнях домінують екологічно пластичні види, зокрема рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, цанікелія болотяна, рупія морська *Ruppia maritima*, камки морська та мала *Zostera noltii*.

Завдяки мілководності і високій продуктивності лиман відіграє важливу роль як місце перебування десятків і сотень тисяч водоплавних птахів впродовж усіх сезонів року, а близькість до моря гарантує швидкий відтік птахів у холодні зими на резервні території перебування. Трофічні зв'язки птахів пов'язані, переважно, із зообентосом, водною рослинністю і рибними ресурсами. Трофічні зв'язки риб пов'язані зі станом гідробіонтів і наявністю детриту. В роки засолення вод лиману кормова ємність лиману істотно скорочується, що, насамперед, відбивається на перерозподілі птахів. Відсутність придатних кормових територій для дрібних чапель у дельтовій зоні Молочного лиману призвела до виселення птахів, зокрема чепури великої *Egretta garzetta*, на дерева лісосмуг поблизу лиману у середній і нижній його частині.

**Цінна флора:** Флора рідкісних рослин нараховує 33 види судинних рослин, що знаходяться під охороною на світовому, європейському та національному рівнях. Тут зростають 9 видів, занесених до Червоного списку МСОП (IUCN). З Європейського червоного списку на території ВБУ зростають 16 видів судинних рослин. З 439 видів судинних рослин, що занесені до Червоної книги України, тут зростає 17 видів (3,9%). З них дуже рідкісними є цибуля переодягнена *Allium pervestitum*, холодок Палласа *Asparagus pallasii*, цимбохазма дніпровська *Cymbochasma borysthenica*, зіркоплідник частуховидний *Damasonium alisma*, тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*. З Додатку Бернської конвенції на території ВБУ трапляються 2 види — камка морська *Zostera marina* та ферула східна *Ferula orientalis*.

**Цінна фауна:** Ссавці: нориця звичайна *Microtus arvalis* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*. З видів, занесених до Червоної книги України, тут трапляються тушканчик великий *Allactaga jaculus*, мишівка степова *Sicista subtilis*, тхір степовий *Mustela (Putorius) evermanni*.

Птахи. Основними місцями гніздування птахів в межах угіддя є піщані острови та півострови, очеретяні зарості, солончаки. Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу становить 12–15 тис. пар. Серед них домінують лиска *Fulica atra* (465 пар), мартин жовтоногий



*Larus cachinnans* (4,13 тис. пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (620 пар), крячки річковий *Sterna hirundo* (2,15 тис. пар) і рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (2,5 тис. пар).

Чисельність птахів у сезонних скупченнях досягає 197–286 тисяч особин. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крижень *Anas platyrhynchos* (25–30 тис. ос.), гуски білолоба *Anser albifrons* (25–40 тис. ос.) і сіра *A. anser* (10–12 тис. ос.), побережник чорногрудий *Calidris alpina* (до 24 тис. ос.), попелюх *Aythya ferina* (2–17 тис. ос.), черні чубата *A. fuligula* (до 21,6 тис. ос.) і морська *A. marila* (до 30,5 тис. ос.), лебідь-шипун *Cygnus olor* (2–5 тис. ос.), чепура велика *Egretta alba* (800–2300 ос.), лиска (15–20 тис. ос.), мартини жовтоногий (5–10 тис. ос.), звичайний *Larus ridibundus* (5–15 тис. ос.) і тонкодзьобий *L. genei* (до 13 тис. ос.), баклан великий (5–14 тис. ос.), пірникози чорношия *Podiceps nigricollis* (5–10 тис. ос.) і велика *P. cristatus* (3–5 тис. ос.). Розміри різних географічних популяцій, життєдіяльність яких підтримується на Молочному лимані, сягає 1–46%.

З 274 видів птахів, що трапляються у ВБУ, 44 види (16%) занесені до Червоної книги України. Серед них: колпиця *Platalea leucorodia*, коровайка *Plegadis falcinellus*, червоновола казарка *Rufibrenta ruficollis* (1,1 тис. ос.), огар *Tadorna ferruginea*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь степовий *Circus macrourus*, зміїд *Circaetus gallicus*, беркут *Aquila chrysaetos*, балабан *Falco cherrug*, сокіл-сапсан *F. peregrinus*, журавель сірий *Grus grus* (1 тис. ос.), зуйок морський *Charadrius alexandrinus* (500 ос.), кроншнепи тонкодзьобий *Numenius tenuirostris*, великий *N. arquata* і середній *N. phaeopus*, дерихвіст лучний *Glareola pratincola*.

Амфібії: ропуха зелена *Bufo viridis*.

Комахи. В угідді трапляються види, занесені до Червоної книги України: бражник прозерпіна *Proserpinus proserpina*, совка сокиркова *Periphanes delphinii*, джміль пахучий *Bombus fragrans*, сколія-гігант *Scolia maculata*, ліксус катрановий *Lixus canescens*, левкомігус білосніжний *Leucomigus candidatus*, ктир гігантський *Satanas gigas*, дозорець-імператор *Anax imperator*, ірис плямистокрилий *Iris polystictica*, дибка степова *Saga pedo*.

**Соціальні та культурні цінності:** Лиман інтенсивно використовується для мисливства, риболовства та рекреації. Щорічно на ВБУ полюють близько 900 мисливців, які відстрілюють понад 4–4,5 тис водоплавних птахів. Промисловий вилов риби в лимані залежить від гідрологічного стану водойми і в 1998 р. складав 37,9 т, в 1999 — 10,25 т, а в 2004–2005 рр. був майже відсутній. В літній період на узбережжі лиману відпочивають до 70 тис. осіб.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна та колективна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: обмежується та контролюється використання природних ресурсів (полювання, рибництво та рибальство, випасання худоби, сінокосіння, рекреація). Прилеглі землі: крім згаданих видів природокористування ведеться традиційне сільське господарство (виноградарство, вирощування рису, заготівля очерету тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: евтрофікація води внаслідок господарсько-побутових і дренажних скидів, підвищення солоності води внаслідок ізоляції лиману від Азовського моря та скорочення стоку з водозбору, ерозія берегів та обміління лиману, руйнування або з'єднання акумулятивних островів з корінним берегом через перерозподіл наносів в лимані. Прилеглі землі: скорочення стоку р. Молочна внаслідок будівництва надмірної кількості ставків та водосховищ, забруднення води малих річок, які впадають в лиман, надмірна розораність схилів балок локального басейну та пасовищне навантаження.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Використання природних ресурсів у межах Молочного лиману лімітується і контролюється. Тут існують один гідрологічний і три орнітологічні заказники ("Алташирський", "Родіонівський" та "Степанівська коса"), охорону яких здійснюють землекористувачі.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Триває створення Національного природного парку "Приазовський", до складу якого має увійти територія Молочного лиману (рішення 13-ї сесії Запорізької обласної ради 4-го скликання № 20 від 29.12.2004 р. "Про організацію території створюваного Національного природного парку "Приазовський").

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження здійснюють фахівці Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Науково-дослідного інституту біорізноманіття наземних та водних екосистем України Мелітопольського державного педагогічного університету (Азово-Чорноморська орнітологічна станція та Лабораторія гідробіології та іхтіології). Дослідження присвячені моніторингу стану фауни, вивченню біології окремих видів, охороні видів та територій. В 1995 р. Азово-Чорноморська орнітологічна станція розробила наукову програму "Моніторинг и підтримка біологічного різноманіття водно-болотних угідь України" (Мелітополь, 1995), а в 2004 р. — спеціальну програму Регіонального орнітологічного моніторингу (РОМ).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** На території лиману розташовані 2 навчально-польові бази Мелітопольського державного педагогічного університету, де студенти проходять практику з фізичної географії, геології, зоології, ботаніки. Для проведення польових практик студентів розроблено спеціальні навчальні програми. Щорічно Мелітопольський міський еколого-натуралістичний центр та Мала академія наук організують літні екологічні табори для школярів з м. Мелітополя та інших регіонів України.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Ймовірно, що територія дедалі більше слугуватиме для неофіційної рекреації. Глина з лиману відома лікувальними властивостями і використовується для грязьових ванн.

**Юрисдикція:** Відповідальними за охорону угіддя є землекористувачі (установи і громадяни) та органи місцевої влади. Згідно з постановою Ради Міністрів України УРСР від 28.10.74 р. № 500 та Положенням про гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Молочний лиман", територію заказника передано під охорону рибколгоспу "Сини моря", правонаступником якого є агро-риболовецьке товариство з обмеженою відповідальністю "Сини моря — Мотор Січ". Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів у Запорізькій області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Запорізькій області. Адреса: вул. 40 років Радянської України, буд. 72а, м. Запоріжжя, 69000, тел: (0612) 24 7028, факс: (0612) 24 7029, e-mail: gosupr@guepr.zaporizhze.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Бюлетень РОМ: Итоги регионального орнитологического мониторинга (юг Украины и Восточное Приазовье). Зима 2002-2003 гг. — 2004. — Вып.1. — 21 с.
- 2) Полищук В. С., Замбриборщ Ф. С., Тимченко В. М. и др. Лиманы Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1990. — 204 с.
- 3) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 4) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 16. Обитічна коса та Обитічна затока

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°35' пн. ш., 36°12' сх. д.

**Розташування:** Північне Приазов'я. Приморський район Запорізької обл., за 45 км на південний захід від м. Бердянськ, 30 км на захід від Бердянської затоки.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 1,8 м.

**Площа:** 2000 га.

**Огляд:** До складу угіддя входять затока і коса, що знаходяться в Азовському морі. Угіддя представлене численними мілководдями, намивними островами та піщаними косами з болотяною рослинністю. Має дуже велике значення як місце гніздування та утворення сезонних скупчень коловодних птахів.

**Рамсарські критерії:** 3, 4, 6.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(3) Тут регулярно перебуває велика кількість Гусеподібних *Anseriformes*, Лелекоподібних *Ciconiiformes* та Сивкоподібних *Charadriiformes*, які є індикаторами екологічного стану угіддя.

(4) Місце гніздування близько 5 тис. пар водно-болотяних птахів та зимівлі кількох тисяч Гусеподібних.

(6) Тут гніздиться 1% європейської популяції чепури великої *Egretta alba* та зимує до 50% європейської популяції черні морської *Aythya marila*.

**Фізичні особливості ВБУ:** Обитічна затока має довжину 30 км, глибину — 6–8 м, дно мулисте, біля берегів — черепашкове. Континентальні береги високі, подекуди прорізани балками. Обитічна коса складається з піску та черепашок, має рівнинний, слабохвилястий рельєф. Її висота зі сходу на захід поступово зменшується. Західне узбережжя, на відміну від східного, сильно порізане невеликими, вузькими бухтами. У центральній частині коси чимало маленьких солоних озер. Під час осінніх та весняних штормів значна частина мілководь та понижень на прибережних ділянках коси затоплюється, а у звужених та понижених місцях утворюються тимчасові канали. Внаслідок алювіальних процесів розміри коси постійно збільшуються. Клімат помірно континентальний з короткою теплою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 300–400 мм, випаровування — 800–900 мм. Середня температура води влітку — +22–27°C, максимум — +32°C. Взимку затока замерзає. Солоність води — 13,8‰. Гідрорежим Обитічної затоки здебільшого визначається Азовським морем. Вплив мілководних річок Обитічна, Лозоватка та Корсак незначний.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Обитічна коса заходить в Азовське море на 30 км, між нею і континентальним берегом утворюється Обитічна затока, а остання, у свою чергу, відокремлюється від Бердянської затоки.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя відрізняється багатю фауною гідробіонтів. Вкриті черепашками ділянки дна затоки є гарними нерестовищами для риб.

**Тип ВБУ:** А, Е.

**Екологічні особливості:** Основними біотопами є луки, болота, дюнні луки та галофітні угруповання з переважанням аргузії сибірської *Argusia sibirica*, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, осоки колхідської *Carex colchica*, ефедри двокослової *Ephedra distachya*, миколайчиків приморських *Eryngium maritimum*, молочаю Сегієра *Euphorbia seguierana*, комишівнику звичайного *Scirpoides holoschoenus*, ситнику Жерара *Juncus gerardii*, латуку татарського *Lactuca tatarica*, колосняку китицевого *Leymus racemosus ssp. racemosus*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, очерету звичайного *Phragmites australis*, тонконогу вузьколистого *Poa angustifolia*, покісниці велетенської *Puccinellia gigantea*, солонцю європейського *Salicornia europaea*, кураю содового *Salsola soda*, куги Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani* та соднику солончакового *Suaeda salsa*. На мілководнях затоки є звичайною як повітряно-водяна (з очерету звичайного, куги Табернемонтана, бульбокомишу морського), так і занурена водна рослинність (з камок морської *Zostera marina* і малої *Z. noltii*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, цанікелії великої



*Zannichellia major*). На узбережжях затоки та підвищених ділянках коси поширена галофітна, лучна та степова рослинність.

**Цінна флора:** На підвищених ділянках уздовж узбережжя зростають такі види з Червоної книги України, як тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*, астрагал дніпровський *Astragalus borys-thenicus* (ендемік), карагана скіфська *Caragana scythica* (ендемік), морковниця прибережна *Astrodaucus littoralis* (ендемік), пирій ковилolistий *Elytrigia stipifolia*, ковили волосиста *Stipa capillata*, найкрасивіша *S. pulcherrima* і Лессінга *S. lessingiana*, а також рідкісна лікарська рослина солодка гола *Glycyrrhiza glabra*. Мачок жовтий *Glaucium flavum* належить до I категорії Червоної книги України.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** полівка звичайна *Microtus arvalis* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

**Птахи.** Територія коси та мілководдя, що її оточують, є місцем гніздування або живлення 32 видів птахів. Загалом в угідді відмічено 254 види птахів. Основними гніздовими біотопами птахів є намівні острови, солончаки, зарості водно-болотяних рослин. Загальна чисельність птахів, що гніздяться тут, становить 4–6 тис. пар. З них слід вказати чепуру велику *Egretta alba* (15 пар), мартинів жовтоногого *Larus cachinnans* (2 тис. пар), середземноморського *L. melanocephalus* (600 пар) і тонкодзьобого *L. genei* (800 пар), баклана великого *Phalacrocorax carbo* (3,5 пар), крячків рябодзьобого *Thalasseus sandvicensis* (2 тис. пар) і річкового *Sterna hirundo* (2,1 тис. пар). Під час міграцій та на зимівлю тут збирається до 14–17 тис. птахів, зокрема зимує кілька тисяч гусей. Сезонні скупчення спостерігаються у затоці, на озерах, в мілководних лагунах та у гирлах малих річок. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені свищ *Anas penelope* (1,4 тис. ос.), крижень *A. platyrhynchos* (6 тис. ос.), гуска білолоба *Anser albifrons* (3 тис. ос.), черні чубата *Aythya fuligula* (1,2 тис. ос.) і морська *A. marila* (12,2 тис. ос.), крячки білокрилий *Chlidonias leucopterus* (2 тис. ос.), білощокий *C. hybrida* (1,4 тис. ос.) і чорний *C. niger* (1 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (2,4 тис. ос.), мартини жовтоногий (1,3 тис. ос.), малий *Larus minutus* (1,9 тис. ос.), звичайний *L. ridibundus* (3 тис. ос.) і тонкодзьобий (1,2 тис. ос.), баклан великий (35 тис. ос.), брижач *Philomachus pugnax* (2 тис. ос.), крячки рябодзьобий (1 тис. ос.) і річковий (900 ос.) та інші.

**Риби:** У межах угіддя зареєстровані види риб з Червоної книги України (горбиль світлий *Umbrina cirrosa*, білуга чорноморська *Huso huso ponticus*), а також реліктовий вид севрюга *Acipenser stellatus*, який є об'єктом промислового лову.

**Соціальні та культурні цінності:** Має велике значення для екологічної просвіти, рекреації та наукових досліджень; це традиційне місце рибальства для місцевих жителів.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. **Прилегли землі:** державна та колективній форма власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Впроваджується, але обмежується і контролюється експлуатація природних ресурсів (рибництво, рибальство, полювання, рекреація тощо). Практикується неорганізований туризм. **Прилегли землі:** мають місце перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У межах угіддя практикується неорганізований туризм.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (3UA016). Включає 8863 га орнітологічного заказника місцевого значення "Обитічна коса".

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробляються плани щодо підвищення природоохоронного статусу угіддя (планується створити Приазовський національний природний парк).

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження здійснюють співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Мелітопольського педагогічного університету та Донецького державного університету.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується загальноосвітніми школами. Крім того, для основних зацікавлених груп спеціалісти університетів та інших організацій читають лекції.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** У межах угіддя практикується неорганізований туризм.

**Юрисдикція:** Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Запорізькій області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Запорізькій області. Адреса: вул. 40 років Радянської України, буд. 72а, м. Запоріжжя, 69000; тел: (061) 224 7028, e-mail: zdn@zdn.gov.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 17. Гирло річки Берди, Бердянська затока та Бердянська коса

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°40' пн. ш., 36°00' сх. д.

**Розташування:** Північне Приазов'я. Бердянський район Запорізької області. Бердянська затока і Бердянська коса розташовані на південь, а гирло р. Берди — на схід (за 7 км) від м. Бердянськ.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,3 м, максимальна — 2,3 м.

**Площа:** 1800 га.

**Огляд:** Угіддя є природним комплексом, що складається з мілководної морської затоки, наливних островів та коси і гирлової ділянки невеликої річки. Важливе місце гніздування та сезонних скупчень птахів водно-болотного комплексу.

**Рамсарські критерії:** 4, 5.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (4) Місце зимівлі кількох тисяч Гусеподібних *Anseriformes* та гніздування майже 5 тис. пар водно-болотних птахів.
- (5) Тут регулярно відмічається більше 20 тис. особин птахів водно-болотного комплексу.

**Фізичні особливості ВБУ:** Бердянська затока близько 50 км завширшки і глибиною 5–8 м. Дно затоки у східній частині переважно мулисто-черепашкове, а у західній — піщано-черепашкове. Береги здебільшого стрімкі, прорізані численними балками та ярами. Бердянська коса складається здебільшого з піску та подрібнених черепашок. Її довжина — 23 км, ширина — 15 км. Рельєф представляє собою слабохвилясту рівнину з піщаними пагорбами до 2 м заввишки. У західній частині можна навіть побачити піщані дюни. У найширшій частині коси багато невеликих солоних озер. Західне узбережжя порізане маленькими косами, дві з них є невеликими піщано-черепашковими півостровами. Внаслідок діяльності моря Бердянська коса постійно збільшується у розмірах. Клімат помірно-континентальний з короткою м'якою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 300–400 мм, а випаровування — 800–900 мм. Вода у затоці влітку прогрівається до 22–30°C, взимку її температура близько 0°C. Солоність води — 13–13,5%. Бердянська затока є частиною Азовського моря, яке виступає головним фактором формування її гідрорежиму. Вплив на гідрорежим угіддя мілководної річки Берда та кількох інших невеликих річок, які впадають у затоку і влітку пересихають, незначний. Гирлові ділянки річок вкривають, переважно, зарості очерету. Тут спостерігається значна кількість солончакових знижень та мілководних заток, є також невеликі заплавні болота різного ступеню засоленості.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Бердянська затока знаходиться на півночі Азовського моря, між мисами Обитічний та Бердянський. Вона близько 50 км завширшки і глибиною 5–10 м.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя відзначається багатим складом гідробіонтів.

**Тип ВБУ:** А, Е.

**Екологічні особливості:** Основними біотопами є угруповання відкритої води, дюнні луки та галофітні ценози з переважанням видів: куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, різухи морської *Najas marina*, очерету звичайного *Phragmites australis*, куг озерної *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогозу Лаксмана *Typha laxmannii*, осоки колхідської *Carex colchica*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, галіміони бородавчастої *Halimione verrucifera*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, подорожнику Корнута *Plantago cornuti*, покісниці розставленої *Puccinellia distans*, аргузії сибірської *Argusia sibirica*, полину сантонінського *Artemisia santonica*, катрану понтійського *Crambe pontica*, миколайчиків приморських *Eryngium maritimum*, солодок щетинистої *Glycyrrhiza echinata* і голої *G. glabra*, лециці пронизанолистої *Gypsophila paniculata*, колосняку чорноморського *Leymus sabulosus* та камки морської *Zostera marina*. На мілководдях затоки поширена як повітряно-водна (з очерету звичайного, куги Табернемонтана, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*), так і занурена (з рупії морської *Ruppia maritima*, камки морської *Zostera marina*, цанікелії великої *Zannichellia major*) водна рослинність.

**Цінна флора:** На підвищених ділянках уздовж узбережжя відмічені такі рослини з Червоної книги України, як тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*, карагана скіфська *Caragana scythica*, астрагал дніпровський *Astragalus borysthenicus*, морковниця прибережна *Astrodaucus littoralis*, пірій ковилолистий *Elytrigia stipifolia*, ковили волосиста *Stipa capillata*, найкрасивіша *S. pulcherrima* та Лессінга *S. lessingiana*, а також дуже цінна лікарська рослина — солодка гола *Glycyrrhiza glabra*.

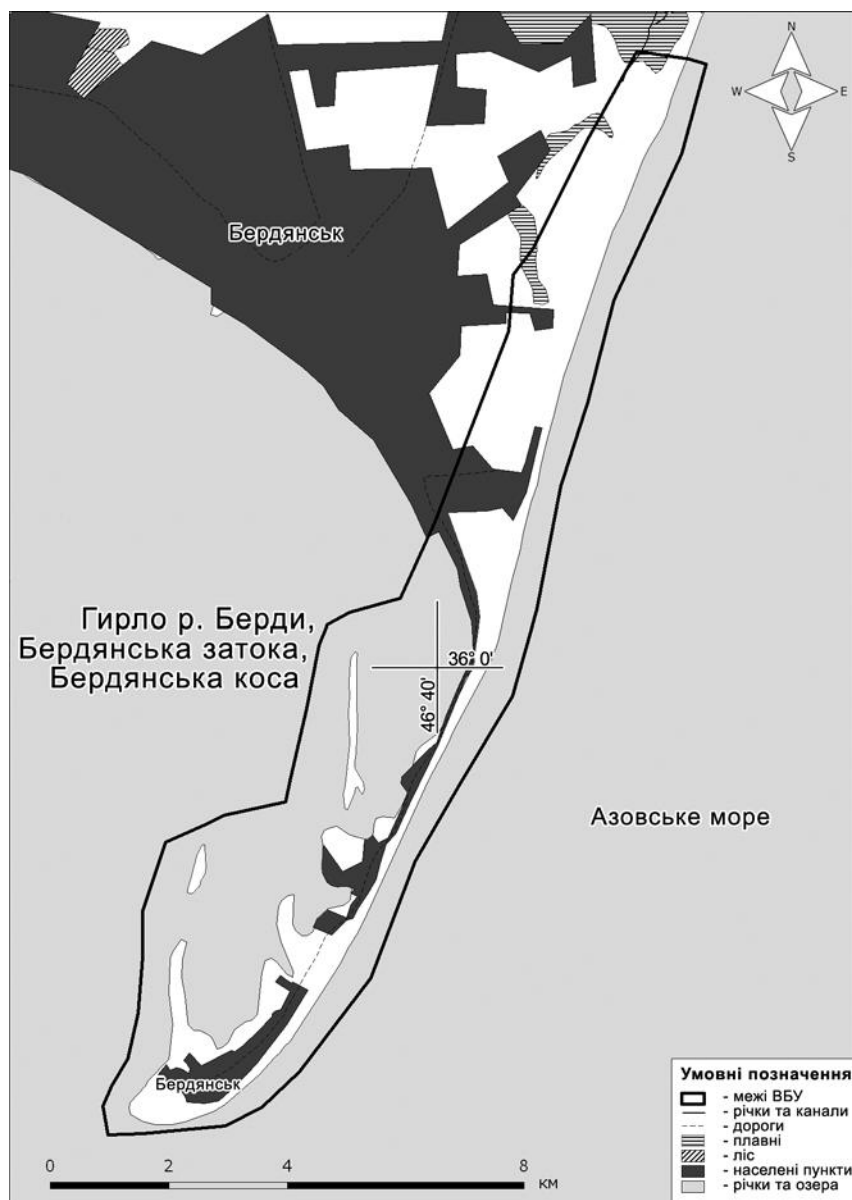
**Цінна фауна:**

Савці: полівка звичайна *Microtus arvalis* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

Птахи. Головними місцями розмноження птахів є острови, солончаки, очеретяні зарості. Загальна чисельність гніздової орнітофауни становить близько 3–5 тис. пар. Найчастіше та у

найбільшій кількості представлені мартин жовтоногий *Larus cachinnans* (400 пар), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (1200 пар), крячок річковий *Sterna hirundo* (1520 пар), чепури велика *Egretta alba* (70 пар) і мала *E. garzetta* (40 пар) та інші. Сезонні скупчення, що налічують до 30–40 тис. особин, спостерігаються на затоці та озерах Бердянської коси. Звичайними видами птахів тут є крижень *Anas platyrhynchos*, гуска білолоба *Anser albifrons*, чорні білоока *Aythya nyroca* і морська *A. marila*, попелюх *A. ferina*. З них чорнь білооку занесено до Червоної книги України.

**Риби.** Тут поширені рідкісні види — горбиль світлий *Umbrina cirrosa* і білуга чорноморська *Huso huso ponticus*. Слід згадати ще один реліктовий вид — севрюгу *Acipenser stellatus*, який є об'єктом промислового лову.





**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя має велике значення для екологічної освіти, наукових досліджень та рекреації. Це традиційне місце аматорського лову риби для місцевого населення.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форма власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: дозволено лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів (рибальство, рибицтво, полювання, рекреація тощо). Прилегли землі: Крім згаданих вище форм природокористування, тут поширені традиційне землеробство, випасання худоби, виноградарство, іригація тощо. Розвинений неорганізований туризм.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Основну загрозу угіддю становить скидання промислових, сільськогосподарських та каналізаційних вод. Поступова деградація угіддя відбувається через відсутність належного контролю за збільшенням вилову риби, полюванням, рекреацією, забрудненням, випалюванням очерету та надмірним випасанням худоби.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗUA017). Охорона природи здійснюється, головним чином, в межах заказника загальнодержавного значення "Бердянська коса". Тут, а також на інших ділянках угіддя, природоохоронні заходи впроваджуються установами і користувачами землі та природних ресурсів.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробляються плани підвищення природоохоронного статусу угіддя (планується створити національний природний парк).

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводять співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Мелітопольського педагогічного університету та Донецького державного університету.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується загальноосвітніми школами. Крім того, для основних зацікавлених груп спеціалісти університетів та інших організацій читають лекції.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** На сьогодні в даній місцевості розвинений неорганізований туризм.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землевласники (організації, установи та громадяни) та органи місцевої влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Запорізькій області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Запорізькій області. Адреса: вул. 40 років Радянської України, буд. 72а, м. Запоріжжя, 69000; тел: (061) 224 7028, e-mail: zdn@zdn.gov.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 18. Білосарайська коса та Білосарайська затока

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°55' пн. ш., 37°20' сх. д.

**Розташування:** Північне Приазов'я. Першотравневий район Донецької області, на південний схід від с. Ялта.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 1,8 м.

**Площа:** 2000 га.

**Огляд:** Природний комплекс, що складається з піщано-черепашкової коси, мілководної затоки, системи мулистих островів та мілководних озер. Має велике значення як місце гніздування та зимівлі водно-болотних птахів.

**Рамсарські критерії:** 3, 4.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(3) Тут регулярно відмічаються скупчення Гусеподібних *Anseriformes*, Лелекоподібних *Ciconiiformes* та Сивкоподібних *Charadriiformes* птахів, які є індикаторами екологічного стану угіддя.

(4) Тут гніздиться до 3 тис. пар водно-болотних птахів і зимує кілька тисяч Гусеподібних.

**Фізичні особливості ВБУ:** Білосарайська коса має ширину 12 км і довжину 14 км. Складена з піску та черепашок, подекуди наявні мулисті ділянки. Рельєф рівнинний та слабохвилястий. У підвищеній східній частині є піщані дюни. Західна частина низовинна, з численними маленькими озерами, поширені вологі солончаки, солончакові болота і луки. Західне узбережжя Білосарайської затоки болотисте і вкрите очеретяними заростями. Звичайними елементами ландшафту узбережної частини є острови та мілководдя, прісноводні лимани та мілководні озера, відділені уздовж узбережжя наносами морського піску. В пониззі річки Мокра Білосарайка представлені заплавні комплекси. Під дією осінніх та весняних штормів угіддя постійно змінює конфігурацію, що може призвести до збільшення кількості солоних озер. Клімат помірно-континентальний з короткою теплою зимою та довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 300–400 мм, а випаровування — 800–900 мм на рік. Температура води влітку — +22–30°C, взимку — близько 0°C. Солоність води — близько 13‰. Гідрологічна характеристика. Білосарайська затока є частиною Азовського моря, яке виступає головним фактором формування її гідрорежиму. Вплив кількох невеликих річок, які впадають у затоку і пересихають влітку, є незначним.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Білосарайська затока є частиною Азовського моря, яке виступає головним фактором формування її гідрорежиму. Білосарайська коса є морською косою акумулятивного походження, яка внаслідок алювіальних процесів постійно і поступово збільшується у розмірах.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя відзначається багатим складом гідробіонтів.

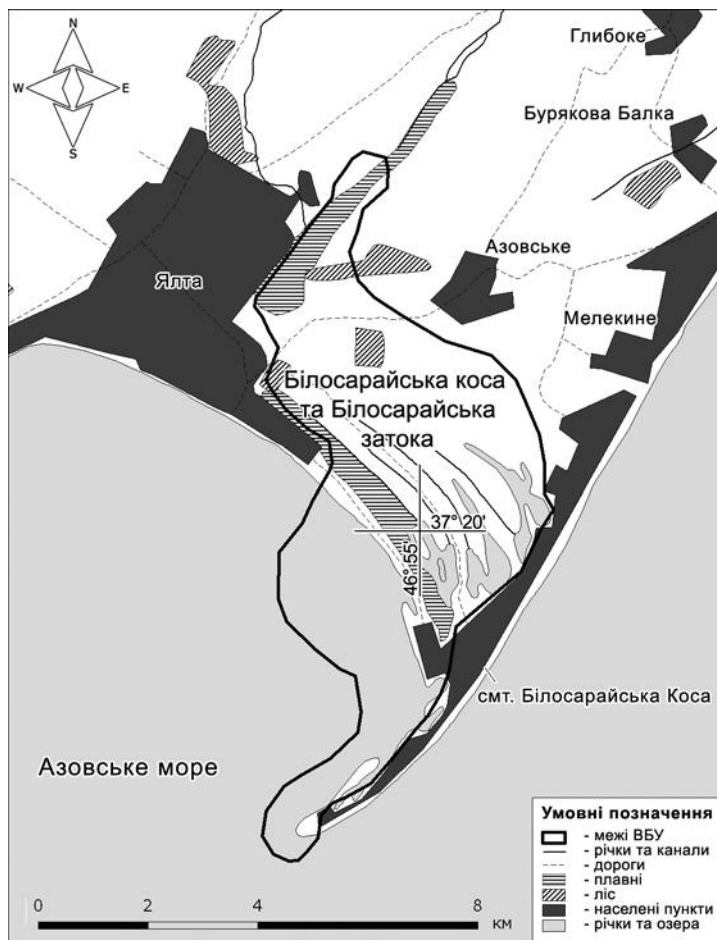
**Тип ВБУ:** А, Е.

**Екологічні особливості:** Основними біотопами угіддя є заболочені луки, угруповання відкритої води, дюнні луки та галофітні ценози з переважанням видів: куширу темно-зеленого

*Ceratophyllum demersum*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, різухи морської *Najas marina*, очерету звичайного *Phragmites australis*, куг озерної *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогозу Лаксмана *Typha laxmannii*, осоки колхідської *Carex colchica*, куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, галіміон черешкуватої *Halimione pedunculata* і бородавчастої *H. verrucifera*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, подорожнику Корнута *Plantago cornuti*, покісниці розставленої *Puccinellia distans*, аргузії сибірської *Argusia sibirica*, полину сантонінського *Artemisia santonica*, катрану понтійського *Crambe pontica*, миколайчиків приморських *Eryngium maritimum*, солодок щетинистої *Glycyrrhiza echinata* і голої *G. glabra*, лециці пронизанолистої *Gypsophila paniculata*, колосняку чорноморського *Leymus sabulosus* та камки морської *Zostera marina*. Мілководдя затоки характеризуються багатою водною та коловодною рослинністю (з очерету звичайного, куги Табернемонтана, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, рупії морської *Ruppia maritima*, камки морської). Підвищені ділянки вздовж узбережжя займає більш ксерофітна рослинність.

**Цінна флора:** Тут зростають такі види з Червоної книги України, як тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*, астрагал дніпровський *Astragalus borysthenicus* (ендемік), карагана скіфська *Caragana scythica* (ендемік), морковниця прибережна *Astrodaucus littoralis* (ендемік), пирій ковилolistий *Elytrigia stipifolia*, ковили волосиста *Stipa capillata*, найкрасивіша *S. pulcherrima* та Лессінга *S. lessingiana*, а також рідкісна лікарська рослина — солодка гола *Glycyrrhiza glabra*.

**Цінна фауна:**



**Ссавці:** полівка звичайна *Microtus arvalis* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

**Птахи.** На території коси та мілководдях, що її оточують, гніздяться та живляться 32 види птахів. Взагалі тут відмічено 254 види птахів. Основними гніздовими біотопами є піщано-черепашкові морські береги, літоральні болота, зарості вищої водної рослинності, вологі солончаки та засолені луки. Загальна чисельність птахів, що гніздиться, становить 2,5–3 тис. пар. В їх числі — “червонокнижний” пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (5–10 пар), а також чепура велика *Egretta alba* (50–70 пар), крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (500–1000 пар) і річковий *Sterna hirundo* (700–2000 пар). В період міграції тут утворюються сезонні скупчення чисельністю до 1 тис. особин.

**Риби.** В межах угіддя трапляються види риб з Червоної

книги України (зокрема, білуга чорноморська *Huso huso ponticus* та інші). Реліктовий вид севрюга *Acipenser stellatus* є об'єктом промислового лову.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя має велике значення для екологічної просвіти, рекреації та наукових досліджень; це традиційне місце рибальства для місцевих жителів. Практикується неорганізований туризм.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна і колективна форма власності. Прилегли землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: експлуатація природних ресурсів (рибництво, рибальство, полювання, рекреація тощо) обмежується і знаходиться під контролем. Прилегли землі: мають місце перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Угіддю загрожує скидання стічних вод з полів та промислових підприємств, підвищення рекреаційного навантаження, надмірне випасання худоби та випалювання очерету. Крім того, місцеві жителі збирають яйця і пташенят водоплавних птахів і полюють на дорослих особин.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Рамсарське угіддя (ЗUA018). Охорону угіддя, як і орнітологічного заказника загальнодержавного значення "Білосарайська коса", що знаходиться в його межах, забезпечують землевласники і природокористувачі.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розширення території орнітологічного заказника "Білосарайська коса".

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводять співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Мелітопольського педагогічного університету та Донецького державного університету.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується загальноосвітніми школами. Крім того, для основних зацікавлених груп спеціалісти університетів та інших організацій читають лекції.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Тут практикується неорганізований туризм.

**Юрисдикція:** За охорону угіддя відповідають землевласники, землекористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Донецькій області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Донецькій області. Адреса: просп. Миру, 2б, м. Донецьк, 83050; тел: (0622) 340 0006, e-mail: postmaster@ecology.donetsk.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.

## 19. Крива затока та Крива коса

Укладачі:

Степенко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 47°03' пн. ш., 38°07' сх. д.

**Розташування:** Північне Приазов'я, Новоазовський район Донецької області, на південний захід від м. Новоазовськ.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0,2 м, максимальна — 1,6 м.

**Площа:** 1400 га.

**Огляд:** Угіддя складається з морської затоки, піщано-черепашкової коси та системи мілководних озер з очеретяними заростями. Має дуже велике значення як місце гніздування та утворення сезонних скупчень коловодних птахів.

**Рамсарські критерії:** 3, 4.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

(3) Тут регулярно перебуває велика кількість Лелекоподібних *Ciconiiformes*, Сивкоподібних *Charadriiformes* та Гусеподібних *Anseriformes* птахів, які є індикаторами екологічного стану середовища.

(4) Місце гніздування 10–15 тис. пар водно-болотяних птахів та зимівлі кількох тисяч Гусеподібних.

**Фізичні особливості ВБУ:** Подекуди по берегах Кривої затоки спостерігаються виходи вапняків. Західний берег коси досить порізаний, тут багато невеликих заток та прибережних мілководних озер, мулистих наливних островів. На косі знаходяться піщано-черепашкові пляжі, солончакові та літоральні болота, низькотравні ділянки. Внаслідок алювіальних процесів розміри коси постійно збільшуються. У західній прибережній частині Кривої коси багато заток та мілководних озер. До угіддя також належить Кривокоський лиман з прилеглими до нього мілководдями та заплавою річки Мокра. Угіддя постійно видозмінюється завдяки впливу осінніх та весняних штормів, що може спричинити утворення нових солоних озер. Клімат помірно-континентальний з короткою теплою зимою і довгим спекотним літом. Річна кількість опадів становить 300–400 мм, а випаровування — 800–900 мм. Температура води влітку — +22–30°C, взимку — близько 0°C. Солоність води в затоці — близько 13‰. Гідрорежим Кривої затоки визначається, головним чином, Азовським морем. Вплив на гідрорежим угіддя мілководної річки Грузький Єланчик та кількох інших невеликих пересихаючих влітку річок майже не виявляється.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Крива затока є невеликою частиною Азовського моря. Її північний берег материковий, а східний утворений Кривою косою, довжина якої становить 10 км. Угіддя постійно видозмінюється внаслідок впливу осінніх та весняних штормів, що може спричинити утворення нових солоних озер.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя відзначається багатою фауною гідробіонтів.

**Тип ВБУ:** А, Е.

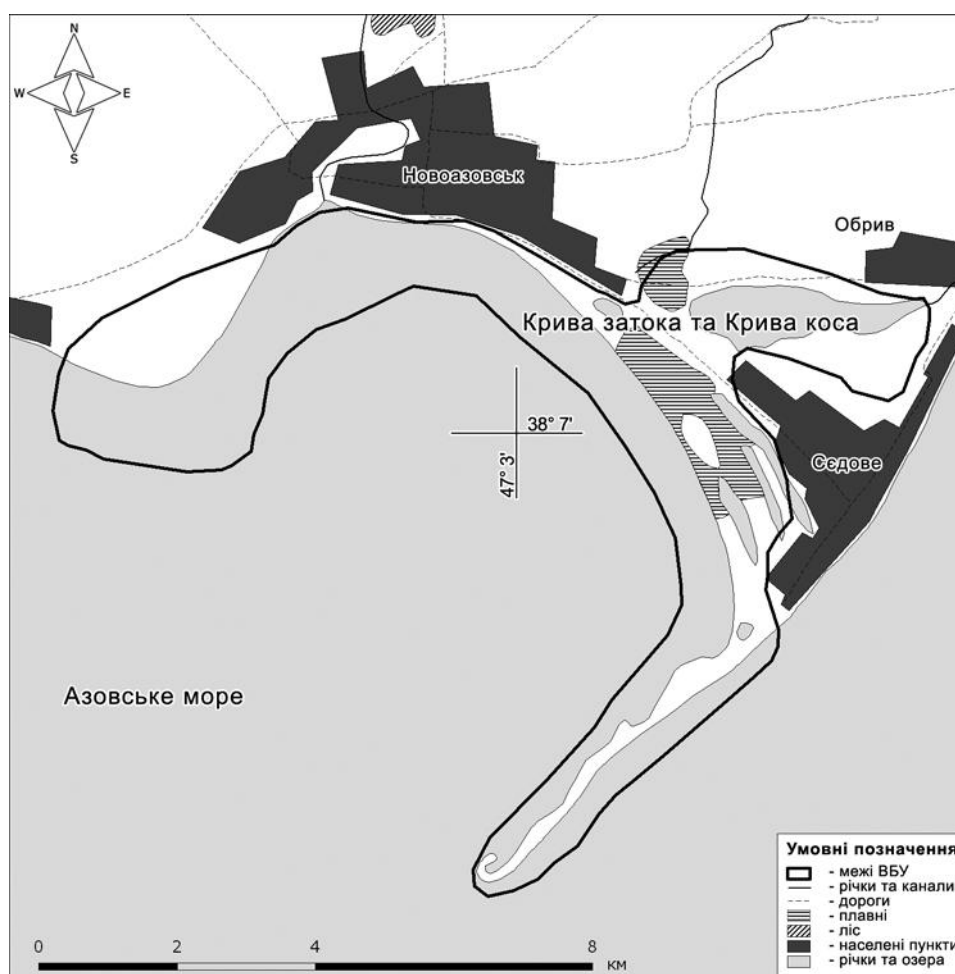
**Екологічні особливості:** Основними біотопами угіддя є заболочені і дюнні луки, угруповання відкритої води та галофітні ценози з переважанням видів: куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, рдеснику гребінчастого *Potamogeton pectinatus*, різухи морської *Najas marina*, очерету звичайного *Phragmites australis*, куги озерної *Schoenoplectus lacustris* і Табернемонтана *S. tabernaemontani*, рогозу Лаксмана *Typha laxmannii*, осоки колхідської *Carex colchica*,

куничнику наземного *Calamagrostis epigeios*, галіміон черешкуватої *Halimione pedunculata* і бородавчастої *H. verrucifera*, кермеку Мейєра *Limonium meyeri*, подорожнику Корнута *Plantago cornuti*, покісниці розставленої *Puccinellia distans*, аргузії сибірської *Argusia sibirica*, полину сантонінського *Artemisia santonica*, катрану понтійського *Crambe pontica*, миколайчиків приморських *Eryngium maritimum*, солодки щетинистої *Glycyrrhiza echinata* і голої *G. glabra*, лешиці пронизанолистої *Gypsophila paniculata*, колосняку чорноморського *Leymus sabulosus* та камки морської *Zostera marina*. На мілководдях та прибережних ділянках затоки найпоширенішою є повітряно-водяна (утворена очеретом звичайним, кугою Табернемонтана, бульбокомишом морським *Bolboschoenus maritimus* й іншими видами) та водяна (утворена рупією морською *Ruppia maritima*, камкою морською й іншими видами) рослинність.

**Цінна флора:** На підвищених ділянках уздовж узбережжя зростають види з Червоної книги України: тамарикс стрункий *Tamarix gracilis*, астрагал дніпровський *Astragalus borysthenicus* (ендемік), карагана скіфська *Caragana scythica* (ендемік), морковниця прибережна *Astrodaucus littoralis* (ендемік), пірій ковилolistий *Elytrigia stipifolia*, ковили волосиста *Stipa capillata*, найкрасивіша *S. pulcherrima* і Лессінга *S. lessingiana*, а також рідкісна лікарська рослина — солодка гола *Glycyrrhiza glabra*.

**Цінна фауна:**

Ссавці: полівка звичайна *Microtus arvalis* та лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.



**Птахи.** В межах угіддя зареєстровано 254 види птахів, з них гніздяться 32 види. Основу орнітофауни складають представники водно-болотного комплексу. Загальна кількість птахів, що тут гніздяться, становить 10,5–15 тис. пар. Найчастіше та у найбільшій кількості представлені мартини жовтоногий *Larus cachinnans* (5 тис. пар), звичайний *L. ridibundus* (100–250 пар) і каспійський *L. ichthyaethus* (1200 пар), крячки рябодзьобий *Thalasseus sandvicensis* (3–4 тис. пар), малий *Sterna albifrons* (250–400 пар) і річковий *S. hirundo* (2,5–3,5 тис. пар). Основними місцями гніздування птахів є зарості вищої водної рослинності, піщані та черепашкові береги, солончаки, солончакові болота. З “червонокнижних” видів гніздяться пісочник морський *Charadrius alexandrinus* (25–50 пар) та дерихвіст лучний *Glareola pratincola* (25–70 пар). Слід також вказати чепуру велику *Egretta alba* (50–70 пар). У сезонних скупченнях налічується до 25–30 тис. особин, зокрема взимку тут збираються кілька тисяч гусей роду *Anser* — переважно на затоці, лимані та озерах. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крячки білокрилий *Chlidonias leucopterus* (1 тис. ос.) і чорний *C. niger* (2,5 тис. ос.), чепура велика (260 ос.), мартини малий *Larus minutus* (5–7 тис. ос.) і звичайний (5–10 тис. ос.), крячок річковий (5 тис. ос.).

**Риби.** Тут поширені реліктові види риб — білуга чорноморська *Huso huso ponticus* (Червона книга України) та севрюга *Acipenser stellatus*, яка є об’єктом промислового лову.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя має велике значення для екологічної просвіти, рекреації та наукових досліджень; це традиційне місце рибальства для місцевих жителів.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форма власності. Прилегли землі: державна, колективна, приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: впроваджується, але обмежується і контролюється експлуатація природних ресурсів (рибництво, рибальство, полювання, рекреація тощо). Прилегли землі: здійснюються всі перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація тощо).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Угіддю загрожують стічні сільськогосподарські та промислові води, підвищення рекреаційного тиску, надмірне випасання худоби та випалювання очерету. Крім того, місцеві жителі збирають яйця та пташенят водоплавних птахів, а також полюють на дорослих особин. Із розширенням економічної діяльності та рекреації, територія природних біотопів угіддя зменшуватиметься.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Угіддя включає дві природоохоронні території — орнітологічний заказник “Кривокоський лиман” та пам’ятку природи державного значення “Крива Коса”.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Відведення території всього угіддя під природний заповідник.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводять співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Мелітопольського педагогічного університету та Донецького державного університету.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поінформованість та освіта у сфері збереження довкілля забезпечується загальноосвітніми школами. Крім того, спеціалісти університетів та інших організацій читають лекції для основних зацікавлених груп населення.

**Сучасний стан рекреації і туризму:** У межах угіддя практикується неорганізований туризм.

**Юрисдикція:** За охорону і збереження угіддя відповідають землевласники, землекористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Донецькій області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Донецькій області. Адреса: пр. Миру, 2б, м. Донецьк, 83050; тел: (0622) 340 0006, e-mail: postmater@ecology.donetsk.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 pp., 81 maps.



## 20. Шацькі озера

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, E-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 31 грудня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°31' пн. ш., 23°50' сх. д.

**Розташування:** Шацькі озера (22 озера, в тому числі Світязь, Пулемецьке, Люцимер, Острівське, Перемут) розташовані у західній частині Західного Полісся в межах басейну Західного Бугу Балтійського моря на північному заході України в межах Шацького національного природного парку (НПП) і на кордоні з Білоруссю (Шацький район Волинської області за 150 км на північний захід від м. Луцьк).

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 158 м, середня — 165 м, максимальна — 178 м.

**Площа:** 32850 га.

**Огляд:** Площа — 32850 га, в тому числі 6628 га водойм, 1977 га боліт і торфовищ, 4492 га лук, 13935 га лісів. Угіддя є частиною унікального озеражного комплексу, що відіграє дуже важливу роль не тільки в охороні болотяної фауни та флори, але й як місце гніздування та міграцій значної кількості водно-болотних птахів. Тут спостерігається велике різноманіття ландшафтів та біотопів, а саме: озера, річки, канали, болота, луки, ліси тощо.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 5.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) За ландшафтною характеристикою, а також за складом фауни і флори угіддя є типовим для Поліського регіону; п'ять озер, що входять до складу угіддя, є частиною унікальної для Європи системи озер карстового та флювіо-гляціального походження.
- (2) Це місце поширення ряду рідкісних видів тварин, зростання рідкісних видів рослин та локалізації рідкісних рослинних угруповань.
- (3) Це одна з найбільших за площею та ступенем збереженості природних екосистем Поліського регіону, яка відзначається високим ступенем біорізноманіття. З 238 видів птахів, зареєстрованих на Шацьких озерах, 70 належать до водно-болотного комплексу. Багато з них є досить чисельними.
- (5) Шацький озерний край знаходиться в межах двох великих міграційних шляхів — Поліського та Балтійсько-Середземноморського. Щороку тут відмічають понад 60 тис. мігруючих птахів, переважно водно-болотних.

**Біогеографічна характеристика:** Шацькі озера (Світязь, Пулемецьке, Люцимер, Острівське, Перемут) розташовані в західній частині Західного Полісся в межах Верхньоприп'ятьського фізико-географічного регіону.

**Фізичні особливості ВБУ:** Озера глибокі, вода в них надзвичайно чиста і прозора. Найбільші і найглибші — Світязь (2519 га, 58 м) та Пулемецьке (1588 га, 19 м). За кліматичними показниками територія належить до західної частини Атлантико-континентальної області і характеризується помірно-вологим і теплим літом, м'якою похмурою зимою і значною кількістю

опадів (близько 600 мм на рік). Взимку водойми замерзають на період від кількох тижнів до трьох місяців.

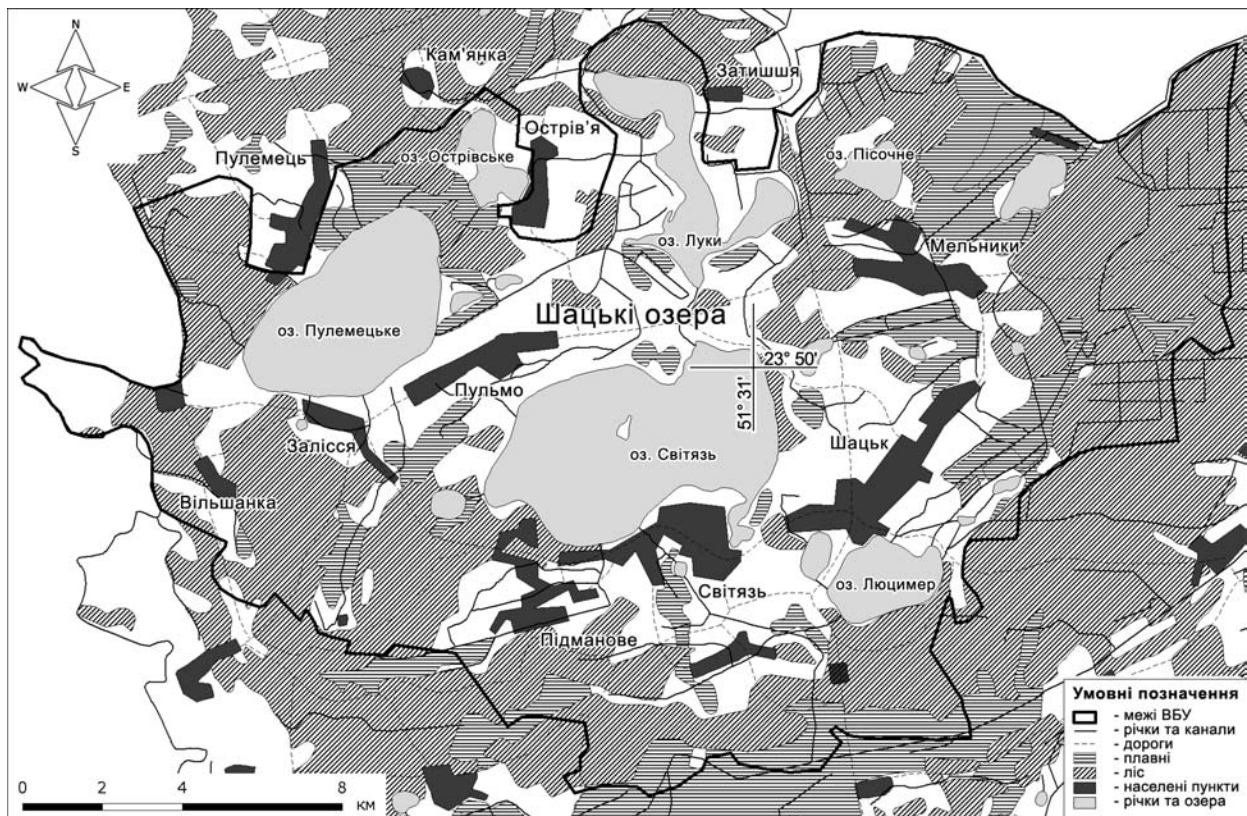
**Фізичні особливості водозбірної території:** За геоморфологічною будовою територія угіддя є алювіально-моренною або акумулятивною низовиною, яка знаходиться на вододілі басейнів Балтійського і Чорного морів. Саме через цей район проходить головний Європейський вододіл між басейнами річок Прип'ять та Західний Буг. В геологічній структурі місцевості наявні кілька рівнів, а саме: кристалічна основа, Шацький прогин юрського і крейдяного періодів та мезозойські відклади. Найпоширенішими на всій території угіддя є верхньокрейдяні відклади.

**Гідрологічна цінність:** Шацькі озера є найбільшим озерним комплексом України, який включає 22 озера, в основному карстового походження. Характеризуються слабким рівнем водної циркуляції, з живленням за рахунок опадів, поверхневого стоку та підземних вод. Вода кальцієво-гідрокарбонатна з низьким рівнем мінералізації (близько 280 мг/л) і дуже прозора (концентрація осадів досягає 3 г/м<sup>3</sup>).

**Тип ВБУ:** О, М, Тр, Ts, U, W, Xf, 9.

**Екологічні особливості:** В регіоні відмічено 825 видів судинних рослин. Рослинність є типовою для лісової зони Західного Полісся. Уздовж річок та навкруги озер найбільш звичайними є очеретяні та осокові зарості. На болотах та луках здебільшого зростають різноманітні види осок та інших трав'янистих рослин. Лісова рослинність є типовою для поліського регіону і не відзначається помітним домінуванням якихось компонентів рослинного покриву.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa*, береза низька *Betula humilis*, булатка червона *Cephalanthera rubra*, гніздівка звичайна *Neottia*



*nidus-avis*, гронянка півмісяцева *Botrychium lunaria*, дифазіаструм сплюснутий *Diphasiastrum complanatum*, жировик Лезеля *Liparis loeselii*, журавлина дрібноплода *Oxycoccus microcarpus*, зозулині черевички справжні *Cypripedium calceolus*, коручки морозниковидна *Epipactis helleborine* і темно-червона *E. atrorubens*, лілія лісова *Lilium martagon*, любка дволиста *Platanthera bifolia*, осоки Девелла *Carex davalliana* і затінкова *C. umbrosa*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і плямистий *D. maculata*, плаун колючий *Lycopodium annotinum*, росячка середня *Drosera intermedia*, товстянка звичайна *Pinguicula vulgaris*, шейхцерія болотяна *Scheuchzeria palustris*.

**Цінна фауна:** У районі Шацьких озер зареєстровано 327 видів хребетних тварин.

В угідді трапляється 44 види ссавців, зокрема такі рідкісні види, як рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, нічниця ставкова *Myotis dasycneme*, горностаї *Mustela erminea*, борсук звичайний *Meles meles*, видра річкова *Lutra lutra*.

Тут нараховується 238 видів птахів. Загальна кількість водно-болотяних птахів, які гніздяться в межах угіддя, складає 6–10 тис. пар, а тих, що тут линяють або зупиняються під час прольоту, — 30–40 тис. особин. Зокрема, тут гніздяться норець великий *Podiceps cristatus* (80–100 пар), бугай *Botaurus stellaris* (65–80 пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (90–150 пар), лебідь-шипун *Cygnus olor* (10–20 пар), гуска сіра *Anser anser* (10–12 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (130–150 пар), попелюх *Aythya ferina* (250–350 пар), чернь білоока *A. nyroca* (15–20 пар), лиска *Fulica atra* (800–1000 пар), кульон великий *Numenius arquata* (2–5 пар), мартин звичайний *Larus ridibundus* (3000–4500 пар), очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola* (2–5 пар). У сезонних скупченнях найчисленнішими є крижень, попелюх, лиска, гуска сіра, гуменник *Anser fabalis*, мартин звичайний, чайка *Vanellus vanellus*, коловодники звичайний *Tringa totanus* і болотяний *T. glareola*, брижач *Philomachus pugnax*, різні види побережників *Calidris* sp. та ін.

Серед рідкісних, "червонокнижних", видів птахів в районі Шацьких озер у різні пори року трапляються: лелека чорний *Ciconia nigra*, лебідь малий *Cygnus bewickii*, гоголь *Bucephala clangula*, пухівка *Somateria mollissima*, савка *Oxyura leucocephala*, крех середній *Mergus serrator*, журавель сірий *Grus grus*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, беркут *Aquila chrysaetos*, підорлики малий *A. pomarina* і великий *A. clanga*, зміїд *Circaetus gallicus*, сапсан *Falco peregrinus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, коловодник ставковий *Tringa stagnatilis*, кульони середній *Numenius phaeopus* і великий, крячок каспійський *Hydroprogne caspia*, пугач *Bubo bubo*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, очеретянка прудка. На периферії цього угіддя відмічено зальоти пелікана рожевого *Pelecanus onocrotalus* та чаплі жовтої *Ardeola ralloides*.

В угідді поширені 7 видів плазунів (зокрема, рідкісний вид — мідянка *Coronella austriaca*), 12 видів амфібій (зокрема, рідкісний вид — ропуха очеретяна *Bufo calamita*), 26 видів риб.

**Соціальні та культурні цінності:** Озера мають велике рекреаційне значення. Навколо них розташовано багато без відпочинку та санаторій "Лісова пісня". Практикуються також такі види природокористування, як рибальство. Крім аматорського, в обмежених обсягах проводиться і комерційний вилов риби.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: На заповідних ділянках Шацького НПП заборонено всі види природокористування. Поза заповідною зоною експлуатація природних ресурсів (рибальство, випасання худоби, рекреація тощо) контролюється і лімітується. Прилеглі землі: практикуються всі перелічені вище форми природокористування, а також традиційне сільське господарство.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Озера мають велике рекреаційне значення. Навколо них розташовані бази відпочинку, у зв'язку з чим необхідне додаткове введення нових потужностей очисних споруд (ур. Гряда, смт. Шацьк).

**Вжиті природоохоронні заходи:** Угіддя знаходиться в межах Шацького НПП, тому за його охорону відповідає адміністрація парку. Експлуатація Верхньоприп'ятьської осушувальної системи призвела до зниження рівня води в озерах, відновити який можна лише шляхом впровадження комплексу заходів з ренатуралізації. В 1998-2000 роках завдяки фінансовій підтримці EECONET Action Fund в районі озер Кримне, Острів'янське, Люцимер тощо проведені роботи з ренатуралізації водно-болотних угідь, відновлення і стабілізації гідрологічного режиму озер.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Нині ведеться робота зі створення міждержавного українсько-польського біосферного резервату "Західне Полісся". З боку України до нього увійде Шацький НПП, що сприятиме підвищенню рівня охорони угіддя.

**Поточний стан рекреації і туризму:** Озера мають велике рекреаційне значення. Навколо них розташовано багато баз відпочинку.

**Юрисдикція:** В межах заповідних зон Шацького НПП за охорону угіддя відповідає адміністрація парку, на інших територіях – землекористувачі (установи, товариства, місцеві жителі) та місцеві органи влади. Контроль у галузі охорони природи здійснюють адміністрація Шацького НПП та Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області. Адреса: вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська область, 43025; тел. (0332) 723 396, (0332) 725321, E-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Микитюк О. ІВА території України: території важливі для збереження видового та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

## 21. Заплава річки Прип'ять

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, E-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 31 грудня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°48' пн. ш., 25°15' сх. д.

**Розташування:** Північний захід України, Західне Полісся, неподалік від кордону з Білоруссю, на території Любешівського та Ратнівського районів Волинської обл., за 145 км від м. Луцьк. Межує з рамсарським угіддям "Заплава р. Стохід".

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 139 м, максимальна — 154 м.

**Площа:** 12000 га.

**Огляд:** Має дуже велике значення для охорони болотних екосистем, зокрема як місце гніздування і перебування на прольоті великої кількості водно-болотних птахів.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 5, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) За складом флори і фауни є типовим для Поліського регіону і відрізняється високим рівнем біорізноманіття (більше 220 видів хребетних тварин та понад 550 видів судинних рослин).
- (2) В межах угіддя поширені рідкісні види тварин і рослин, а також рідкісні рослинні угруповання.
- (3) Є одним з найбільших природних водно-болотних комплексів Поліського регіону, а розташування поблизу державного кордону в майбутньому дозволить створити тут білаторальний резерват.
- (5) Район Прип'яті-Стоходу знаходиться в межах двох важливих міграційних шляхів — Поліського та Балтійсько-Середземноморського; в період сезонних міграцій тут щороку трапляється близько 150 тис. птахів (переважно водно-болотних).
- (8) Є важливим місцем нересту, нагулу та зимівлі багатьох видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Знаходиться у Верхньоприп'ятьському регіоні Західного Полісся.

**Фізичні особливості ВБУ:** У водоймах вода чиста, хоча і з жовтуватим відтінком. За кліматичними показниками територія належить до західної частини атлантико-континентальної області і характеризується помірно-вологим теплим літом, м'якою похмурою зимою і значною кількістю опадів (до 600 мм на рік). Взимку водойми замерзають на період від кількох тижнів до 3 місяців.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Заплава Прип'яті знаходиться у Верхньоприп'ятьському регіоні Західного Полісся і належить до басейну р. Дніпро. У межах угіддя представлені річки, стариці, протоки, болотисті та піщані острови, торфовища і луки.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя належить до найкращих річкових комплексів України. Після 1974 р., у зв'язку з введенням в експлуатацію низки осушувальних систем (Верхньоприп'ятьська, Ветлівська, Гірківська, Залухівська, Коростинська, Підкормільська, Річицька, Щедрогірська) та будівництвом дамб, спостерігаються зміни у гідрологічному балансі та рівневому режимі.

**Тип ВБУ:** М, U, Тр, О, Ts, W, Хр, 4, 8.

**Екологічні особливості:** У межах угіддя представлені річки, стариці, протоки, болотисті та піщані острови, торфовища і луки. Рослинність в цілому є типовою для Західного Полісся, хоча має свої особливості, пов'язані, головним чином, з підвищеною зволоженістю території. Загалом у межах угіддя загальну кількість судинних рослин оцінено у понад 550 видів. Рослинний покрив боліт та берегів річки складається, переважно, з угруповань очерету і осоки. Луки і подекуди береги річок та озер вкриті різноманітною трав'янистою рослинністю. На відміну від них, піщані дюни, які поодинокі зустрічаються в заплаві, еолового походження, з бідним рослинним покривом.

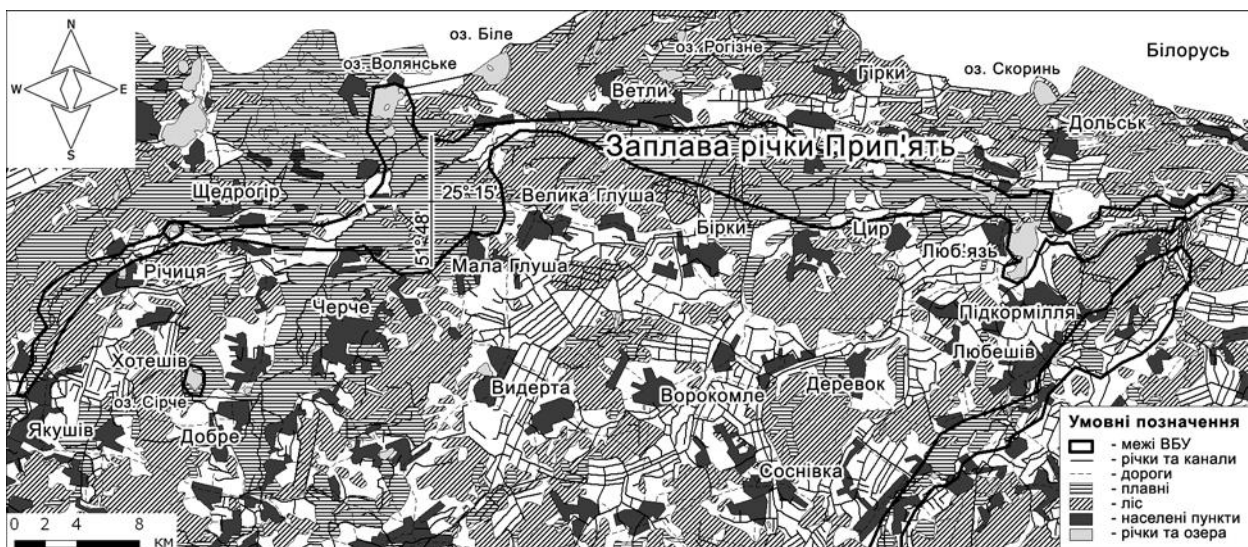
**Цінна флора:** Серед рідкісних рослин знайдені: плаун колючий *Lycopodium annotinum*, баранець звичайний *Huperzia selago*, росичка середня *Drosera intermedia*, щитолісник звичайний *Hydrocotyle vulgaris*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і плямистий *D. maculata*, коручки темно-червона *Epipactis atrorubens* та морозниковидна *E. helleborine*, любка дволиста *Platanthera bifolia*, осока затінкова *Carex umbrosa*.

**Цінна фауна:** У заплаві Прип'яті відмічено 219 видів хребетних тварин.

В угідді поширені 26 видів савців, зокрема такі види з Червоної книги України, як рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, горностаї *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, борсук звичайний *Meles meles*, видра річкова *Lutra lutra*. Останній вид внесений до Європейського червоного списку.

В угідді нараховується 160 видів птахів, з яких до Червоної книги України занесені лелека чорний *Ciconia nigra*, казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, підорлик малий *Aquila pomarina*, беркут *A. chrysaetus*, зміїд *Circaetus gallicus*, журавель сирій *Grus grus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, коловодник ставковий *Tringa stagnatilis*, кульон великий *Numenius arquata*, пугач *Bubo bubo*, сорокопуд сирій *Lanius excubitor*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*. Види з Європейського червоного списку: деркач *Crex crex*, орлан-білохвіст, очеретянка прудка.

Серед птахів, що гніздяться, найпомітнішими є пірникоза велика *Podiceps cristatus* (60–90 пар), бугай *Botaurus stellaris* (100–150 пар), чепура велика *Egretta alba* (15–17 пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (50–80 пар), лебідь-шипун *Cygnus olor* (10–15 пар), гуска сіра *Anser anser* (3–5 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (150–200 пар), широконоска *A. clypeata* (80–150 пар), чирянка велика *A. querquedula* (250–1000 пар), попелюх *Aythya ferina* (80–100 пар), лиска *Fulica atra* (800–1000 пар), чайка *Vanellus vanellus* (350–1000 пар), коловодник звичайний *Tringa totanus* (250–400 пар), грицик великий *Limosa limosa* (500–700 пар), баранець звичайний *Gallinago gallinago* (10–15 пар), крячки чорний *Chlidonias nigra* (3–6 тис. пар) та світлокрилий *C. leucoptera* (450–700 пар), очеретянка прудка (2,1-2,8 тис. співаючих самців). Загальна кількість птахів, які гніздяться в угідді, становить 8–12 тис. пар.



Під час міграції через угіддя пролітає понад 150 тис. птахів. Найчисленнішими з них є гуси *Anser* sp. (30–40 тис. ос.), качки *Anas* sp. (15–20 тис. ос.) та *Aythya* sp. (8–10 тис. ос.), лиска (8–10 тис. ос.), погонич звичайний *Porzana porzana* (300–500 ос.), журавель сірий (600–1000 ос.), крячки *Chlidonias* sp. (24–36 тис. ос.), мартин звичайний *Larus ridibundus* (3–5 тис. ос.), чайка (1–2,5 тис. ос.), коловодник звичайний (1–1,5 тис. ос.), брижач *Philomachus pugnax* (5–7 тис. ос.), грицик великий (1–1,5 тис. ос.), побережники *Calidris* sp. (1–1,5 тис. ос.), ластівки (10–15 тис.) та інші види.

В угідді поширені 6 видів плазунів, 9 видів амфібій (зокрема, рідкісний вид — ропуха очеретяна *Bufo calamita*), 19 видів кісткових риб.

Тут також трапляється махаон *Papilio machaon* — вид з Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** В угідді здійснюються полювання та рибальство, здебільшого аматорські, а також деяка рекреаційна діяльність.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна, колективна і приватна форми власності на землю. Прилеглі землі: державна, колективна і приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: В заповідній зоні Регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Прип'ять-Стохід" заборонені всі види діяльності. На інших ділянках практикується (однак лімітується і контролюється) традиційне природокористування (полювання, рибальство, випасання худоби, заготівля сіна, рекреація тощо). Прилеглі землі: здійснюються всі згадані вище види природокористування, а також традиційне лісове і сільське господарства.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Близько 80% площі угіддя входять до складу природоохоронних територій місцевого значення. Це РЛП "Прип'ять-Стохід" (22628 га), гідрологічні заказники "Прип'ятський-1", "Прип'ятський-2", "Прип'ятський-3" (загальна площа 960 га), "Бірківський" (850 га), "Ветлівський" (600 га), "Великоглушанський" (360 га), "Гірківський" (400 га), "Залухівський" (839 га), "Щедрогірський" (700 га), "Річицький" (1047 га).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Для збереження гідрологічного режиму необхідно припинити будівництво дамб та інших гідротехнічних споруд, для чого необхідно накласти на це мораторій та провести загально-екологічний моніторинг для вивчення стану руслово-заплавних екосистем.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** У заповідній зоні РЛП "Прип'ять-Стохід" заборонено всі види діяльності. На інших ділянках практикується (однак лімітується і контролюється) традиційне природокористування (полювання, рибальство, лісове господарство), рекреація практично не розвивається.

**Юрисдикція:** Відповідальними за охорону угіддя є землевласники, землекористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області. Адреса: вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська область, 43025; тел.: (0332) 723 396, (0332) 725 321, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

#### Бібліографічні джерела:

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Микитюк О. ІВА території України: території важливі для збереження видового та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

## 22. Заплава річки Стохід

### Укладачі:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, E-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 1999 р.

**Географічні координати:** 51°40' пн. ш., 25°22' сх. д.

**Розташування:** Північний захід України, Західне Полісся. Камінь-Каширський, Ковельський, Любешівський, Маневицький райони Волинської області за 125 км від обласного центру м. Луцьк. Межує з рамсарським угіддям "Заплава р. Прип'ять".

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 139 м, середня — 155 м, максимальна — 191 м.

**Площа:** 10000 га.

**Огляд:** Площа — 10000 га, в тому числі 1800 га акваторії, 7400 га боліт, 800 га лук. Угіддя представлене річками, озерами, болотами, торфовищами, заплавленими островами, луками. Має дуже велике значення для охорони болотних екосистем, зокрема як місце гніздування та перебування на прольоті великої кількості водно-болотних птахів.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 5, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Склад флори і фауни є типовим для Поліського регіону.
- (2) В межах угіддя поширені рідкісні види тварин та рослин, а також рідкісні рослинні угруповання.
- (3) Є однією з найбільших за площею і найкращим станом збереженості природних екосистем Поліського регіону, відрізняється багатим біорізноманіттям (більше 220 видів хребетних тварин та 550 видів судинних рослин).
- (5) Щороку в період сезонних міграцій тут перебуває близько 50 тис. птахів (переважно водно-болотних).
- (8) Важливе місце нересту, нагулу та зимівлі багатьох видів риб.

**Фізичні особливості ВБУ:** У водоймах вода чиста, хоча і з жовтуватим відтінком. За кліматичними показниками належить до західної частини Атлантичної континентальної області і характеризується помірно-вологим теплим літом, м'якою зимою і значною кількістю опадів (до 600 мм на рік). Взимку на період від кількох тижнів до 3 місяців водойми замерзають.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Заплава р. Стохід належить до Верхньоприп'ятьського і Маневицького регіонів Західного Полісся. В межах угіддя представлені річки, стариці, протоки, болотисті та піщані острови, болота, торфовища, луки.

**Гідрологічна цінність:** Угіддя з його численними водоймами, островами і болотами належить до найкращих річкових комплексів України. З введенням в експлуатацію ряду осушувальних систем (Партизанська, Стохідська, Тоболівська, Угриничівська) та будівництвом дамб змінився гідрологічний баланс та рівневий режим.

**Тип ВБУ:** М, Тр, О, Ts, U, W, Xf, Хр, 4, 9.

**Екологічні особливості:** Рослинність заплави Стоходу в цілому є типовою для Західного Полісся, хоча й має певні особливості, пов'язані, головним чином, з підвищеною зволо-



женістю території. Тут зареєстровано близько 550 видів судинних рослин. Рослинний покрив боліт та берегів річок складається переважно з очеретяних та осокових угруповань. Луки та узбережжя річок і озер вкриті різноманітною трав'янистою рослинністю, в якій теж значне місце займають осокові асоціації. На відміну від них, поодинокі піщані дюни еолового походження, що трапляються в заплаві, характеризуються збідненим складом рослинного покриву.

**Цінна флора:** Види з Червоної книги України: коручки морозниковидна *Epipactis helleborine* і темно-червона *E. atrorubens*, лілія лісова *Lilium martagon*, любка дволиста *Platanthera bifolia*, баранець звичайний *Huperzia selago*, альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, зозулині черевички справжні *Cypripedium calceolus*, вовчі ягоди пахучі *Daphne sneorum*. Серед рідкісних рослин відмічені авран лікарський *Gratiola officinalis*, водяна сосонка ланцетолиста *Hippuris vulgaris*, плаун колочий *Lycopodium annotinum*, щитолісник звичайний *Hydrocotyle vulgaris*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і плямистий *D. maculata*, жовтозілля болотяне *Senecio paludosus*.

**Цінна фауна:** Зареєстровано 194 види хребетних тварин.

В угідді трапляється 23 види савців, зокрема такі види з Червоної книги України, як рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, горностай *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, видра річкова *Lutra lutra*. Останній вид внесений до Європейського червоного списку.

В угідді нараховується 140 видів птахів, з яких до Червоної книги України занесені лелека чорний *Ciconia nigra*, лунь польовий *Circus cyaneus*, підорлик малий *Aquila pomarina*, змієїд *Circaetus gallicus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, кульон великий *Numenius arquata*, пугач *Bubo bubo*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*. Види з Європейського червоного списку: деркач *Crex crex*, орлан-білохвіст, очеретянка прудка. Серед птахів, що гніздяться на території угіддя, найпомітнішими є бугай *Botaurus stellaris* (40–50 пар), чапля сіра *Ardea cinerea* (30–40 пар), крижень *Anas platyrhynchos* (700–800 пар), широконоська *A. clypeata* (30–50 пар), чирянка велика *A. querquedula* (100–150 пар), погонич звичайний *Porzana porzana* (500–400 пар), лиска *Fulica atra* (500–800 пар), чайка *Vanellus vanellus* (150–200 пар), коловодник звичайний *Tringa totanus* (60–100 пар), баранець звичайний *Gallinago gallinago* (80–120 пар), очеретянка прудка (50–40 пар). Загальна кількість птахів, що гніздяться, становить 5–8 тис. пар. Під час міграцій та в період линяння угіддя відвідує більше 50 тис. особин. В міграційний період найчисленнішими є гуси *Anser* sp. (5–10 тис. ос.), качки з роду *Anas* (10–12 тис. ос.) та з роду *Aythya* (3–5 тис. ос.), лиска (5–7 тис. ос.), погонич звичайний *Porzana* sp. (1,3–2 тис. ос.), журавель сірий *Grus grus* (600–1000 ос.), крячки *Sterna* sp. і *Chlidonias* sp. (1–1,5 тис. ос.), чайка (1–1,5 тис. ос.), коловодник звичайний (800–1000 ос.), брижач *Philomachus pugnax* (1–2 тис. ос.), грицик великий *Limosa limosa* (500–1000 ос.) побережники *Calidris* sp. (500–800 ос.), ластівки (10–12 тис. ос.) та інші.

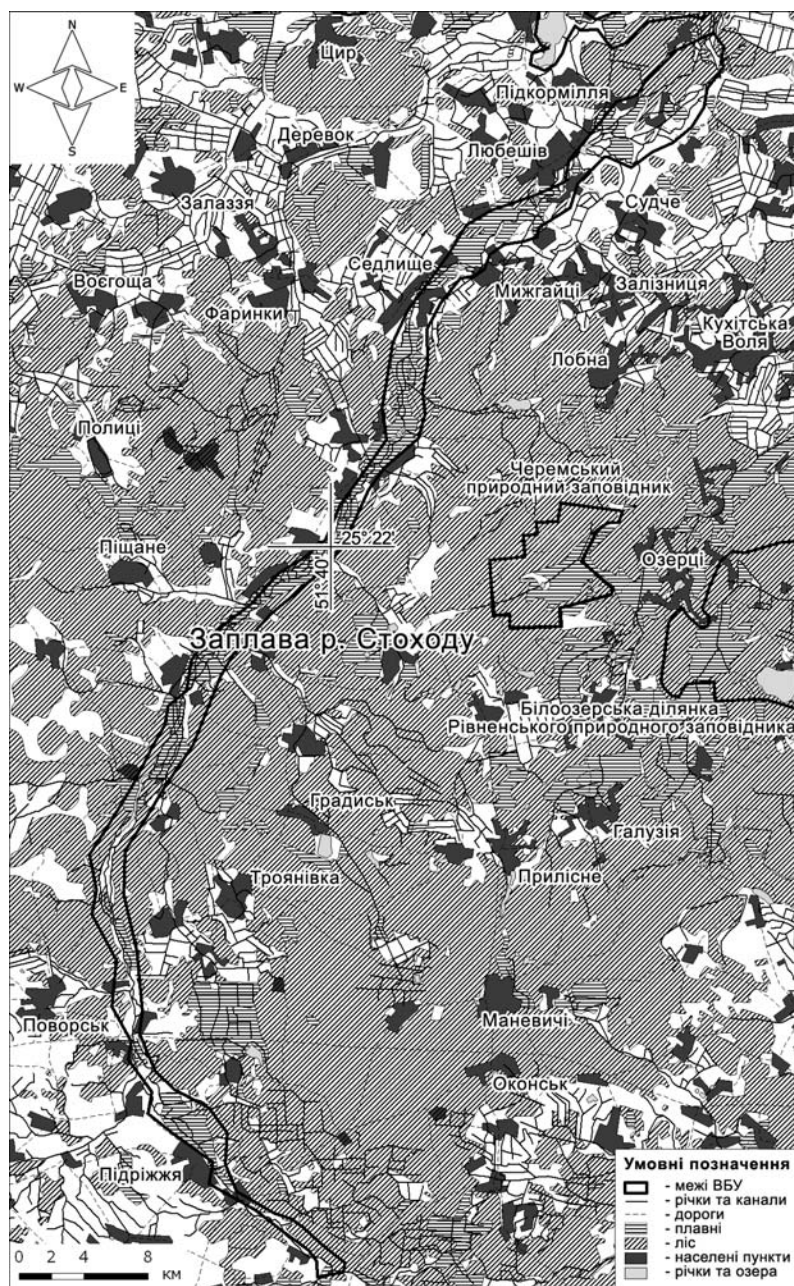
В угідді трапляється 5 видів плазунів, 9 видів амфібій (зокрема, рідкісний вид — ропуха очеретяна *Bufo calamita*).

Тут поширені 17 видів кісткових риб. Найпоширенішими видами риби є щука звичайна *Esox lucius*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, лин озерний *Tinca tinca*, карась звичайний *Carassius carassius*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, миньок річковий *Lota lota*, лящ звичайний *Abramis brama*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis*.

Тут також зареєстровано махаона *Papilio machaon* — вид з Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** У межах угіддя практикується полювання та рибальство, головним чином аматорське.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна, колективна та приватна форми власності на землю. В заповідній зоні Регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Прип'ять-



Стохід” встановлено заповідний режим. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: В заповідній зоні РЛП ”Прип’ять-Стохід” встановлено заповідний режим. На інших ділянках практикуються традиційні види природокористування (полювання, рибальство, випасання худоби, заготівля сіна, рекреація тощо), однак вони лімітуються і знаходяться під контролем. Прилеглі землі: крім згаданих видів природокористування розвинуте традиційне землеробство та лісове господарство.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Будівництво дамб та інших гідротехнічних споруд.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Території, що

охороняються, охоплюють близько 90% площі угіддя. Це РЛП ”Прип’ять-Стохід” (22628 га), ландшафтний заказник загальнодержавного значення ”Стохід” (4420 га), ландшафтний заказник місцевого значення ”Стохід” (1572 га), гідрологічні заказники ”Гулівський” (401 га) та ”Седлищенський” (350 га). Всі ці території мають місцеве значення, їх охорона здійснюється землекористувачами.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Для охорони та збереження гідрологічного режиму угіддя потрібно припинити будівництво дамб та інших гідротехнічних споруд, встановивши для цього мораторій на усі види робіт, провести загально-екологічний моніторинг стану руслово-заплавних екосистем.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Практикується, однак лімітується і контролюється, традиційне природокористування (полювання, рибальство), рекреація практично не розвивається.

**Юрисдикція:** Відповідальними за охорону угіддя є землевласники, землекористувачі та місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснює Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області. Адреса: вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська область, 43025; тел.: (0332) 723 396, (0332) 725 321, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. — Київ, 1999.
- 2) Микитюк О. ІВА території України: території важливі для збереження видового та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

## 23. Озеро Синевир

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Тюх Юрій Юрійович, заступник директора, Національний природний парк "Синевир", с. Синевир-Остріки, Міжгірський район, Закарпатська обл., 90041, тел.: (031) 462 7740, e-mail: synevyr@mail.uzhgorod.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 48°37' пн. ш., 23°41' сх. д.

**Розташування:** Українські Карпати в межах Закарпатської області поблизу кордону з Івано-Франківською областю, Міжгірський район, с. Синевир. Угіддя знаходиться за 15 км на схід від смт Міжгір'я (4 тис. мешканців), за 45 км — від м. Хуст (35 тис. мешканців) та за 60 км — від м. Мукачеве (95 тис. мешканців).

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 989 м, максимальна — 1020 м.

**Площа:** 29 га.

**Огляд:** Озеро Синевир є невеликим, але все ж найбільшим в Українських Карпатах за площею (близько 8 га під час повного наповнення) та об'ємом води (майже 400 тис. м<sup>3</sup>) озером. Утворилося 10–11 тис. років тому внаслідок гірських зсувів. Озеро дало назву Національному природному парку "Синевир". Знаходиться серед ялинового лісу та живиться трьома гірськими потічками, замуленими в місцях впадіння в озеро. На цих ґрунтах формуються евтрофні трав'яні (лепешняково-хвощеві) болітця. Загалом в озері уже накопичилося за 2 млн м<sup>3</sup> донних відкладів. Вода з озера через підземні водоносні горизонти поступає в річку Теремля — один із притоків Дунаю. Озеро Синевир овіяне легендами, користується надзвичайною популярністю у населення і є символом Українських Карпат. Має велике еколого-освітнє значення.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Озеро Синевир є унікальною і найбільшою в Українських Карпатах за площею (близько 8 га під час повного наповнення), максимальною глибиною (до 23,5 м) та об'ємом води

(близько 400 тис. м<sup>3</sup>) водоймою природного походження. Озеро утворилося у післяльодовиковий період внаслідок перекриття зсувами річкової долини. Воно відіграє важливу роль у підтриманні водного режиму річки Тербля — притоки Тиси, яка впадає в Дунай. Озеро живиться трьома постійними гірськими потічками, замуленими в місцях впадіння в озеро. Там відбувається процес заболочування з формуванням евтрофних трав'яних (лепешняково-хвощевих) боліт.

(2) Це місце мешкання низки рідкісних видів тварин і зростання рідкісних видів рослин.

(3) Угіддя підтримує існування низки популяцій видів, важливих для збереження біорізноманіття Карпатського біогеографічного регіону.

**Біогеографічна характеристика:** Альпійський біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України — це Східнокарпатська гірська підпровінція Центральноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Відноситься до басейну Дунаю.

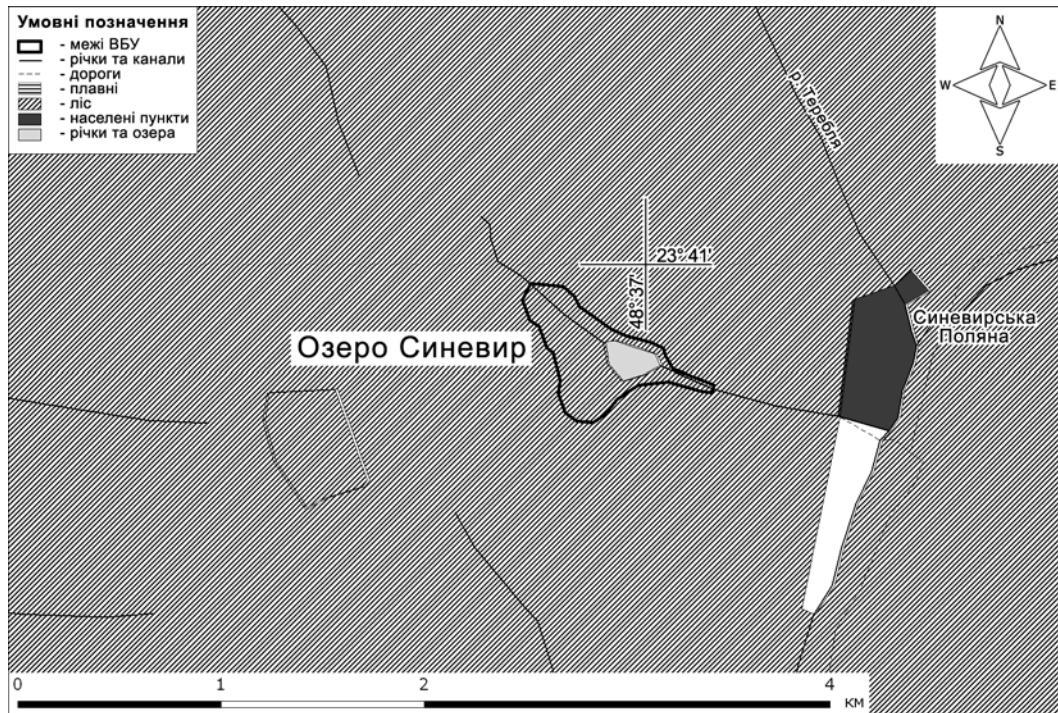
**Фізичні особливості ВБУ:** Озеро Синевир розташоване на південних схилах Горган на висоті 989 м над рівнем моря. Озеро утворилося внаслідок обвалу скель і перекриття долини гірського потоку. Геологічна структура визначається розташуванням на межі центральної синклінальної і внутрішньої антиклінальної зон Карпат, розвитком осадових утворень флішових формацій, які відклалися, починаючи від верхньої крейди до олігоцену включно. Згідно з геоморфологічним районуванням озеро знаходиться в районі середньовисотних хребтів і гірських груп Горган Вододільно-Верховинської області Карпатської країни. Переважають гірсько-лучні, гірсько-підзолисті, бурі гірсько-лісові, дернові ґрунти. Вода озера Синевир належить до гідрокарбонатно-сульфатного та сульфатно-гідрокарбонатного типів з мінералізацією 107–186 мг/л, чиста, має постійну температуру +11°. Середня температура повітря найтеплішого місяця (липень) — +13°C, найхолоднішого (січень) — -10°C. Зима характеризується високими температурами і вологістю повітря, безморозний період триває 110–130 діб, період весняного сніготанення — близько 25 діб. За рік випадає 950–1050 мм опадів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Водозбір озера формується по всьому його периметру у гірській місцевості (Верховинських Карпатах) з максимальною висотою 1495,6 м над рівнем моря (гора Озерна). Площа водозбору становить 2,3 км<sup>2</sup>.

**Гідрологічна цінність:** Залежно від наповненості площа озера складає 4,45–7,58 га, середня глибина — 8–10 м, найбільша глибина — 19–23,5 м, об'єм води — 350–460 тис. м<sup>3</sup>. Водозбірний басейн розташований на середньогірській частині Карпат на абсолютних позначках менше 1200 м у межиріччі Тербля і Ріки площею 2,3 млн м<sup>2</sup>. Живлення відбувається за рахунок поверхневих і атмосферних вод. В озеро впадають три заболочені в місцях впадіння гірські потічки. Проточність та саморегуляція рівня води в озері забезпечується Синевирським протоком, що витікає за 350 м західніше озера з-під обвало-зсуву на рівні 913 м вище рівня води в морі і живить річку Тербля. Твердий стік в озеро Синевир становить близько 50 т/рік, а з озера — не більше 1 т/рік, тобто 98% твердого стоку акумулюється в озері. Зараз в чаші озера зосереджено майже 200 тис. м<sup>3</sup> озерних відкладів, внаслідок чого у західній частині озера мулісті відклади завтовшки 11–12 м майже вийшли на поверхню, вода тут добре прогривається, що стимулює буйний ріст вищої водяної рослинності, відмирання якої призводить до вторинного забруднення озера.

**Тип ВБУ:** М, О, Тр, Хf, N.

**Екологічні особливості:** Озеро Синевир є екотопом давніх геологічних епох льодовикового походження, унікальним витвором природи. Рослинний світ водного плеса представлений плаваючо-водними, прибережно-водними та прибережними лісовими угрупованнями. Плава-



ючо-водні рослинні ценози озера представлені різними видами рдесників — альпійського *Potamogeton alpinus* та кучерявого *P. crispus*, прибережно-водні — лепешняку плаваючого *Glyceria fluitans*, хвоща болотного *Equisetum palustre*, м'яти перцевої *Mentha piperita*. На трьох ділянках (у районі впадіння гірських потічків) озеро заболочується, утворюючи евтрофні болітця площею майже 2 га кожне. Вони заросли в основному лепешняком плаваючим та хвощем болотним. Навколишні комплекси створені ялиновими та ялицевими лісами з участю бука *Fagus sylvatica*, горобини *Sorbus aucuparia* та явора *Acer pseudoplatanus*.

**Цінна флора:** Серед вологолюбних видів берегової флори угіддя реєструються види, занесені до Червоної книги України: баранець звичайний *Huperzia selago*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, білоцвіт весняний *Leucojum vernum*, пальчатокорінники Траунштейнера *Dactylorhiza traunsteinerii*, травневий *D. majalis* та плямистий *D. maculata*, лишайникоутворюючий гриб — лобарія легенеподібна *Lobaria pulmonaria*.

**Цінна фауна:** В межах озера знаходять корм такі птахи, як чапля сіра *Ardea cinerea* та занесені до Червоної книги України лелека чорний *Ciconia nigra*, пугач *Bubo bubo* і підорлик малий *Aquila pomarina*. Рідкісними для фауни України є також види, що трапляються у прибережній смузі: плазуни — полоз лісовий *Elaphe longissima* і мідянка *Coronella austriaca*; земноводні — жаба прудка *Rana dalmatina* та саламандра плямиста *Salamandra salamandra*. В озері водяться такі види риб: форелі райдужна *Salmo irideus*, струмкова *S. trutta m. fario* та озерна *S. trutta m. lacustris*, бабці звичайний *Cottus gobio* та строкатоплавцевий *C. poecilopus*, голяян звичайний *Phoxinus phoxinus*, рідкісний для фауни України “червонокнижний” вид харіус європейський *Thymallus thymallus*. Широкопалий рак *Astacus astacus* знаходиться в Червоному списку IUCN як вразливий вид, а також занесений до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Озеро Синевир є символом Українських Карпат і користується великою популярністю у населення. За 21 км від озера знаходиться музей лісосплаву, який сильно постраждав від повені восени 1998 р. і зараз відновлюється, а у с. Синевир (за 15 км від

угіддя), де розташована адміністративна будівля Національного природного парку "Синеvir", – музей природи, на базі якого створюється еколого-освітній центр парку.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Землі державної власності, передані у постійне користування адміністрації Національного природного парку "Синеvir" (є Акт на право постійного користування землею). **Прилеглі землі:** землі державної власності, передані у постійне користування адміністрації Національного природного парку "Синеvir".

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Угіддя знаходиться в межах зони регульованої рекреації Національного природного парку "Синеvir", де дозволені наукові дослідження, природоохоронні заходи, регульована рекреація. **Прилеглі землі:** землі поза угіддям також знаходяться в межах зони регульованої рекреації Національного природного парку "Синеvir" і там здійснюються такі ж види землекористування, що і у межах угіддя, а також, частково, випасання худоби і сінокосіння.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: туризм, рекреація, замулення озера наносами, що поступають з водою. **Прилеглі землі:** лісове господарство, туризм, рекреація (аматорське рибальство, збирання грибів та ягід, відпочинок), випасання худоби і сінокосіння.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Територія угіддя знаходиться у складі Національного природного парку "Синеvir" (40,696 га), створеного Постановою Уряду України від 05.01.1989 р. за № 7 і Наказом Міністерства лісової промисловості (зараз Державний комітет лісового господарства) України від 17.01.1989 р. за № 9. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) та Положення про Національний природний парк "Синеvir" (2001 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Природоохоронні заходи виконуються відповідно до Проекту організації території, охорони, використання та відтворення природних ресурсів Національного природного парку "Синеvir", затвердженого наказом Мінекоресурсів України від 27.03.2003 р. за № 47/ДС. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план щодо ВБУ міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічні наукові дослідження у рамках Літопису природи Національного природного парку "Синеvir" здійснюються переважно науковими співробітниками заповідника та інституту-куратора – Ужгородського державного університету. У штаті національного природного парку – 7 наукових співробітників. Провідними напрямками досліджень є моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи, дослідження гідробіонтів і біорізноманіття судинних рослин, розробка природоохоронних заходів та рекомендацій, вивчення процесів відновлення деградованих екосистем.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Еколого-освітня діяльність здійснюється співробітниками Національного природного парку "Синеvir", у складі адміністрації якого є відділ рекреації та еколого-освітньої діяльності, що нараховує 4 особи. У межах угіддя прокладено Синеvirську екологічну стежку довжиною 4 км. При національному парку є музей екології. Для школярів та студентів працює лісова школа, утримуються шкільні лісництва, проводиться літня польова практика. Видаються буклети, плакати, листівки. Діють громадське об'єднання "Синій Вир" і дитяче екологічне об'єднання "Паросток". Проводяться екскурсії для учнів та студентів.

**Поточний стан рекреації і туризму:** На березі озера Синевир знаходиться туристський притулок на 12 місць та колиба (кафе), а на відстані 1 км розташований кемпінг. Щорічно озеро Синевир та Синевирську екологічну стежку відвідує близько 20 тис. осіб.

**Юрисдикція:** Територіальна юрисдикція — Державна адміністрація у Закарпатській області. Угіддя функціонально підпорядковане адміністрації Національного природного парку "Синевир" (збереження біорізноманіття, регуляція рекреаційної діяльності), який підпорядкований Мінприроди України.

**Орган управління:** Адміністрація Національного природного парку "Синевир". Адреса: с. Синевир-Остріки, Міжгірський район, Закарпатська обл., 90041, тел./факс: (0314) 62 7740, e-mail: synevyr@mail.uzhgorod.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Національного природного парку "Синевир", 11 томів (1991–2001 рр.)
- 3) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 4) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 24. Торфово-болотний масив Переброди

**Укладачі:**

Андрієнко Тетяна Леонідівна, д.б.н., професор, зав. міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Степанов Олексій Євгенович, директор, Рівненський природний заповідник, вул. Гоголя, 34а, м. Сарни, Рівненська обл., 34500, тел.: (036) 553 4763, e-mail: eco-safety@rias.rv.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 23 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°43' пн. ш., 27°08' сх. д.

**Розташування:** Знаходиться на півночі Рівненської області на кордоні з Білоруссю, в Дубровицькому районі, за 32 км на схід від м. Дубровиця (12 тис. жителів), 45 км на північний схід від м. Сарни (32 тис. жителів), східніше від с. Переброди.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 138 м, середня — 140 м, максимальна — 143 м.

**Площа:** 12718 га.

**Огляд:** Болотний масив складається з декількох урочищ з різним рослинним покривом. Центральну частину займає урочище Корогод — відкрите дуже обводнене евтрофне та мезоевтрофне болото, де зосереджені низинні осоково-очеретяні угруповання. По його периферії переважають мезотрофні ценози. Урочище Теребуші в південній частині болотного масиву має мезотрофний характер, переважають рідколісні ценози та ділянки лісових боліт. В урочищі Попів Ліс у південно-західній частині масиву представлені чорновільшняки. У цілому ВБУ відзначається периферійно-оліготрофним ходом розвитку, рідкісним для України. Угіддя є дуже важливим для збереження типової бореальної болотяної флори і фауни. Флора угіддя включає цінний комплекс гляціальних реліктів. Виявлено такі рідкісні види тварин, як лелека чорний *Ciconia nigra*, журавель сірий *Grus grus*, глушець *Tetrao urogallus*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*, рись звичайна *Felis lynx*. Угіддя входить до складу Рівненського при-

родного заповідника і є одним з найбільш збережених торфово-болотних масивів в Українському Поліссі.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Масив Переброди є унікальним для України і для Європи в цілому типом водно-болотних угідь. Це велика ділянка периферійно-оліготрофного ходу розвитку, яка утворилась на місці стояння льодовикових вод. У зв'язку з важкодоступністю ВБУ зберегло природний стан.
- (2) В межах угіддя виявлено багато рідкісних видів флори, в т. ч. льодовикових реліктів. Тут зростають 2 види рослин з Європейського червоного списку, 8 видів з Червоної книги України, 9 видів із списку видів, що охороняються в Рівненській області. Є види тварин, занесені до Європейського червоного списку та Червоної книги України. Мезотрофні болота належать до зникаючих в Європі типів природних середовищ, що визначені Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції (за № 54.5). Рідкісне осоково-шейхцерієво-сфагнове угруповання (урочище Корогод) занесено до Зеленої книги України.
- (3) Угіддя є важливим для збереження типово поліської рослинності, флори і фауни.

**Біогеографічна характеристика:** За геоботанічним районуванням України (1977) належить до Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Належить до Західнополіського (Ковельсько-Сарненського) округу і складає його крайню північно-східну частину. Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. Належить до басейну річки Горинь, яка впадає на території Білорусі в р. Прип'ять, а та, в свою чергу, — в Київське водосховище в середній ділянці р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** За геоморфологічними умовами угіддя представляє собою заболочену низовину, кристалічний фундамент якої залягає на глибині до 200 м і перекритий льодовиковими, водно-льодовиковими та алювіальними відкладами. Болото має торфові поклади. За даними "Торф'яного фонду Української ССР" (ч. II; 1969) воно віднесене до торфового масиву Піддубче (Поддубиче), більша частина якого розташована в Білорусі. Середня глибина торфу для масиву Піддубче — 1,4 м, максимальна — 4 м. Торфи — перехідний та низинний; верхній шар — сфагновий і осоково-сфагновий, нижні шари — переважно осоково-очеретяні та очеретяні. Ґрунти дерново-підзолисті, торфово-болотні, мулуватоболотні, лучно-болотні, дерново-підзолисті. Клімат угіддя порівняно вологий і теплий. Сума річних опадів становить 550–400 мм. Середньорічна температура повітря становить +6°C, найтеплішого місяця (липень) — +18,5°C, найхолоднішого місяця (січень) — –5,5°C. Величина випаровування з земної поверхні становить у середньому 525–550 мм за рік.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Болотний масив розташований у межиріччі Ствиги та її притоки Льви. Є частиною великого болотного масиву Піддубче загальною площею 48 тис. га. Більша його частина знаходиться в межах Білорусі, а південна — в Україні. Болотний масив дає початок річці Льва (довжина 172 км, площа басейну — 2400 км<sup>2</sup>), яка впадає на території Білорусі у Ствигу, притоку р. Прип'ять (довжина 761 км, площа басейну — 114 тис. км<sup>2</sup>).

**Гідрологічна цінність:** Болото добре збереглося, не постраждало від осушувальної меліорації. У дощове літо його центральна частина є непрохідною, з чим пов'язана назва болота і найближчого села — Переброди. У складі угіддя є декілька невеличких за площею озер. Під час великих повеней, які трапляються раз на 10 років, територія угіддя майже повністю покривається водою. Тривалість стояння високих рівнів води збільшується внаслідок підпору водами Горині і, навіть, Прип'яті.



**Тип ВБУ:** U, Xp.

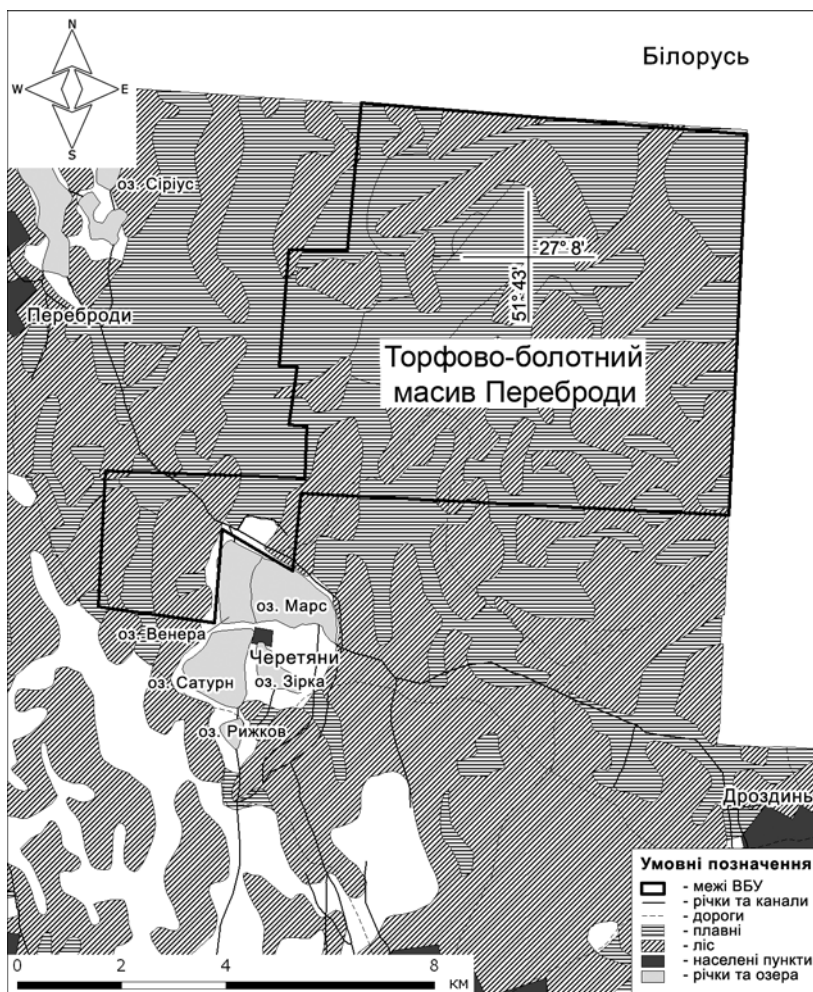
**Екологічні особливості:** В обводненій центральній частині з переважанням евтрофних та мезотрофних боліт переважають ценози з домінуванням осоки омської *Carex omskiana* і очерету *Phragmites australis*. Мінеральне живлення збіднене, про що свідчить наявність куртин сфагнових мохів. Менш обводнена частина болота має суцільний сфагновий покрив. Переважають ценози з домінуванням осоки пухнатоплодої *Carex lasiocarpa* та сфагнових мохів *Sphagnum fallax*, *S. palustre* і *S. obtusum*. На підвищених піщаних гривах та острівцях переважають соснові ліси вересові, зеленомохові, лишайникові та сфагнові. У південно-західній та південній частинах ВБУ є ділянки вільшняків, у травостої яких переважають комиш лісовий *Scirpus sylvaticus* та очерет.

**Цінна флора:** Із видів рослин, занесених до Європейського червоного списку, виявлено смілку литовську *Silene lithuanica* (в світлих соснових лісах на піщаних ґрунтах) та козельці українські *Tragopogon ucrainicus* (на сухих піщаних ектопах). Із видів, занесених до Червоної книги України, трапляються росичка проміжна *Drosera intermedia*, верба чорнична *Salix myrtilloides*, шейхцерія болотяна *Scheuchzeria palustris*, діфазіаструм Зейлера *Diphasiastrum zeillerii*, пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, шолудивник королівський *Pedicularis sceptrum-carolinum*, гудайера повзуча *Goodyera repens*. У Рівненській області охороняються верба лапландська *Salix lapponum*, латаття

сніжно-біле *Nymphaea candida*, пухирники малий *Utricularia minor* і середній *U. intermedia*, ринхоспора біла *Rhynchospora alba*, росичка круглолиста *Drosera rotundifolia*, щитники австрійський *Dryopteris austriaca* і гребенястий *D. cristata*, їжача голівка маленька *Sparganium minimum*.

#### Цінна фауна:

В угідді поширені такі види ссавців: козуля *Capreolus capreolus*, лось *Alces alces*, свиня дика *Sus scrofa*, собака єнотовидний *Nyctereutes procyonoides*, бобер річковий *Castor fiber*, ондатра *Ondatra zibethicus*, куниця лісова *Martes martes*, норки американська *Mustela vison* та європейська *M. lutreola*, рись звичайна *Felis lynx* (1 сім'я) та вовк *Canis lupus*.



У фауні угіддя звичайними є види птахів водно-болотного комплексу: пастушок *Rallus aquaticus*, погонич звичайний *Porzana porzana*, слуква *Scolopax rusticola*, баранці звичайний *Gallinago gallinago* та великий *G. media*, крижень *Anas platyrhynchos*, чирянки велика *A. querquedula* та мала *A. crecca*, а також борові види: тетерук *Lyrurus tetrix* та орябок *Tetrastes bonasia*. На території угіддя виявлено очеретянку прудку *Acrocephalus paludicola* (не є численною) – вид з Європейського червоного списку та Червоної книги України. Крім того, тут трапляються види, занесені до Червоної книги України, зокрема лелека чорний *Ciconia nigra* (5–6 гнізд), журавель сірий *Grus grus* (близько 12 ос.), глушець *Tetrao urogallus* (більше 6 пар), змієїд *Circaetus gallicus* (2–3 гнізда), кульон великий *Numenius arquata*.

Плазуни: гадюка звичайна *Vipera berus*, вуж звичайний *Natrix natrix*, веретільниця ламка *Anguis fragilis*, ящірки живородна *Lacerta vivipara* та прудка *L. agilis*, черепаха болотяна *Emys orbicularis*. До Червоної книги України занесено мідянку *Coronella austriaca*.

Із земноводних поширений тритон гребінчастий *Triturus cristatus*.

**Соціальні та культурні цінності:** Переброди, як і інші болотні масиви Рівненського природного заповідника, мають велике наукове та науково-пізнавальне значення, оскільки постгляціальні болотні масиви цього типу в Центральній Європі майже відсутні. Як пограничний з Білоруссю, масив може увійти до складу міждержавної природно-заповідної території.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землю, що передана в постійне користування адміністрації Рівненського природного заповідника. Адміністрації заповідника видано Акт на право постійного користування землею. Прилеглі землі: поряд знаходяться приватні сільськогосподарські (рілля, сінокоси, пасовища, сади) і державні лісогосподарські землі, а також землі населених пунктів (приватні та муніципальні).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Угіддя знаходиться у межах природоохоронної території – Рівненського природного заповідника; на його території здійснюються природоохоронні заходи, включаючи протипожежні і санітарні рубки. Прилеглі землі: Здійснюються такі види діяльності, як вирощування зернових, картоплі, льону та овочів, сінокосіння і випасання худоби, заготівля деревини, збір ягід і грибів, полювання, любительське рибальство, рекреація.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: Віддалений вплив на північну частину ВБУ мало проведення у 1970–1980 рр. меліоративних робіт на прилеглій території Білорусі, який впродовж останніх 20 років виявляється у збільшенні заліснення цієї частини масиву, особливо навколо мінеральних островів. Болото Переброди є великим обводненим важкопрохідним масивом у малозаселеній місцевості і входить до складу природного заповідника, що мінімізує антропогенний вплив. У 2003 р. горів сухий ліс на мінеральних грядах, пізніше проводилося розчищення цієї території. Біля сіл викошуються ділянки помірного зволоження. Прилеглі землі: осушувальна меліорація, сільськогосподарські та лісогосподарські роботи, полювання.

**Вжиті природоохоронні заходи:** 3 квітня 1999 р. Указом Президента України створено Рівненський природний заповідник (47046,8 га), однією з чотирьох ділянок якого став торфово-болотний масив Переброди (12718 га). У лісах здійснюються протипожежні заходи і санітарні рубки. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1991 р.) та Положення про Рівненський природний заповідник (1999 р., із змінами 2001 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробка спеціального менеджмент-плану для цього ВБУ міжнародного значення. Заплановано розробити Проект організації території та охорони природних комплексів Рівненського природного заповідника.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно здійснюються наукові дослідження у рамках розробки Літопису природи Рівненського природного заповідника. Наукові дослідження здійснюються переважно науковими співробітниками заповідника та інституту-куратора — Рівненського державного технічного університету (м. Рівне). У штаті заповідника — 4 наукових співробітники, які працюють у науковому відділі. Серед головних напрямів досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи, дослідження іхтіофауни, земноводних, птахів та ссавців. Ботанічні дослідження здійснювались Т. Л. Андриєнко, Л. С. Балашовим, О. І. Прядко у 1975 р., а також Т. Л. Андриєнко та О. І. Прядко у 2002–2004 рр.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** У складі Рівненського природного заповідника є відділ екологічної освіти, який на регулярній основі здійснює еколого-освітню діяльність. Співробітники заповідника проводять регулярні заняття зі школярами, олімпіади для школярів та студентів місцевих навчальних закладів.

**Юрисдикція:** Територіальна юрисдикція — Державна адміністрація у Рівненській області. Угіддя функціонально підпорядковане адміністрації Рівненського природного заповідника при Державному комітеті лісового господарства України.

**Орган управління:** Адміністрація Рівненського природного заповідника. Адреса: урочище Дубки, м. Сарни, Рівненська обл., 34500, тел./факс: (03655) 347 63, тел.: (03655) 347 52, e-mail: rpz@sowa.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриєнко Т. Л., Балашов Л. С., Прядко О. І. Унікальний болотний масив Переброди на Ровенщині // Укр. ботан. журн. — 1976. — Т. 33. — № 5. — С. 532–536.
- 2) Андриєнко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К.: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 3) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 4) Літопис природи Рівненського природного заповідника, 2 томи (2000, 2001 рр.)
- 5) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андриєвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали. / За ред. М. П. Стеценка. — К., 1999.
- 6) Червона книга України: Тваринний світ — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 7) Червона книга України: Рослинний світ — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 25. Поліські болота

### Укладачі:

Бумар Галина Йосипівна, к.б.н., заступник директора, Поліський природний заповідник, с. Селезівка, Овруцький р-н, Житомирська обл., 11122, тел.: (04148) 63 333, e-mail: postmaster@eco07.freenet.kiev.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 51°31' пн. ш., 27°56' сх. д.

**Розташування:** Північ Житомирської області України на кордоні з Білоруссю, Овруцький район, с. Селезівка; за 60 км на захід від м. Овруч (близько 20 тис. жителів) та 80 км на північний захід від м. Коростень (80 тис. жителів).

**Висота над рівнем моря:** середня — 150 м.

**Площа:** 2145 га.

**Огляд:** Типовий водно-болотний комплекс Полісся — одного з найбільших заболочених регіонів Європи. Включає ділянки верхових і перехідних боліт Міроші та перехідних і низинних боліт у заплавах малих річок Жолобниці та її притоки Болотниці, що входять до складу Поліського природного заповідника. Верхові болота є оліготрофними, переважно представлені сосново-пухлівково-сфагновими угрупованнями, перехідні — мезотрофними сосново-березовими і чагарниково-осоково-сфагновими ценозами, низинні — евтрофними очеретяними, осоковими та лісовими. На водних плесах річок трапляються рідкісні формації латаття сніжно-білого *Nymphaea candida* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*. Характерними видами є рідкісні шейхцерія болотяна *Scheuchzeria palustris*, журавлина дрібнопліва *Oxycoccus microcarpus*, росичка проміжна *Drosera intermedia*. Угіддя дуже цінне для збереження рідкісних і зникаючих в Україні та Європі видів тварин, зокрема птахів — деркача *Crex crex*, лелеки чорного *Ciconia nigra*, журавля сірого *Grus grus*; ссавців — рисі звичайної *Felix lynx* та видри річкової *Lutra lutra*.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Включає типові для Полісся ділянки верхових (оліготрофних), перехідних (мезотрофних) та низинних (евтрофних) боліт, заплави малих річок. Значна частина боліт рідко заліснена березою пухнастою *Betula pubescens* та вільхою чорною *Alnus glutinosa*, кущиками верб лапландської *Salix lapponum*, чорничної *S. myrtilloides* та розмаринолистої *S. rosmarinifolia*. Тут також сформувався типовий для Полісся фауністичний комплекс.
- (2) Є дуже цінним для збереження рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин в Україні та Європі. У межах угіддя трапляються занесені до Зеленої книги України угруповання латаття сніжно-білого *Nymphaea candida*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, водяного горіха плаваючого *Trapa natans* та їжачої голівки малої *Sparganium minimum*. Угіддя у складі Поліського природного заповідника входить до мережі найцінніших територій України, складеної за Програмою визначення територій, важливих для існування птахів (*Important Bird Area Programme*), насамперед завдяки гніздуванню зміїєда *Circaetus gallicus* (1–2 пари) та могильника *Aquila heliaca* (1 пара).

**Біогеографічна характеристика:** Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України — Поліська підпровінція (Житомирське Полісся) Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Знаходиться в басейні річки Уборть, яка впадає на території Білорусі в р. Прип'ять, а та, в свою чергу, — в Київське водосховище в середній ділянці р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** Угіддя розташоване у межах північної частини Українського кристалічного щита, що є найдавнішим ядром формування Східноєвропейської платформи і має незначний за потужністю осадовий покрив. Район угіддя належить до Житомирської ділянки Українського Полісся і представляє собою сукупність високих піщаних гряд, дюн і валів, що утворилися в льодовиковий період, та понижень між ними, які зайняті долинами річок та болотами. До складу угіддя включені переважно заплави малих річок басейну Прип'яті — Уборті і Болотниці з системою боліт між ними. Рельєф формується річковими заплавами, торфовими відкритими та лісовими болотами, а також сосновими лісами. Торфові болота (подекуди поклади торфу досягають 5 м і більше), формування яких почалось ще 8–9 тис. років тому, займають майже 65% території угіддя. Поширені дерново-слабопідзолисті ґрунти, часто оглеєні, трапляються болотні ґрунти. Западниці між піщаними пагорбами вкриті торфово-глеєвими ґрунтами і торфовищами. Клімат помірно континентальний. Середні температури повітря: річна — +6,5°C, січня — -4°C, липня — +18°C. Річні суми опадів складають близько 530–400 мм. Тривалість періоду зі стійким сніговим покривом — у середньому 90 діб. Позитивний баланс вологи. Типовим явищем у зимовий час є відлиги.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ знаходиться в басейні р. Уборть (довжина — 292 км, площа басейну — 5820 км<sup>2</sup>), яка бере початок у Житомирській області та впадає на території Білорусі в притоку Дніпра — р. Прип'ять (довжина — 761 км, площа басейну — 114 тис. км<sup>2</sup>). Безпосередньо у межах угіддя протікає притока р. Уборті — р. Жолобниця (довжина — 113 км, площа басейну — 1460 км<sup>2</sup>) зі своєю притокою Болотницею (довжина — 26 км, площа басейну — 143 км<sup>2</sup>).

**Гідрологічна цінність:** Верхові та перехідні болота масиву Міроші живляться переважно дощовими та сніговими водами, тимчасом як інша ділянка угіддя — заплавної типу. Русло Болотниці є дещо спрямленим, оскільки по ній сплавливали ліс. Дно Жолобниці зараз значно замулене, на русловій ділянці багато повалених дерев. Постійний льодостав на річках встановлюється у третій декаді листопада, скресання льоду відбувається на початку березня. Під час весняних повеней територія угіддя практично повністю заливається водою. Меженний період відмічається в кінці серпня.

**Тип ВБУ:** Xp, U, M, W, Ts, 9.

**Екологічні особливості:** Верхові оліготрофні болота масиву Міроші представлені переважно типовими сосново-пухлівково-сфагновими (*Pinus sylvestris* — *Eriophorum vaginatum* — *Sphagnum cuspidatum*) угрупованнями, хоча і трапляються унікальні болітця з домінуванням сфагнумів бурого *Sphagnum fuscum* і червоного *S. rubellum*, а перехідні мезотрофні — сосново-березовими і чагарниково-осоково-сфагновими ценозами. Для низинних евтрофних та перехідних мезотрофних боліт у заплавах Жолобниці і Болотниці характерні очеретяні (*Phragmites australis*), осокові (*Carex lasiocarpa*) та лісові угруповання; серед водяних рослинних ценозів — угруповання водяного горіха плаваючого *Trapa natans*, латаття білого *Nymphaea alba*, глечиків жовтих *Nuphar lutea* та їжачої голівки малої *Sparganium minimum*.

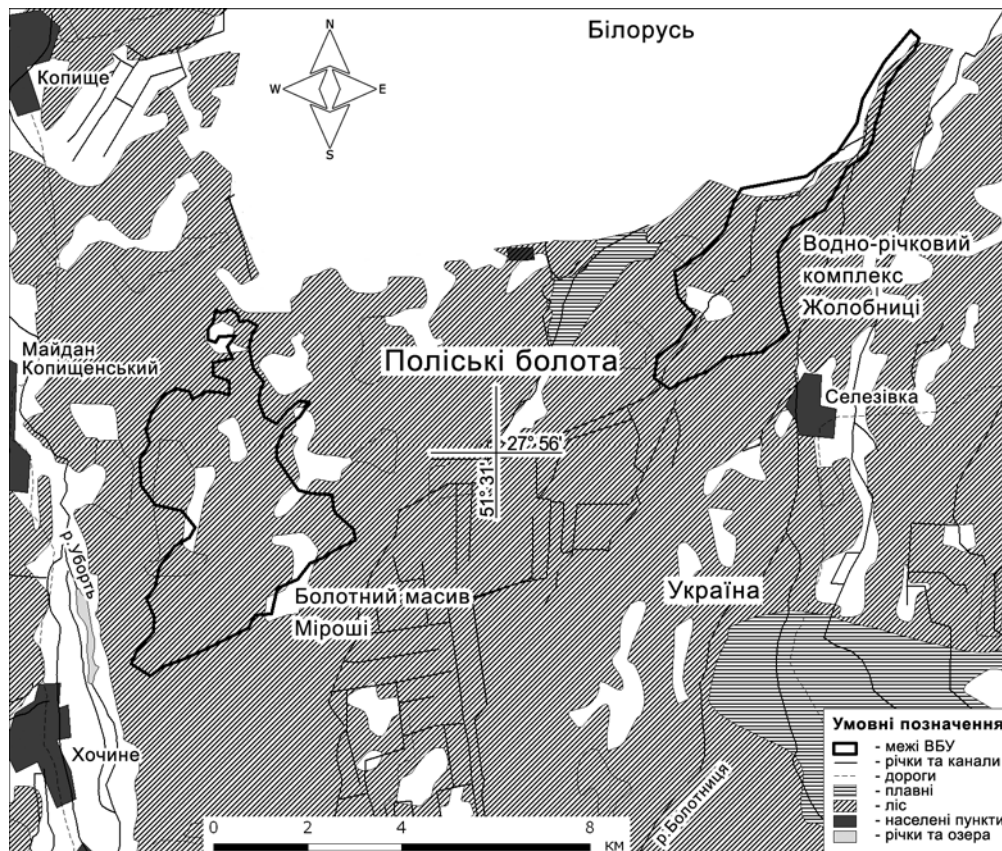
**Цінна флора:** До Червоної книги України занесено один вид водоростей — бульбохету майжеквадратну *Bulbochaete subquadrata*; 3 види мохоподібних — сфагнуми м'який *Sphagnum molle*, блискучий *S. subnitens* і тоненький *S. tenellum*; 3 види плауноподібних — плаун річний *Lycopodium*

*annotinum*, діфазіаструм сплюснутий *Diphasiastrum complanatum*, лікоподієлу заплавної *Lycopodiella inundata*, а також 21 вид покритонасінних *Magnoliophyta* (*Angiospermae*), в т. ч. гу-дайєру повзучу *Goodyera repens*, пальчатокорінник Фукса *Dactylorhiza fuchsii*, любку дволисту *Platantera bifolia*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, росичку проміжну *Drosera intermedia*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, журавлину дрібноплоду *Oxycoccus microcarpus* та інші. У межах оліготрофних боліт з бурими та червоними сфагновими мохами ростуть реліктові та рідкісні арктобореальні види, зокрема шейхцерія болотна *Scheuchzeria palustris* та журавлина дрібноплода. В угідді трапляються занесені до Європейського червоного списку глобально вразливих видів рослин і тварин козелці українські *Tragopogon ucrainicus*, що зростають на річкових пісках. Значну наукову цінність становлять місцезнаходження реліктових видів: верб лапландської *Salix lapponum* і чорничної *S. myrtilloides*, осоки багнної *Carex limosa*, шолудивника королівського *Pedicularis sceptrum-carolinum*.

### Цінна фауна:

З ссавців досить поширені бобер річковий *Castor fiber* (близько 40 особин), свиня дика *Sus scrofa*, єнотовидний собака *Nyctereutes procyonoides* та інші. На території угіддя селяться такі "червонокнижні" види, як рись звичайна *Felix lynx* (1 сім'я постійно) та видра *Lutra lutra* (1 сім'я).

Серед птахів досить часто трапляються лелека білий *Ciconia ciconia*, чайка *Vanellus vanellus*, крижень *Anas platyrhynchos*, чепура велика *Egretta alba*. Серед видів птахів, занесених до Червоної книги України і Європейського червоного списку, а також до переліків Бонської та Бернської конвенцій, поширені деркач *Crex crex* (2 пари), лелека чорний *Ciconia nigra* (2 па-



ри), журавель сірий *Grus grus* (3 пари), баранець звичайний *Gallinago gallinago* (більше 30 пар), слуква *Scolopax rusticola* (більше 20 пар), коловодник лісовий *Tringa ochropus* (більше 40 пар). На територію угіддя у пошуках корму постійно залітають рідкісні в Україні та Європі змієїд *Circaetus gallicus*, балабан *Falco cherrug*, підорлик малий *Aquila pomarina*, могильник *A. heliaca* та інші.

Характерні види: плазунів — черепаха болотяна *Emys orbicularis* і гадюка звичайна *Vipera berus*; земноводних — жаби гостроморда *Rana arvalis* та ставкова *R. lessonae*; риб — щука звичайна *Esox lucius*, лин озерний *Tinca tinca*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilius*, миньок річковий *Lota lota*.

**Соціальні та культурні цінності:** Рибне та лісове господарство (крім санітарних рубок у межах лісів штучного походження) не ведуться. Поряд з угіддям знаходять залишки поселень V-II тисячоліть до н.е., бронзові прикраси скіфського періоду (V-IV ст. до н.е.), курганні могильники ранньослов'янського часу (VI-VII ст. н.е.), давньоруські городища (IX-XII ст. н.е.).

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землю, передану в постійне користування адміністрації Поліського природного заповідника. Адміністрації заповідника видано Акт на право постійного користування землею. Прилеглі землі: Близько 12600 га знаходяться в постійному користуванні адміністрації Поліського природного заповідника, за ними — землі інших користувачів у межах охоронної зони Поліського природного заповідника (9878 га); державні землі лісового фонду, підпорядковані державному об'єднанню "Житомирліс", приватні сільськогосподарські (рілля, сінокоси, пасовища, сади) і державні лісгосподарські землі; землі населених пунктів (приватні та муніципальні).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: знаходиться у межах природоохоронної території, тому тут здійснюються лише наукові дослідження, природоохоронні заходи, включаючи протипожежні і санітарні рубки. Прилеглі землі: Така ж діяльність, що і в межах угіддя і на інших ділянках Поліського природного заповідника; в охоронній зоні заповідника — рільництво (вирощування зернових, картоплі, льону та овочів), сінокосіння та випасання худоби; заготівля деревини, збір ягід та грибів, полювання та аматорське рибальство, рекреація.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: осушувальна меліорація, рубки лісу. Прилеглі землі: ведення сільського господарства (розорювання земель, випасання худоби, сінокосіння), лісового господарства (рубки дерев), полювання, збір ягід та грибів, рекреація.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Територія угіддя повністю входить до складу Поліського природного заповідника площею 20097 га, створеного Постановою Уряду України від 12 листопада 1968 р. № 568 "Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР". Навколо нього створена Охоронна зона площею 9878 га (затверджена Постановою Уряду України від 29 листопада 1972 р. № 544). Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" (1991 р.), Положення про Поліський природний заповідник (1994 р.) та Проекту організації території та охорони природних комплексів Поліського природного заповідника (1998 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розпочато розробку Проекту організації (менеджмент-плану) території та охорони природних комплексів Поліського природного заповідника. Заплановано розробку низки менеджмент-планів для збереження окремих рідкісних видів флори і фауни. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план для водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно переважно науковими співробітниками заповідника та інституту-куратора — Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України — здійснюються наукові дослідження у рамках розробки Літопису природи Поліського природного заповідника. У штаті заповідника — 4 наукових співробітників, які працюють у науковому відділі. Серед головних напрямів досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи; довгостроковий моніторинг популяцій рідкісних видів рослин; поліпшення умов збереження рисі звичайної *Felis lynx*; розвиток боліт. Наукова діяльність заповідника проводиться згідно з науковим профілем заповідника як центру по вивченню та збереженню поліської флори і фауни.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Візит-центр знаходиться в адміністративному приміщенні Поліського природного заповідника у с. Селезівка (Овруцький район Житомирської області). Працівники заповідника регулярно проводять заняття для школярів сусідніх із заповідником сіл і студентів та здійснюють екскурсії екостежкою, прокладеною поряд, яка частково заходить на територію угіддя.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Не розвинуті.

**Юрисдикція:** Територіальна юрисдикція — Державна адміністрація у Житомирській області. Угіддя функціонально підпорядковане адміністрації Поліського природного заповідника при Державному комітеті лісового господарства України.

**Орган управління:** Адміністрація Поліського природного заповідника. Адреса: с. Селезівка, Овруцький район, Житомирська обл., 11122, тел./факс: (041) 483 1283, e-mail: postmaster@eco07.freenet.kiev.ua; zhytomyr@polesye.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Поліського природного заповідника, 22 томи (1978–2001 рр.)
- 3) Полесский государственный заповедник. Растительный мир / Андриенко Т. Л., Попович С. Ю., Шеляг-Сосонко Ю. Р. — К.: Наукова думка, 1986. — 208 с.
- 4) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 5) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 26. Заплава Десни

**Укладачі:**

Панченко Сергій Миколайович, к.б.н., заступник директора, Національний природний парк "Деснянсько-Старогутський", вул. Новгород-Сіверська, 63, м. Середина-Буда, Сумська обл., 41000, тел.: (054) 519 1449, e-mail: sera74@yandex.ru, ecosumy@utel.net.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника Державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** центр — 52°19' пн. ш., 33°23' сх. д., південно-західний кут — 52°14'12" пн. ш., 33°30'15" сх. д., північно-східний кут — 52°34'11" пн. ш., 33°44' сх. д.

**Розташування:** Угіддя розташоване на північно-західному схилі Дніпровсько-Донецької западини в басейні р. Десна поблизу кордону України з Росією. Середина-Будський район Сумської області (біля сіл Нововасилівка, Очкине, Журавка, Боровичі) і Новгород-Сіверський район Чернігівської області (біля сіл Грем'яч, Камінь, Кремський Бугор, Пушкарі, Рогівка). Угіддя зна-



ходиться за 45 км на захід від м. Середина-Буда (близько 8 тис. жителів) Сумської області та за 17 км на північ від м. Новгород-Сіверський (близько 15 тис. жителів) Чернігівської області. Водно-болотне угіддя обмежене з півночі державним кордоном, із заходу — правим корінним берегом Десни, зі сходу — боровою терасою Десни. На півдні межа ВБУ проходить між селами Рогівка та Лесконоги перпендикулярно до заплави.

**Висота над рівнем моря:** середня — 120 м, максимальна — 130 м.

**Площа:** 4270 га.

**Огляд:** Угіддя представляє собою широку заплаву р. Десна з численними старицями, заплавленими озерами з розвинутою прибережно-водною рослинністю, торфовими болотами і луками, невеличкими ділянками заплавлених лісів. Це забезпечує належні умови для відтворення місцевої водно-болотної орнітофауни, насамперед видів родин: Качкові *Anatidae*, Чаплеві *Ardeidae* і Пастушкові *Rallidae*, а також іхтіофауни, зокрема рідкісного виду з родини осетрових — стерляді *Acipenser ruthenus*. Східна частина угіддя в межах Сумської області входить до складу Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". Це одна з найбільш збережених ділянок долини р. Десни на території України.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 7, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Угіддя є типовою і водночас однією з найкраще збережених у природному стані ділянок Десни і представляє собою розвинену річкову мережу з численними старицями, озерами, болотами і заплавленими лучними ділянками з відповідними типами рослинності: водною та прибережно-водною, болотною, чагарниковою, лучною та, частково, ліськовою.
- (2) Збереженість водної рослинності засвідчує наявність рідкісних водних угруповань з домінуванням горіха плаваючого *Trapa natans*, плавуна щитолистого *Nymphoides peltata* та сальвінії плаваючої *Salvinia natans*, занесених до Зеленої книги України. Типові для заплави Десни перезволожені луки відзначаються високим біорізноманіттям і якнайкраще характеризують специфіку Східного (Новгород-Сіверського) Полісся. Угіддя підтримує існування низки видів риб, ссавців та птахів, що занесені до Червоної книги України та Червоного переліку IUCN.
- (3) Угіддя є надзвичайно важливим для збереження біорізноманіття Поліської низовини — найбільш обводненої і заболоченої ділянки Континентального біогеографічного регіону Європи. Серед прибережно-водної рослинності масово гніздяться види птахів водно-болотного комплексу, біля води поширені ссавці.
- (4) Угіддя надзвичайно важливе для гніздування птахів.
- (7) Угіддя важливе для збереження досить значного різноманіття (33 види риб) іхтіофауни, характерної для басейну Десни і Дніпра в цілому.
- (8) Рідкісний вид стерлядь *Acipenser ruthenus* постійно нереститься у квітні–травні біля села Очкине на глибинах більше 10 м. Всі види риб, які поширені в угідді, мають належні умови для нересту та нагулу; молодь риб скочується вниз по річці, збагачуючи іхтіофауну нижніх ділянок річки та її приток.

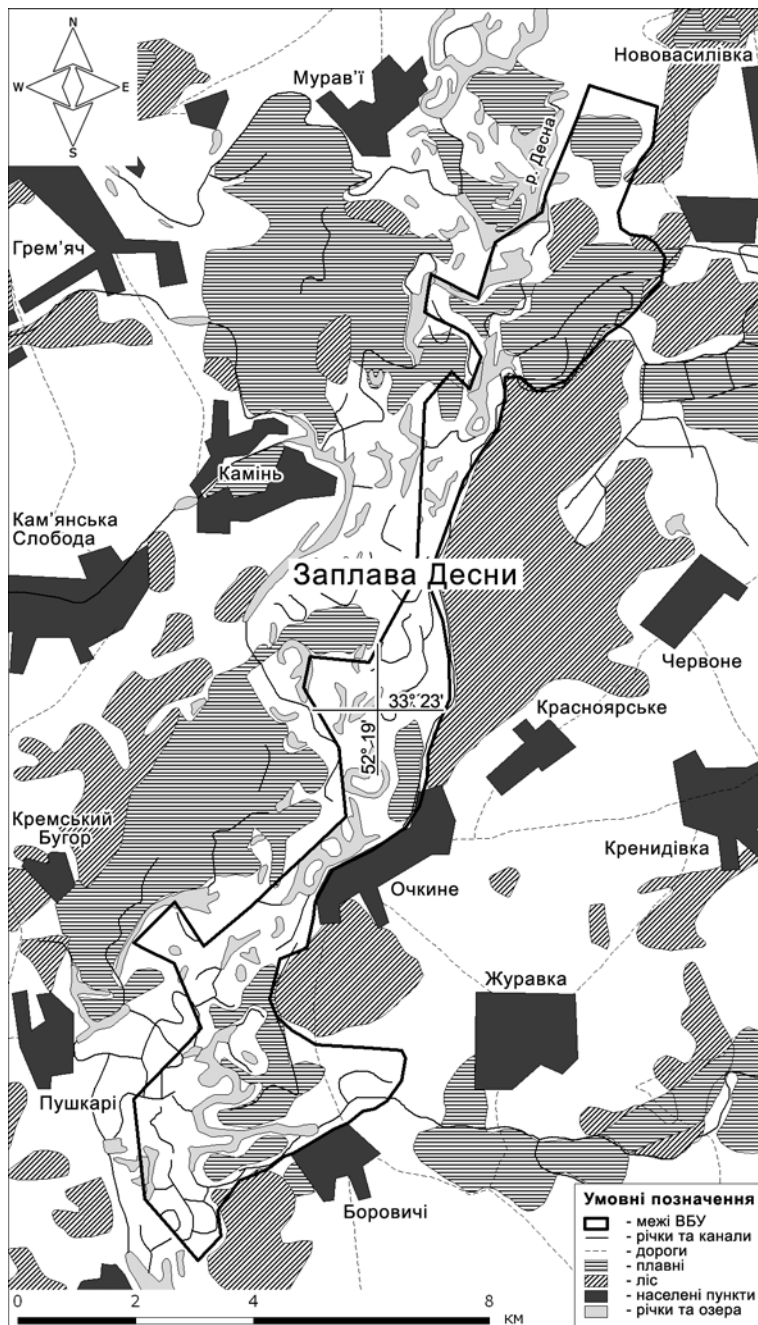
**Біогеографічна характеристика:** Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. Належить до басейну р. Десна, яка впадає у р. Дніпро в його середній течії. За фізико-географічним районуванням України (1968) належить до Придеснянського району Новгород-Сіверської фізико-географічної області Українського Полісся; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Шосткінського району соснових лісів зеленомохових Чернігівсько-Новгород-Сіверського (Східнополіського) округу Поліської підпровінції

Східноєвропейської провінції широколистяних лісів. У зоогеографічному відношенні це Поліський округ Європейської підобласті Голарктичної області.

**Фізичні особливості ВБУ:** Згідно з геоморфологічним районуванням територія угіддя відноситься до Придніпровської області пластово-аккумулятивних низових рівнин Східноєвропейської рівнини. Угіддя є низинною рівниною, складеною флювіогляціальними та древньоалювіальними породами. Рельєф має крупні та малі форми. Серед крупних виділяються річкові та водно-льодовикові терасові поверхні, древні долини та давньо-озерні западини. Угіддя в основному є заплавою Десни. Русло річки сильно меандрує; є багато невеликих заплавних озер. З ґрунтів переважають дерново-середньопідзолисті і

дерново-сильнопідзолисті піщані і супіщані ґрунти, що формуються на флювіогляціальних пісках і супісках. Болота заплави Десни і заплавні луки заторфовані. Клімат угіддя є помірно-континентальним. Середньорічна температура повітря становить  $+5,4^{\circ}\text{C}$ , найтеплішим місяцем року є липень ( $+18,6^{\circ}\text{C}$ ), найхолоднішим – січень ( $-8^{\circ}\text{C}$ ). Безморозний період становить 140 днів, стійкий сніговий покрив становить в середньому 110 днів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя знаходиться у межах заплави найдовшої (1130 км) притоки Дніпра – р. Десна. Довжина русла від витоків до ВБУ – близько 720 км. Площа басейну до території ВБУ – 36 тис. км<sup>2</sup> (загальна – 89 тис. км<sup>2</sup>). Територія угіддя знаходиться у межах зони помірної водності. Завдяки великій кількості опадів (550–400 мм), значному модулю стоку (до 4,5 л/сек з 1 км<sup>2</sup>) і геоморфологічним особливостям району, тут добре виражена річкова мережа з численними старицями, озерами, болотами і лучними ділянками. В межах угіддя русло меандрує, має велику кількість проток, а



місцями поділяється на рукави. Ширина русла — від 60 до 400 м з глибиною в меженний період 2,5–4 м. Максимальна швидкість течії становить 1 м/с, а мінімальна — 0,3 м/с. Середня витрата води — 168, максимальна — 23000 м<sup>3</sup>/сек. Модуль поверхневого стоку в регіоні — 3,2–3,6 л/сек з 1 км<sup>2</sup>. Заплава має ширину 3–4 км. Інші річки в межах угіддя: Судость, Знобівка, Ствига, Пятна, Рогозна. Лісистість басейну — близько 25%. Живлення річок мішане з переважанням снігового та весняного стоку. Більша частина стоку припадає на талі води, тому весною настає повінь. Амплітуда коливань рівнів води досягає 3–4 м. Ці повені сприяють обміну генетичним матеріалом, особливо для водної фауни, між заплавами водоймами. Мутність води — 20–50 г/м<sup>3</sup>. Територія угіддя відноситься до Дніпровсько-Донецького басейну підземних вод в четвертинних відкладах. Гідрографічна мережа розміщується вище залягання основних підземних водоносних горизонтів і значно збагачує підземну водну мережу.

**Гідрологічна цінність:** Важливим є значення угіддя для біологічного очищення води. Воду з Десни споживають такі міста, як Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Короп.

**Тип ВБУ:** М, Р, U, Хр, 9.

**Екологічні особливості:** Рослинний покрив угіддя представлений комплексом водно-болотняної та заплавної рослинності: водяної, прибережно-водяної, болотяної, чагарникової, лучної та частково лісової. Навколо озер переважають угруповання лепешняку великого *Glyceria maxima* та куги озерної *Schoenoplectus lacustris*, а уздовж русла та рукавів — сусака зонтичного *Butomus umbellatus* та стрілолиста стрілолистого *Sagittaria sagittifolia*. У руслі Десни серед справжньої водяної рослинності виявлені угруповання рдесника пронизанolistого *Potamogeton perfoliatus*, глечиків жовтих *Nuphar lutea* і навіть плавуна щитолистого *Nymphoides peltata*. Серед водяної рослинності головні формації представлені лататтям білим *Nymphaea alba* та глечиками жовтими; рослинність низинних евтрофних боліт представлена здебільшого формацією очерету *Phragmites australis*, осоки омської *Carex omskiana*, рогазів широколистого *Thypha latifolia* та вузьколистого *T. angustifolia*, лепешняку плаваючого *Glyceria fluitans*.

Русло річки здебільшого оточене заростями верб тритичинкової *Salix triandra* та кошикової *S. viminalis*. Серед заростей верб трапляються переліски з осики, дуба, ясена. Верхівки прируслових валів займають ценози куничника наземного *Calamagrostis epigeios*, мітлиці виноградної *Agrostis vinealis*, осоки ранньої *Carex praecox*, костриці червоної *Festuca rubra*. У центральній частині заплави комплекс рослинності складається з водойм (стариць, озер), міжгривних боліт, заростей верб, що їх оточують.

Основним типом рослинності за площею є заплавні перезволожені луки, які знаходяться між головним руслом і старицями ріки та поряд з ними — справжні луки із домінуванням костриці червоної, мітлиці гігантської *Agrostis gigantea*, китника лучного *Alopecurus pratensis*, щучнику дернистого *Deschampsia caespitosa*, осоки лисячої *Carex vulpina*. На перезволожених екотопах формуються болотисті луки, на яких домінантами виступають бекманія звичайна *Beckmannia eruciformis*, осока гостра *Carex acuta*, лепешняк плаваючий, очеретянка звичайна *Phalaroides arundinacea*. У рельєфі притерасної частини заплави наявні широкі рівні ділянки, ділянки з легкохвилястим рельєфом, широкі зниження і дуже глибокі западини. У зниженнях створюються умови для формування угруповань гідрофільних осок, а також вільшників. Зі сходу водно-болотне угіддя оточене великими масивами соснових лісів.

**Цінна флора:** Флора судинних рослин налічує 594 види. Тут виявлено 6 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України, зокрема водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, які є домінантами рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, а водяний горіх

плаваючий та сальвінія плаваюча також занесені до додатку Бернської конвенції. Серед інших видів слід назвати пальчатокорінники Фукса *Dactylorhiza fuchsii* та м'ясочервоний *D. incarnata*, вербу Старке *Salix starkeana*. На території цього екологічного ядра відмічено 23 види з регіонального списку рідкісних видів Сумської та Чернігівської областей. Серед них латаття сніжно-біле *Nymphaea candida*, осока Гартмана *Carex hartmanii*, гронянка багатороздільна *Botrychium multifidum*, яка також включена до Додатку I Бернської конвенції.

**Цінна фауна:** Список хребетних тварин налічує 261 вид, в тому числі 1 вид круглоротих, 33 — риб, 12 — земноводних, 7 — плазунів, 154 — птахів і 30 — ссавців. На території ВБУ представлено 13 видів хребетних, занесених до Червоної книги України, та 24 регіонально-рідкісних види, що охороняються в Сумській обл.

Біля води поширені ссавці: полівка водяна *Arvicola terrestris* та ондатра *Ondatra zibethicus*, рідше бобр річковий *Castor fiber* та видра річкова *Lutra lutra* (глобально вразливий вид). На заплавах часто трапляється кріт європейський *Talpa europaea* та єнотовидний собака *Nyctereutes procyonoides*.

Серед птахів звичайними є крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *A. querquedula*, поплеюх *Aythya ferina*, деркач *Crex crex* (глобально вразливий вид, зареєстровано не менше 20 особин), чайка *Vanellus vanellus*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, баранці звичайний *Gallinago gallinago* та великий *G. media* (глобально вразливий вид, 5–10 пар), шеврик лучний *Anthus pratensis*, плиска жовта *Motacilla flava*, очеретянка лучна *Acrocephalus schoenobaenus*, трав'янка лучна *Saxicola rubetra*, синьошийка *Luscinia svecica* та інші види. Серед прибережно-водної рослинності масово гніздяться види птахів водно-болотного комплексу: пірникози велика *Podiceps cristatus* та чорношия *P. nigricollis*, бугай *Botaurus stellaris*, бугайчик *Ixobrychus minutus*, пастушок *Rallus aquaticus*, погоничі звичайний *Porzana porzana* та малий *P. parva*, курочка водяна *Gallinula chloropus*, лиска *Fulica atra*, крячки чорний *Chilodactylus niger*, білокрилий *C. leucopterus* та білощокий *C. hybrida*. У заростях очерету влаштовують гнізда очеретяний лунь *Circus aeruginosus*, кобилочка солов'їна *Locustella luscinoides*, очеретянки ставкова *Acrocephalus scirpaceus* та велика *A. arundinaceus*. На берегових схилах роблять свої нори-гнізда ластівка берегова *Riparia riparia* та рибалочка *Alcedo atthis*.

Між новим та старим руслами Десни в околицях села Очкине існує колоніальне поселення пірникіз, качок, куликів, мартинів та крячків. Тут постійно гніздяться рідкісні види: качки — шилохвіст *Anas acuta* і широконоса *A. clypeata*; кулики — мородунка *Xenus cinereus*, брижач *Philomachus pugnax*, грицик великий *Limosa limosa*, пісочник малий *Charadrius dubius*; мартини — звичайний *Larus ridibundus* та малий *L. minutus*; крячки — річковий *Sterna hirundo* та малий *S. albifrons*.

У межах угіддя трапляються рідкісні в Україні та в цілому в Європі види птахів: лелека чорний *Ciconia nigra*, скопа *Pandion haliaetus*, зміїд *Circaetus gallicus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (кілька пар і лише у посушливі роки), коловодник ставковий *Tringa stagnatilis* (5–10 пар).

**Риби.** У складі іхтіофауни Десни та заплавах водойм найпоширеніші щука звичайна *Esox lucius*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, пічкур звичайний *Gobio gobio*, верховодка *Alburnus alburnus* та окунь річковий *Perca fluviatilis*, дещо рідше — краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, лин озерний *Tinca tinca*, лящ звичайний *Abramis brama*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, сом європейський *Silurus glanis*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis*, миньок річковий *Lota lota*, в'язь звичайний *Leuciscus idus* та інші. Біля с. Очкине на глибині понад 10 м у квітні–травні постійно нереститься рідкісний вид — стерлядь *Acipenser ruthenus*, на ділянках з піщаним дном трапляється марена дніпровська *Barbus barbus borysthenicus*, постійно реєструється мінога ук-

раїнська *Eudontomyzon mariae* — види, занесені до Червоної книги України. Також в угідді постійно зустрічаються регіонально рідкісні види риб — підуст *Chondrostoma nasus*, вугор європейський *Anquilla anquilla*, йорж-носар *Acerina acerina*.

Плазуни представлені черепахою болотяною *Emys orbicularis*, вужем звичайним *Natrix natrix* та мідянкою *Coronella austriaca*, земноводні — тритоном гребінчастим *Triturus cristatus*, жабами їстівною *Rana esculenta*, озерною *R. ridibunda* та гостромордою *R. arvalis*, ропухою зеленою *Bufo viridis*.

В угідді зареєстровано рідкісну в Україні п'явку медичну *Hirudo medicinalis*.

**Соціальні та культурні цінності:** ВБУ має важливе соціальне значення. На його території є великі площі лучних кормових угідь — база для молочного та м'ясного скотарства навколишніх сільськогосподарських підприємств та домашніх господарств селян. Сінокосіння є основним засобом підтримання на ВБУ лучної рослинності. Негативно впливає на неї надмірне випасання худоби, особливо у західній частині угіддя. Вагомим є також соціальне значення рибальства, яке забезпечує додаткові прибутки місцевому населенню, щоправда воно здійснюється переважно браконьєрськими методами. Промисловий вилов риби не проводиться. На території угіддя також організовано спортивне полювання і рекреація, є дитячий оздоровчий табір. Біля сіл Очкине та Боровичі знаходяться стоянки первісних людей, які мають велику культурну цінність. Матеріали зберігаються у Сумському краєзнавчому музеї. У с. Очкине знаходиться родове помешкання новгород-сіверської козачої родини Судієнків, руїни садиби.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Землі державної власності (водного та лісового фондів); землі приватної власності (земельні паї працівників сільськогосподарських підприємств, які мають сінокісні та пасовищні угіддя на території ВБУ); землі запасу. Користувачами є адміністрація Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський", якому передано мисливські угіддя в заплаві р. Десни в межах Сумської області згідно із спеціальним рішенням Сумської обласної ради від 18.09.2001 р., мисливські організації Чернігівської області, Середина-Будський та Новгород-Сіверський держлісгоспи та агролісгоспи. Прилеглі землі. На сході і заході угіддя склад і структура земель за землекористувачами є подібними. Це землі державної (лісовий фонд і невелика площа земель водного фонду) та приватної (земельні паї працівників сільськогосподарських підприємств) власності, а також комунальної власності в межах населених пунктів.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Основним видом землекористування є сільськогосподарське (сінокосіння і випасання худоби та птиці). Місцеве населення займається рибальством, яке є важливим джерелом прибутків. Здійснюється спортивне полювання; у межах НПП "Деснянсько-Старогутський" адміністрація парку контролює науково обґрунтовані і затверджені Мінприроди України ліміти відстрілу диких звірів і птахів. Менш поширеними видами землекористування є лісове господарство, природоохоронні заходи, наукові дослідження, рекреаційна діяльність. Прилеглі землі: Основними видами землекористування є сільськогосподарська (вирощування зернових культур, сінокосіння, розведення худоби) та лісгосподарська діяльність (на схилі правого корінного берега р. Десни розташовані протиерозійні насадження). Біля ВБУ розташовано 9 великих сільських населених пунктів.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У минулому антропогенний вплив на ВБУ був істотно вищим. Проводилася осушувальна меліорація і споруджувалися ставки на притоках р. Десни, які впадають в неї в межах ВБУ, що призводи-

ло до забруднення і замулювання окремих водойм. Інтенсивнішими були сінокосіння та випасання худоби, обладнувалося 6–8 літніх таборів для великої рогатої худоби, що негативно позначалося на рослинному покриві і тваринах. У 1950–1960 рр. катастрофічних масштабів досягла водна ерозія схилів правого корінного берега. На сучасному етапі регламентуються полювання та, меншою мірою, рибальство, скоротилися об'єми заготівлі сіна, лише на окремих ділянках спостерігається надмірне випасання худоби (біля населених пунктів). Навколо угіддя спостерігаються рубки та посадки лісу, полювання, рибальство, рекреація, розорювання земель, сінокосіння, випас худоби. У м. Біла Берьозка (Росія), що знаходиться біля меж угіддя, діє великий деревообробний комбінат, стічні води якого забруднюють Десну.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Частина території угіддя знаходиться у складі Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" (16215 га), який створено згідно з Указом Президента України від 23 лютого 1999 р. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.), Положення про Національний природний парк "Деснянсько-Старогутський" (2001 р.), Проекту організації території, охорони, використання та відтворення природних комплексів НПП "Деснянсько-Старогутський". Мисливські угіддя ВБУ в межах Сумської області передано у користування національному парку, що дозволило встановити контроль за полюванням та риболовлю на їх території.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Природоохоронні заходи здійснюються відповідно до Проекту організації території, охорони, використання та відтворення природних комплексів Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський", затвердженому Наказом Мінікоресурсів України від 17.12.2001 р. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план. Для забезпечення надійнішої охорони землі державної власності (землі водного фонду) пропонується передати у постійне користування національному парку. Важливим є питання розширення території парку за рахунок лісових урочищ, розташованих на межі угіддя — на боровій терасі р. Десни. Також підготовлено номінаційну форму для надання національному природному парку (і частині ВБУ в його межах) статусу біосферного резервату. В подальшому на його базі буде створено російсько-український біосферний резерват "Брянські і Старогутські ліси". Територія ВБУ розглядається як ядро національного рівня в екологічній мережі Українського Полісся.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно науковцями парку та інституту-куратора — Сумського державного аграрного університету — здійснюються наукові дослідження у рамках розробки "Літопису природи" Деснянсько-Старогутського НПП. У штаті парку два наукові співробітники, до роботи залучаються фахівці з інших установ за тимчасовими угодами. Серед головних напрямів досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми "Літопису природи"; інвентаризація біоти НПП, зокрема флори вищих рослин, водоростей, мохів, грибів; спостереження за міграціями птахів у середній течії Десни, кільцювання у гніздовий період; іхтіологічні дослідження. Оpubліковано понад 20 наукових праць, в тому числі 2 монографії.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Співробітники НПП "Деснянсько-Старогутський" здійснюють еколого-освітню діяльність серед мешканців (передусім дітей) районного центру м. Середина-Буда та прилеглих сіл Стара Гута, Очкине, Журавка, смт. Зноба-Новгородська, відпочиваючих в районі Десни. Щорічно випускаються інформаційні листівки. У дитячому оздоровчому таборі діє візит-центр. У 2002 р. в рамках проекту "Організація проведення стажування екологічних таборів у НПП "Деснянсько-Старогутському" (голландсько-українська програма співробітництва у сфері заповідної справи) започатковано проведен-

ня щорічних екологічних таборів "Деснянські зорі" для школярів Сумської області. На території угіддя розташовано дві марковані екологічні стежки. В районі угіддя заплановано спорудження еколого-освітнього і рекреаційного центру НПП "Деснянсько-Старогутський".

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Частина території угіддя входить до рекреаційної зони НПП "Деснянсько-Старогутський", адміністрація якого є відповідальною за дотримання режиму збереження природних комплексів, облаштування місць відпочинку, регулювання режимів спортивного рибальства та обмеженого полювання. В теплу пору року тут може відпочивати до 7 тис. осіб на рік. НПП володіє рекреаційними об'єктами – мисливсько-рибальською базою (29 ліжко-місць) та базою "Боровичанка" (20 ліжко-місць). Влітку діє дитячий оздоровчий табір "Десна" у с. Очкине.

**Юрисдикція:** Територіальна – Державні адміністрації у Сумській та Чернігівській областях України (відповідно Середина-Будська та Новгород-Сіверська районні державні адміністрації). Частина ВБУ функціонально підпорядкована адміністрації НПП "Деснянсько-Старогутський" (збереження біорізноманіття, ведення мисливського господарства) Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

**Орган управління:** Адміністрація Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". Адреса: вул. Новгород-Сіверська, 62, м. Середина-Буда, Сумська обл., 41000, тел./факс: (054) 519 1449, e-mail: nppds@unet.net.ua.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.) – К., 1998. – 103 с.
- 2) Афанасьев В. Т. Птицы Сумщины. – Киев, 1998. – 94 с.
- 3) Афанасьев В. Т., Гаврись Г. Г., Клестов Н. Л. Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. – Киев, 1992. – 60 с.
- 3) Гаврись Г. Г. Тваринний світ (Деснянсько-Старогутський національний природний парк) // Жива Україна. – 2000. – № 3–4. – С. 7–11.
- 4) Гаврись Г. Г. Орнитофауна Деснянско-Старогутского национального природного парка // Акт. пробл. изуч. и охраны птиц Вост. Европы и Северной Азии: Мат-лы Междун. орнитол. конф. – Казань, 2001. – С.164–165.
- 5) Дубына Д. В. Распространение, экология и ценология *Trapa natans* (Traraseae) на Украине // Ботан. журн. – 1982. – Т. 67. – № 5. – С. 659–467.
- 6) Дубина Д. В., Семеніхіна К. А. *Trapa natans* L. на Десні // Укр. ботан. журн. – 1978. – Т. 35. – № 4. – С. 371–374.
- 7) Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся / Панченко С. М., Андрієнко Т. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В. – Суми: Університет. Кн., 2003. – 92 с.
- 8) Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища школа, 1999. – 230 с.
- 9) Заповідні скарби Сумщини. – Суми: Джерело, 2001.
- 10) Кузьменко Ю. В., Кругліков С. А. Весняна міграція птахів у районі середньої течії р. Десни // Пріоритети орнітологічних досліджень / Мат-ли VIII Наук. конф. орнітол. Заходу України, присвяченої пам'яті Густава Бельке. – Львів – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 137–138.
- 11) Літопис природи Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". – Т. 1. – 2001 р.
- 12) Міждержавні природно-заповідні території України / Під ред. Т. Л. Андрієнко. – К., 1998. – 132 с.

- 13) Національний природний парк "Деснянсько-Старогутський" /Автор-упорядник С. М. Панченко. — Суми: Університ. кн., 2003. — 16 с.
- 14) Онищенко В. А., Андрієнко Т. Л., Остапко В. М., Попович С. Ю., Панченко С. М., Чорней І. І., Кагало О. О., Воронцов Д. П., Любінська Л. Г., Коломійчук В. П., Прядко О. І., Арап Р. Я. Представленість раритетних видів судинних рослин у національних природних парках України // Укр. ботан. журн. — 2002. — Т. 59. — № 4. — С. 476–486.
- 15) Панченко С. М. Деснянсько-Старогутський // Фіторізноманіття національних природних парків України. — К.: Наук. світ, 2003. — С. 36–42.
- 16) Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне Десны // Мат-лы Сов. Рос.-Укр. раб. гр. — М.: Вс. фонд дикой природы, 1999. — 81 с.
- 17) Птахи України під охороною Бернської конвенції // Каталог флори і фауни Бернської конвенції / За ред. Г. Г. Гаврися. — К., 2002. — Вип. IV.
- 18) Семеніхіна К. А. Водна рослинність р. Десни та водойм її заплави в межах УРСР // Укр. ботан. журн. — 1982. — Т. 39. — № 2. — С. 57–42.
- 19) Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині: рослини, тварини та гриби Сумської області, занесені до Червоної книги України. Кн. 5. — Суми: Джерело, 2001.
- 20) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 21) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 27. Бакотська затока

### Укладачі:

Любінська Людмила Григорівна, к.б.н., с.н.с., Національний природний парк "Подільські Товтри", пл. Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32300; тел.: (038) 493 2771, e-mail: tovtry@kr.rel.com.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника Державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 48°35' пн. ш., 26°56' сх. д.

**Розташування:** Затока р. Дністер. Кам'янець-Подільський район Хмельницької області. Угіддя знаходиться біля сіл Гораївка та Колодіївка та за 50 км на південний схід від м. Кам'янець-Подільський (100 тис. жителів).

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 114 м, середня — 117,5 м, максимальна — 121 м.

**Площа:** 1590 га.

**Огляд:** Затока виникла після затоплення низинної ділянки р. Дністер у процесі заповнення Дністровського водосховища. Розташована в каньйоні річки і репрезентує типові для басейну верхнього Дністра природні комплекси рослинності і тваринного світу. Відіграє важливу роль у збереженні хижих птахів: яструби великий *Accipiter gentilis* і малий *A. nisus*, канюк звичайний *Buteo buteo*, зміїд *Circaetus gallicus*, боривітер звичайний *Falco tinnunculus*. Забезпечує тривале перебування під час весняних і осінніх міграцій птахів водно-болотного комплексу: крижень *Anas platyrhynchos*, лебідь-шипун *Cygnus olor*, чепури велика *Egretta alba* і мала *E. garzetta*, коловодник болотяний *Tringa glareola*, чайка *Vanellus vanellus* та інші. Відіграє важ-



ливу роль у нересті риб. Збереження природних цінностей угіддя забезпечується завдяки його входженню до складу Національного природного парку "Подільські Товтри".

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 7, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) У межах угіддя та поряд поширені види, занесені до Червоної книги України та/або Бернської конвенції (Додаток II; "потребують охорони").
- (3) Бакотська затока відіграє важливу роль у збереженні біорізноманіття басейну р. Дністер і території Подільської височини, що знаходиться у південно-західній Україні. У гніздовий період на території угіддя знаходять корм багато видів птахів. Для прибережно-водної рослинності дельтової ділянки угіддя характерні рідкісні ценози Зеленої книги рідкісних та типових рослинних угруповань України.
- (4) Місцеперебування багатьох видів птахів водно-болотного комплексу під час весняних і осінніх міграцій та взимку.
- (7) У водах нерестяться та нагулюються види риб, занесені до Червоної книги України, Бернської конвенції (Додаток II) та Переліку рідкісних та зникаючих видів Хмельницької області.
- (8) Угіддя є важливим для нересту найпоширеніших тут видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Належить до середньої ділянки басейну Дністра (верхів'я Дністровського водосховища).

**Фізичні особливості ВБУ:** Розташоване у межах Волино-Подільського тектонічного блоку і відзначається близьким до поверхні заляганням порід кристалічного фундаменту. Тут залягають вапняки, мергелі, пісковики, сланці, а також граніти та гнейси, що перекриваються лесами. Поверхня угіддя — це переважно підвищена полого-хвиляста лесова рівнина. За фізико-географічним районуванням України належить до Західно-Подільського району Західно-Подільської області Подільської лісостепової зони. Ґрунти — темно-сірі опідзолені, чорноземи опідзолені переважно на лесових породах. Затока утворилася у 1976 р. внаслідок створення на Дністрі Дністровського водосховища довжиною 194 км і об'ємом 3 км<sup>3</sup>, до якого нижче примикає буферне водосховище довжиною 17 км і об'ємом 0,031 км<sup>3</sup>. Мінералізація води у верхньому Дністрі коливається від 205 до 570 мг/л. Вода належить переважно до гідрокарбонатно-кальцієвого класу II типу. Якість води в цілому добра; в районі угіддя здійснюється забір води для потреб м. Кам'янець-Подільський. Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і теплим, вологим літом. Пересічна температура повітря в січні — -5,5°C, в липні — +18,8°C. Період з температурою понад +10°C становить близько 168 діб.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Дністер бере початок на північно-східних схилах Українських Карпат і впадає у Дністровський лиман Чорного моря, має загальну довжину 1352 км, площу басейну — 72,5 тис. км<sup>2</sup>. Середньорічний стік води у Дністрі становить 9,5 км<sup>3</sup> (в середньому близько 300 м<sup>3</sup>/с), причому майже 80% стоку формується у гірській частині та передгір'ях Карпат. Живлення Дністра змішане, з переважанням снігового живлення над дощовим.

**Гідрологічна цінність:** У межень на Дністрі глибина Бакотської затоки складає 34 м, ширина — 1700 м, швидкість течії на стрижні — 0,7–3,0 м/с. У повінь, яка здебільшого відбувається у травні-червні, вода може підніматись на 6 м, але не виходить у цих місцях з берегів Дністровського каньйону. Взимку затока замерзає, але на межі з Дністром вода не замерзає. У затоку впадають невеликі струмки та джерела з оточуючих вапнякових скель. Середньорічна

кількість опадів в районі затоки становить близько 532 мм, а найбільша кількість опадів характерна для літніх місяців. Водний режим у межах угіддя великою мірою залежить від умов формування стоку Дністра та діяльності Дністровського водосховища з гідроелектростанцією, хоча при визначенні об'ємів попусків з водосховища обов'язково враховуються екологічні потреби Верхнього Дністра.

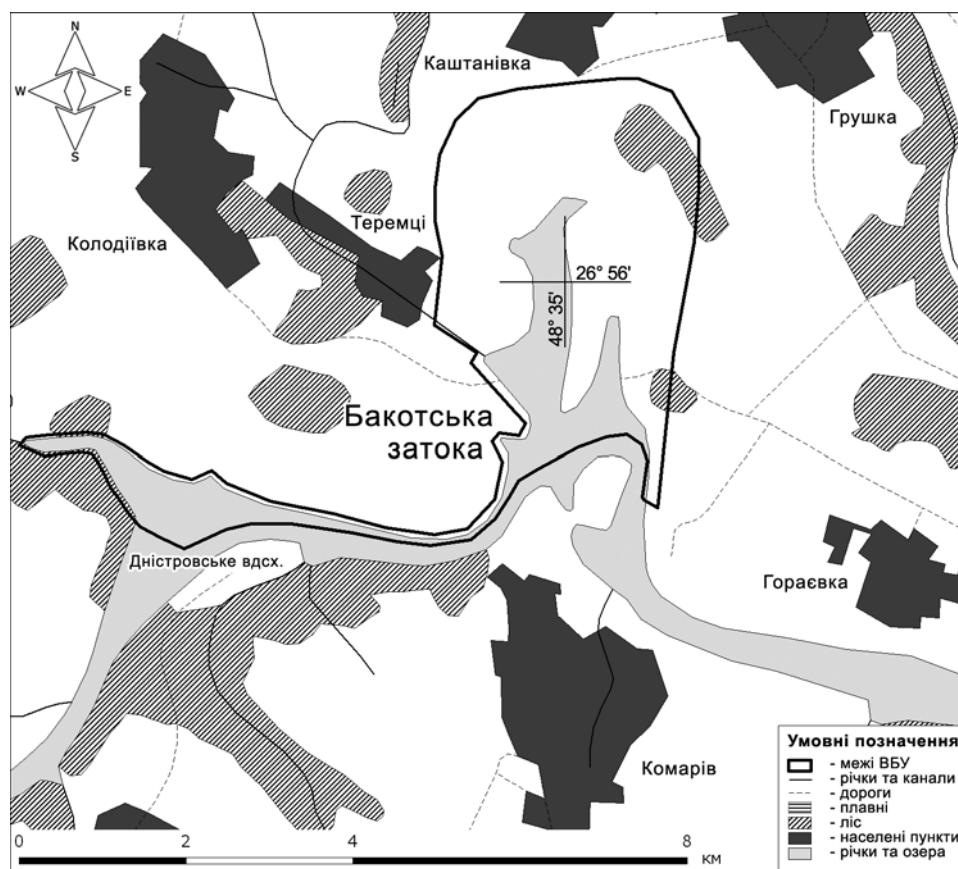
**Тип ВБУ:** L, M, 6.

**Екологічні особливості:** Прибережно-водяна рослинність представлена значно поширеними рогами вузьколистим *Typha angustifolia* та широколистим *T. latifolia*, осокою гострою *Carex acuta*, підмаренником болотним *Galium palustre*, чистецем болотним *Stachys palustris*, рдесником плаваючим *Potamogeton natans*, м'ятою водяною *Mentha aquatica*, ситнягом болотним *Eleocharis palustris*. Водяна рослинність представлена синьо-зеленими, червоними, евгленовими водоростями, насамперед *Oscillatoria granulata*, *Euglena acus*, *Bangia atropurpurea*, *Ulothrix tenerima*. Береги затоки стрімкі (район Дністровського каньйону), подекуди скелясті, а прибережна смуга вкрита галькою та щебенем. На берегах поширена степова, лісова та кальцепетрофітна рослинність.

**Цінна флора:** Для прибережно-водяної рослинності дельтової ділянки угіддя характерні рідкісні ценози Зеленої книги рідкісних та типових рослинних угруповань України.

**Цінна фауна:**

**Птахи:** У межах угіддя та поряд з ним поширені види, занесені до Червоної книги України та/або Бернської конвенції (Додаток II, "потребують охорони"), а саме: яструби великий *Accipiter gentilis* (1 пара) і малий *A. nisus* (4 пари), канюк звичайний *Buteo buteo* (3 пари), змієїд



*Circaetus gallicus* (1 пара), боривітер звичайний *Falco tinnunculus* (1 пара), деркач *Crex crex* (2 пари), рибалочка *Alcedo atthis* (2 пари), бджолоїдка *Merops apiaster* (5–15 пар), ластівка берегова *Riparia riparia* (11–26 пар), плиски жовта *Motacilla flava* (3–5 пар) та біла *M. alba* (3–5 пар). У гніздовий період на території угіддя знаходять корм чапля сіра *Ardea cinerea*, лелека білий *Ciconia ciconia*, шуліка чорний *Milvus migrans*, ластівка сільська *Hirundo rustica* та інші види. Під час весняних і осінніх міграцій та взимку в межах угіддя реєструються: гагара червоношия *Gavia stellata*, чепури велика *Egretta alba* і мала *E. garzetta*, чорні чубата *Aythya fuligula* і морська *A. marila*, попелюх *A. ferina*, гоголь *Bucephala clangula*, пірникоза велика *Podiceps cristatus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, підсоколики великий *Falco subbuteo* і малий *F. columbarius*, сапсан *F. peregrinus*, журавель сірий *Grus grus*, чайка *Vanellus vanellus*, коловодник болотяний *Tringa glareola*, зимняк *Buteo lagopus*, кібчик *Falco vespertinus*, крижень *Anas platyrhynchos*, лебідь-шипун *Cygnus olor* та інші.

**Риби.** Найпоширеніші види: щука *Esox lucius*, карасі сріблястий *Carassius gibelio* та звичайний *C. carassius*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, йорж звичайний *Gymnocephalus cernua*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, головень звичайний *L. cephalus*, краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, пічкур звичайний *Gobio gobio*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis*, верховодка звичайна *Alburnus alburnus*, лящ звичайний *Abramis brama*, марена звичайна *Barbus barbus*, бичок-кругляк *Neogobius gymnotrachelus*. У водах нерестяться та нагулюються види, що охороняються: вирезуб *Rutilus frisii*, вівсянка *Leucaspius delineatus*, бистрянка звичайна *Alburnoides bipunctatus*, підуст *Chondrostoma nasus*, гірчак *Rhodeus sericeus*, сом європейський *Silurus glanis*, чоп великий *Zingel zingel*, бичок-бабка *Neogobius fluviatilis*.

**Соціальні та культурні цінності:** На березі затоки є Бакотський скельний монастир, збудований ченцями у IX ст. у вапняковій скелі. У верхів'ї затоки є два обладнані місця для наметових таборів, зокрема для розташування літнього молодіжного табору.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землі водного фонду, що включає акваторію та прибережні захисні смуги по обидві сторони річки у межах НПП "Подільські Товтри". Стан річки та прибережних смуг контролюється Дністровським регіональним басейновим управлінням. 70% земель відноситься до водоохоронної зони р. Дністер. **Прилеглі землі:** Знаходяться в межах НПП "Подільські Товтри". Інші землі державної власності – землі водного фонду, землі населених пунктів (приватні та муніципальні) і приватні сільськогосподарські землі (рілля, пасовища, сінокоси, сади).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Наукові дослідження, природоохоронні заходи. Рекреаційна діяльність: відпочинок у визначених місцях, рибальство і полювання, терміни та обсяги яких погоджуються з адміністрацією НПП "Подільські Товтри". Промисловий вилов риби (з 1 червня до початку льодоставу). На березі затоки розташовані два вагончики рибалок Хмельницького рибогосподарського об'єднання. **Прилеглі землі:** Рекреаційна і лісгосподарська діяльність, аматорське та промислове рибальство у відведених місцях, господарська діяльність НПП "Подільські Товтри" відповідно до типів сільськогосподарських угідь: пасовищ, сінокосів, ріллі, садів.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Рекреаційна діяльність, регламентоване рибальство та полювання, зміна рівнів води внаслідок діяльності Дністровської гідроелектростанції, ерозія берегів. Навколо угіддя – рибальство, судноплавство, рекреаційна діяльність.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Відповідно до Указу Президента України від 27.06.1996 р. № 174/96 територія угіддя увійшла до складу рекреаційної зони Національного природного парку "Подільські Товтри". Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) та Положення про Національний природний парк "Подільські Товтри" (1996 р.). Моніторинг водних ресурсів здійснює Дністровське регіональне басейнове управління (с. Новодністровськ Чернівецької обл.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів НПП "Подільські Товтри" затверджено Міністерством екології та природних ресурсів України у 2002 році. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план для водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** НПП "Подільські Товтри", якому підпорядковане угіддя, є науково-дослідною установою при Мінприроди України. У штаті парку — 6 наукових співробітників, які працюють у відділі науки. Серед головних напрямів досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи. Наукові дослідження здійснюються за активної участі співробітників Інституту екології Карпат НАН України (м. Львів), Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного та Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (м. Київ).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед місцевого населення, передусім школярів та відпочиваючих. Випускаються інформаційні листівки та буклети щодо цінностей НПП "Подільські Товтри". Еколого-освітній центр знаходиться в адміністративній будівлі парку в м. Кам'янець-Подільський, його філія — в смт Стара Ушиця (за 2 км від Бакотської затоки).

**Нинішній стан рекреації і туризму:** У наметових таборах у верхній частині угіддя впродовж року (переважно влітку) перебуває близько 6 тис. відпочиваючих. Бакотський скельний монастир, що знаходиться на крутому березі затоки, щорічно відвідує до 5 тис. осіб. З початку червня та взимку дозволяється аматорське рибальство (взимку — підлідне). Промислове рибальство здійснюється Хмельницьким рибогосподарським об'єднанням. Полювання на мисливські види птахів (диких качок) дозволяється з середини серпня до 1 листопада. До Бакотської затоки підходить екологічна стежка довжиною 4 км і туристичний маршрут завдовжки 8 км, якими співробітники НПП "Подільські Товтри" щороку проводять до 3 тис. відвідувачів. Для школярів організуються екскурсії, для студентів — екологічний табір.

**Юрисдикція:** Територіальна — Державна адміністрація у Хмельницькій області України. Угіддя функціонально знаходиться у підпорядкуванні Дністровського регіонального басейнового управління (землі водного фонду) та адміністрації НПП "Подільські Товтри" (збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, рекреаційна діяльність) при Мінприроди України.

**Орган управління:** Адміністрація Національного природного парку "Подільські Товтри". Адреса: площа Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32300. Тел./факс: (038) 493 2771, e-mail: tovtry@kp.rel.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Національного природного парку "Подільські Товтри", 6 томів (1997–2002 рр.).
- 3) Фіторізноманіття національних природних парків України / Під ред. Т. Л. Андрієнко і В. А. Онищенко. — К.: Наук. світ, 2003. — 143 с.

- 4) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.  
 5) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 28. Пониззя річки Смотрич

### Укладачі:

Любінська Людмила Григорівна, к.б.н., с.н.с., Національний природний парк "Подільські Товтри", пл. Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32300; тел.: (038) 493 2771, e-mail: tovtry@kr.rel.com.ua;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника Державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 48°33' пн. ш., 26°38' сх. д.

**Розташування:** Річка Смотрич в районі впадіння в р. Дністер. Хмельницька область, Кам'янець-Подільський район, між селами Цибулівка та Устя; за 15 км на південь від м. Кам'янець-Подільський (100 тис. жителів).

**Висота над рівнем моря:** середня — 114 м, максимальна — 208 м.

**Площа:** 1480 га.

**Огляд:** Угіддя є поєднанням каньйонної та дельтової ділянок річки Смотрич перед її впадінням у Дністер. За фізико-географічними параметрами, складом водної та коловодної флори і фауни це типове угіддя для невеликих річок у межах Подільської височини, яка знаходиться у південно-західній Україні і має площу близько 100 тис. км<sup>2</sup>. Скельні береги каньйону створюють гарні умови як для відтворення рідкісних видів хижих птахів (кібчик *Falco vespertinus*, боривітер звичайний *F. tinnunculus*), а заплавна ділянка — птахів водно-болотного комплексу (лелека білий *Ciconia ciconia*, деркач *Crex crex*, рибалочка *Alcedo atthis*) та риб (вирезуб *Rutilus frisii*, підуст *Chondrostoma nasus*, гірчак *Rhodeus sericeus*, сом європейський *Silurus glanis*, бичок-бабка *Neogobius fluviatilis*), так і для підтримки перебування весною та восени мігруючих видів птахів (гагара чорношия *Gavia arctica*, крижень *Anas platyrhynchos*, зимняк *Buteo lagopus*, журавель сірий *Grus grus* та інших). Угіддя є однією з найбільш збережених в екологічному відношенні ділянок Національного природного парку "Подільські Товтри".

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 7, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Угіддя є унікальною частиною річки Смотрич, яка включає звужену каньйонну та дельтову (заплавну) ділянки. Скельні береги каньйону створюють гарні умови для гніздування хижих птахів, а заплавна ділянка — для відтворення видів птахів водноболотного комплексу і нересту ряду видів риб. Угіддя є досить типовим для Подільської височини, як і для верхньої частини басейну Дністра у межах Континентального біогеографічного регіону.
- (2) Є важливим для збереження рідкісних видів рослин і тварин в Україні та Європі в цілому.
- (3) Тут поширені типові представники місцевої флори і фауни. Для прибережно-водної рослинності характерне рідкісне угруповання осоки низької *Carex humilis*, занесене до Зеленої книги України (1987).
- (4) Угіддя є важливим для перебування багатьох видів птахів під час весняних і осінніх міграцій та взимку.

(7) У дельтовій частині р. Смотрич нерестяться та нагулюються види риб, що підлягають охороні за Бернською конвенцією.

(8) Угіддя є важливим для нересту найпоширеніших тут видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Подільсько-Бессарабської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області. Геоморфологічна підобласть — Подільська височина Волино-Подільського тектонічного блоку. Річка Смотрич впадає безпосередньо у Дністер у межах його середньої ділянки.

**Фізичні особливості ВБУ:** Розташоване у межах Волино-Подільського тектонічного блоку і відзначається близьким до поверхні заляганням порід кристалічного фундаменту. Тут залягають вапняки, мергелі, пісковики, сланці, а також граніти та гнейси, що перекриваються лесами. В межах угіддя виділяють одну геоморфологічну підобласть — Подільську структурно-денудаційну височину. Рельєфотворне значення мають неогенові (переважно морські) та антропогенові (алювіальні і схилові) відклади. Поверхня угіддя являє собою, в основному, підвищену полого-хвилясту лесову рівнину. За фізико-географічним районуванням України належить до Західно-Подільського району Західно-Подільської області Подільської Лісостепової зони. Ґрунти на території угіддя — темно-сірі опідзолені, чорноземи опідзолені переважно на лесових породах. Вода в річці досить прозора. Концентрація забруднюючих речовин практично не перевищує гранично допустимих рівнів. Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і теплим, вологим літом. Пересічна температура повітря січня —  $-5,5^{\circ}\text{C}$ , липня —  $+18,8^{\circ}\text{C}$ . Період з температурою повітря понад  $+10^{\circ}\text{C}$  становить близько 168 днів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Річка Смотрич є лівою притокою Дністра, має довжину 168 км і площу басейну 1800 км<sup>2</sup>. Її басейн повністю знаходиться у межах Подільської височини (Хмельницька обл.). У пониззі угіддя Смотрич впадає у р. Дністер (довжина — 1352 км, площа басейну — 72,5 тис. км<sup>2</sup>), що бере початок на північно-східних схилах Українських Карпат і впадає у Дністровський лиман Чорного моря. Під час максимального наповнення Дністровського водосховища дністровська вода в зворотному напрямку поступає в р. Смотрич.

**Гідрологічна цінність:** Живлення р. Смотрич змішане, з переважанням снігового живлення над дощовим; значна частка припадає на ґрунтові води. Річка Смотрич (швидкість течії — 0,2–0,6 м/с, на порожистих ділянках — 1–2 м/с) характеризується вираженою весняною повінню, низькою літньою меженню, яка порушується дощовими повенями і дещо підвищеним рівнем води восени та взимку. Норма річного стоку річки коливається від 4,5 до 2,0 м<sup>3</sup>/с (в тому числі, від 3,0 до 1,5 — поверхневого стоку). У річку впадають невеликі струмки та джерела з оточуючих вапнякових скель. Заплава переривчаста: подекуди звужується до 20–50 м, а в районі дельти розширюється до 600 м. Під час повеней у межах каньйону вода не виходить з берегів, а в межах дельти — за межі заплави. Середньорічна кількість опадів складає 554 мм, найбільша кількість опадів випадає в літні місяці. Гідрологічний моніторинг здійснює лабораторія екомоніторингу НПП "Подільські Товтри" та Дністровське басейнове регіональне управління.

**Тип ВБУ:** L, M, Ts.

**Екологічні особливості:** Цінність угіддя великою мірою залежить від каньйону, в якому знаходиться річка, дельтової ділянки та близькості акваторії р. Дністер. Основними угрупованнями прибережно-водної рослинності є ценози з домінуванням ряски малої *Lemna minor*, очерету звичайного *Phragmites australis*, стрілолиста стрілолистого *Sagittaria sagittifolia* з їжачою голівкою зринувшою *Sparganium emersum*, осокою прибережною *Carex riparia*. На стрімких бе-

регах Смотрича поширена степова, лісова та кальцепетрофітна рослинність.

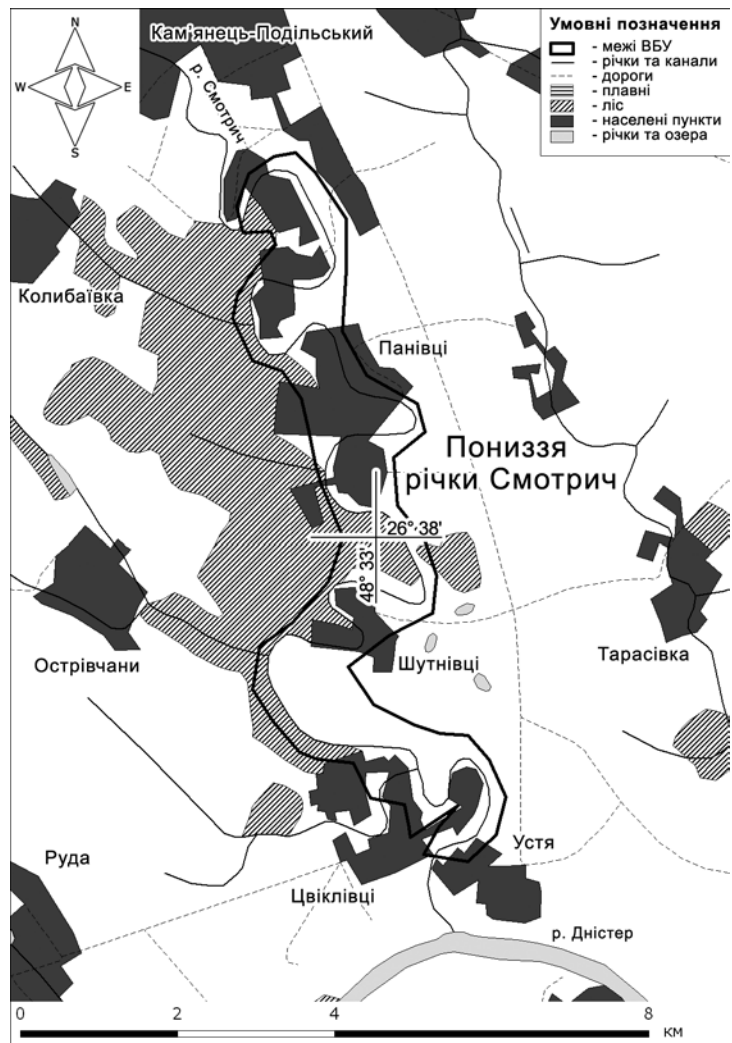
**Цінна флора:** Водорості: *Oscillatoria granulata*, *Euglena acus*, *Bangia atropurpurea*, *Ulothrix tenerrima*. Прибережно-водяні судинні рослини: рогози вузьколистий *Typha angustifolia* та широколистий *T. latifolia*, осока гостра *Carex acuta*, стрілолист стрілолистий *Sagittaria sagittifolia*, частуха подорожникова *Alisma plantago-aquatica*, півники болотні *Iris pseudacorus*.

**Цінна фауна:**

**Савці:** Тут трапляються кажани, що охороняються Бернською конвенцією: нічниця велика *Myotis myotis*, водяна *M. daubentonii* та ставкова *M. dasycneme*.

**Птахи.** В угідді поширені види, занесені до Червоної книги України і Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979; додаток II: "підлягають охороні"): лелека білий *Ciconia ciconia* (2 пари), яструби великий *Accipiter gentilis* (1 пара) і малий *A. nisus* (3 пари), канюк звичайний *Buteo buteo* (3 пари), кібчик *Falco vespertinus* (1 пара), боривітер звичайний *F. tinnunculus* (25–40 пар), деркач *Crex crex* (1 пара), рибалочка *Alcedo atthis* (1 пара), ластівки берегова *Riparia riparia* (15 пар) і сільська *Hirundo rustica* (25–30 пар), плиска біла *Motacilla alba* (11–24 пари). У гніздовий період тут знаходять корм шуліка чорний *Mikvus migrans*, зміїд *Circaetus gallicus*, чайка *Vanellus vanellus*, бджолоїдка *Merops apiaster*, чапля сіра *Ardea cinerea*. У періоди міграції (особливо восени) тут зупиняються крижень *Anas platyrhynchos*, зимняк *Buteo lagopus*, а також рідкісні види: гагара чорношия *Gavia arctica*, підсоколики малий *Falco columbarius* і великий *F. subbuteo*, крижень *Anas platyrhynchos*, зимняк *Buteo lagopus*, журавель сірий *Grus grus* та інші.

**Риби:** Найпоширеніші види риб: щука звичайна *Esox lucius*, карась сріблястий *Carassius gibelio*, окунь річковий *Perca fluviatilis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, головень звичайний *L. cephalus*, краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, пічкур звичайний *Gobio gobio*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis*, верховодка звичайна *Alburnus alburnus*, лящ звичайний *Abramis brama*, марена звичайна *Barbus barbus*, бичок-кругляк *Neogobius gymnotrachelus*. У дельтовій частині р. Смотрич нерестяться та нагулюються види риб, що охороняються Бернською конвенцією: вирезуб *Rutilus*



*frisii*, підуст *Chondrostoma nasus*, гірчак *Rhodeus sericeus*, сом європейський *Silurus glanis*, бичок-бабка *Neogobius fluviatilis*.

**Соціальні та культурні цінності:** Соціально-культурні об'єкти відсутні. Вище за течією річки (за 15 км) у межах м. Кам'янець-Подільський є цілий ряд історичних будівель XI-XIX століть.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землі водного фонду, які включають територію р. Смотрич та її прибережні захисні смуги на обох берегах. Стан Смотрицького каньйону та прибережних смуг контролюють адміністрація НПП "Подільські Товтри" та Дністровське регіональне басейнове управління. **Прилеглі землі:** знаходяться у межах НПП, включають землі водного фонду, землі населених пунктів (приватні та колективні) та приватні сільськогосподарські землі (рілля, пасовища, сінокоси, сади).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Наукові дослідження, природоохоронні заходи, рекреаційна діяльність (відпочинок у визначених місцях), рибальство і полювання (терміни та обсяги добування погоджуються з адміністрацією НПП). **Прилеглі землі:** рекреаційна діяльність у відведених місцях, господарська діяльність відповідно до типів сільськогосподарських угідь (пасовища, сінокоси, рілля, сади).

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: Рекреаційна діяльність у дозволених місцях (відпочинок, катання на човнах, спортивне рибальство), регульоване полювання на пернату дичину у дельтовій ділянці. **Прилеглі землі:** Рекреаційна діяльність, вплив антропогенних чинників м. Кам'янець-Подільський, рибальство, полювання.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Відповідно до Указу Президента України від 27.06 1996 р. № 174/96, територія угіддя увійшла до складу рекреаційної зони НПП "Подільські Товтри". Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) та Положення про НПП "Подільські Товтри" (1996 р.). Дністровське регіональне басейнове управління (с. Новодністровськ Чернівецької обл.) і лабораторія екомоніторингу НПП "Подільські Товтри" здійснюють моніторинг водних ресурсів.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів НПП "Подільські Товтри" затверджено Міністерством екології та природних ресурсів України в 2002 р. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план для водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** НПП "Подільські Товтри", якому підпорядковане угіддя, є науково-дослідною установою при Мінприроди України. У штаті парку — 6 наукових співробітників, які працюють у відділі науки. Серед головних напрямів досліджень — моніторинг стану збереження біологічного і ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи. Наукові дослідження здійснюються за активної участі співробітників Інституту екології Карпат НАН України (м. Львів) та Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (м. Київ).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед населення навколишніх сіл, насамперед дітей, та відпочиваючих. Випускаються інформаційні листівки та буклети, присвячені НПП "Подільські Товтри". Еколого-освітній центр знаходиться в адміністративній будівлі парку у м. Кам'янець-Подільський. Розроблено та підтримується інформаційний сайт в Інтернеті: [www.tovtry.km.ua](http://www.tovtry.km.ua).

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреаційна і туристична діяльність здійснюється переважно в літній період і локалізована переважно у районі с. Шутнівці. Тут постійно відпочи-



вають близько 100 осіб, та до 1 тис. осіб на рік приїжджає з 1–2-х добовими візитами у вихідні. Розроблено туристичний маршрут Кам'янець-Подільський — Устя, яким щороку проходять до 1 тис. відвідувачів. Передбачається розробити екологічну стежку у межах заказника "Устянський". Для школярів і студентів на території угіддя проводяться екскурсії.

**Юрисдикція:** Територіальна — Державна адміністрація у Хмельницькій області України. Функціонально угіддя підпорядковане Дністровському регіональному басейновому управлінню (землі водного фонду) та адміністрації НПП "Подільські Товтри" (збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, рекреаційна діяльність) при Мінприроди України.

**Орган управління:** Адміністрація НПП "Подільські Товтри". Адреса: площа Польський ринок, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32300, тел./факс: (038) 493 2771, e-mail: tovtry@kr.rel.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — Київ: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Зелена книга УРСР. — К.: Наукова думка, 1987. — 315 с.
- 3) Літопис природи Національного природного парку "Подільські Товтри", 6 томів (1997–2002 рр.).
- 4) Фіторізноманіття національних природних парків України / За ред. Т. Л. Андрієнко і В. А. Онищенко. — К.: Наук. світ, 2003. — 143 с.
- 5) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 6) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 29. Дніпровсько-Орільська заплава

**Укладачі:**

Горейко Володимир Опанасович, заступник директора, Дніпровсько-Орільський природний заповідник, с. Кіровське, Дніпропетровський район, Дніпропетровська обл., 52030, тел.: (056) 293 9039, 293 7071, e-mail: dopz@ua.fm;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 червня 2003 р.

**Географічні координати:** 48°32' пн. ш., 34°45' сх. д.

**Розташування:** Район впадіння р. Оріль в Дніпро, біля сіл Кіровське Дніпропетровського району та Миколаївка Петриківського району. Угіддя знаходиться навпроти через Дніпро за 4 км на північ від м. Дніпропетровськ (близько 1 млн 200 тис. жителів) та за 3 км на схід від м. Дніпродзержинськ (близько 300 тис. жителів) Дніпропетровської області.

**Висота над рівнем моря:** середня — 52 м.

**Площа:** 2560 га.

**Огляд:** Угіддя є однією з найкраще збережених прируслових ділянок Дніпра в місці впадіння р. Орілі. Це система водотоків та їх заплав з численними озерами та болітцями, розвинутою вищою водною рослинністю (у складі якої — рідкісні угруповання сальвінії плаваючої *Salvinia natans* та водяного горіха плаваючого *Trapa natans*), рідкісними у Європі заплавами дубовими, вербовими, тополевыми та вільховими лісами. Відіграє важливу роль у збереженні рідкісних видів рослин і тварин, особливо для гніздування кулика-сороки *Haematopus ostralegus* (до 28 особин), деркача *Crex crex* (майже 30 самців). Це один з ключових пунктів

Дніпровського міграційного шляху. Угіддя входить до складу Дніпровсько-Орільського природного заповідника.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Є типовою заплавною ділянкою Дніпра. Представляє собою систему водотоків та їх заплів з озерцями, болітцями та острівцями, заплавленими луками і лісовими ділянками.
- (2) Це місце оселення низки рідкісних видів тварин, зростання рідкісних видів рослин та локалізації рідкісних рослинних угруповань. Зокрема, три види рослин занесені до Європейського червоного списку глобально вразливих тварин і рослин: козельці українські *Tragopogon ucrainicus* (річкові піски), кушир донський *Ceratophyllum tanaiticum* (озера та болота), жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus* (прирічкові піщані екотопи).
- (3) В межах угіддя є рідкісні типи природних середовищ існування, визначені Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції, а саме: понтично-сарматські мішані тополеві ліси групи прирічкових, заплавлених лісів і чагарників помірно-кліматичного поясу; євро-сибірські повітряно-водні рослинні угруповання стоячих прісних водойм; прибережні формації верб; плаваюча рослинність евгідрофітних угруповань з домінуванням *Stratiotes aloides* та *Salvinia natans*.
- (4) Місцеперебування багатьох видів птахів водно-болотного орнітокомплексу під час гніздування і міграцій.
- (8) Угіддя є місцем нересту та нагулу близько 40 місцевих видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової області. Басейнова приналежність: нижня ділянка р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** Угіддя розташоване на докембрійських осадово-метаморфічних і магматичних породах південно-східного краю Українського кристалічного щита. Згідно з фізико-географічним районуванням України, територія угіддя знаходиться в Дніпровсько-Орільському терасовому районі степової області Придніпровської низовини, переважно на добре розвиненій заплавлій терасі, яка тягнеться смугою уздовж Дніпра на 16 км. У складі угіддя – низка проток, озер та боліт. Переважають звичайні та південні чорноземні ґрунти, трапляються лучно-чорноземні, лучні солонцюваті, дернові, піщані. Рівень води залежить не тільки від погодних умов (опадів у вигляді снігу та дощу), а й, певною мірою, від роботи Дніпродзержинського водосховища, хоча вода через водосховище йде практично транзитом і на прилеглих до Дніпра ділянках весною та на початку літа коливання рівня протягом доби не перевищує 0,5–1 м. Клімат сухий і жаркий. Середня температура повітря у січні становить –5,5°C, у липні – +21,5°C. Річна кількість опадів – 430 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя знаходиться у приуслівій частині р. Дніпро – третьої за величиною (після Волги і Дунаю) річки Європи, що бере початок на Валдайській височині (Росія), має довжину 2201 км і площу водозбору 504 тис. км<sup>2</sup>. Оріль, яка впадає в Дніпро у межах угіддя, має довжину 346 км та площу водозбору 9800 км<sup>2</sup> (Дніпропетровська, Полтавська та Харківська області).

**Гідрологічна цінність:** Значний вплив на формування природного комплексу угіддя мають підземні води першого від поверхні водоносного горизонту алювіальних і озерно-алювіальних піщаних відкладів антропогену. Підземні води цього горизонту переважно залягають близько до поверхні, мають гідравлічний зв'язок з поверхневими водами Дніпра, Орілі і численних проток, озер та боліт. Перший від поверхні алювіальний водоносний горизонт

приурочений до дрібно- і середньозернистих кварцевих пісків. Потужність горизонту коливається від 5 до 30 м. Глибина залягання рівня ґрунтових вод під заплавами луками становить 1–2 м. Весною, під час інтенсивного атмосферного живлення горизонту, рівень його вод піднімається, влітку та взимку — знижується. Амплітуда коливань рівня досягає 0,5 м. На території угіддя знаходяться декілька прируслових, притерасних і центрально-заплавних озер: Солоне (10 га), Сокилки (29 га), Горбове (5 га), Лопатка (10 га), Хомутці (3 га), Литвинове, Горіхове. Підземні води алювіального водоносного горизонту переважно прісні з мінералізацією до 0,5 г/л. За хімічним складом переважно є гідрокарбонатними, сульфатно-хлоридними, кальцієвими, натрієво-магнієвими.

**Тип ВБУ:** М, О, Тр, L, Ts, U, Хр, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Типовими природними середовищами існування є прибережно-водяна рослинність, заплавні дубові, вербові, тополеві та вільхові ліси. Уздовж берегових ліній поширені зарості очерету *Phragmites australis*. Ліси відносяться до типу довготривало заплавної. Серед них здебільшого поширені дубові *Quercus robur* ліси з домішками клену татарського *Acer tataricum* і переважанням конвалії травневої *Convallaria majalis*, ліси з домінуванням верби білої *Salix alba*, тополі білої *Populus alba*, осока *P. tremula* та вільхи клейкої *Alnus glutinosa*. Подекуди поширені інші типи рослинних угруповань — чагарники, псамофітні ценози і степова рослинність.

**Цінна флора:** Справжня водяна рослинність представлена формаціями водяного горіху плаваючого *Trapa natans*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, рдесників плаваючого *Potamogeton natans*, кучерявого *P. crispus*, пронизанолістого *P. perfoliatus* та гребінчастого *P. pectinatus*, водопериці колосистої *Myriophyllum spicatum*, валіснерії спіральної *Vallisneria spiralis*, куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, латаття білого *Nymphaea alba*, пухирника звичайного *Utricularia vulgaris*, рясок триборозенчастої *Lemna trisulca* і малої *L. minor*, спіродели багатокореневої *Spirodela polyrrhiza*, елодеї канадської *Elodea canadensis*, різухи (наяди) морської *Najas marina*, кушира донського *Ceratophyllum tanaiticum*, водяного різаку *Stratiotes aloides*, жабурника звичайного *Hydrocharis morsus-ranae*, сальвінії плаваючої *Salvinia natans*. Болотяна рослинність представлена формаціями очерету *Phragmites australis*, лепешняку великого *Glyceria maxima*, осок здутої *Carex rostrata*, гостровидної *C. acutiformis*, гострої *C. acuta*, пухирчастої *C. vesicaria* та прибережної *C. riparia*, рогозів широколистої *Typha latifolia*, вузьколистої *T. angustifolia* і Лаксмана *T. laxmannii*, куги Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani*, омеги водяного *Oenanthe aquatica*, ситнягу болотного *Eleocharis palustris* та іншими. У межах угіддя зростають занесені до Червоної книги України водяні рослини сальвінія плаваюча, рястка Буше *Ornithogalum boucheanum*, водяний горіх плаваючий, вологолюбні зозулинці болотний *Orchis palustris* і шоломоносний *O. militaris*. Три види рослин занесені до Європейського червоного списку глобально вразливих тварин і рослин: козельці українські *Tragopogon ucrainicus* (річкові піски), кушир донський *Ceratophyllum tanaiticum* (озера та болота), жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenticus* (прирічкові піщані екотопи).

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** На території угіддя є колонії бобрів річкових *Castor fiber* (15 ос.) та ондатр *Ondatra zibethicus* (50–70 ос.). Тут постійно тримається 6–8 особин видри річкової *Lutra lutra*, що занесена до Європейського червоного переліку глобально вразливих тварин.

**Птахи:** Угіддя є місцем гніздування рідкісних в Україні та Європі в цілому кулика-сороки *Haematopus ostralegus* (до 28 ос.), деркача *Crex crex* (близько 30 самців), орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla* (1 пара на гніздуванні), а також місцем зупинок рідкісних журавля сірого *Grus grus* (до 40 осіб), черні білоокої *Aythya nyroca*, гоголя *Vusephala clangula*, скопи *Pandion*

*haliaetus*, коловодника ставкового *Tringa stagnatilis*. З інших птахів слід відмітити гніздування квака *Nycticorax nycticorax* (близько 70 пар) та яструба великого *Accipiter gentilis* (5 пар). У 2001 р. місцева колонія сірої чаплі *Ardea cinerea* складалась з 298 гнізд, а колонія крячка малого *Sterna albifrons* – з 52 гнізд. Деркач і орлан-білохвіст занесені до Європейського червоного переліку глобально вразливих тварин. Під час осінніх міграцій в межах угіддя одночасно може перебувати понад 10 тис. особин птахів водно-болотного комплексу, передусім крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *A. querquedula*, лиска *Fulica atra*, гуска білолоба *Anser albifrons*.

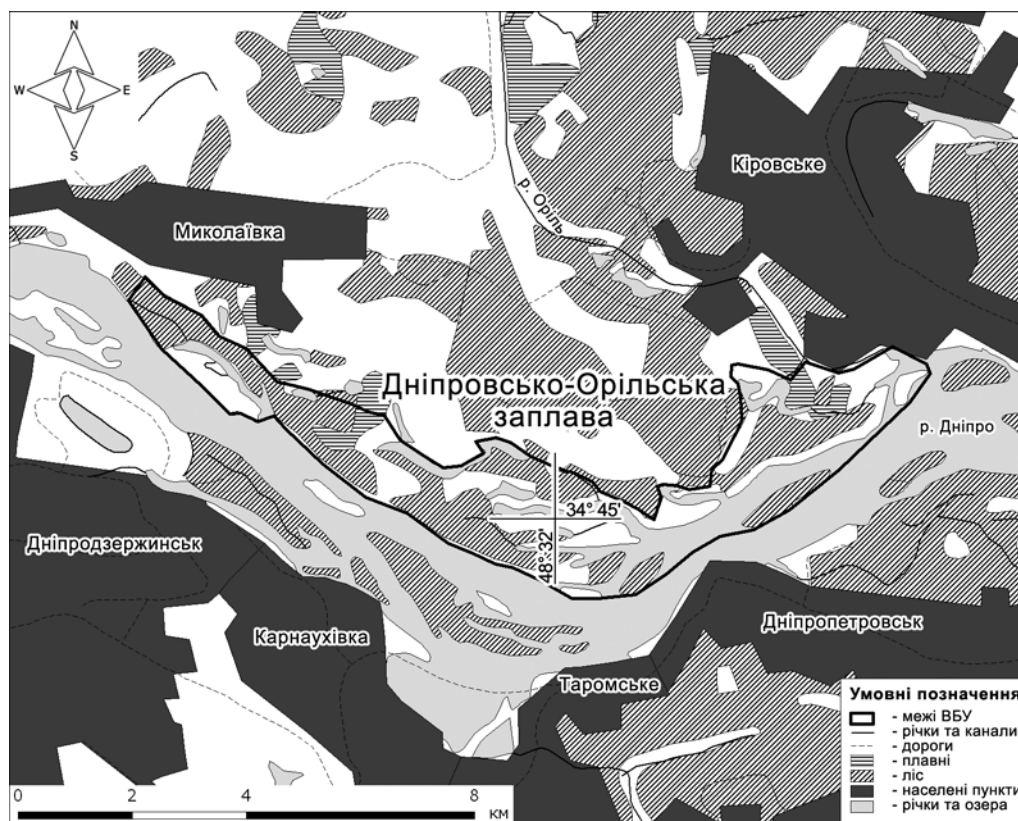
**Плазуни:** черепаха болотяна *Emys orbicularis* і гадюка степова *Vipera renardi* включені до Додатку II Бернської конвенції (види, що потребують охорони).

**Земноводні:** кумка червоночерева *Bombina bombina* також включена до Додатку II Бернської конвенції (вид, що потребує охорони).

**Риби:** Угіддя є місцем нересту та нагулу близько 40 місцевих видів риб, насамперед щуки звичайної *Esox lucius*, в'язя звичайного *Leuciscus idus*, яльця звичайного *L. leuciscus*, лина озерного *Tinca tinca*, пічкара звичайного *Gobio gobio*, ляща звичайного *Abramis brama*. До Червоного списку МСОП (IUCN) занесений вразливий вид – стерлядь *Acipenser ruthenus*.

**Соціальні та культурні цінності:** Природні ресурси не використовуються. Соціально-культурні об'єкти у межах угіддя відсутні. З річкою Оріль пов'язані історичні події часів Київської Русі – баталії з сусідніми племенами та події, пов'язані з подальшим становленням Української держави.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землю, що передана в постійне користування Дніпровсько-Орільському природному заповіднику. Адміністрації заповідника видано Акт на право постійного користування землею (територією). **Прилеглої**



**землі:** Інші землі (переважно ліси та луки) знаходяться у віданні адміністрації Дніпровсько-Орільського природного заповідника. Землі охоронної зони заповідника (загальною площею 3,125 га) — це землі водного фонду у межах акваторії р. Дніпра та лісового фонду, що знаходяться у державній власності; приватні сільськогосподарські землі: рілля, сінокоси, пасовища та сади; державні лісгосподарські землі). Далі землі населених пунктів (приватні та муніципальні), за ними — інші сільськогосподарські та лісгосподарські землі, Дніпродзержинське та Дніпровське водосховища на Дніпрі.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: На більшості території здійснюються лише наукові дослідження, природоохоронні заходи та моніторинг стану довкілля. На 38 га лук дозволяється сінокосіння. **Прилеглі землі:** Лісгосподарська та сільськогосподарська діяльність, рибальство, полювання, гідроенергетика. В охоронній зоні Дніпровсько-Орільського природного заповідника забороняється полювання, рибальство, рубки лісу, будівництво тощо.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У минулому: вилов риби, випасання худоби, сінокосіння, полювання, риболовля. На сучасному етапі у межах Дніпровсько-Орільського заповідника ведуться лише наукові дослідження, моніторинг стану біологічного та ландшафтного різноманіття, еколого-освітня діяльність, здійснюються природоохоронні заходи. Реєструються окремі випадки незаконного відвідування території угіддя місцевими жителями, туристами і рекреантами. Із зовнішніх чинників найбільш суттєвий вплив має зміна рівня води на придніпровських ділянках угіддя — до 0,5–1 м відповідно до роботи Дніпродзержинського водосховища на Дніпрі, гребля якого розташована за 12 км від угіддя. До інших негативних чинників належать: рибальство, судноплавство, ведення сільського господарства (насамперед, розорювання земель та випас худоби) і рекреація.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Територія угіддя увійшла до складу Дніпровсько-Орільського природного заповідника, створеного Постановою Уряду України від 15.09.90 р. № 262. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) та Положення про Дніпровсько-Орільський природний заповідник (1998 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Заплановано розробити Проект організації території та охорони природних комплексів Дніпровсько-Орільського природного заповідника. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно здійснюються наукові дослідження у рамках розробки Літопису природи Дніпровсько-Орільського природного заповідника переважно науковими співробітниками заповідника та інституту-куратора — Дніпропетровського державного університету. У штаті заповідника — 6 наукових співробітників, які працюють у науковому відділі. Серед головних напрямів досліджень — моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед населення, особливо школярів прилеглих сіл Кірова та Миколаївки, відпочиваючих поблизу Дніпровсько-Орільського природного заповідника. Щорічно випускаються інформаційні листівки. В якості візит-центру служить адміністративна будівля заповідника у с. Кіровське Дніпропетровського району Дніпропетровської області.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Не здійснюються. Поряд з угіддям на Дніпрі та його берегах влітку постійно відпочивають тисячі жителів, насамперед великих міст Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ, здійснюється спортивне рибальство тощо.

**Юрисдикція:** Територіальна юрисдикція — Державна адміністрація у Дніпропетровській області. Угіддя підпорядковане адміністрації Дніпровсько-Орільського природного заповідника при Державному комітеті лісового господарства України.

**Орган управління:** Адміністрація Дніпровсько-Орільського природного заповідника. Адреса: с. Кіровське, Дніпропетровський район, Дніпропетровська обл., 52030; тел./факс: (0562) 93 9039, 93 7071, e-mail: dopz@ua.fm.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища шк., 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Дніпровсько-Орільського природного заповідника, 11 томів (1991–2001 рр.).
- 3) Микитюк О. Ю. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.
- 4) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 5) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

### 30. Великий Чапельський під

**Укладачі:**

Гавриленко Віктор Семенович, к.б.н., директор, Біосферний заповідник "Асканія-Нова" ім. Фрідріха Фальц-Фейна, вул. Фрунзе, 13, смт Асканія-Нова, Чаплинський район, Херсонська обл., 75230, тел.: (05538) 611 40, 612 32, 612 86, e-mail: bp\_askania-nova@chap.hs.ukrtel.net;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 46°08' пн. ш., 33°25' сх. д.

**Розташування:** Херсонська область, Чаплинський район, поряд з смт. Асканія-Нова (3,5 тис. жителів); за 50 км на південний схід від м. Нова Каховка (60 тис. жителів) та близько 100 км на схід від обласного центру м. Херсон (майже 400 тис. жителів).

**Висота над рівнем моря:** середня — 24 м.

**Площа:** 2359 га.

**Огляд:** Великий Чапельський під утворився у степовій улоговині. Площа вкритої водою території залежить від сезонної кількості опадів у вигляді снігу та дощу. Вода надходить також з артезіанських свердловин. З періодичністю 12 років вкрита водою площа розширюється від 4 га до 1300 га. Під час осінніх та весняних міграцій на території угіддя реєструються десятки тисяч, в окремі роки — й сотні тисяч птахів, зокрема гуска білолоба *Anser albifrons* (20–100 тис. ос.), журавель сірий *Grus grus* (6–42 тис. ос.), казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis* (150–300 ос.), огар *Tadorna ferruginea* (550–1170 ос.). Вдень птахи годуються на сільськогосподарських угіддях та прилеглих ділянках степу, вночі повертаються до угіддя на відпочинок. На території угіддя розташовані ставки місцевого зоопарку, що живляться підземною артезіанською водою і тому не замерзають узимку. Вони забезпечують зимівлю до 40 тис. особин гуски білолобої,

5–16 тис. особин крижня *Anas platyrhynchos* тощо. Угіддя знаходиться у заповідній зоні біосферного заповідника "Асканія-Нова".

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5, 6.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) У межах угіддя влітку щорічно реєструються рідкісні, вразливі види птахів і ті, що знаходяться під загрозою зникнення.
- (3) Територія угіддя є єдиним в Україні екотопом зіркоплідника частухоподібного *Damasonium alisma* (*Alisma damasonium*). Навесні квітує рідкісний вид — скіфський тюльпан *Tulipa scythica*. У центральних частинах угіддя, де постійно є вода, зростають ендемічні види рослин.
- (4) Десятки тисяч, а в окремі роки і сотні тисяч птахів зупиняються тут під час осінніх та весняних міграцій.
- (5) Угіддя регулярно підтримує перебування журавля сірого *Grus grus* (6–42 тис. ос.) та гуски білолобої *Anser albifrons* (20–100 тис. ос.).
- (6) Угіддя підтримує під час міграцій більш ніж 1% особин популяцій гуски білолобої, журавля сірого, огаря *Tadorna ferruginea* (500–1200 ос.).

**Біогеографічна характеристика:** Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України угіддя відноситься до Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової області.

**Фізичні особливості ВБУ:** Угіддя представляє собою депресію шириною 4 км та довжиною 6 км, що утворилася внаслідок численних трансгресій стародавніх морів і трансформації лесових порід. Ґрунти — характерні південні чорноземи і темно-каштанові, у пониженнях — глейо-солодові лучні. Місцевість відноситься до континентальної області помірного клімату. Характерним є жарке посушливе літо та м'яка нестійка зима. Середньорічна температура повітря становить +9,5°C, середньорічна сума опадів — у середньому 400 мм, з коливанням від 164 мм, зареєстрованим у 1943 р., до 703 мм, зареєстрованим у 1997 році. Угіддя живиться водою за рахунок атмосферних опадів. З кінця ХІХ ст. у центральну частину угіддя штучно подається вода з артезіанських свердловин, за рахунок чого створився ставок, який не пересихає впродовж року. Навесні після танення снігу та під час сильних дощів у вибалках утворюються тимчасові заболочені ділянки. Рівень води на постійно вкритих водою ділянках коливається від 0,7 до 1,2 м.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Територією водозбору є безпосередньо територія угіддя та схили навколо нього, вода з яких стікає балками до центральної частини. Загальна площа водозбору не перевищує 70 км<sup>2</sup>. Додатковим джерелом живлення угіддя є вода з артезіанських свердловин.

**Гідрологічна цінність:** Виходи підземних джерел на поверхні угіддя відсутні. Повені контролювати не треба, бо затоплення, як правило, не виходить за межі угіддя. Є характерним глибоке залягання підземних вод: перший водоносний горизонт знаходиться на глибині 18–30 м, наступний (артезіанський) — у понтичних пористих вапняках глибше 45 м.

**Тип ВБУ:** Р, 2, N, Тр.

**Екологічні особливості:** Для угіддя характерна водно-болотяна рослинність з домінуванням ряски малої *Lemna minor*. На пересихаючих ділянках формуються тимчасові ценози з лучно-болотяних травостоїв, в яких переважають костриця *Festuca* і лісонасінник омановидний *Phalacrachena inuloides*, а також ценози із домінуванням типчаккової рослинності.

**Цінна флора:** У центральних частинах угіддя, де постійно є вода, зростають ендемічні види рослин: деревії чорноморський *Achillea euxina*, заплавний *A. inundata* та подовий *A. micran-*

*thoides*, солонечник Новопокровського *Galatella novopokrovskii*, лисонасінник омановидний *Phalacrachena inuloides*, гірчак скіфський *Polygonum scythicum*, псамофіліела степова *Psamtophiliella stepposa*, червець сиваський *Scleranthus syvaschycus*, пирій подовий *Elytrigia pseudo-caesia*, залізняка скіфський *Phlomis scythica*, тюльпан скіфський *Tulipa scythica*. На степових підвищеннях домінують вологолюбні кореневищні злаки: пирій повзучий *Elytrigia repens*, стоколос безостий *Bromopsis inermis*, тонконіг вузьколистий *Poa angustifolia* і бекманія звичайна *Beckmannia eruciformis*, а також осокові.

#### **Цінна фауна:**

**Птахи:** В межах угіддя влаштовують гнізда кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* (до 20 пар), галагаз *Tadorna tadorna* та огар *T. ferruginea*. Десятки тисяч, а в окремі роки і сотні тисяч птахів зупиняються тут під час осінніх та весняних міграцій, зокрема гуска білолоба *Anser albifrons* (20–100 тис. ос.), журавель сірий *Grus grus* (6–42 тис. ос.), казарка червоноголова *Rufibrenta ruficollis* (150–300 ос.), огар (550–1170 ос.). Птахи живляться на сільськогосподарських угіддях та степових ділянках вдень, а вночі повертаються відпочивати до Великого Чапельського поду. У східній частині угіддя знаходяться штучні незамерзаючі ставки зоопарку "Асканія-Нова" площею 13 га, які забезпечують зимівлю до 40 тис. особин гуски білолобої, 5–16 тис. особин крижня *Anas platyrhynchos* тощо.

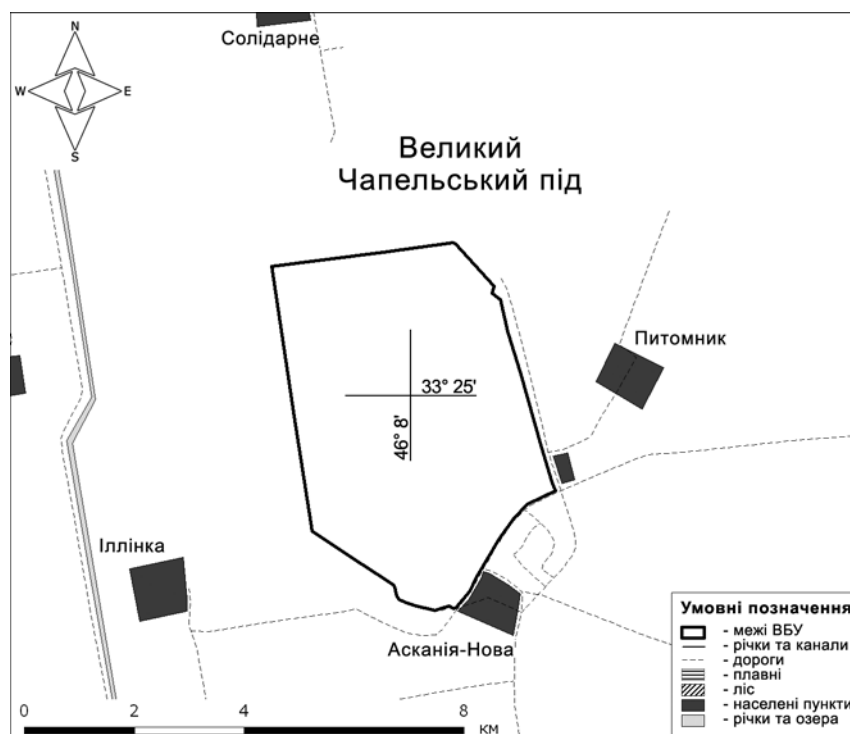
**Соціальні та культурні цінності:** Поряд з угіддям є зоопарк "Асканія-Нова" та дендропарк. Зоопарк був заснований у 1874 р. і спеціалізується на розведенні видів копитних тварин степів, саван, пустель і гірських районів (близько 900 голів), коловодних птахів та рідкісних пернатих (17 видів з Червоної книги України) зони Степу (всього у зоопарку утримуються 78 видів птахів і 34 види ссавців). На території дендропарку знаходиться більше 1000 видів і різновидів дерев. У межах степових ділянок заповідника зберігаються історичні пам'ятки культури — 17 скульптур кам'яних баб (жінок-воїнів), що належать до X століття н. е. — часів проживання половецьких племен.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна форма власності. Землі передано у постійне користування адміністрації Біосферного заповідника "Асканія-Нова" ім. Фрідріха Фальц-Фейна, яка має Акт на право постійного користування. **Прилеглі землі:** Державна форма власності. Землі передано у постійне користування Біосферного заповідника "Асканія-Нова" (у межах заповідної зони), Інституту тваринництва степових районів "Асканія-Нова", Інституту олійних культур Української академії аграрних наук. Приватна форма власності (сільськогосподарські угіддя) у межах буферної зони та зони антропогенних ландшафтів.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Територія угіддя відноситься до заповідної зони біосферного заповідника. Відповідно до чинного національного законодавства здійснюються наукові дослідження, моніторинг птахів, природоохоронні заходи. Відвідування угіддя є можливим тільки за спеціальними дозволами і згідно з лімітами, затвердженими Мінприроди України. **Прилеглі землі:** Мають різний природоохоронний статус. Тут здійснюються наукові дослідження, природоохоронні заходи, відвідування зоопарку "Асканія-Нова", дендропарку і степових ділянок екологічними стежками біосферного заповідника, сільськогосподарська діяльність на приватних землях, землях Інституту тваринництва степових районів "Асканія-Нова" та Інституту олійних культур.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Для угіддя характерне циклічне з періодом 12 років зменшення водності, що впливає на поширення водно-болотяної рослинності. Існує фактор турбування птахів через наукові дослідження, екскурсії тощо. Негативний





вплив мають реакліматизовані види копитних ссавців, що тримаються на суміжних ділянках. Навколо угіддя — полювання та розорювання балок, якими вода стікає до угіддя.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Відповідно до Указу Президента України від 26.11.1993 р. № 563/93 на базі природного заповідника, створеного у 1898 р., засновано Біосферний заповідник "Асканія-Нова" загальною площею 33397,6 га. Територія угіддя знаходиться у межах заповідної зони біосферного заповідника. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття здійснюється відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (1992) та Положення про Біосферний заповідник "Асканія-Нова" (1994).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Біосферного заповідника "Асканія-Нова" заплановано розробити у 2003–2004 рр. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення. Окрім цього, планується розробити та впровадити заходи щодо зменшення впливу мисливської діяльності, яка здійснюється поза межами біосферного заповідника, а також механізми компенсації шкоди, заподіяної землевласникам мігруючими зграями птахів (через живлення на посівах), у тому числі рідкісними — сірим журавлем та огарем.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Біосферний заповідник "Асканія-Нова", на території якого знаходиться угіддя, є науково-дослідною установою Української аграрної академії наук. Науковим куратором заповідника є Інститут агроєкології та біотехнології Української академії аграрних наук. У штаті біосферного заповідника — 20 наукових співробітників, які працюють у лабораторіях біомоніторингу і заповідного степу; збереження різноманіття диких тварин; дендрологічного парку. Серед головних напрямів досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи; дослідження екології рідкісних та зникаючих видів

тварин, їх розведення у вільних та напіввільних умовах, ренатуралізація видів у природні умови, інтродукція деревної рослинності в посушливих регіонах.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** У штаті Біосферного заповідника "Асканія-Нова" є сектор екологічної пропаганди, який здійснює функції регіонального еколого-освітнього центру. Серед запропонованих заходів: екскурсійна діяльність в зоопарку "Асканія-Нова" та дендропарку, екскурсії екологічними стежками. Біля території угіддя організуються оглядові екскурсії у кінному екіпажі. Співробітники сектору залучають до співпраці близько 300 школярів смт Асканія-Нова. Періодично випускаються інформаційні листки та буклети.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Зоопарк "Асканія-Нова", дендропарк загальнодержавного значення і степові ділянки біосферного заповідника "Асканія-Нова" загалом відвідують близько 60 тис. відвідувачів на рік. Територію угіддя впродовж року можуть відвідувати не більше 500 осіб.

**Юрисдикція:** Територіальна юрисдикція — Державна адміністрація у Херсонській області. Угіддя функціонально підпорядковане адміністрації Біосферного заповідника "Асканія-Нова".

**Орган управління:** Адміністрація Біосферного заповідника "Асканія-Нова". Адреса: вул. Фрунзе, 13, смт. Асканія-Нова, Чаплинський район, Херсонська обл., 75230, тел./факс: (05538) 611 40, 612 32, 612 86, e-mail: bp\_askania-nova@chap.hs.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Національного природного парку "Асканія-Нова". — 19 томів (1983 — 2001 рр.).
- 3) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464с.
- 4) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

### 31. Аквально-скельний комплекс Карадагу

**Укладачі:**

Костенко Наталія Спиридонівна, к.б.н., учений секретар, Карадазький природний заповідник, с. Курортне, м. Феодосія, АР Крим, 98188, тел.: (065) 623 8331, e-mail: karadag@crimea.com;

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 44°55' пн. ш., 35°14' сх. д.

**Розташування:** Південно-східна частина Кримського півострова між Отузською та Коктебельською долинами. Угіддя розташоване за 10 км на захід від м. Феодосія (150 тис. жителів) Автономної Республіки Крим, між селищами Коктебель та Курортне.

**Висота над рівнем моря:** максимальна — 120 м.

**Площа:** 224 га.

**Огляд:** Це комплекс морських субліторальних акваторій Чорного моря, бухточок, вузької смуги гальково-валунного узбережжя і прибережних скель (висотою до 120 м). Є середовищем існування рідкісних видів рослин і тварин. Найціннішою є колонія рибоїдного виду птахів баклана чубатого *Phalacrocorax aristotelis* (близько 80 пар). Селяться хижі птахи: сапсан *Falco peregrinus* та балабан *F. cherrug*. Незамерзаючі мілководдя, захищені Кримськими горами від північних вітрів, є середовищем перебування рідкісних видів птахів таких, як чапля жовта

*Ardeola ralloides*, коровайка *Plegadis falcinellus*, чернь білоока *Aythya nyroca*, лежень *Burhinus oedicnemus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*. Численні скелі та кам'янисте дно угіддя вкриті бурими водоростями *Cystoseira crinita* і *C. barbata*, судинними рослинами — камками морською *Zostera marina* і малою *Z. noltii*, друзами мідій, які забезпечують необхідні умови для відтворення риби. Угіддя входить до складу Карадазького природного заповідника.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 4, 7, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Угіддя є типовим для південного узбережжя Гірського Криму поєднанням морських субліторальних акваторій Чорного моря, бухточок, вузької смуги гальково-валунного узбережжя і прибережних скель (висотою до 120 м) з кліфами. Типовість комплексу тварин і рослин полягає у присутності рибоїдних птахів (бакланів та мартинів), які гніздяться на скелях, заростей бурих водоростей *Cystoseira crinita* і *C. barbata*, судинних рослин — камок морської *Zostera marina* і малої *Z. noltii* — та друз мідій на твердих покриттях з іншими супутніми видами рослин і тварин.
- (2) На території угіддя охороняються види флори і фауни, занесені до Червоної книги України.
- (4) Місцеперебування багатьох видів птахів водно-болотного комплексу під час весняних і осінніх міграцій та взимку. В межах угіддя знаходиться один із рідкісних типів природних середовищ (відповідно до Резолюції 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції) — зарості рослин у морях (№ 11.3).
- (7) У межах акваторії угіддя постійно трапляються види риби, занесені до Червоної книги України.
- (8) Узбережжя, мілководдя та район водяних макрофітів в угідді є важливими біотопами для нересту найпоширеніших тут видів риби.

**Біогеографічна характеристика:** Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Гірськокримської провінції Середземноморської лісової області. Басейнова приналежність — Північно-східне Причорномор'я в районі Кримського півострова.

**Фізичні особливості ВБУ:** У геологічному відношенні угіддя розташоване у найсхіднішій частині мегаантиклінорія Альпійської синклінальної області, південна частина якої занурена в Чорне море. Із заходу на схід берегова лінія вздовж узбережжя відзначається складною конфігурацією, наявні численні невеликі бухти, розділені мисами. Карадазька гірська гряда утворилася внаслідок виверження вулкану в юрський період. Найтиповішими для суходолу ґрунтами є коричневі гірські щербеністі: карбонатні, безкарбонатні і солонцюваті. Клімат субтропічний, середземноморського типу. Річна сума сонячного світла становить 2200–2300 годин. Сонячна радіація перевищує 120 ккал/см<sup>2</sup>/рік. Визначальну роль у формуванні клімату відіграють тропічні континентальні і морські повітряні маси. Середньорічні температури повітря становлять +11–14°C. Середня температура повітря найхолоднішого місяця — +2°C, найтеплішого — +23°C. Припливи та відпливи лише зрідка перевищують кілька сантиметрів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя є прибережно-аквальною ділянкою Чорного моря. Водозбір Чорного моря формується стоками багатьох річок, найбільшими серед яких є Дунай та Дніпро. Солоність Чорного моря постійна і дорівнює 18‰. Температура морської води влітку досягає +25°C, а взимку знижується до +6–8°C.

**Гідрологічна цінність:** Влітку опади мають переважно вигляд злив. Випаровуваність значно перевищує річну суму опадів, яка складає 300 мм з переважанням (до 60% від річної кількості) в осінньо-зимовий період. Берегова лінія стабільна.

**Тип ВБУ:** А, D, Е, В.

**Екологічні особливості:** Основними типами природних середовищ є: субліторальні акваторії глибиною до 6 м, вузька смуга гальково-валунного побережжя, стрімкі (висотою до 120 м) прибережні скелі з кліфами. На глибинах до 4–5 м переважно поширені угруповання водоростей-макрофітів *Cystoseira crinita* і *C. barbata*, а на глибинах 5–4 м — судинних рослин (камки морська *Zostera marina* і мала *Z. noltii*). Для гірсько-скельного суходолу характерні степова, га-лофільна, чагарникова та інші типи рослинності.

**Цінна флора:** У межах берегової лінії трапляються п'ять видів водоростей, занесених до Червоної книги України: диктіота дихотомічна *Dictyota dichotoma*, кладостефус губчастий *Cladostephus spongiosus*, немаліон глистовидний *Nemalion helminthoides*, лауренція гібридна *Laurencia hybrida*, сифонокладус маленький *Siphonocladus pusillus*. У морській акваторії зареєстровані зарості бурих водоростей *Cystoseira crinita* і *C. barbata*, судинних рослин (камки морська *Zostera marina* і мала *Z. noltii*) та ін.

**Цінна фауна:**

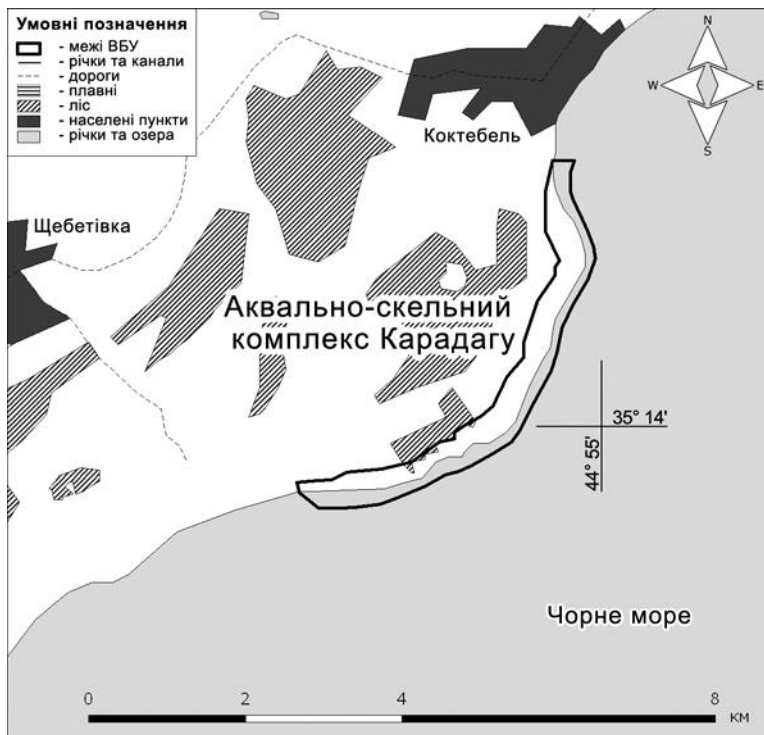
**Ссавці:** До берега періодично підпливають занесені до Червоної книги України і міжнародних червоних переліків види дельфінів: афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*, азовка *Phocoena phocoena relicta* та білобочка чорноморська *Delphinus delphis ponticus*. У гротах знайдені колонії підковоносів малого *Rhinolophus hipposideros* та великого *R. ferrumequinum*, триколірної нічниці *Myotis emarginatus* (два останні види занесені в Червоний список МСОП).

**Птахи:** Цінність угіддя визначається наявністю місцевої колонії баклана чубатого *Phalacrocorax aristotelis* (близько 80 пар). Під час міграцій постійно трапляються чапля жовта *Ardeola ralloides*, коровайка *Plegadis falcinellus*, чернь білоока *Aythya nyroca*, лежень *Burhinus oedicnemus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*. Взимку зустрічаються огар *Tadorna ferruginea* і гоголь *Vucephala clangula*. На берегових обривах гніздяться сапсан *Falco peregrinus* (1 пара) та балабан *F. cherrug* (2 пари).

**Риби:** Тут трапляються види, занесені до Червоної книги України: білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, зубарик звичайний *Puntazzo puntazzo*, піскарки бура *Callionymus festivus* і сіра *C. belenus*, бичок-рижик звичайний *Neogobius platyrostris*, морський півень *Trigla lucerna*, арноглот *Arnoglossus kessleri*, а також лосось чорноморський *Salmo trutta labrax*, який, крім того, є об'єктом Європейського червоного списку глобально вразливих тварин і рослин. Наступні види риб нерестяться на мілководдях та в прибережжі: губань зелений *Labrus viridis* (*L. turdus*), морська миша *Callionymus festivus*, арноглот, морський язик *Solea nasuta*, морський йорж *Scorpaena porcus*, горбань темний *Sciaena umbra*, дракончик морський *Trachinus draco*. У районі водяних макрофітів нереститься ряд видів риб, зокрема барабуля чорноморська *Mullus barbatus ponticus* і морський карась *Diplodus annularis*.

**Молюски:** Тут трапляється устриця їстівна *Ostrea edulis*, занесена до Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** При адміністрації Карадазького природного заповідника (с. Куротне) функціонують два дельфінарії, бібліотека та еколого-освітній центр, який включає живі куточки та музейні експозиції риб, плазунів і птахів.



**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Державна власність на землю, що передана у постійне користування Карадазькому природному заповіднику. Адміністрації Карадазького природного заповідника видано Акт на право постійного користування земельними ділянками. **Прилеглі землі:** Із землями угіддя межують з боку моря — охоронна зона (шириною до 1 км від берега) Карадазького природного заповідника; на суходолі — землі заповідника, а за ними — невеликі населені пункти з рекреаційними закладами (Курортне, Коктебель, Щебетівка), приватні сільськогосподарські землі.

#### **Поточне землекористування**

**(включаючи водокористування):** ВБУ: угіддя знаходиться у межах природоохоронної території і тому використовується лише в наукових цілях. **Прилеглі землі:** поряд з угіддям у межах Карадазького природного заповідника у протипожежних та господарських цілях щорічно викошується 12 га сінокосу. За заповідником, біля населених пунктів, переважно ведеться виноградарство, на березі моря — рекреаційна діяльність, у морі — рибальство та судноплавство.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: в минулому — вилов риби, пошук цінних мінералів. На сучасному етапі проводяться наукові дослідження, природоохоронні заходи та моніторинг стану біологічного та ландшафтного різноманіття, еколого-освітня діяльність; реєструються окремі випадки незаконного відвідування території угіддя. **Прилеглі землі:** рибальство, судноплавство, розорювання земель (виноградарство), найінтенсивніше — рекреація. Контрольоване відвідування території місцевими жителями, рекреантами і туристами.

**Вжиті природоохоронні заходи:** У 1979 р. створено Карадазький природний заповідник, який входить до мережі найцінніших територій України, визначених за Програмою важливих територій щодо птахів. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992) та Положення про Карадазький природний заповідник (1998). У 2002 р. територія заповідника запропонована для включення до Смарагдової мережі Європи (Бернська конвенція).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Заплановано розробити Проект організації території та охорони природних комплексів Карадазького природного заповідника. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Карадазький природний заповідник є науково-дослідною установою Національної академії наук України. У штаті заповідника — 15 наукових співробітників, які працюють у відділах екологічного моніторингу та експериментальної гідробіології. Куратором заповідника є Інститут біології південних морів НАН України (м. Севастополь). Головні напрями досліджень: моніторинг стану збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в рамках виконання щорічної програми Літопису природи, фізіолого-біохімічні дослідження морських гідробіонтів, вивчення розмноження діатомових водоростей і особливостей поведінки морських ссавців.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Поряд з угіддям у гірській частині Карадазького природного заповідника прокладено екологічну стежку. В с. Курортне — адміністративному центрі заповідника — знаходяться два дельфінарії й еколого-освітній центр з куточками живої природи та музейними експозиціями риб, плазунів і птахів. Регулярно випускаються буклети та інформаційні листівки. Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед місцевого населення, передусім дітей, та відпочиваючих. Щорічно до Карадазького природного заповідника приїжджають групи школярів, які допомагають працівникам заповідника підтримувати природоохоронний режим.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Поряд з ВБУ у горах прокладено екологічну стежку для огляду краєвидів угіддя. Щорічно, переважно влітку, цією стежкою проходить до 15 тис. відвідувачів.

**Юрисдикція:** Територіальна — Рада Міністрів Автономної Республіки Крим. Функціональна — Державна екологічна інспекція Чорного моря та адміністрація Карадазького природного заповідника при НАН України.

**Орган управління:** Адміністрація Карадазького природного заповідника. Адреса: с. Курортне, м. Феодосія, АР Крим, 98188, тел./факс: (065) 623 8331, e-mail: karadag@crimea.com.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Дидух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Карадагский государственный заповедник. Растительный мир. — Киев: Наукова думка, 1982. — 152 с.
- 2) Літопис природи Карадазького природного заповідника. 18 томів (1978–2001 рр.).
- 3) Микитюк О. Ю. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.
- 4) Червона книга України: Тваринний світ — К.: УЕ, 1994. — 464с.
- 5) Червона книга України: Рослинний світ — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 6) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 7) Природа Карадага / Под ред. А. Л. Морозовой и А. А. Вронского. — Киев: Наукова думка. — 1989. — 289 с.

## 32. Аквально-скельний комплекс мису Казантип

### Укладачі:

Максименко Валерій Олександрович, директор, Казантипський природний заповідник, буд. 33, кв. 12, м. Щолкіне, Ленінський район, АР Крим, 98213, тел.: (065) 576 8598;

Степенко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 грудня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°28' пн. ш., 35°51' сх. д.

**Розташування:** Південне Приазов'я, на півночі Керченського півострова. Автономна Республіка Крим, Ленінський район, за 45 км на захід від м. Керч (210 тис. жителів) та на північ від м. Феодосія (150 тис. жителів), 3 км північніше від м. Щолкіне (9 тис. жителів); поряд з с. Мисове.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 0 м, максимальна — 100 м.

**Площа:** 251 га.

**Огляд:** Угіддя репрезентує прибережну ділянку Азовського моря біля скелястого і сильно розчленованого мису мшанково-вапнякового походження з урвистими, валунно-гальковими і детритусо-черепашковими берегами. Морська сублітораль на мілководдях (до 3 м глибини) з кам'янистим дном щільно заселена водоростями-макрофітами (їх загальна біомаса досягає 3 кг/м<sup>2</sup>), насамперед, бурою водоростю *Cystoseira barbata* та судинними рослинами — цанікелією великою *Zannichellia major* і камкою малою *Zostera noltii*. Серед цієї рослинності відтворюються рідкісні види риб: білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, горбиль світлий *Umbrina cirrosa*, морський півень *Trigla lucerna*, а також десятиногі раки *Decapoda* (трав'яний краб *Carcinus aestuarii* і морський кріт *Upogebia pusilla*) та мізиди *Misidacea* (мізиди зубчата *Hemimysis serrata* й аномальна *H. anomala*). У межах угіддя гніздиться рідкісний вид птахів огар *Tadorna ferruginea* та спостерігаються великі скупчення (до 10 тис. ос.) птахів водно-болотного комплексу, у тому числі рідкісних в Україні і Європі в цілому. Угіддя є найціннішим природним комплексом Казантипського природного заповідника.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 4, 6, 7, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Угіддя є унікальною прибережною ділянкою моря з глибинами до 6 м (ізобата проходить на відстані 60–300 м від берега) із заростями здебільшого водоростей-макрофітів на твердих (кам'янистих) ґрунтах в Азовському морі навколо зовнішньої кільцевої гряди мису мшанково-вапнякового походження. Мис складається з цілої низки невеличких кам'янистих виступів і бухточок з вузькими (завширшки до 10 м) валунно-гальковими береговими смугами та детритусо-черепашковими ділянками (шириною до 30 м). Від мису в море тягнуться зсуви переважно нижньомеотичних вапняків, рідше — нижньо-сарматських глин та четвертинних суглинків і піщано-черепашкових відкладів.

(2) Місце перебування низки видів з Червоної книги України та Європейського червоного списку. Зарості морських судинних рослин та водоростей-макрофітів формують один із рідкісних типів природних середовищ, визначених Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції.

- (4) Угіддя разом з озером Акташ, Астанінськими плавнями, що знаходяться поряд, входить до складу мережі найцінніших територій України, визначених за Important Bird Area Programme.
- (6) В межах угіддя регулярно реєструється значна чисельність наступних видів: 2–5 тис. особин баклана великого *Phalacrocorax carbo* (1% = 1200 особин), 360 пар крячка чорнодзьобого *Gelochelidon nilotica* (1% = 270 особин), 3200 пар мартина тонкодзьобого *Larus genei* (1% = 1800 особин).
- (7) Угіддя підтримує існування значної частини популяцій видів місцевої іхтіофауни, що сприяє збереженню глобального біорізноманіття.
- (8) Морська мілководна (глибиною до 3 м) сублітораль з кам'янистим дном густо заростає макрофітами (їх загальна біомаса — близько 3 кг/м<sup>3</sup>), серед яких найбільш поширеною є бура водорість *Cystoseira barbata* та судинні рослини — цанікелія велика *Zannichellia major* і камка мала *Zostera noltii*. Серед заростей цих рослин тримаються такі рідкісні види риб, як білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, горбиль світлий *Umbrina cirrosa*, морський півень *Trigla lucerna*, що тут і нерестяться, а також десятиногі раки — трав'яний краб *Carcinus aestuarii* і морський кріт *Upogebia pusilla*, мізиди зубчаста *Hemimysis serrata* і аномальна *H. anomala*.

**Біогеографічна характеристика:** Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової області. Басейнова приналежність — Південно-східне Приазов'я в районі Кримського півострова.

**Фізичні особливості ВБУ:** Геологічною основою угіддя є потужна товща осадових відкладів (кримського та кавказького напрямів), які накопичилися на дні Азовського та Чорного морів і вкривають так званий Азово-Кубанський крайовий прогин. За геоморфологічним районуванням України територія угіддя належить до північно-східного підрайону Керченського геоморфологічного району. На мисі Казантип поширені солонці та чорноземи на глинах і вапняках. Якість води визначається як "задовільна", але під час жаркого літа через різке зменшення концентрації кисню можуть спостерігатися замори риб (насамперед, родини *Callionymidae*). За кліматичним районуванням угіддя відноситься до Керченського приморського району. Клімат дуже посушливий і спекотний з м'якою зимою. Середня кількість опадів з максимумом у червні-серпні — близько 300 мм на рік. Випаровуваність удвічі перевищує кількість опадів. Рівень Азовського моря підвищується із швидкістю близько 1–2 мм на рік. Середньорічна температура повітря становить близько +11°C, середня температура січня — -1,1°C, липня — +23,9°C. Безморозний період триває в середньому 222 доби. Переважаючими є північно-східні вітри, що мають характер суховіїв влітку.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя є прибережно-аквальною ділянкою Азовського моря, яке Керченською протокою з'єднане з Чорним морем. Водозбір Азовського моря формується стоками низки річок, найбільшими серед яких є Дон та Кубань. За останні 100 років солоність води у морі внаслідок зменшення річкового стоку підвищилась з 5–8% до 12–13‰.

**Гідрологічна цінність:** Для угіддя є характерною відсутність постійної гідрографічної мережі. Тимчасові весняні водотоки по тальвегах балок та ярів влітку пересихають. Кількість прісних підземних вод обмежена, у живленні підземних вод сильно тріщинуватих вапняків важливу роль відіграє конденсація. Для угіддя характерним є процес морської абразії, внаслідок якої хвилі та прибії розмивають, руйнують позитивні форми рельєфу. Берегова лінія має дрібно





порізаний зубчастий контур.

**Тип ВБУ:** А, В, D, Е.

**Екологічні особливості:** Головними типами природних середовищ угіддя є морська сублітораль, сильно розчленовані скельні валунно-галькові та детритусо-черепашкові смуги, черепашково-піщані вздовж берегів. Угіддя є прибережною ділянкою з глибинами до 6 м в Азовському морі навколо зовнішньої кільцевої гряди мису мшанково-вапнякового (із залишків *Membranipora lapidosa*) походження,

що складається з цілої низки невеличких кам'янистих виступів і бухточок з вузькими (шириною до 10 м) проходами. Найпродуктивнішою щодо фітобентосу є ділянка субліторалі (переважно з камінням та валунами на дні і до 1 м глибиною) — до 3 кг/м<sup>2</sup>, де трапляються три окремі ценози з домінуванням відповідно бурої водорості *Cystoseira barbata*, цанікелії великої *Zannichellia major* та камки малої *Zostera noltii*. На глибинах 2–3 м максимальна біомаса макрофітобентосу є меншою у 10–20 разів. У псевдоліторалі ценози є полідомінантними з домінуванням видів зелених водоростей *Enteromorpha intestinalis*, *E. linza*, *Ectocarpus confervoides* та *Ulotrix flacca*, а також червоних водоростей *Ceramium tenuissimum*, *Polysiphonia opaca* із загальною біомасою угруповань макрофітобентосу до 1 кг/м<sup>2</sup> і більше.

**Цінна флора:** У складі морської флори знайдено 2 види судинних рослин з *Angiospermae* (цанікелія велика *Zannichellia major* та камка мала *Zostera noltii*), 15 видів зелених водоростей *Chlorophyta* (*Enteromorpha linza*, *E. intestinalis*, *E. ahineriana*, *E. maeotica*, *Chaetomorpha aerea*, *C. capillaris*, *C. chlorotica*, *Cladophora albida*, *C. sericea*, *C. siwaschensis*, *C. vadorum*, *Ulva virida*, *Ulotrix flacca*, *Bryopsis hypnoides*, *B. adriatica*), 3 види бурих водоростей *Phaeophyta* (*Scytosiphon lomentaria*, *Cystoseira barbata*, *Ectocarpus confervoides*), 11 видів червоних водоростей *Rhodophyta* (*Melobesia lejolisii*, *Chylocladia squarrosa*, *Ceramium diaphanum*, *C. arborescens*, *C. tenuissimum*, *C. pedicellatum*, *C. rubrum*, *Polysiphonia denudata*, *P. subulifera*, *P. opaca*, *Porphyra leucosticta*), тобто практично всі види небагатого за видовим складом макрофітобентосу Азовського моря. На піщано-черепашкових косах трапляються види, занесені до Червоної книги України, — холодок прибережний *Asparagus littoralis* і чебрець прибережний *Thymus littoralis*.

**Цінна фауна:**

**Савці:** підковоніс великий *Rhinolophus ferrumequinum*, азовка *Phocoena phocoena relicta*, афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*.

**Птахи.** Цінність угіддя визначається присутністю в його межах баклана великого *Phalacrocorax carbo* (2–5 тис. ос.), чоботаря *Recurvirostra avosetta* (130–285 пар), дерихвоста лучного *Glareola pratincola* (40–72 пари), мартинів середземноморського *Larus melanocephalus* (2,7 тис. пар), тонкодзьобого *L. genei* (3,2 тис. пар) і жовтононого *L. cachinnans* (2,2 тис. пар), крячка тонкодзьобого *Gelochelidon nilotica* (360 пар). Ці види тут гніздяться та живляться доки не замерзає вода взимку. Постійно гніздяться 6–8 пар огаря *Tadorna ferruginea* (вид занесено до Червоної книги України та Додатку II Бернської конвенції). До 160 особин цього виду водночас можуть зустрічатися наприкінці літа та восени. З кінця літа до початку весни чисельними є птахи водно-болотного комплексу: крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *A. querquedula*, лиска *Fulica atra*, гуска білолоба *Anser albifrons* та інші (до 50 видів птахів). Періодично трапляються рідкісні в Україні і Європі в цілому види: балабан *Falco cherrug*, пісочник морський *Charadrius alexandrinus*, лежень *Burhinus oedienemus*, баклан малий *Phalacrocorax pygmaeus*, галагаз *Tadorna tadorna*, чоботар. У скупченнях в кінці літа, восени та взимку (коли море не замерзає) може триматися до 10 тис. особин птахів водно-болотного комплексу.

**Риби.** Представники місцевої іхтіофауни: сарган європейський *Belone belone euxini*, багато-голова колючка мала *Pungitius platygaster platygaster*, ставрида середземноморська *Trachurus mediterraneus ponticus*, атерина *Atherina mochon pontica*, барабуля чорноморська *Mullus barbatus ponticus*. Сприятливими є умови для відтворення промислових видів риб: глоси *Platichthys flesus luscus* та сингіля *Liza aurata*. В угідді поширені близько 20 видів бичків, включаючи бичка-губаня *Neogobius platyrostris platirostris*, бичка морського *Gobius cobitis*, бичка чорного *G. niger*, бичка-трав'яника *Zosterisessor ophiocephalus*, бичка-цуцика *Proterorhinus marmoratus*. За-реєстровано 4 види риб з Червоної книги України: білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, горбиль світлий *Umbrina cirrosa*, морський півень *Trigla lucerna*.

**Ракоподібні:** представники десятиногих раків (*Decapoda*) — трав'яний краб *Carcinus aestuarii*, морський кріт *Upogebia pusilla*; мізиди (*Misidacea*) зубчаста *Hemimysis serrata* та аномальна *H. anomala*.

**Соціальні та культурні цінності:** Соціально-культурні об'єкти у межах угіддя відсутні, поряд знаходяться залишки поселень VI ст. до н. е. — IV ст. н. е. та поселень VIII-X ст. Рибогосподарське об'єднання ім. Адмірала Нахімова, яке знаходиться в улоговині мису Казантип, постійно веде промисел в Азовському морі, але поза межами угіддя.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність на землю, що передана в постійне користування Казантипському природному заповіднику. **Прилеглі землі:** на суходолі у центрі мису Казантип — землі рибогосподарського об'єднання ім. Адмірала Нахімова.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: наукові дослідження, природоохоронні заходи та моніторинг стану довкілля. **Прилеглі землі:** на суходолі — видобуток нафти в улоговині мису Казантип, сінокосіння, випасання худоби, виноградарство; у морі — рибальство і судноплавство; у приморській частині — стихійний відпочинок населення.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: У минулому — вилов риби, полювання. На сучасному етапі — рекреація, рибальство, браконьєрство, замори риби в спекотну погоду. **Прилеглі землі:** рибальство, судноплавство, сільське господарство (насамперед, розорювання земель та випасання худоби) і рекреація.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Угіддя входить до складу Казантипського природного заповідника, створеного згідно з Указом Президента України від 12 травня 1998 р. Менеджмент

біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.), Тимчасового положення про Казантипський природний заповідник (1998 р.) і Проекту організації території та охорони природних комплексів Казантипського природного заповідника (затверджено наказом Мінекоресурсів № 520 від 25.12.2002 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Крім уже розробленого загального для заповідника менеджмент-плану (Проекту організації території), у процесі підготовки знаходяться менеджмент-плани збереження окремих видів. Планується розробка спеціального менеджмент-плану водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно в рамках розробки програми Літопису природи Природного заповідника "Казантипський" наукові дослідження проводять переважно наукові співробітники заповідника та інституту-куратора — Державного Нікітського ботанічного саду Української аграрної академії наук (м. Ялта).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед місцевих жителів с. Мисове та м. Щолкіне, а також відпочиваючих поблизу Казантипського природного заповідника. Щорічно випускаються інформаційні листівки. Візит-центр розташований в адміністративній будівлі заповідника в м. Щолкіне.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Не здійснюються.

**Юрисдикція:** Територіальна — Рада Міністрів Автономної Республіки Крим. Функціональна — Державна екологічна інспекція Чорного моря та адміністрація Казантипського природного заповідника при Мінприроди України.

**Орган управління:** Адміністрація Казантипського природного заповідника. Адреса: буд. 33, кв. 12, м. Щолкіне, Ленінський район, АР Крим, 98213, тел./факс: (065) 576 8598, e-mail: opuk@kerch.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. — 230 с.
- 2) Літопис природи Казантипського природного заповідника, 2 томи (2000, 2001 рр.).
- 3) Микитюк О. Ю. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — 324 с.
- 4) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464с.
- 5) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 6) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. — Kyiv: Wetlands International, 2003. — 235 p., 81 maps.

### 33. Аквально-прибережний комплекс мису Опук

**Укладачі:**

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, e-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Сьомик Олександр Михайлович, ст.н.с., Опукський природний заповідник, вул. Кірова, 31а, м. Керч, АР Крим, 98320, тел.: (065) 611 0501, e-mail: opuk@kerch.com.ua.

**Дата підготовки опису:** 7 квітня 2003 р.

**Географічні координати:** 45°01' пн. ш., 36°12' сх. д.

**Розташування:** Автономна Республіка Крим, Ленінський район. Узбережжя Чорного моря, за 30 км на південний захід від м. Керч (210 тис. жителів), за 1 км на захід від с. Яковенкове і за 3 км на південь від с. Мар'ївка.

**Висота над рівнем моря:** аквальна ділянка — 0 м, наземна ділянка — до 65 м.

**Площа:** 775 га.

**Огляд:** Угіддя є поєднанням ділянок морської субліторалі, солоного озера, лабіринтів вапнякового мису та піщано-черепашкових кіс. На території угіддя постійно гніздяться рідкісні в Україні та Європі в цілому галагаз *Tadorna tadorna* (1–2 пари), баклан чубатий *Phalacrocorax aristotelis* (35–55 пар), балабан *Falco cherrug* (до 5 пар). Зимують та зупиняються, особливо на озері Кояшському, під час перельотів тисячі птахів водно-болотного комплексу, особливо таких видів: крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *A. querquedula*, лиска *Fulica atra*, гуска білолоба *Anser albifrons*. Серед заростей бурих, червоних та зелених водоростей-макрофітів, що щільно заселили приморські скелі під водою та кам'янисте дно, відтворюються рідкісні види риб: білуга чорноморська *Huso huso ponticus*, морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, піскарка сіра *Callionymus belenus*, морський півень *Trigla lucerna*, а також краби трав'яний *Carcinus aestuarii* та волохатий *Pilumnus hirtellus*. Періодично трапляються дельфіни — азовка *Phocoena phocoena relicta* та афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*. Необхідні умови для збереження усіх цих видів забезпечуються входженням угіддя до складу Опукського природного заповідника. Угіддя разом з поряд розташованим озером Узунларським входить до мережі найцінніших територій України, визначених згідно з Important Bird Area Programme (території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів) за фактом періодичної реєстрації в його межах гуски білолобої (до 42 тис. ос. під час міграцій та взимку), дрохви *Otis tarda* та борівітра степового *Falco naumanni*.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 4, 6, 7, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Складається з типових для Кримського півострова на узбережжі Чорного моря елементів: крутих скель вапнякового походження, які обриваються в морі, солоного озера і піщано-черепашкових кіс, поєднання яких є унікальним на невеликій ділянці. Озеро Кояшське відділене від моря косою. Це невелике (100 га) і дуже типове для Кримського півострова озеро; воно солоне (210‰) і частково пересихає влітку. Приморські піщано-черепашкові коси, розташовані з обох боків скельного нагір'я, є одними з найкраще збережених на Кримському півострові. Сильно порізані морськими хвилями м'які (вапнякові) скельні береги та кам'янисте дно стали субстратом для макрофітів, передусім з груп бурих, червоних та зелених водоростей.
- (2) Тут періодично трапляються дельфіни. Постійно гніздяться рідкісні в Україні та в цілому в Європі види птахів. У морській зоні постійно реєструються види риб і крабів з Червоної книги України. Зареєстровані рідкісні типи природних середовищ, визначені у числі інших Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції, а саме Атлаські солоні озера (№ 23.1) та зарості рослин у морях (№ 11.3). На черепашково-піщаних косах росте реліктовий холодок прибережний *Asparagus litoralis*, занесений до Червоної книги України та Європейського червоного списку глобально вразливих тварин і рослин.
- (4) Узимку численними (до кількох тисяч) є птахи водно-болотного комплексу.
- (6) Тут періодично (під час міграцій та взимку) тримається у великих кількостях (до 42 тис. ос.) гуска білолоба *Anser albifrons* (1% = 5300 особин).
- (7) В межах угіддя зустрічаються види риб, занесені до Червоної книги України та Європейських червоних списків.
- (8) На мілководдях угіддя нереститься багато широко поширених видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи. За геоботанічним районуванням України належить до Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової області. Басейнова приналежність — Північно-східне Причорномор'я в районі Кримського півострова.

**Фізичні особливості ВБУ:** Входить до складу Керченського геоморфологічного району. Рельєф розвивався в умовах висхідного руху суходолу. Біля Кояшського озера сформована середньоплейстоценова давньоевксинсько-узунарська тераса висотою 8–9 м, складена глинистими пісками, піщаниками і вапняками з окремими лінзами і прошарками галечників. Поширені солонці, чорноземи, солонцюваті і темно-каштанові солонцюваті ґрунти на майкопських глинах, чорноземи карбонатні на вапняках. Гідрографічна мережа на суходолі представлена Кояшським озером і системою неглибоких балок та улоговин з тимчасовими водотоками та постійним прісноводним джерелом.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя є прибережно-аквальною ділянкою Чорного моря, водозбір якого формується стоками багатьох річок (переважно Дунаю та Дніпра). Солоність моря — 18‰. Температура морської води влітку — до +25°C, взимку — до +6–8°C. Водозбір Кояшського озера формується лише атмосферними опадами. Клімат помірно-континентальний, посушливий, із середньорічною температурою повітря +14°C (в січні — +2°C, в липні — +23°C). Кількість атмосферних опадів — 255–300 мм на рік. Випаровуваність перевищує ці показники у 2,5 рази. Стійкий сніговий покрив формується лише під час суворих зим.

**Гідрологічна цінність:** Кояшське озеро площею близько 10 км<sup>2</sup> з глибинами від 0 (озеро місцями пересихає) до 0,6 м і солоністю до 210‰ відділене від моря піщано-черепашковим пересипом завширшки 250 м, через який відбувається інфільтрація морської води. Ця вода є основним джерелом живлення озера. Якість води у морі і озері "добра". Ґрунтові води залягають на глибині 0,5–3 м. Здебільшого вони засолені як за рахунок морської води, так і за рахунок розчинення солей з сарматських і майкопських соленосних глин.

**Тип ВБУ:** А, В, D, E, J.

**Екологічні особливості:** Головними типами природних середовищ є морська сублітораль, солоне озеро, приморські скелі та кам'яні (рифово-вапнякового походження) розсипи, піщано-черепашкові коси. Кам'янисті субстрати субліторалі моря щільно заросли водоростями-макрофітами, серед яких частіше трапляються види червоних *Rhodophyta* (*Ceramium pedicellatum*, *C. ciliatum*, *Porphyra leucosticta*), зелених *Chlorophyta* (*Entheromorpha intestinalis*, *Cladophora albida*) та бурих *Phaeophyta* (*Scytosiphon lomentaria*, *Ectocarpus confervoides*) водоростей. У Кояшському озері рослини відсутні. На піщано-черепашкових косах лише весною і на початку літа можна побачити окремі види, насамперед, катрани коктебельський *Crambe koktebelica* та мітридатський *C. mitridatis*, миколайчики приморські *Eryngium maritimum*, колосняк чорноморський *Leymus sabulosus*.

**Цінна флора:** Флора представлена 395 видами судинних рослин (32% флори Кримського та 44% Керченського півостровів). Два види з 42 видів ендемічних рослин, представлених тут, є корінними. Характерні для черепашково-піщаних кіс катрани коктебельський *Crambe koktebelica* та мітридатський *C. mitridatis* є ендемами Кримського півострова. Загалом у субліторалі зростає близько 40 видів червоних, зелених та бурих водоростей. 23 види рослин занесені до Червоної книги України. На черепашково-піщаних косах росте реліктовий холодок прибережний *Asparagus litoralis*, занесений до Червоної книги України та Європейського червоного списку глобально вразливих тварин і рослин.

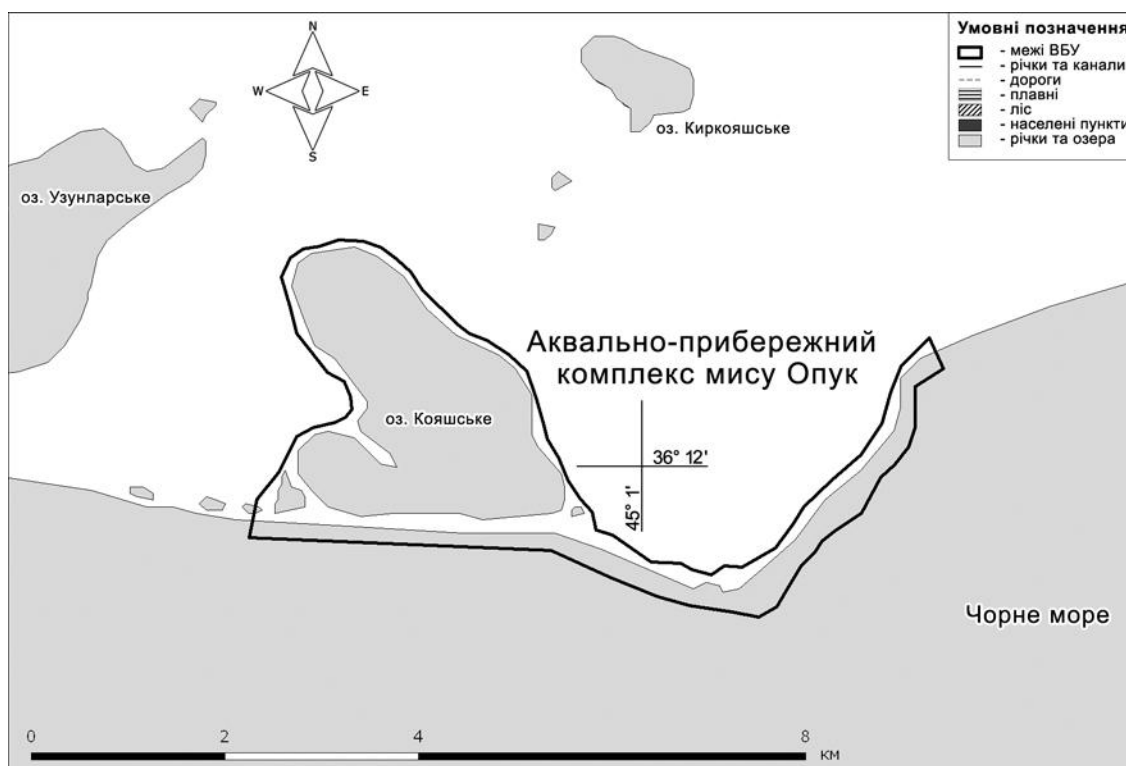
**Цінна фауна:**

**Савці.** Періодично трапляються дельфіни азовка *Phocoena phocoena relicta* і афаліна чорноморська *Tursiops truncatus ponticus*, що охороняються в Україні і Європі. Також зустрічаються кажани – підковоніс великий *Rhinolophus ferrumequinum* (до 20 ос.), нічниця гостровуха *Myotis blythii* (близько 40 ос.).

**Птахи.** Тут постійно гніздяться рідкісні в Україні та в цілому в Європі види: балабан *Falco cherrug* (1–5 пар), галагаз *Tadorna tadorna* (1–2 пари), баклан чубатий *Phalacrocorax aristotelis* (35–55 пар). Також гніздяться мартини тонкодзьобий *Larus genei* (до 100 пар) і жовтоногий *L. cachinnans* (16–30 пар), чоботар *Recurvirostra avosetta* (7–12 пар). Періодично залітають канюк звичайний *Buteo buteo*, пірникоза сірощока *Podiceps grisegena*, чепура велика *Egretta alba*, а також рідкісні види: могильник *Aquila heliaca*, сова болотяна *Asio flammeus*, огар *Tadorna ferruginea*, пісочник морський *Charadrius alexandrinus* та інші. Зимують та зупиняються, особливо на озері Кояшському, під час перельотів тисячі птахів водно-болотного комплексу, особливо крижень *Anas platyrhynchos*, чирянка велика *A. querquedula*, лиска *Fulica atra*, гуска білолоба *Anser albifrons* (20–42 тис. ос.). Для суходолу угіддя характерні дрохва *Otis tarda*, журавель сірий *Grus grus*, хохітва *Tetrax tetrax*, боривітер степовий *Falco naumanni* та інші.

**Плазуни:** полози чотирисмугий *Elaphe quatuorlineata* (рідкісний вид в Європі, і зокрема в Україні) і жовточеревий *Coluber caspius*, жовтопуз *Ophisaurus apodus*.

**Риби.** На мілководдях угіддя нерестяться наступні види: катран колючий *Squalus acanthias*, скат колючий *Raja clavata*, кілька чорноморська *Sprattus sprattus phalericus*, тюлька азово-чорноморська *Clupeonella cultriventris cultriventris*, калкан чорноморський *Psetta maotica maotica*, глоса *Platichthys flesus luscus*, морський йорж *Scorpaena porcus*, морський карась *Diplodus annularis*, морський язик *Solea nasuta*, горбань темний *Sciaena umbra*, арноглос *Arnoglossus kessleri*, дракончик морський *Trachinus draco*. У морській зоні постійно реєструються види з Червоної



книги України: білуга чорноморська *Huso huso ponticus* (Червоний перелік IUCN, Додаток II Бернської конвенції), морський коник чорноморський *Hippocampus guttulatus microstephanus*, піскарка сіра *Callionymus belenus*, морський півень *Trigla lucerna*, арноглос. В межах угіддя трапляється лосось чорноморський *Salmo trutta labrax* (Європейський список глобально вразливих видів рослин і тварин).

**Ракоподібні:** краби трав'яний *Carcinus aestuarii* та волохатий *Pilumnus hirtellus* — види з Червоної книги України.

**Соціальні та культурні цінності:** Соціально-культурні об'єкти у межах угіддя відсутні, крім залишків будівель античної доби на місці городища Кіммерик (окраїна Боспорського царства). Рибне господарство у межах угіддя не ведеться, хоча поряд регулярно здійснюється промислове рибальство.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність на землю, що передана в постійне користування Опуцькому природному заповіднику. **Прилеглі землі:** державна власність на землю у межах Опуцького природного заповідника, приватні сільськогосподарські угіддя (рілля та пасовища) жителів сіл Яковенкове та Мар'ївка поза межами заповідника.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: наукові дослідження, природоохоронні заходи та моніторинг стану довкілля. **Прилеглі землі:** сінокошіння, випасання худоби; вирощування злакових, овочів та фруктів; виноградарство поблизу сіл; рибальство та судноплавство; у приморській частині — відпочинок рекреантів.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: У минулому — рибальство, полювання. На сучасному етапі ведуться лише наукові дослідження, здійснюються природоохоронні заходи і моніторинг стану біологічного та ландшафтного різноманіття, еколого-освітня діяльність; реєструються окремі випадки незаконного відвідування території угіддя місцевими жителями, рекреантами, туристами та рибалками. **Прилеглі землі:** рибальство, судноплавство, сільське господарство (насамперед, розорювання земель та випасання худоби) і рекреація.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Угіддя входить до складу Опуцького природного заповідника, створеного згідно з Указом Президента України від 12 травня 1998 р. Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.), Положення про Опуцький природний заповідник (1999 р.) і Проекту організації території та охорони природних комплексів Опуцького природного заповідника (затверджено наказом Мінікоресурсів № 520 від 25.12.2002 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Крім уже розробленого загального для заповідника менеджмент-плану (проекту організації території), у процесі підготовки менеджмент-плани збереження окремих видів. Буде розроблено спеціальний менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно здійснюються наукові дослідження в рамках розробки програми Літопису природи Опуцького природного заповідника. Наукові дослідження здійснюють наукові співробітники заповідника та інституту-куратора — Державного Нікітського ботанічного саду Української аграрної академії наук (м. Ялта).

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Постійно здійснюється еколого-освітня діяльність серед місцевих жителів та відпочиваючих. Щорічно випускаються інформаційні листівки. Поки що за візит-центр слугує адміністративна будівля Опуцького природного заповідника у Керчі.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Не здійснюються. Однак має місце неорганізована рекреація.

**Юрисдикція:** Територіальна – Рада Міністрів Автономної Республіки Крим. Функціональна – адміністрація Опуцького природного заповідника при Мінприроди України.

**Орган управління:** Адміністрація Опуцького природного заповідника. Адреса: вул. Кірова, 31а, м. Керч, АР Крим, 98320, тел./факс: (065) 611 0501, e-mail: opuk@kerch.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища школа, 1999. – 230 с.
- 2) Літопис природи Опуцького природного заповідника (3 томи) (1999–2001 рр.).
- 3) Микитюк О. Ю. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999. – 324 с.
- 4) Червона книга України: Тваринний світ. – К.: УЕ, 1994. – 464 с.
- 5) Червона книга України: Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.
- 6) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 p., 81 maps.



# **Водно-болотні угіддя, перспективні для внесення до Рамсарського списку**

## 1. Форнош

### Укладачі:

Ковальчук Андрій Анатолійович, д.б.н., професор кафедри зоології, біологічний факультет, Ужгородський національний університет, вул. А. Волошина, 34, Ужгород, 88000, тел.: (8031) 261 5672, (8031) 223 2014, e-mail: mkgy@mail.uzhgorod.ua;

Ковальчук Наталя Єгорівна, к.б.н., старший науковий співробітник, Гідроекологічне товариство "Уж", с. Стужиця, 238, Великоберезнянський район, Закарпатська область, тел.: (8031) 223 2014, e-mail: mkgy@mail.uzhgorod.ua.

**Дата підготовки опису:** 5 грудня 2004 р.

**Географічні координати:** 48°21' пн. ш., 22°45' сх. д.

**Розташування:** Водойма Форнош витягнута з півночі на південь, розташована між селами Лискове (Форнош) та Пістрялово, що за 12 км від районного центру м. Мукачево Закарпатської області (89 тис. мешканців).

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 60 м, максимальна — 70 м.

**Площа:** 210 га.

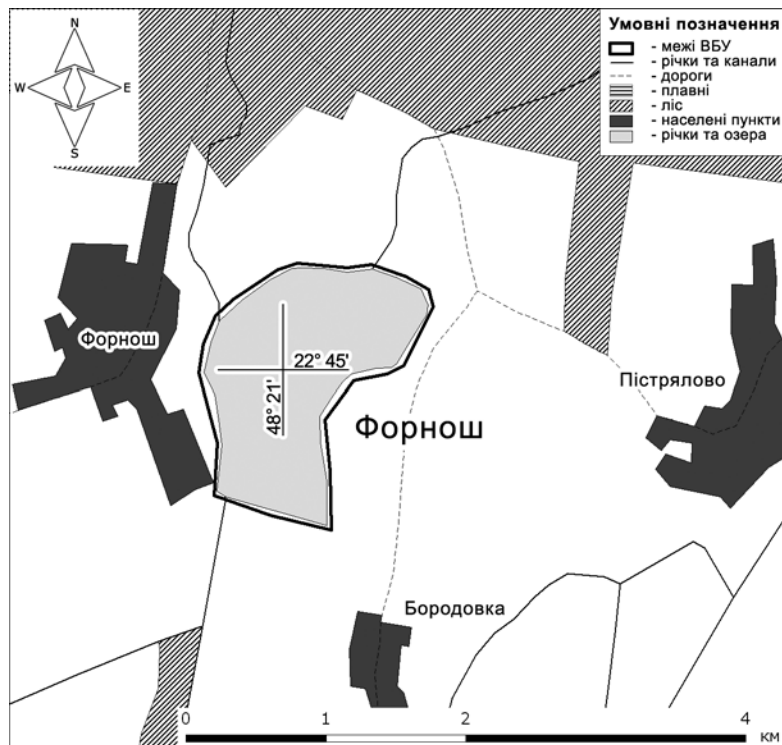
**Огляд:** ВБУ має штучне походження (створена гребля типу насипної дамби), належить до ставів комплексного використання і за своїми розмірами може вважатися малим водосховищем (об'єм води понад 3 млн м<sup>3</sup>). Власне водосховище збудовано після зарегулювання двох безіменних річок, що відносяться до басейну практично повністю зарегульованої річки Серне, тобто є елементом колишніх потужних боліт Чорний Мочар у межиріччі Тиси та Латориці. Болота зараз практично повністю меліоровані. Меліорація була розпочата ще наприкінці 1920-х років, а закінчена уже після Другої світової війни в радянський період історії Закарпаття.

**Рамсарські критерії:** 2, 3.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

(2) Водосховище є місцем перебування ряду видів, що знаходяться під загрозою зникнення: з птахів — косаря *Platalea leucorodia*, чепур великої *Egretta alba* та малої *E. garzetta*; з комах — бабок: дозорця-імператора *Anax imperator*, а також рідкісних — бабок рудої *Libellula fulva* та плоскої *Symptetrum depressiusculum*. Околиці є місцем оселення ссавців: горностая *Mustela erminea*, тхора степового *M. eversmanni*, рясоніжки (кутори) водяної *Neomys fodiens* тощо.

(3) Водосховище "Форнош" створено на місці унікального



болотного комплексу Чорний Мочар (площею близько 12 тис. га). Його перетинає один з найбільших міграційних шляхів птахів через Карпати до Європи. Великих природних озер на території Закарпатської області України немає, тому угіддя забезпечує існування популяцій низки видів рослин і тварин, надзвичайно важливих для підтримання біорізноманіття Центральноєвропейської біогеографічної підпровінції. До таких відносяться популяції багатьох коловодних птахів (косаря, чапель, крячка чорного *Chlidonias niger* та ін.), комах (ряд видів бабок), жуків, зокрема турунів та плавунців.

**Біогеографічна характеристика:** Біогеографічна приналежність — Центральноєвропейська провінція, Східнокарпатська підпровінція, Закарпатський округ, Гутенський район. Зоогеографічна приналежність — Палеарктика, Європейсько-Сибірська область, Центральноєвропейська провінція, Придунайський район. Ботаніко-географічна приналежність — Центральноєвропейська широколистянолісова геоботанічна провінція, Верхньотисянський округ. Згідно з фізико-географічним районуванням України знаходиться у Закарпатській низовинній лісолучній фізико-географічній області фізико-географічної країни Карпат.

**Фізичні особливості ВБУ:** ВБУ є невеликим водосховищем, розташованим серед пагорбів і масивів дубових лісів, береги вкриті чагарниками та перелісками, а також заростями повітряно-водної рослинності. Водосховище є спускним, спуск води розпочинається з середини лютого і триває до середини березня через шлюз, розташований у правій частині греблі-дамби. Обсяг води у водосховищі — 3360 тис. м<sup>3</sup>. Обсяг водопостачання — 20034 м<sup>3</sup>, водовідведення — 17362,8 м<sup>3</sup>. Отже, водоспоживання з поверхневих джерел становить 2671,2 м<sup>3</sup> за рік. Водосховище у цілому мілководне: максимальна глибина не перевищує 2,5–3 м при середній глибині 1,8 м. Характерне досить значне замулення — на рівні 0,5 м глибини котловану. Водосховище заростає на 5–6%. Характерний ландшафт — низькотерасна слабодренована рівнина з лучновато-буроземними оглеєним, лучно-болотними та болотними ґрунтами та елементами острівного горбогір'я. Зона ВБУ характеризується антропогеновими відкладами з інтенсивним заболочуванням. Клімат помірно континентальний. Безморозний період триває 180–200 діб, річна кількість опадів становить 700–900 мм. Середня температура січня для ВБУ — –3–4°C; середня температура липня — +21–22°C.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя розташоване у межиріччі річок Тиса (довжина — 966 км, площа басейну — 153,0 тис. км<sup>2</sup>, зокрема у межах України відповідно — 201 км та 11,3 км<sup>2</sup>, впадає в Дунай) і Латориця (довжина — 191 км, площа басейну — 7680 км<sup>2</sup>, у межах України — 144 км і 2900 км<sup>2</sup>). Обидві річки фактично пов'язані системою каналів та через річку Коропець. Угіддя має протиповеневе значення і використовується як водоакумуюча ємність.

**Гідрологічна цінність:** Характеризується глибинами 2,5–3,0 м при середній глибині 1,8 м. Водообмін — 17–20 тис. м<sup>3</sup> на рік. Мінімальна площа водного дзеркала (30–40% проектної) спостерігається наприкінці зими перед сніготаненням.

**Тип ВБУ:** Xf, W, 6.

**Екологічні особливості:** ВБУ є мілководним водосховищем, використовується з метою нагулу у рибництві та як водонакопичувальна ємність у протиповеневій системі Закарпаття. Мілководність є сприятливою для здобуття корму водними птахами, саме тому ВБУ служить важливим елементом на шляху міграції птахів через Карпати. Берег у цьому місці заріс ситником *Juncus* sp., однак є відкритим, оскільки алювіальна деревна рослинність трапляється лише на східному березі. На півночі водосховища, приблизно на віддалі 600–700 м від краю води, знаходиться старий вологий дубовий ліс з домішкою граба *Carpi-*

*nus betulus*, ясена *Fraxinus excelsior*, клена польового *Acer campestre* та в'яза шершавого *Ulmus scabra*. Особливістю масиву є значний розвиток осоки трясучковидної *Carex brizoides*, що вкриває 20–25% площі. Серед повітряно-водних рослин, що вкривають переважно північну та західну частини водосховища, зазначимо очерет *Phragmites australis*, рогози вузьколистий *Typha angustifolia* та широколистий *T. latifolia*. Серед зануреної водної рослинності домінують різні види рдесників *Potamogeton* та стрілолист *Sagittaria sagittifolia*.

**Цінна флора:** До Зеленої книги України занесені формації глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*) та латаття білого (*Nymphaeeta albae*). Навколо водосховища зрідка трапляються дуби болотний *Quercus palustris* і темнобагрянний *Q. robur var. atropurpurea*, в'язи гладкий *Ulmus laevis* та листуватий *U. foliacea*. Із трав'янистих рослин з Червоної книги України вкажемо підсніжник звичайний *Galanthus nivalis*, поодинокі знахідки нарциса вузьколистого *Narcissus angustifolius*, відомий звідси також білоцвіт весняний *Leucojum vertum* та рябчик великий *Fritillaria meleagris*.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, горностаї *Mustela erminea*, тхір степовий *M. eversmanni*.

**Птахи:** косар *Platalea leucorodia*, чепури велика *Egretta alba* та мала *E. garzetta*, грицик великий *Limosa limosa*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, мартин жовтоногий *Larus cachinnans*, широконоска *Anas chryseata*, чернь чубата *Aythya fuligula*, крячок чорний *Chlidonias niger*, кульон великий *Numenius arquata*.

**Плазуни:** вуж водяний *Natrix tessellata*.

**Комахи:** вусачі мускусний *Aromia moschata* та великий дубовий *Cerambyx cerdo*, жук-олень *Lucanus cervus*, дозорець-імператор *Anax imperator*.

**Соціальні та культурні цінності:** Угіддя цінне, як залишки колись величних мисливських угідь власників мукачівського замку. Непогані також перспективи використання ВБУ як об'єкту рекреації і туризму, особливо для ліцензованого лову риби та спостережень за птахами.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне. Прилеглі землі: дві сільські громади.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Землі державного водного фонду, які перебувають в оренді. Прилеглі землі: Навколишні угіддя використовуються для традиційного землеробства у Мукачівському районі. Вирощується кукурудза, звичайним також є виноградарство.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: У минулому — меліорація екотопів Чорного Мочару. У майбутньому — заходи проти водоплавної орнітофауни у зв'язку з інтенсифікацією риборозведення. Прилеглі землі: У минулому — інтенсивна господарська діяльність і щільне заселення навколишніх земель. Нині — подальша антропогенізація навколишнього ландшафту, пов'язана з надмірним випасанням худоби.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Охорона угіддя у зв'язку з режимом риборозведення.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** У перспективі водойма має увійти до регіонального ландшафтного парку "Притисянський". Очевидно, що в межах РЛП це угіддя мало б набути і вищого статусу — орнітологічного заказника державного значення. Розглядається також варіант його включення до Карпатського біосферного заповідника на правах філії.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Спорадичні дослідження проводять науковці біологічного факультету Ужгородського національного університету та НУО "Гідроекологічне товариство "Уж".

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Планується передати у місцеві школи науково-популярну літературу з охорони природи, сучасного стану фауни і флори Закарпаття.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** На водосховищі влітку здаються напрокат човни, однак, оскільки водойма є нагульною, рибальство заборонене.

**Юрисдикція:** Об'єкт належить державі і перебуває під загальною юрисдикцією Закарпат-водгоспу. Адреса: Слов'янська набережна, 5, м. Ужгород, Закарпатська область, 88018.

**Орган управління:** Орендар — ВАТ "Закарпатський рибокомбінат". Адреса: вул. Пушкіна, с. Залужжя, Мукачівський район, Закарпатська область, 89675.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Антосяк В. М., Довганич Я. О. та ін. Природно-заповідний фонд Закарпатської області: Довідник. — Ужгород, 1998. — 304 с.
- 2) Географічна енциклопедія України / Відп. ред. Маринич О. М. — К.: УЕ, 1989. — Т. 1. — 416 с.
- 3) Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" // ВВР. — 2000. — № 47. — Київ, 1999. — С. 13–22.
- 4) Ковальчук А. А. Заповідна справа. 1-е і 2-е видання. — Ліра: Ужгород, 2002. — 328 і 336 с.
- 5) Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). — К.: Мінекобезпеки України, 1998. — С. 1–76.
- 6) Колюшев І. І. Фауна позвоночных животных Советских Карпат // Науч. зап. УжГУ. — 1959. — Т. 40. — С. 3–20.
- 7) Колюшев І. І. Короткий визначник амфібій і рептилій Закарпатської області УРСР. — Ужгород: Карпати, 1971. — 40 с.
- 8) Котенко Т. И. Охрана амфибий и рептилий в заповедниках Украины // Амфибии и рептилии заповедных территорий: Сб. науч. тр. ЦНИЛ Главохоты РСФСР. — М., 1987. — С. 60–80.
- 9) Луговой О., Ковальчук А. Раритетна фауна Закарпаття. Хребетні тварини. — Ужгород: "Патент", 1999–2000. — 121 с.
- 10) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 11) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 2. Чорне Багно

**Укладачі:**

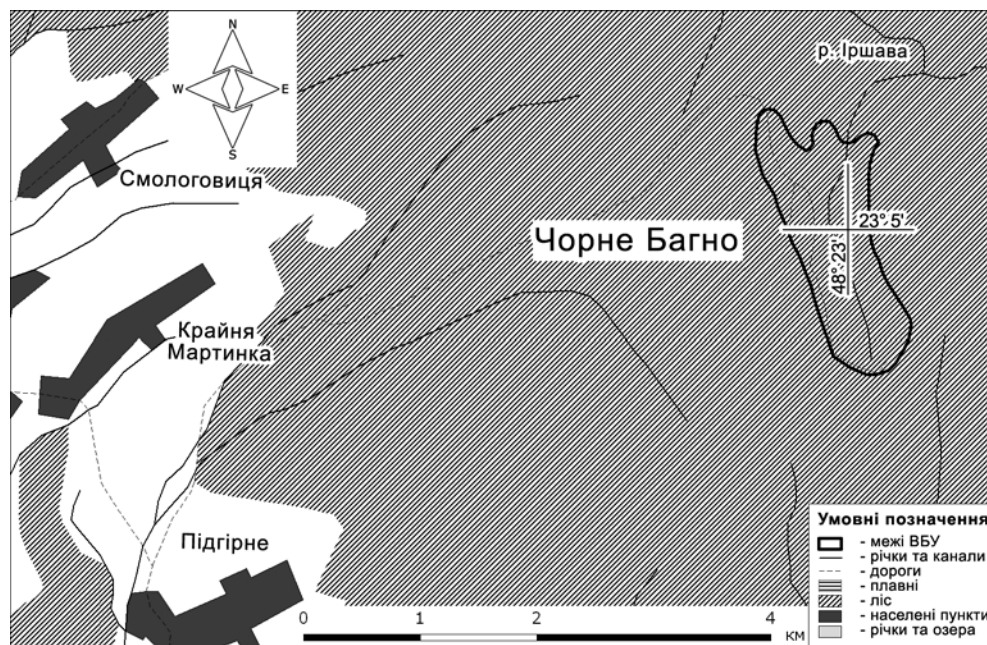
Ковальчук Андрій Анатолійович, д.б.н., професор кафедри зоології, біологічний факультет, Ужгородський національний університет, вул. А. Волошина, 34, Ужгород, 88000, тел.: (8031) 261 5672, (8031) 223 2014, e-mail: mkgu@mail.uzhgorod.ua;

Ковальчук Наталія Єгорівна, к.б.н., старший науковий співробітник, Гідроекологічне товариство "Уж", с. Стужиця, 238, Великоберезнянський район, Закарпатська область, тел.: (8031) 223 2014, e-mail: mkgu@mail.uzhgorod.ua.

**Дата підготовки опису:** 5 грудня 2004 р.

**Географічні координати:** 48°23' пн. ш., 23°05' сх. д.

**Розташування:** Сфагнове болото Чорне Багно витягнуте з півдня на північ, розташоване між горою Бужора (1085 м) на сході та горою Мартинський Камінь на заході, що в межах гірського хребта Великий Діл (Гутинські гори) за 7 км від с. Підгірне Іршавського району Закарпатської області.



**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 820 м, максимальна — 860 м.

**Площа:** 34 га.

**Огляд:** ВБУ є унікальним верховим сфагновим болотом, яке після Другої світової війни зазнало руйнівного впливу меліорації. Сформувалося на потоці Багонський, що належить до верхів'їв басейну р. Іршава. Товщина шару торфу у верхній частині болота може досягати 6 м. Для ВБУ характерні різні типи ландшафтів — від характерних для берегів гірських потоків (нижня частина) до типових куполоподібних торфових боліт. Лівий берег потоку Багонський у ході колишньої меліорації модифіковано насипною дамбою. Заростання поверхні болота деревною рослинністю незначне, не перевищує 1–2% поверхні і складається з поодиноких дерев чи невеличких груп з ялини, горобини, берези та верби. Навколишній ліс формується переважно з бука, явора та вторинних смеречників, які внаслідок несприятливих умов досить сильно хворіють і поступово вироджуються.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) ВБУ є прикладом унікального, значної площі сфагнового болота гірського поясу широколистяних лісів Карпат, яке збереглося у відносно непорушеному вигляді. Незважаючи на спроби меліорації, які мали косметичний характер, болото повністю відновило свій потенціал, тобто, знаходиться у стані близькому до природного, а отже, залишається еталоном верхового торфового болота.
- (2) У межах ВБУ трапляється багато видів рослин і тварин з Червоної книги України, для яких воно є одним із небагатьох місць існування. Тут також виявлено рідкісну рослинну формацію шейхцерії болотної із сфагновими мохами: *Scheuchzeriето (palustris)* — *Rhynchosporето (albae)* — *Sphagneta*.
- (3) ВБУ розташоване у межах вулканічного гірського хребта Гутин неподалік найвищої його вершини — згаслого вулкану Бужора. Оскільки у цій смузі значних водно-болотних угідь немає, то Чорне Багно відіграє роль рефугіуму багатьох гідробіонтів болотного комплексу, в тому числі водних жуків (яких тут налічується

28 видів) та рослин (лише мохів тут виявлено 11 видів, а осок — аж 25 видів!). Отже, ВБУ забезпечує існування популяцій ряду видів рослин і тварин, які є надзвичайно важливими для підтримання біорізноманіття біогеографічних виділів гірської країни Карпат.

**Біогеографічна характеристика:** Біогеографічна приналежність — Палеарктика, Європейсько-Сибірська область, Центральноєвропейська провінція, Східнокарпатська підпровінція, Закарпатський округ, Гутенський район. Зоогеографічна приналежність — Палеарктика, Європейсько-Сибірська область, Центральноєвропейська провінція, Карпатський гірський зоогеографічний округ. Ботаніко-географічна приналежність — Центральноєвропейська широколистянолісова геоботанічна провінція, Верхньотисянський округ. Геоботанічна приналежність — Східнокарпатська гірська геоботанічна підпровінція, Закарпатський гірський геоботанічний округ. Угіддя входить до Дунайського коридору національної екомережі.

**Фізичні особливості ВБУ:** Угіддя сформувалося на потоці Багонський, що відноситься до верхів'їв басейну р. Іршава. Глибина потоку у верхній частині не перевищує 30–50 см, на деяких ділянках нижньої частини болота становить понад 1 м при ширині потоку 1,5–2 м. Для ВБУ характерні різні типи ландшафтів — від типових для берегів гірських потоків (нижня частина) до куполоподібних торфових боліт. Лівий берег Багонського під час колишньої меліорації модифіковано насипною дамбою.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя розташоване у верхній частині басейну річки Іршави (довжина — 58 км, права притока Боржави, яка, своєю чергою, впадає в Тису). Через ВБУ протікає потік Багонський, вода якого має жовтий колір, слабмінералізована, з низьким рН. Швидкість потоку води у середньому — 0,2–0,3 м/сек, на порожистих ділянках більша, у нижній частині болота формуються заводи із застійними явищами. Лівий берег потоку утворений насипною дамбою, яка, мабуть, має штучне походження і є результатом невдалих спроб меліорувати болото. Зліва у верхній частині болота сформована заводь, ймовірно, теж штучного походження, де постійно концентруються значні обсяги води, яка є сприятливим середовищем для бабок та інших водних комах. На території ВБУ є також джерела евтрофного типу з невеликим дебетом води.

**Гідрологічна цінність:** ВБУ є унікальним верховим сфагновим болотом, яке після Другої світової війни зазнало руйнівного впливу меліорації. Товщина шару торфу у верхній частині болота може досягати 6 м. Окрім функції підтримання біорізноманіття, болото є важливим депо води, регулятором повеневого режиму значної частини верхнього водозбору р. Іршави. Лучна рослинність ВБУ є важливим пасовищем для диких копитних у межах РЛП "Зачарований Край".

**Тип ВБУ:** U, Xp.

**Екологічні особливості:** ВБУ є верховим сфагновим болотом із значною кількістю торфу, особливо у верхній південній частині болота. Заростання поверхні болота деревною рослинністю незначне, не перевищує 1–2% поверхні і складається з поодиноких дерев чи невеличких груп з ялини, горобини, берези та верби. Навколишній ліс формують переважно бук, явір та вторинні смеречники, які внаслідок несприятливих умов досить сильно хворіють і поступово вироджуються.

**Цінна флора:** З рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, тут відзначена формація шейхцерії болотної із сфагновими мохами *Scheuchzerieta (palustris)* — *Rhynchosporo (albae)* — *Sphagneta*. З видів рослин, занесених до Червоної книги України, відмітимо білоцвіт весняний *Leucojum vernum*, журавлину дрібноплуду *Oxycoccus microcarpus*, лікоподієлу заплаву *Lycopodiella inundata*, що до цього була відома в Українських

Карпатах лише з одного місцезнаходження, шейхцерію болотну *Scheuchzeria palustris*, сашник іржавий *Schoenus ferrugineus*, осоку малоквіткову *Carex pauciflora*, а також досить рідкісну комахоїдну росичку круглолисту *Drosera rotundifolia*. Значного розвитку досягають пухівки піхвова *Eriophorum vaginatum* та широколиста *E. latifolium*, а також верес звичайний *Calluna vulgaris*, який вкриває угіддя рясним цвітом наприкінці серпня — початку вересня і є звичайним видом, наприклад, на Поліссі, але в Карпатах рідкісний. Однак основою формування ВБУ є сфагнові мохи, яких тут налічується 6 видів: *Sphagnum acutifolium*, *S. cuspidatum*, *S. fuscum*, *S. magellanicum*, *S. rubellum*, *S. recurvum*. Рідше трапляються гіпнові мохи, зокрема *Aulacomnium palustre*, *Drepanocladus fluitans*, *Polytrichum alpestre* та *P. commune*. У нижній частині болота досить звичайним елементом є гарний червоний ефемероїд пальчатокорінник травневий *Dactylorhiza majalis*, який також занесено до Червоної книги України. У цілому для Чорного Багна встановлено 72 види рослин.

### Цінна фауна:

**Савці:** На території чи безпосередньо в околицях ВБУ поширені види з Червоної книги України: рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, рись звичайна карпатська *Lynx lynx carpathica*, які також охороняються Бернською конвенцією, входять до Списку вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) чи Європейського червоного списку. Останнім часом спостерігається відновлення популяції вовків *Canis lupus*, для яких ВБУ є мисливським угіддям, та, як наслідок, скорочення раніше надзвичайно численної місцевої популяції лисиці звичайної *Vulpes vulpes*.

**Птахи.** Попередніми дослідженнями виявлено 6 видів птахів: канюк звичайний *Buteo buteo*, яструб великий *Accipiter gentilis*, крук *Corvus corax*, ластівка сільська *Hirundo rustica*, плиска гірська *Motacilla cinerea*, сорокопуд терновий *Lanius collurio*. Очевидно, що подальші дослідження виявлять рідкісних птахів, для яких режим заповідності є виключно сприятливим.

**Амфібії.** Тут трапляються тритон карпатський *Triturus montandoni* та саламандра плямиста *Salamandra salamandra* — амфібії з Червоної книги України.

З **риб** виявлено лише бабця строкатоплавунцевого *Cottus poecilopus poecilopus*.

**Комахи:** У складі фауни комах зустрічаються внесені до Червоної книги України представники дровосіків-вусачів: альпійський *Rosalia alpina*, мускусний *Aromia moschata* та вусач великий дубовий *Cerambyx cerdo*, а також рідкісні метелики: "чорний аполон", або мнемозина, *Parnassius mnemosina* та сатурнія руда *Aglaia tau*. Не є рідкісними також махаон *Papilio machaon*, подалірій *Iphiclides podalirius*, райдужниця велика *Apatura iris*. З бабок трапляється дозорець-імператор *Anax imperator*. Спостерігається значне різноманіття жуків-плавунців (28 видів); є туруни (8 видів) та стафіліни (5 видів). З рідкісних представників болотяної фауни твердокрилих на Чорному Багні знаходили *Agabus clypealis*. Типовими сфагнобіонтами є твердокрилі — плавунці *Hydroporus melanocephalus*, *H. obscurus*, *H. melanarius*, стафіліни *Lathrobium therminatum*, *Philonthus nigrita*.

**Гідробіонти** ВБУ досить непогано вивчені. Серед найпростіших відзначимо інфузорій (17 видів) та черепашкових амеб (8 видів). Угіддя служить місцем перебування низки рідкісних видів мікробезхребетних, зокрема нового для України виду рачка — гарпактикоїда *Arcticocamptus cuspidatus*, який є аркто-альпійським елементом нашої фауни і в Карпатах наводився лише з Польщі. Рачок характерний для слабомінералізованих та кислих вод. Важливим є також знаходження ряду нових для фауни України видів черв'яків коловерток (*Rotifera*). Це насамперед представники роду *Cephalodella*: *C. hiulca*, *C. arcuata*, *C. eudelicata*, а також *Colurella gastracantha*, *C. tessellata*, *Lepadella glossa*. Тут виявлено вид коловерток з роду *Wierzeiskiella*, який, ймовірно, є новим для науки, і лише обмежена кількість



матеріалу не дозволила його описати. Знайдено також два підвиди одного значно поширеного виду рачка циклопоїди *Paracyclops fimbriatus*.

**Соціальні та культурні цінності:** Непоганими є перспективи обмеженого використання ВБУ як об'єкту туризму (лише у складі організованих груп з провідниками), оскільки сюди може пролягати один із маршрутів до геологічного заказника "Зачарована Долина".

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне, перебуває у складі РЛП "Зачарований Край". Прилеглі землі: державний лісовий фонд, сільські ради.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Гідрологічний заказник загальнодержавного значення, створений згідно з постановою Ради Міністрів УРСР № 780-р від 14.10.1975 р. Землі державного лісового фонду, що перебувають у землекористуванні Загатянського держлісгоспу Ільницького лісництва. У межах ВБУ допускається сінокосіння та вибіркові санітарні рубки. Прилеглі землі: Заказник входить до складу РЛП "Зачарований Край", утвореного у 2001 р. рішенням обласної ради. Землекористувач — Загатянський держлісгосп, Ільницьке лісництво. Допускаються вибіркові санітарні рубки у навколишніх лісах.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: у минулому — спроби меліорації угідь Чорного Багна. Нині: відвідування ВБУ населенням. Прилеглі землі: у минулому — інтенсивні рубки навколишніх лісів, в тому числі суцільні. Нині — надмірне випасання худоби по периферії РЛП.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Входить до Регіонального ландшафтного парку "Зачарований Край". Площа 20 га, у тому числі 14 займає заказник загальнодержавного значення. Поліпшена охорона угіддя у зв'язку з режимом заповідності. Припинення інтенсивної лісогосподарської діяльності.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** У перспективі доцільна трансформація РЛП у Національний природний парк.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Проводяться спорадичні дослідження співробітниками біологічного факультету Ужгородського національного університету та НУО "Гідроекологічне товариство "Уж".

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** У місцеві школи передано науково-популярну літературу з охорони природи, сучасного стану фауни і флори Закарпаття.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Обмежений у зв'язку з режимом заповідності території.

**Юрисдикція:** Землі державного лісового фонду.

**Орган управління:** Ільницьке лісництво. Адреса адміністрації: вул. Партизанська, 16, с. Ільниця, Закарпатська область, 90130.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андрієнко Т. Л. Болота Горган // Укр. ботан. журн. — 1968. — Т. 25. — № 3. — С. 356–362.
- 2) Андрієнко Т. Л. Болота Украинских Карпат и Прикарпатья: Автореф. дис. ... канд. биол. наук: № 094 — ботаника / Ин-т ботаники АН УССР. — Киев, 1969. — 27 с.
- 3) Андрієнко Т. Л. Шляхи розвитку боліт Українських Карпат // Укр. ботан. журн. — 1971. — Т. 28. — № 3. — С. 362–367.
- 4) Андрієнко Т. Л. Порівняльна характеристика рослинності гірських боліт Українських Карпат і Кавказу // Укр. ботан. журн. — 1972. — Т. 29. — № 6. — С. 731–736.
- 5) Андрієнко Т. Л. Торфово-болотна область Карпат і Прикарпаття // Торфово-болотний фонд УРСР, його районування та використання. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 201–229.

- 6) Андрієнко Т. Л., Попович С. Ю. Висячі болота Українських Карпат в долині р. Терблї // Укр. ботан. журн. — 1981. — Т. 37. — № 5. — С. 28–32.
- 7) Антосяк В. М., Довганич Я. О. и др. Природно-заповідний фонд Закарпатської області: Довідник. — Ужгород, 1998. — 304 с.
- 8) Брадїс Є. М. Болота гірської частини Закарпатської області // Укр. ботан. журн. — 1951. — Т. 8. — № 1. — С. 28–40.
- 9) Брадїс Є. М. Про класифікацію рослинності болїт Української РСР // Укр. ботан. журн. — 1956. — Т. 13. — № 3. — С. 57–68.
- 10) Брадїс Є. М., Андрієнко Т. Л., Лихобабина М. І. Оліготрофні болота Закарпатської області // Укр. ботан. журн. — 1969. — Т. 26. — № 1. — С. 23–31.
- 11) Географічна енциклопедія України / Відп. ред. Маринич О. М. — К.: УЕ, 1989. — Т. 1. — 416 с.
- 12) Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" // ВВР. — 2000. — № 47. — Київ, 1999. — С. 13–22.
- 13) Ковальчук А. А. Заповідна справа. 1-е і 2-е видання. — Ліра: Ужгород, 2002. — 328 і 336 с.
- 14) Колюшев И. И. Фауна позвоночных животных Советских Карпат // Науч. зап. УжГУ. — 1959. — Т. 40. — С. 3–20.
- 15) Колюшев И. И. Короткий визначник амфїбїй і рептилій Закарпатської області УРСР. — Ужгород: Карпати, 1971. — 40 с.
- 16) Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). — К.: Мінекобезпеки України, 1998. — С. 1–76.
- 17) Котенко Т. И. Охрана амфибий и рептилий в заповедниках Украины // Амфибии и рептилии заповедных территорий: Сб. науч. тр. ЦНИЛ Главохоты РСФСР. — М., 1987. — С. 60–80.
- 18) Крічфалушїй В. В., Будніков Г. Б., Мигаль А. В. Червоний список Закарпаття: види рослин та угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. — Ужгород, 1999. — 196 с.
- 19) Луговой О., Ковальчук А. Раритетна фауна Закарпаття. Хребетні тварини. — Ужгород: Патент, 1999–2000. — 121 с.
- 20) Мателешко М.Ф. Водные жуки и их распределение в водоемах Закарпатской области // Вестник зоологии. — 1977. — № 3. — С. 67–73.
- 21) Мателешко А. Ю. Экологические особенности вертикального распространения плавунов Украинских Карпат // Экол. и охр. окр. ср.: Тез. докл. 3-й Моск. и 6-й Всерос. науч.-практ. конф. — Владимир, 1996. — С. 246–247.
- 22) Мателешко О. Ю. Зміни видового складу водних твердокрилих Українських Карпат // Охор. довкілля: Мат-ли Міжнар. регіон. семінару. — Ужгород, 1997. — Т. 1. — С. 258–262.
- 23) Резолюції та рекомендації 7-ї наради Договірних сторїн Конвенції про ВБУ, що мають міжнародне значення (Рамсар, Іран, 1971). — Сан-Хосе, Коста-Рїка, 1999 р. — К.: Аваллон, 1999. — 262 с.
- 24) Ренатуралїзація ландшафту та збереження біорїзноманїття сфагнових болїт Закарпаття. Проект № 021/5–2 REC Київ. Програмний звіт / Керївник: А. Мигаль. Виконавці: А. Ковальчук та ін.
- 25) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.

- 26) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 27) Шляхи покращення збереження торфових та інших видів боліт України / Під ред. П. М. Царенко. — Київ, 1999. — 74 с.
- 28) Roos S. Raised bog restoration to peat producing Sphagnum species: an overview of European approaches: [www.hort.agri.umn.edu/h5015/rrr.htm](http://www.hort.agri.umn.edu/h5015/rrr.htm).
- 29) Roubal J. Katalog Coleopter Slovenska a Podkarpatska. — Praha, 1930. — V. 1. — S. 199–239.
- 30) Roubal J. Katalog Coleopter Slovenska a Podkarpatska. — Praha, 1936. — V. 2. — S. 106–115.
- 31) Roubal J. Katalog Coleopter Slovenska a Podkarpatska. — Praha, 1937–1941. — V. 3. — S. 109–115.
- 32) Schultink G., Van Vliet R. Wetland Identification and Protection: North American and European policy perspectives. Agricultural experiment station project # 1536. — 1997 // Wetlands in the US and N-W Europe.htm
- 33) Van Duren I. C. Nutrient limitations in an extant and drained poor fen: implications for restoration // Plant Ecology. — 1997. — 133 (1). — S. 91–100.
- 34) Wetlands, Biodiversity and the Ramsar Convention / Ed. by A. J. Hails (Ramsar, 1996 [1997]): [www.ramsar.org/lib\\_bio\\_1.htm](http://www.ramsar.org/lib_bio_1.htm)

### 3. Озеро Турське

#### Укладачі:

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: [postmaster@ligazap.kiev.ua](mailto:postmaster@ligazap.kiev.ua);

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: [postmaster@ligazap.kiev.ua](mailto:postmaster@ligazap.kiev.ua);

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, e-mail: [eco@voleco.gov.ua](mailto:eco@voleco.gov.ua).

**Дата підготовки опису:** 12 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°39' пн. ш., 24°18' сх. д.

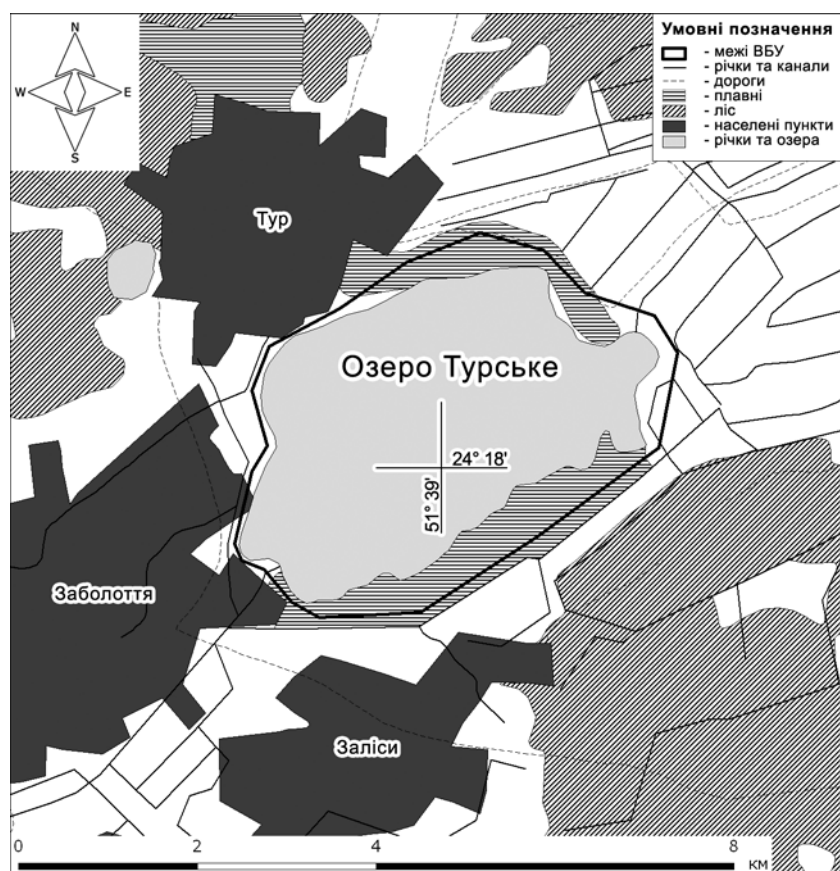
**Розташування:** Угіддя знаходиться безпосередньо на північний схід від смт. Заболоття (4,4 тис. жителів), на південь та південний схід від с. Тур (близько 3 тис. жителів) Ратнівського району Волинської області. Включає озеро та прибережну смугу завширшки кілька десятків метрів (на частині периметра озера утворено насип, який є межею ВБУ). Загальна довжина ВБУ становить 5,4 км.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 155,6 м, середня — 156 м, максимальна — 157 м.

**Площа:** 1400 га.

**Огляд:** Слабозаросле озеро в заплаві р. Прип'яті та неширока прибережна смуга, зайнята переважно заболоченими луками та евтрофними болотами. ВБУ має багату орнітофауну, великі площі займають угруповання глечиків жовтих *Nuphar lutea* та латаття сніжно-білого *Nymphaea candida*, занесені до Зеленої книги України.

**Рамсарські критерії:** 3.



### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(3) Озеро є одним з місць найбільшої концентрації водно-болотних птахів на Західному Поліссі. Тут виявлено альдрованду пухирчасту *Aldrovanda vesiculosa* – вид, занесений до Додатку I Бернської конвенції і Червоної книги України. Значні площі займають угруповання латаття сніжно-білого *Nymphaea candida* і білого *N. alba*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, занесені до Зеленої книги України.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до зони мішаних лісів, об-

ласті Волинського (Західного) Полісся; за геоботанічним районуванням України (1977) – до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) округу соснових і дубово-соснових лісів та евтрофних боліт.

**Фізичні особливості ВБУ:** Заплавне проточне озеро площею 1336 га та прилегла територія. Довжина озера становить 5,35 км, середня глибина – 1,2 м, максимальна глибина – 2 м, об'єм води – 12440 тис. м<sup>3</sup>. Мінералізація води – 0,41 г/л, рН – 5,6. Донні відклади представлені сапропелями вапняково-залізного типу (5083 тис. т). Середня потужність відкладів – 2,76 м, максимальна – 14 м. Вологість сапропелю – 87,7–92,5%, зольність – 15,3–58,5%, СаО – 1,45–5,23%, Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub> – 1,6–6,79%, K<sub>2</sub>O – 0,10–0,72%, P<sub>2</sub>O<sub>5</sub> – 0,3–0,57%, N – 1,08–2,9%, S – 2,12–6,19%.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Площа водозбору – 15,45 км<sup>2</sup>, в т.ч. заболочені землі – 0,76 км<sup>2</sup>, ліс – 6,1 км<sup>2</sup>, рілля – 4,74 км<sup>2</sup>, зарості очерету і рогозу – 1,4 км<sup>2</sup>, забудова – 2,45 км<sup>2</sup>. Середня температура: липня – +18°C, січня – -4°C, середня річна кількість опадів – 550 мм.

**Гідрологічна цінність:** Озеро є водоприймачем осушувально-зволожувальної системи.

**Тип ВБУ:** О.

**Екологічні особливості:** Різноманітними є водні угруповання. Серед домінантів ценозів занурених рослин відзначені рдесники пронизанолістий *Potamogeton perfoliatus* і вузлуватий *P. nodosus*, водопериця колосиста *Myriophyllum spicatum*, невеликі площі займають ценози водяного різака алоевидного *Stratiotes aloides*, поширеними є латаття сніжно-біле *Nymphaea candida* і біле *N. alba*, глечики жовті *Nuphar lutea*. Угруповання повітряно-водних рослин

представлені ценозами рогозів вузьколистого *Typha angustifolia* і широколистого *T. latifolia*, в меншій мірі — очерету звичайного *Phragmites australis*, схеноплекту озерного *Schoenoplectus lacustris*; трапляються лепешняк великий *Glyceria maxima*, лепеха звичайна *Acorus calamus*. Серед ценозів плаваючих водних рослин є угруповання спіродели багатокореневої *Spirodela polyrrhiza* і ряски малої *Lemna minor*. На заболочених ділянках розміщуються чагарникові болота з переважанням верби попелястої *Salix cinerea* та осоково-гіпнові з домінуванням осок пухирчастої *Carex vesicaria* та здутої *C. rostrata* і співдомінуванням воночого тіла болотного *Comarum palustre*, бобівника трилистого *Menyanthes trifoliata*. На сухіших ділянках поширені луки з переважанням осоки чорної *Carex nigra* і участю осок жовтої *C. flava* і просовидної *C. panicea*, невеликі ділянки займають луки з домінуванням костриці східної *Festuca orientalis*, а на дамбі, яка оточує озеро, — з домінуванням булавноносця сіруватого *Corynephorus canescens*.

**Цінна флора:** В озері є альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa* (вид занесено до Додатку I Бернської конвенції та Червоної книги України). Кілька гектарів займають угруповання з домінуванням латаття білого *Nymphaea alba* та сніжно-білого *N. candida*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, занесені до Зеленої книги України.

**Цінна фауна:**

Ссавці: лисиця звичайна *Vulpes vulpes*, норича північна *Microtus agrestis*.

Птахи. Всього виявлено близько 200 видів. Загальна чисельність орнітокомплексу у різні пори року коливається від 5 до 50 тис. особин переважно водно-болотяних видів, в тому числі у гніздовий період — 500–5000 пар. Серед них у різні сезони, під час гніздування, сезонних скупчень та під час міграцій трапляються: пірникоза велика *Podiceps cristatus* (10–100 ос.), баклан великий *Phalacrocorax carbo* (2–10 ос.), бугай *Botaurus stellaris* (5–10 ос.), чепура велика *Egretta alba* (3–10 ос.), чапля сіра *Ardea cinerea* (5–50 ос.), гуси роду *Anser* (під час міграцій), лебідь-шипун *Cygnus olor* (10–100 ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (100–3000 ос.), чирянки велика *A. querquedula* (50–500 ос.) і мала *A. crecca* (10–50 ос.), попелюх *Aythya ferina* (50–500 ос.), пастушок *Rallus aquaticus*, погонич малий *Porzana parva*, курочка водяна *Gallinula chloropus*, лиска *Fulica atra* (100–1000 ос.), чайка *Vanellus vanellus* (50–1000 ос.), коловодник звичайний *Tringa totanus* (20–100 ос.), грицик великий *Limosa limosa* (10–50 ос.), мартин звичайний *Larus ridibundus* (200–1000 ос.), крячки білокрилий *Chlidonias leucopterus* (50–400 ос.), чорний *C. niger* (10–40 ос.) і річковий *Sterna hirundo* (20–100 ос.). Серед рідкісних видів птахів, занесених до Червоної книги України, тут відмічаються підорлик великий *Aquila clanga* і журавель сірий *Grus grus*.

Земноводні: ропуха сіра *Bufo bufo*, жаби озерна *Rana ridibunda* і гостроморда *R. arvalis*.

Риби: лин озерний *Tinca tinca*, карась сріблястий *Carassius gibelio*. Всього трапляється понад 10 видів кісткових риб.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** На озеро негативно впливає високий ступінь освоєння заплави Прип'яті, меліорованої на цій ділянці, та близьке розташування с. Тур і смт Заболоття.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Більша частина площі угіддя є заповідним урочищем "Озеро Тур" площею 1235 га.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 2004 р. проводились комплексні дослідження рослинності і флори вищих судинних рослин, фауни хребетних і комах, фітопланктону. Лімнологічна характеристика озера опублікована в монографії "Озера Волині".

**Юрисдикція:** Волинська область, Ратнівський район.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Волове око Troglodytes //Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1991–1992 рр. /Ред. Химин М., Горбань І., Бокотей А., Шидловський І., Соколов Н., Салига Ю. — № 3. — Луцьк, 1993. — 69 с.
- 2) Льїн Л. В., Мольчак Я. О. Озера Волині. Лімно-географічна характеристика. — Луцьк: Надстир'я, 2000. — 140 с.
- 3) Пекло А. М. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Нево-робьинообразные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes — Журавлео-образные Gruiformes). — Вып.1. Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — 156 с.
- 4) Природно-заповідний фонд Волинської області. — Луцьк: Ініціал, 1999. — 48 с.
- 5) Сребродольська Є. Б. Орнітологічна колекція Н. І. Сребродольської // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. Матеріали доповідей п'ятої наради орнітологів та аматорів орнітологічного руху Західної України. — Луцьк, 1990. — С. 156–161.
- 6) Сребродольская Н. И. Кулики Западноукраинского Полесья, их распространение и практическое значение // Тезисы доклада четвертой Прибалтийск. орнитолог. конференции. — Рига: Из-во АН Лат. ССР, 1960. — С. 92–93.
- 7) Сребродольська Н. І. До біології куликів Західноукраїнського Полісся // Доп. та повідомл. Львів. держ. ун-ту. — 1961. — Вип. 9. — Ч. 11.
- 8) Сребродольська Н. І. До біології пастушків Західноукраїнського Полісся // Тези ювіл. наук. сесії до 300-річчя Львів. держ. ун-ту. — Львов: ЛДУ, 1961.
- 9) Сребродольская Н. И. Водоплавающие и болотные птицы западной части Украинско-го Полесья: Автореф. дис. ...канд. биол. наук. — Львов. 1964. — 22 с.
- 10) Страутман Ф. И. Птицы западных областей УССР. — Львов: ЛДУ, 1963. — Т. 1. — 199 с.; Т. 2. — 182 с.
- 11) Татаринев К. А. Фауна хребетних заходу України: екологія, значення, охорона. — Львів: ЛДУ, 1973. — 257 с.
- 12) Химин М. В. Рідкісні види птахів Західного Полісся на територіях природно-заповідного фонду Волинської області // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Л. Українки. Наук. конф. "Природні ресурси Волині. Результати фундаментальних досліджень (1993–2003 рр.)" № 1. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 135–140.
- 13) Химин М., Тутейко В., Грицай О., Жерш Н., Нагалюк В., Шумук О., Трохимук В. Природно-заповідний фонд Волинської області. — Луцьк: Ініціал, 1999. — 48 с.
- 14) The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance / Edited by Ward J. M. Hagemeijer, Michael J. Blair. Published for the European Bird Census Council by T. & A. Poyser. — London, 1997. — 903 p.

#### 4. Черемське болото

**Укладачі:**

Коніщук Василь Васильович, зав. наукового відділу, с.н.с., Черемський природний заповідник, вул. Карла Маркса, 48, смт Маневичі, Маневицький район, Волинська обл., 44600, тел./факс: (03376) 21 209;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в

Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 8 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°32' пн. ш., 25°32' сх. д.

**Розташування:** ВБУ знаходиться за 30 км на північ від смт Маневичі (10 тис. жителів), за 4 км на північ від с. Замостя (близько 300 жителів) Маневицького району Волинської області, за 6 км на північний схід від с. Лишнівка (близько 400 жителів) Маневицького району, за 2 км на захід від с. Городок Володимирецького району Рівненської області.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 156,5 м, середня — 159 м, максимальна — 164,7 м.

**Площа:** 2975,7 га.

**Огляд:** Переважно еумезотрофне болото з прилеглими сосновими лісами.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) ВБУ є типовим і добре збереженим природним лісо-болотним комплексом Полісся.
- (2) На території відмічено 36 видів рослин і 41 вид тварин з Червоної книги України, 3 види рослин та 11 видів тварин, занесених до Європейського червоного списку, 5 видів рослин з Додатку 1 Бернської конвенції, 17 видів птахів, включених до Бонської конвенції, 72 види птахів з Додатку 2 Бернської конвенції.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1991) — це Новочервищанський район підобласті Верхньоприп'ятського Полісся області Волинського Полісся Поліського краю зони мішаних лісів; за геоботанічним районуванням України (1977) — це Зарічненсько-Висоцько-Сарненський район соснових лісів чорницево-зеленомохових і боліт різних типів.

**Фізичні особливості ВБУ:** Черемський водно-болотний комплекс сформований у межах реліктової долини з переважанням флювіогляціальних форм рельєфу. Домінуючими є поверхні із абсолютними висотами 155–160 м над рівнем моря. Переважають дерново-підзолисті ґрунти і торфи. Торфовий поклад багат шарово-драговинної будови, належить до мішано-переходового типу, по периферії болота досягає 3 м глибини. У торфовому покладі виділяють шари (зверху донизу): сфагновий мезотрофний, осоково-сфагновий та очеретяний торф. Поклад підстиляється піском. Болото має периферійно-оліготрофний тип розвитку, характерний для боліт, сформованих в озеровидних улоговинах. Озера Черемське (площа — 7,7 га, максимальна глибина — 7 м) і Редичі (14 га, 4,5 м) — льодовиково-карстового походження.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Територія знаходиться на вододілі річок Стохід і Веселуха. Клімат помірно-континентальний. Середньорічна температура липня — +18,7°C, січня — -5,1°C, середньорічна кількість опадів — 634,4 мм.

**Тип ВБУ:** U, W, Xp, O, 9.

**Екологічні особливості:** Рослинність угіддя представлена лісами, болотами, луками та водними угрупованнями. Болота займають близько третини площі ВБУ. Найпоширенішими є осоково-сфагнові болота з домінуванням осок здутої *Carex rostrata*, пухнатоплодої *C. lasiocarpa*, багнової *C. limosa* та сфагнових мохів *Sphagnum fallax* і *S. cuspidatum*. Найпоширенішою є лісова рослинність, яка займає близько двох третин площі ВБУ. Переважають ліси із сосною звичайною *Pinus sylvestris*, найпоширенішими є асоціації *Dicrano-Pinetum*, *Cladonio-Pinetum*, *Vaccinio uliginosi-Pinetum*. Домінантами трав'яно-чагарникового ярусу є чорниця *Vaccinium myrtillus*, брусниця *V. vitis-idaea*, молінія голуба *Molinia caerulea*. Значну площу займають заболочені вільхові ліси *Alnus glutinosa* з домінуванням осоки гостровид-

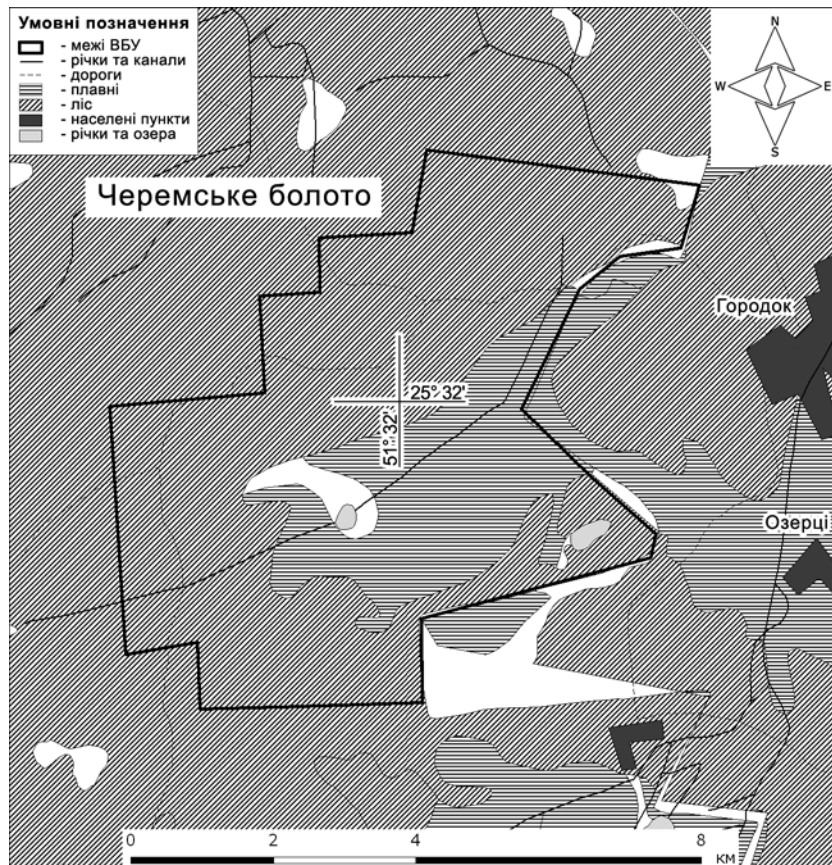
ної *Carex acutiformis*, меншу — незаболочені вільхові ліси. По периферії боліт відмічені угруповання з домінуванням верби попелястої *Salix cinerea*. Є ділянки грабово-дубових та ялинових лісів. Трапляються невеликі ділянки лучної рослинності, на яких здебільшого домінує щучник дернистий *Deschampsia caespitosa*. В озерах, канавах і уздовж струмків виявлено ценози жабурника звичайного *Hydrocharis morsus-ranae*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття сніжно-білого *Nymphaea candida*, спіродели багатокореневої *Spirodela polyrrhiza*, ряски малої *Lemna minor*, плавушника болотного *Hottonia palustris*.

**Цінна флора:** Із видів Європейського червоного списку виявлено глід український *Crataegus ucrainica*, смілку литовську *Silene lithuanica*, козельці українські *Tragopogon ucrainicus*. До Додатку I Бернської конвенції занесено альдрованду пухирчасту *Aldrovanda vesiculosa*, жировик Лезеля *Liparis loeselii*, зозуліні черевички *Cypripedium calceolus*, сон широколистяний *Pulsatilla latifolia*, мох *Dicranum viridae*. Види з Червоної книги України: альдрованда пухирчаста, берези низька *Betula humilis* і темна *B. obscura*, осока Девелла *Carex davalliana*, булатка червона *Cephalanthera rubra*, коральковець тричінадрізаний *Corallorhiza trifida*, зозуліні черевички, пальчатокорінники Фукса *Dactylorhiza fuchsii*, м'ясочервоний *D. incarnata*, плямистий *D. maculata* і травневий *D. majalis*, коручка широколиста *Epipactis helleborine*, жировик Лезеля, зозуліні сльози яйцевидні *Listera ovata*, гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis*, любки дволиста *Platanthera bifolia* і зеленоквіткова *P. chlorantha*, вовчі ягоди пахучі *Daphne sneorum*, росички англійська *Drosera anglica* та середня *D. intermedia*, хамарбія болотна *Hammarbya paludosa*, діфазіаструм сплюснутий *Diphasiastrum complanatum*, баранець звичайний *Huperzia selago*, лікоподієла заплавна *Lycopodiella inundata*,

плаун річний *Lycopodium annotinum*, щитолісник звичайний *Hydrocotyle vulgaris*, молодильник озерний *Isoetes lacustris*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, лілія лісова *Lilium martagon*, журавлина дрібноплідна *Oxycoccus microcarpus*, верби чорнична *Salix myrtilloides* і Старке *S. starkeana*, мезія тригранна *Meesia triquetra*, мутин собачий *Mutinus caninus*, хара витончена *Chara delicatula*.

#### Цінна фауна:

**Ссавці:** Виявлено такі види з Червоної книги України: борсук звичайний *Meles meles*, горностаї *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalus*, видра річкова *Lutra lutra*





(1 пара), рись звичайна *Felis lynx* (1 пара). Останні два види, а також вовк *Canis lupus* внесені до Європейського червоного списку.

**Птахи.** Черемське болото, два озера та навколишні ліси, що входять у комплекс, є місцем гніздування рідкісних видів птахів, зокрема журавля сірого *Grus grus* (4–7 пар), глушця *Tetrao urogallus* (2–5 пар), пугача *Bubo bubo* (1–2 пари), сови бороdatoї *Strix nebulosa* (1 пара), скопи *Pandion haliaetus* (є гніздо, біля якого тримаються дорослі птахи протягом гніздового періоду, проте пташенят не відмічено), занесених до Червоної книги України, а також інших видів водно-болотних птахів (чайка *Vanellus vanellus*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, баранець звичайний *Gallinago gallinago*). Найбільшу цінність територія має для мігруючих журавлів сірих, які тут щорічно зупиняються на відпочинок і живлення (на значних площах зростає журавлина звичайна) у кількості 150–400 особин. Загальна чисельність орнітокомплексу складає від 3 до 6 тис. пар. Виявлені такі види з Червоної книги України: підорлик малий *Aquila pomarina* (постійно відмічається одна пара), лелека чорний *Ciconia nigra* (є одне гніздо), зміїд *Circaetus gallicus* (одне гніздо), сорокопуд сірий *Lanius excubitor* (зимує), золотомушка червоночуба *Regulus ignicapillus* (ймовірно, гніздиться), очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola* (1 пара), шуліка рудий *Milvus milvus*. До Європейського червоного списку занесено останні два види, а також деркача *Crex crex*.

**Плазуни:** мідянка *Coronella austriaca* (вид з Червоної книги України).

**Земноводні:** ропуха очеретяна *Bufo calamita* (вид з Червоної книги України).

**Комахи:** Види з Червоної книги України: бабки — красуня-діва *Calopteryx virgo*, дозорець-імператор *Anax imperator*, кордулегастер кільчастий *Cordulegaster annulatus annulatus*; жуки — красотіл пахучий *Calosoma sycophanta*, волохатий стафілін *Emus hirtus*, жук-олень *Lucanus cervus*, вусачі мускусний *Aromia moschata* та великий дубовий *Cerambyx cerdo cerdo*; метелики — махаон *Papilio machaon*, райдужниця велика *Apatura iris*, ванесса чорно-руда *Nymphalis xanthomelas*, синявець мелеагр *Polyommatus daphnis*, ендроміс березовий *Endromis versicolora*, люцина *Hamearis lucina*; перетинчастокрилі — ляра анафемська *Larra anathema*, мегариса рогахвостова *Megarhyssa superba*, джмелі моховий *Bombus muscorum* і яскравий *B. pendorum*, сколія степова *Scolia hirta*, ктир гігантський *Satanas gigas*.

Тут також трапляється п'явка медична *Hirudo medicinalis* (“червонокнижний вид”).

**Соціальні та культурні цінності:** На території ВБУ є Меморіальний комплекс партизанської слави.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне. **Прилеглі землі:** державний лісовий фонд.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Черемський природний заповідник. **Прилеглі землі:** Маневицький, Любешівський і Рафалівський держлісгоспи.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Поруч із ВБУ проводяться осушувально-меліоративні роботи та вирубка лісів. Меліоративна система каналів у межах ВБУ не підтримується, вони заростають і замулюються.

**Вжиті природоохоронні заходи:** У 2001 р. створено Черемський природний заповідник.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розроблено Проект організації та розвитку території Черемського заповідника та охорони його природних комплексів, підготовлене обґрунтування створення охоронної зони.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Матеріали досліджень за спеціальною темою “Оцінка різноманітності екосистем” та щорічних наукових спостережень представлені в 1–3-му томах Літопису природи заповідника.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Закладено два маршрути екологічних стежок, проводяться екскурсії.

**Орган управління:** Черемський природний заповідник. Адреса: вул. Карла Маркса, 48, смт Маневичі, Маневицький район, Волинська область, 44600.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К.: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 2) Дідух Я. П., Коніщук В. В. Чи буде створено Черемський природний заповідник? // Жива Україна. — 2001. — № 5–6. — С. 12.
- 3) Дідух Я. П., Коротченко І. А., Коніщук В. В. Рослинність лісів за участю *Picea abies* (L.) Karst. Волинського Полісся // Вісн. Полтавськ. держ. пед. уні-ту. — 2004. — Вип. 4. — Серія Екологія. Біол. науки). — С. 29–39.
- 4) Літопис природи. Черемський природний заповідник. Т. 1–3. // Коніщук В. В. та ін. — Маневичі, 2002–2004. — 163 с. (т. 1), 242 с. (т. 2), 200 с. (т. 3).
- 5) Коніщук В. В. Використання картомоделювання для оцінки екосистем Черемського заповідника // Актуальні проблеми флористики, систематики, екології та збереження фіторізноманіття. — Львів, 2002. — С. 153–154.
- 6) Коніщук В. В. Рідкісні види рослин Черемського природного заповідника // Укр. бот. журн. — 2003. — Т. 60. — № 3. — С. 264–272.
- 7) Коніщук В. В. Типологія і картографування ґрунтів Черемського природного заповідника // Укр. геогр. журн. — 2003. — № 3. — С. 40–45.
- 8) Коніщук В. В. Карта рослинності Черемського природного заповідника // Укр. бот. журн. — 2003. — Т. 60. — № 6. — С. 659–669.
- 9) Коніщук В.В. Хвойні ліси Черемського природного заповідника // Рослинність хвойних лісів України: Мат-ли робочої наради (Київ, листопад 2003 р.) — К.: Фіто-соціоцентр, 2003. — С. 111–122.
- 10) Коніщук В. В. Картографічний та ординаційний аналіз екологічних факторів Черемського природного заповідника // Укр. бот. журн. — 2004. — Т. 61. — № 3. — С. 47–60.
- 11) Коніщук В. В. Нові місцезнаходження рідкісних рослин у Черемському природному заповіднику // Заповідна справа в Україні. — Канів, 2004. — Т. 10. — Вип. 1–2. — С. 18–23.
- 12) Коніщук В. В. Про доцільність встановлення охоронної зони Черемського природного заповідника // Жива Україна — 2004. — № 9–10. — С. 9–10.
- 13) Коніщук В. В. Еколого-ценотична характеристика ботанічної пам'ятки природи "Болітце" // Мат-ли Всеукр. наук.-практич. конф. "Ландшафтне та біологічне різноманіття Хмельниччини, збереження та відтворення" (м. Кам'янець-Подільський, 17–18 грудня 2003 р.). — Кам'янець-Подільський, 2004. — С. 47–53.
- 14) Коніщук В. В. Рідкісні види фауни Черемського природного заповідника // Сучасні пробл. зоол. науки: Мат-ли Всеукр. наук. конф. "Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження професора О. Б. Кістяківського". — К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 2004. — С. 87–89.
- 15) Прядко Е. И. Растительность и стратиграфия болота Черемошского в Западном Полесье // Вопр. физиол., биохим., цитол. и флоры Украины. — Киев: Наукова думка, 1974. — С. 28–30.
- 16) Химин М. Черемське болото // ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — Київ: СофтАРТ, 1999. — С. 70–71.

- 17) Химин М. В. Рідкісні види птахів Західного Полісся на територіях природно-заповідного фонду Волинської області // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Л. Українки. Наук. конф. "Природні ресурси Волині. Результати фундаментальних досліджень (1993–2003 рр.)" № 1. – Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. – С. 135–140.
- 18) Химин М. В. Сучасний стан сивкоподібних Charadriiformes Волинського Полісся // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Зб. наук. пр. – Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. – С. 171–183.
- 19) Химин М., Тутейко В., Грицай О., Жерш Н., Нагалюк В., Шумук О., Трохимук В. Природно-заповідний фонд Волинської області. – Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.
- 20) Cheremské mire // Important Bird Areas in Europe. Priority sites for conservation /Ed. M. F. Heath and M. I. Evans. Vol. 2. Southern Europe. – Cambridge, U.K.: BirdLife International, 2000. – P. 701.
- 21) Troglydtes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. /Ред. Химин М., Шидловський І., Горбань І. – № 6. – Луцьк: Світ птахів, 1996. – 43 с.
- 22) Troglydtes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. /Ред. Химин М., Шидловський І., Горбань І. – № 7. – Луцьк: Світ птахів, 1997. – 43 с.

## 5. Біле озеро та болото Коза-Березина

### Укладачі:

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, 01601, вул. Терещенківська, 2, Київ, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, 01601, вул. Терещенківська, 2, Київ, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°30' пн. ш., 25°43' сх. д.

**Розташування:** ВБУ знаходиться у Володимирецькому районі Рівненської області між селами Озерці, Рудка, Більська Воля і безпосередньо прилягає до них.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна – 156 м, середня – 165 м, максимальна – 195 м.

**Площа:** 8051 га.

**Огляд:** Територія включає глибоке оліготрофне карстове озеро Біле, болото Коза-Березина, заболочені ліси та незаболочені соснові ліси між ними.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Включає типові для Західного Полісся болота та одне з найбільших на Поліссі карстових озер.
- (2) Флора угіддя включає ряд рідкісних видів рослин, в т. ч. лікоподієлу заплавної *Lycopodiella inundata*, діфазіаструми сплюснений *Diphazium complanatum* і триколосковий *D. tristachyum*, росички проміжну *Drosera intermedia* та англійську *D. anglica*, шейхцерію болотну *Scheuchzeria palustris*.

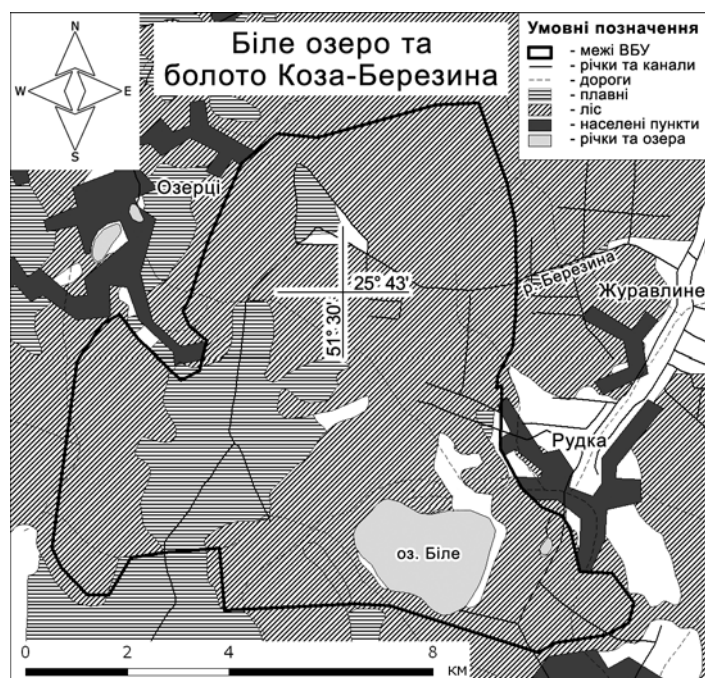
**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до зони мішаних лісів області Волинського Полісся Нижньогоринського фізико-географічного району; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Поліської підпровінції (Волинського Полісся), Західнополіського (Ковельсько-Сарненського) округу і займає крайню північно-східну його частину. Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи.

**Фізичні особливості ВБУ:** Озеро Біле карстового походження має середню глибину 10 м, максимальну — 26 м, площу — 453 га, довжину — 3 км, ширину — 2 км. Водна рослинність розвинена слабо, береги переважно незаболочені. Болото Коза-Березина знаходиться в реліктовій долині, має ширину 1–4 км. Протяжність у межах ВБУ (територія Рівненського природного заповідника) становить 5 км. По болоту протікає невеличка річка Березина з каналізованим руслом. Значними є незаболочені території з лісовою рослинністю.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Водозбірна територія має площу близько 300 км<sup>2</sup> (без урахування ВБУ), заліснена на 85%. Заболоченість становить близько 8%, села, орні землі і луки займають майже 2%. Поверхня складена антропогеновими флювіогляціальними, алювіальними та болотно-озерними переважно піщаними відкладами, на яких сформувалися дерново-підзолисті ґрунти. Антропогенові відклади підстелені карбонатними породами крейдового та палеогенового віку, які місцями виходять на поверхню.

**Тип ВБУ:** О, U, W, Хр.

**Екологічні особливості:** Болотна рослинність представлена здебільшого осоково-сфагновими болотами з домінуванням осок пухнатоплодої *Carex lasiocarpa* та здутої *C. rostrata*. Є ділянки з переважанням у трав'яному покриві куничника сіруватого *Calamagrostis canescens*, митлиці собачої *Agrostis canina*. Серед сфагнових мохів найчастіше домінують *Sphagnum fallax*, *S. palustre*, *S. teres*, *S. flexuosum*. Є евтрофні болота з домінуванням осок омської *Carex omskiana* та здутої, а також зелених мохів, ділянки чагарникових евтрофних боліт з пере-



важанням верби попелястої *Salix cinerea*, заболочених вільхових лісів *Alnus glutinosa* з домінуванням осок гостровидної *Carex acutiformis* та пухнатоплодої, теліптериса болотного *Thelypteris palustris*, куничника сіруватого *Calamagrostis canescens*, незаболочених вільхових лісів з домінуванням безщитника жіночого *Athyrium filix-femina*, кропиви дводомної *Urtica dioica* s. l. Невелику площу займають оліготрофні болота. Є луки з домінуванням куничника наземного *Calamagrostis epigeios*, митлиць тонкої *Agrostis tenuis* та повзучої *A. stolonifera*. Ліси переважно соснові, різного ступеня зволоження (асоціації *Cladonio-Pinetum*, *Dicrano-Pinetum*, *Peucedano-Pinetum*,

*Molinio-Pinetum, Vaccinio uliginosi-Pinetum*). Є невеликі ділянки березово-грабових та ялинових лісів.

**Цінна флора:** Виявлено види: з Європейського червоного списку — смілку литовську *Silene lithuanica*; із Додатку I Бернської конвенції — сон широколистяний *Pulsatilla latifolia*; з Червоної книги України — молодильник озерний *Isoetes lacustris* (формує угруповання в озері Біле), шейхцерію болотну *Scheuchzeria palustris*, вербу чорничну *Salix myrtilloides*, баранець звичайний *Huperzia selago*, лікоподієлу заплавної *Lycopodiella inundata*, діфазіаструми сплюснений *Diphaziastrum complanatum* і триколосковий *D. tristachyum*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, росички проміжну *Drosera intermedia* і англійську *D. anglica*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, любки зеленоквіткову *Platanthera chlorantha* та дволисту *P. bifolia*, коручку темночервону *Epipactis atrorubens*, булатку довголисту *Cephalanthera longifolia*, лілію лісову *Lilium martagon*, гудайєру повзучу *Goodyera repens*, березу темну *Betula obscura*. Із видів, що охороняються в Рівненській області, виявлено вербу лапландську *Salix lapponum*, осоки дводомну *Carex dioica* та тонкокореневищну *C. chordorhiza*, астрагал пісковий *Astragalus arenarius* та ін. — загалом 21 вид.

**Цінна фауна:**

Савці: лисиця *Vulpes vulpes*, куниця лісова *Martes martes*, видра річкова *Lutra lutra*, бобр річковий *Castor fiber*, білка звичайна *Sciurus vulgaris*, свиня дика *Sus scrofa* та лось *Alces alces*.

Птахи. Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу угіддя складає близько 5–7 тис. пар. Серед них птахи водно-болотного комплексу: пірникоза чорношия *Podiceps nigricollis*, лебідь-шипун *Cygnus olor*, крижень *Anas platyrhynchos*, журавель сірий *Grus grus*, лиска *Fulica atra*, чайка *Vanellus vanellus*, коловодники лісовий *Tringa ochropus* і звичайний *T. totanus*, баранець звичайний *Gallinago gallinago*, плиска жовтоголова *Motacilla citreola*. Під час міграцій тут відмічається від 10 до 15 тис. птахів. Головними місцями розмноження птахів, скупчення на зупинках для живлення і під час міграцій є низинне болото Коза з річкою-каналом Березина, озеро Біле та прилеглі заболочені ліси. В різні сезони тут спостерігаються певні скупчення окремих видів або груп птахів, зокрема крижня, журавля сірого (до 600 ос.), птахів ряду Сивкоподібні *Charadriiformes* (6 тис. ос.), деркача *Crex crex* (40–200 ос.) тощо. Тут також трапляється лелека чорний *Ciconia nigra* — вид з Червоної книги України.

Плазуни: ящірки прудка *Lacerta agilis* і живородна *L. vivipara*, вуж звичайний *Natrix natrix*.

Земноводні: ропуха очеретяна *Bufo calamita*, жаби трав'яна *Rana terrestris*, озерна *R. ridibunda* і гостроморда *R. arvalis*.

Риби. Всього в озері Біле поширено 8 видів кісткових риб, серед яких зрідка трапляється вугор європейський *Anguilla anguilla*.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне. Прилеглі землі: державне (переважно), комунальне, приватне.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Рівненський природний заповідник.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** До створення заповідника проводились осушувальні роботи. Тому на території є кілька меліоративних каналів, які не підтримуються, і їх вплив на водний режим незначний, а внаслідок заростання з часом зменшуватиметься. На території проводяться санітарні рубки лісу і догляд за лісовими культурами. Загальний обсяг рубок у 2003 р. становив 2614 м<sup>3</sup>. Ця діяльність є абсолютно не сумісною з режимом природного заповідника і має бути припи-

нена. На північному березі озера Біле знаходяться рекреаційні установи, які є джерелом негативного антропогенного впливу на озеро та прилеглі території.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створено Рівненський природний заповідник, до якого входить вся територія ВБУ.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Припинення санітарних рубок. Ліквідація рекреаційних установ на озері Білому, які існували до створення заповідника, а тому й увійшли до його складу. За новими матеріалами лісовпорядкування ця територія (північний берег озера) вилучена зі складу природного заповідника. ВБУ також не включає цю площу.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Територія є частиною природного заповідника, тому природознавчі дослідження тут проводять як співробітники заповідника, так і інші фахівці, зокрема з Інституту ботаніки НАН України.

**Юрисдикція:** Територіальна — Рівненська область, Володимирецький район. Функціональна — Рівненський природний заповідник.

**Орган управління:** Рівненський природний заповідник. Адреса: ур. Дубки, м. Сарни, Рівненська область, 34500, тел./факс: (03655) 34 763, тел.: (03655) 34 752, e-mail: grz@sowa.com.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 2) Волошинова Н. О., Бачук В. А. Дослідження в Рівненському природному заповіднику // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 26–28.
- 3) Клестов Н. Л., Гаврись Г. Г. Серый журавль (*Grus grus*) в Украине: территориальное размещение, численность и охрана // Праці Укр. орнітолог. товариства. — Київ, 1996. — Т. 1. — С. 192–201.
- 4) Літопис природи Рівненського природного заповідника. — Т. 1–3. — Сарни, 2001–2003.
- 5) Матеріали лісового впорядкування Рівненського природного заповідника. — 2004.
- 6) Мельничук В. А., Клестов М. Л. Нарис комплексів хребетних тварин проектного Рівненського природного заповідника // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття: Мат. конф., присв. 75-річчю Канівського природного заповідника (м. Канів, 8–10 вересня 1998 р.). — Канів: Фітосоціоцентр, 1998. — С. 206–208.
- 7) Химин М. В. Сучасний стан фауни водоплавних птахів Волинського Полісся // Пріоритети орнітологічних досліджень. Мат. і тези доп. VII наук. конф. орнітологів зах. України. — Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ держ. ун-ту, 2003. — С. 79–94.
- 8) Химин М. В. Сучасний стан сивкоподібних Charadriiformes Волинського Полісся // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Зб. наук. пр. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 171–183.
- 9) The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance / Edited by Ward J. M. Hagemeijer, Michael J. Blair. Published for the European Bird Census Council by T. & A. Poyser. — London, 1997. — 903 p.

## 6. Болотний масив Сомино

### Укладачі:

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 23 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°24' пн. ш., 26°55' сх. д.

**Розташування:** ВБУ знаходиться в Сарненському районі Рівненської області за 3 км на північ від смт Клесів (5,2 тис. жителів), за 2 км на північ від с. Пугач, за 4 км на північний захід від с. Томашгород, за 3 км на схід і південний схід від с. Карасин, за 14 км на схід від м. Сарни (29,8 тис. жителів).

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 150 м, середня — 156 м, максимальна — 165 м.

**Площа:** 10852 га.

**Огляд:** ВБУ представляє собою переважно мезотрофне осоково-сфагнове болото, яке на значній площі має рідколісний характер. Є також озеро, заболочені вільхові ліси, а на підвищених місцях — соснові. Болото є одним із найбільших на Поліссі.

**Рамсарські критерії:** 1, 3.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Болото Сомино є одним із найбільших на Поліссі — в регіоні Європи з високою заболоченістю.

(3) В угідді виявлено багато рідкісних видів флори, в т. ч. льодовикових реліктів. Тут зростають 2 види рослин з Європейського червоного списку, 11 видів з Червоної книги України. Відмічено 8 видів хребетних з Червоної книги України та 2 — з Європейського червоного списку. Мезотрофні болота належать до зникаючих в Європі типів природних середовищ, що визначені Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції (за № 54.5).

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до зони мішаних лісів області Волинського Полісся Нижньогоринського фізико-географічного району; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Західнополіського (Ковельсько-Сарненського) округу і займає його крайню північно-східну частину. Поліська підпровінція (Волинське Полісся) Східноєвропейської провінції Європейської широколистяної області.

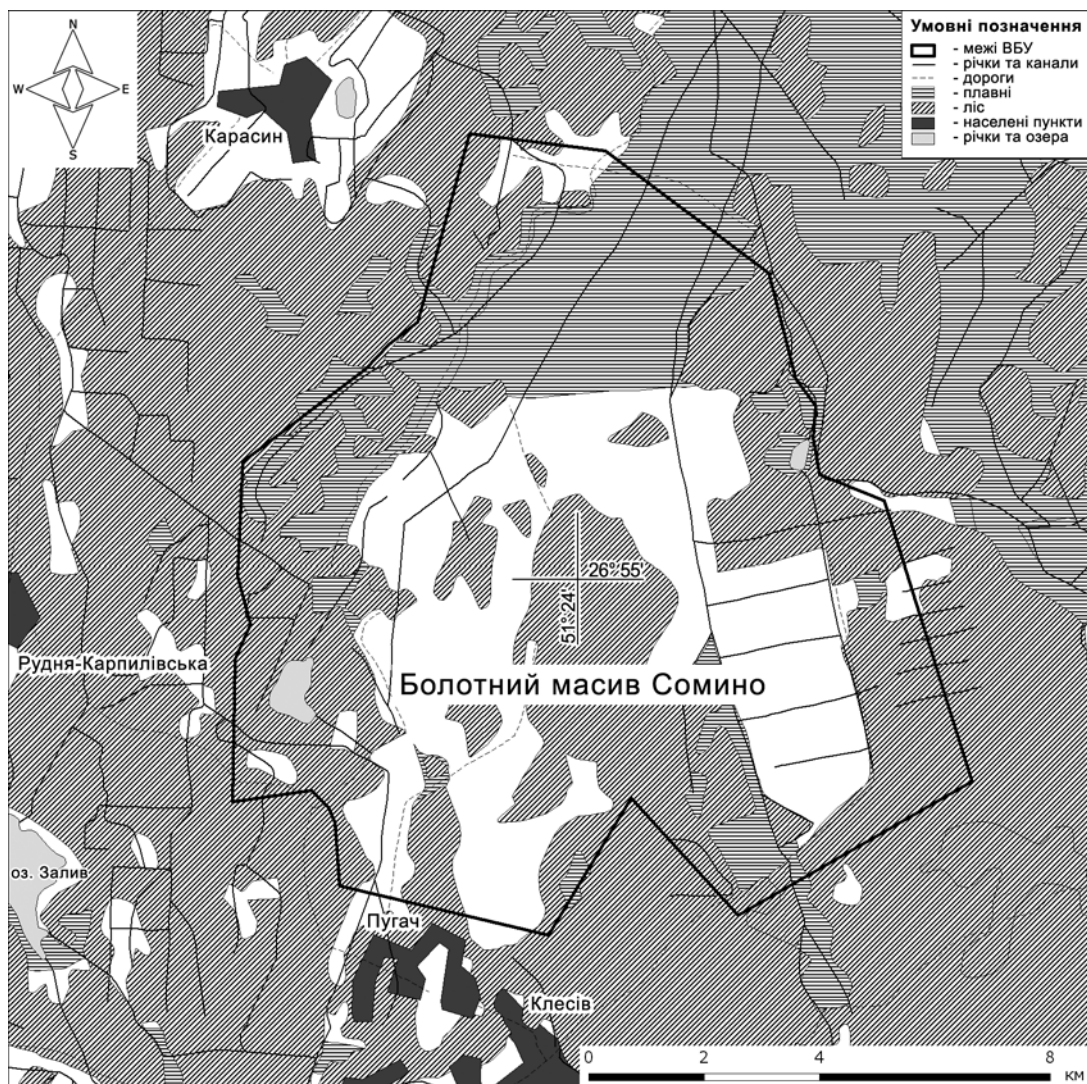
**Фізичні особливості ВБУ:** Середня глибина торфових покладів становить 1,7 м, максимальна — 3 м. Торф майже скрізь підстиляється піском і лише в місцях з найбільшою глибиною має сапропелеподібний прошарок. Середній ступінь розкладу торфу — 35%. У нижній частині переважає очеретяний торф, вище знаходиться осоковий, над яким на частині площі є шар із сфагнового, пухівково-сфагнового або осоково-сфагнового торфу. На підвищених ділянках поширені дерново-підзолисті ґрунти на пісках. Прокладено меліоративні канали, але в цілому більша частина болота добре збережена. Мезотрофне озеро Сомино має площу 56 га і максимальну глибину 13 м.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя розташоване на межиріччі Случі та Льви. До нього прилягають переважно заліснені території. На північ і північний схід розташовані інші значної площі болота, які тягнуться на десятки кілометрів і включають інші ділянки Рівненського природного заповідника – Сиру Погоню і Переброди. Болота та заболочені ліси водозбірної території частково осушені. Середня температура найтеплішого місяця (липня) –  $+18,5^{\circ}\text{C}$ , найхолоднішого місяця (січня) –  $-5,5^{\circ}\text{C}$ , середня річна кількість опадів – 570 мм.

**Гідрологічна цінність:** Болото є добре збереженим, мало постраждало від осушувальної меліорації.

**Тип ВБУ:** U, Xp, O, 9.

**Екологічні особливості:** Переважають мезотрофні осоково-сфагнові болота з домінуванням осоки пухнатоплодої *Carex lasiocarpa* і сфагнових мохів *Sphagnum centrale*, *S. fallax*, *S. cuspidatum*, *S. subsecundum*, *S. magellanicum*, *S. palustre*. З високою частотою тут трапляються вовче тіло болотне *Comarum palustre*, бобівник трилистий *Menyanthes trifoliata*, ринхоспора біла *Rhynchospora alba*, смовдь болотна *Peucedanum palustre*, очерет звичайний *Phragmites australis*,





росичка круглолиста *Drosera rotundifolia*, вербозілля звичайне *Lysimachia vulgaris*, верби попеляста *Salix cinerea* і лапландська *S. lapponum*. Є угруповання близького видового складу з домінуванням осоки здутої *Carex rostrata* і омської *C. omskiana*, очерету звичайного, пухівки стрункої *Eriophorum gracile*. Часто трапляються рідколісні (з березою пухнастою *Betula pubescens*) болота такого ж видового складу. Є значні ділянки олігомезотрофних боліт з домінуванням пухівки піхвової *Eriophorum vaginatum* та евтрофних осокових боліт. На підвищених ділянках трапляються соснові ліси різного ступеня зволоження — сухі лишайникові соснові ліси (*Cladonio-Pinetum*), зеленомохові соснові ліси (*Peucedano-Pinetum*), вологі молінієві (*Molinio-Pinetum*). Є заболочені вільхові (*Sphagno squarrosi-Alnetum*) та соснові (*Vaccinio uliginosi-Pinetum*) ліси, вологі сосново-березово-вільхові ліси. По периферії озера наявна смуга завширшки 2–6 м з домінуванням очерету. Трапляються невеликі ділянки сухих піщаних лук з домінуванням булавоносця сіруватого *Corynephorus canescens*.

**Цінна флора:** Із видів рослин, занесених до Європейського червоного списку, виявлено смілку литовську *Silene lithuanica*, до Червоної книги України — пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і Фукса *D. fuchsii*, росичку проміжну *Drosera intermedia*, хамарбію болотну *Hammarbya paludosa*, щитолижник звичайний *Hydrocotyle vulgaris*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, лікоподієлу заплавної *Lycopodiella inundata*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, шейхцерію болотну *Scheuchzeria palustris*, шолудивник королівський *Pedicularis sceptrum-carolinum*, вербу чорничну *Salix myrtilloides*.

**Цінна фауна:**

**Савці:** їжак білочеревий *Erinaceus concolor*, кріт європейський *Talpa europaea*, бурозубки мала *Sorex minutus* і середня *S. caecutiens*, бобр річковий *Castor fiber*, рись звичайна *Felis lynx*, горностаї *Mustela erminea*. Останні два види занесені до Червоної книги України.

**Птахи:** пірникоза велика *Podiceps cristatus*, бугай *Botaurus stellaris* (2–5 пар), чапля сіра *Ardea cinerea*, гуска сіра *Anser anser* (ймовірно 1 пара загніздилася, на міграціях — 1–2 тис. ос.), крижень *Anas platyrhynchos* (10–50 гніздових пар, 1–5 тис. мігруючих особин), чирянки мала *A. crecca* (10–100 ос.) і велика *A. querquedula* (20–100 ос.), нерозень *A. strepera* (2–4 ос.), свищ *A. penelope* (50–100 ос.), попелюх *Aythya ferina* (50–200), журавель сирій *Grus grus* (5–10 пар, під час міграції 200–500 ос.), погонич звичайний *Porzana porzana* і малий *P. parva*, деркач *Crex crex* (понад 30 самців), курочка водяна *Gallinula chloropus*, лиска *Fulica atra* (50–200 ос.), чайка *Vanellus vanellus*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, набережник *Actitis hypoleucos*, баранці звичайний *Gallinago gallinago* і великий *G. media*, мартин звичайний *Larus ridibundus*, кричак чорний *Chlidonias niger*, білокрилий *C. leucopterus*, річковий *Sterna hirundo* і малий *S. albifrons*, плиска жовтоголова *Motacilla citreola*. Загалом у різні сезони тут спостерігаються від 3 до 20 тис. птахів водно-болотного орнітокомплексу. Рідкісні види, занесені до Червоної книги України: лелека чорний *Ciconia nigra*, змієїд *Circaetus gallicus*, підорлик малий *Aquila pomarina*, пугач *Bubo bubo*, журавель сирій, сорокопуд сирій *Lanius excubitor*.

**Плазуни.** Тут спостерігаються усі 7 видів, що трапляються на Поліссі; серед них, зокрема, черепаха болотяна *Emys orbicularis*, ящірка живородна *Lacerta vivipara*, веретільниця *Anguis fragilis*, мідянка *Coronella austriaca* (вид з Червоної книги України), гадюка звичайна *Vipera berus*.

**Земноводні:** 6 видів, серед них — часничниця звичайна *Pelobates fuscus*, квакша звичайна *Hyla arborea*, ропуха очеретяна *Bufo calamita* (вид з Червоної книги України).

**Риби.** Всього на території відмічено 11 видів кісткових риб, серед них вугор *Anquilla anguilla*, карась звичайний *Carassius carassius*.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність на землю, передану в постійне користування адміністрації Рівненського природного заповідника. Адміністрації заповідника видано Акт на право постійного користування землею території угіддя. Прилеглі землі: землі державні лісгосподарські, приватні сільськогосподарські, а також населених пунктів (приватні та муніципальні).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: Рівненський природний заповідник.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Антропогенний вплив на територію полягає в незначній зміні водного режиму внаслідок гідромеліоративних робіт. Мають місце рубки лісу невеликої інтенсивності — переважно санітарні. Але територія є природним заповідником, тому рубки взагалі мають бути припинені.

**Вжиті природоохоронні заходи:** З квітня 1999 р. Указом Президента України створено Рівненський природний заповідник (47046,8 га), одною з чотирьох ділянок якого став болотний масив Сомино (10852 га). Менеджмент біорізноманіття здійснюється відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" (1991 р.) і Положення про Рівненський природний заповідник (1999 р. із змінами у 2001 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробка спеціального менеджмент-плану для цього ВБУ міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Ботанічні дослідження проводились Андриєнко Т. Л. та Прядко О. І. у 1975, 1978, 1979, 2001–2004 рр. Співробітники заповідника проводять дослідження за програмою Літопису природи.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** У складі Рівненського природного заповідника є відділ екологічної освіти, який на регулярній основі здійснює еколого-освітню діяльність.

**Юрисдикція:** Юрисдикція — Рівненська область, Сарненський район. Є частиною Рівненського природного заповідника (Карасинське лісництво).

**Орган управління:** Рівненський природний заповідник. Адреса: ур. Дубки, м. Сарни, Рівненська область, 34500, тел./факс: (03655) 34 763, тел.: (03655) 34 752, e-mail: grz@sowa.com.ua.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриєнко Т. Л., Прядко О. І. Болотний масив Сомино на Ровенщині, його наукова і господарська цінність // Укр. бот. журн. — 1980. — Т. 36. — № 4. — С. 65–69.
- 2) Андриєнко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 3) Волошинова Н. О., Бачук В. А. Дослідження в Рівненському природному заповіднику // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 26–28.
- 4) Давиденко І. В., Землянських І. І., Полуда А. М. Рідкісні види птахів межиріччя Горині та Ствіги // Матеріали III конференції молодих орнітологів України (м. Київ, 14–15 березня 1998 р.). — Чернівці, 1998. — С. 40–43.
- 5) Клестов Н. Л., Гаврись Г. Г. Серый журавль (*Grus grus*) в Украине: территориальное размещение, численность и охрана // Праці Укр. орнітолог. товариства. — Київ, 1996. — Т. 1. — С. 192–201.
- 6) Літопис природи Рівненського природного заповідника. — Т. 1–3. — Сарни, 2001–2003.
- 7) Матеріали лісового впорядкування Рівненського природного заповідника. — 2004.

- 8) Мельничук В. А., Клестов М. Л. Нарис комплексів хребетних тварин проектованого Рівненського природного заповідника // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття: Мат. конф., присв. 75-річчю Канівського природного заповідника (м. Канів, 8–10 вересня 1998 р.). — Канів: Фітосоціоцентр, 1998. — С. 206–208.
- 9) Химин М. В. Сучасний стан сивкоподібних Charadriiformes Волинського Полісся // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Зб. наук. пр. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 171–183.
- 10) The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance / Edited by Ward J. M. Hagemeyer, Michael J. Blair. Published for the European Bird Census Council by T. & A. Poyser. — London, 1997. — 903 p.

## 7. Болотний масив Сира Погоня

### Укладачі:

Андрієнко Тетяна Леонідівна, д.б.н., професор, зав. міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Химин Михайло Васильович, головний спеціаліст відділу контролю земельних ресурсів та заповідних територій, Державне управління екології та природних ресурсів в Волинській області, вул. Суворова, 20, м. Луцьк, Волинська обл., 43025, тел.: (03322) 27 106, e-mail: eco@voleco.gov.ua.

**Дата підготовки опису:** 13 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°31' пн. ш., 27°13' сх. д.

**Розташування:** ВБУ знаходиться на південь від с. Грабунь та на північ від с. Більськ Рокитнівського району Рівненської області.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 147 м, середня — 152 м, максимальна — 163 м.

**Площа:** 9926 га.

**Огляд:** ВБУ представляє собою унікальний для України та Центральної Європи болотний масив, який є комплексом піднесених горбів та обводнених мочажин. Горби вкривають здебільшого оліготрофні сосново-пухівково-сфагнові ценози (з *Eriophorum vaginatum*, *Sphagnum fuscum*, *S. magellanicum*), тимчасом як в обводнених зниженнях безлісних мочажин переважають осоково-сфагнові та шейхцерієво-сфагнові угруповання.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) ВБУ включає унікальне для України та Центральної Європи добре збережене горбисто-мочажинне болото. Більшу частину ВБУ займають рідкісні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.
- (2) У ВБУ виявлено 10 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України. Гніздиться 9 видів птахів з Червоної книги України та 4 види птахів з Європейського червоного списку. Під час міграцій щороку зупиняється кілька сотень особин журавля сірого *Grus grus*.

**Біогеографічна характеристика:**

За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до зони мішаних лісів області Волинського Полісся Нижньогоринського фізико-географічного району; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Західнополіського (Ковельсько-Сарненського) округу і знаходиться біля його східної границі. Континентальний біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи.

**Фізичні особливості**

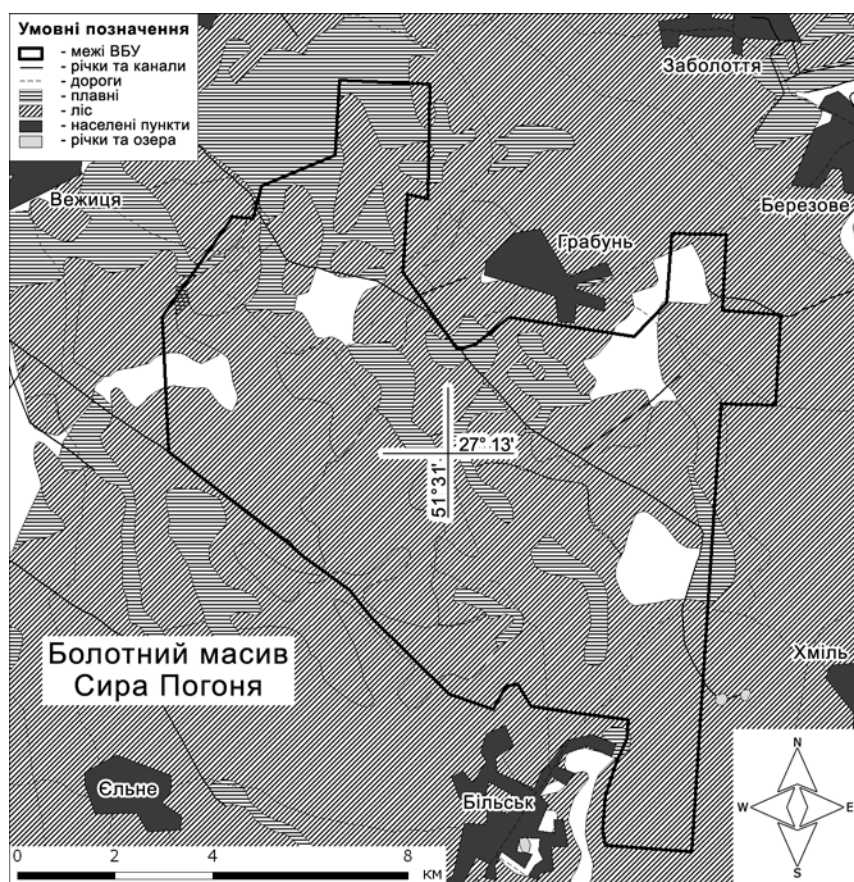
**ВБУ:** Глибина торфового покладу становить 4 м. До глибини 1–1,5 м залягає шар сфагнового малорозкладеного верхового торфу, нижче — шари трав'яно-сфагнового верхового, а ще нижче — трав'яно-сфагнового переходового торфу. Торф має високу кислотність та низьку зольність (3–7%), підстеляється піском. На незаболочених ділянках поверхню складають переважно плейстоценові алювіальні піщані відклади, на яких сформувалися дерново-підзолисті ґрунти.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ є відокремленим урочищем найбільшого в Україні болотного масиву Кременне, розташованого в улоговині на межиріччі Льви та Ствиги у прадоліні, яка має назву Стир-Словечно. Характеризується дуже високими залісненістю і заболоченістю. Населені пункти і орні землі разом займають близько 10%. Середня температура липня — +18,5°C, січня — -5,7°C; середня річна кількість опадів — 640 мм.

**Гідрологічна цінність:** Болотний масив регулює рівень води і до певної міри пом'якшує клімат на прилеглих територіях.

**Тип ВБУ:** U, Xp, 9.

**Екологічні особливості:** На території ВБУ переважають оліготрофні болотні угруповання, наявні рідкісні мочажинні ценози. Разом вони створюють унікальний для України та Центральної Європи горбисто-мочажинний комплекс. Мезотрофні ценози трапляються лише по периферійній частині боліт. Найбільші площі займають пухівково-сфагнові ценози (з пухівкою піхвовой *Eriophorum vaginatum*, *Sphagnum magellanicum*, *S. fuscum*) з пригніченою сосною. Під ярусом сосни з пухівкою співдомінують bagno болотне *Ledum palustre*, журавлина болотна *Oxycoccus palustris*, лохина *Vaccinium uliginosum*. Горби, які займають ці



угруповання, овально-видовженої форми, подекуди нагадують гряди. Обводнені видовжені мочажини суцільно вкриває *Sphagnum cuspidatum*. Трав'яний покрив в них розріджений (20–30%), домінують шейхцерія болотна *Scheuchzeria palustris* та деякі осоки (багнова *Carex limosa*, здута *C. rostrata*, іноді попелясто-сіра *C. cinerea*). Значну площу займають соснові ліси, є ділянки лісів вільхи чорної *Alnus glutinosa*.

**Цінна флора:** Виявлено 10 видів з Червоної книги України: верба чорнична *Salix myrtilloides*, гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis*, журавлина дрібнопліва *Oxycoccus microcarpus*, любка дволиста *Platanthera bifolia*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, росички англійська *Drosera anglica* та проміжна *D. intermedia*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, хамедафна чашкова *Chamaedaphne calyculata*, шейхцерія болотна *Scheuchzeria palustris*. Із видів, які охороняються в Рівненській області, слід відмітити вербу лапландську *Salix lapponum* та росичку круглolistу *Drosera rotundifolia*. Горбисто-мочажинний болотний комплекс з пригніченою сосною, фускум-сфагнові угруповання з пригніченою сосною і шейхцерієво-сфагнові ценози занесені до Зеленої книги України.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** рись звичайна *Felis lynx*, лось *Alces alces*.

**Птахи.** Місця гніздування рідкісних видів, занесених до Червоної книги України: чорні білоокої *Aythya nyroca* (до 10 ос.), журавля сірого *Grus grus* (4–10 пар, під час міграцій — 400–1000 ос.), лелеки чорного *Ciconia nigra* (5–7 пар), підорликів великого *Aquila clanga* (можливе гніздування 1 пари) і малого *A. pomarina* (можливе гніздування 1 пари), зміїда *Circaetus gallicus* (2–3 пари), пугача *Bubo bubo* (1–2 пари), сови бородатої *Strix nebulosa* (2–3 пари), очеретянки прудкої *Acrocephalus paludicola* (15–20 самців), а також рідкісних видів, занесених до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП: деркача *Crex crex* (25–30 самців), кульбона великого *Numenius arquata* (ймовірне гніздування 1–3 пар), баранця великого *Gallinago media* (ймовірне гніздування 1–5 пар). Крім того, тут — на одному з найбільших верхових боліт України — знаходяться місця гніздування інших видів птахів водно-болотного комплексу: чайки *Vanellus vanellus*, коловодників лісового *Tringa ochropus* і звичайного *T. totanus*, баранця звичайного *Gallinago gallinago*, грицика великого *Limosa limosa*, крячків білокрилого *Chlidonias leucopterus* і чорного *C. nigra*, пліски жовтоголової *Motacilla citreola* (5–15 пар). Загальна чисельність гніздових птахів водно-болотного комплексу складає 3–4 тис. пар. Під час міграцій тут пролітає і живиться 10–20 тис. птахів, зокрема понад 300–500 особин журавля сірого.

**Земноводні:** кумка звичайна *Bombina bombina* та квакша звичайна *Hyla arborea*, занесені до Червоного списку МСОП.

**Соціальні та культурні цінності:** ВБУ має наукове та науково-пізнавальне значення.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: акт на право постійного користування землею має Рівненський природний заповідник.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Є ділянкою "Сира Погоня" Рівненського природного заповідника і співпадає з територією Більського та Грабунського лісництв заповідника.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розробка спеціального менеджмент-плану для цього ВБУ міжнародного значення.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1955–1957 рр. Є. М. Брадїс та І. М. Григора вивчали рослинний покрив і торфові поклади болота. У 1975–1976 рр. Т. Л. Андрієнко досліджувала рослинність і флору болота. У 2002 р., після створення Рівненського природного заповідника, Т. Л. Андрієнко та О. І. Прядко продовжили вивчати флору та рослинність

Сирої Погоні. Результати досліджень передано Рівненському природному заповіднику. Співробітники заповідника проводять дослідження за програмою Літопису природи.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреація і туризм не здійснюються. ВБУ є перспективним для наукового (насамперед, міжнародного) туризму як унікальний болотний масив.

**Орган управління:** Рівненський природний заповідник. Адреса: ур. Дубки-Розвилка, м. Сарни, Рівненська область, 34500, тел.: (03655) 34 763, 34 752.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 2) Брадїс Є. М. Рослинний покрив боліт УРСР // Рослинисть УРСР. Болота. — К: Наукова думка, 1969. — С. 34–165.
- 3) Григора І. М. Болота водозбору нижньої течії р. Стиру в межах Української РСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 37 с.
- 4) Волове очко Troglodytes // Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1991–1992 рр. /Ред. Химин М., Горбань І., Бокотей А., Шидловський І., Соколов Н., Салига Ю. — № 3. — Луцьк, 1993. — 69 с.
- 5) Волошинова Н. О., Бачук В. А. Дослідження в Рівненському природному заповіднику // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 26–28.
- 6) Горбань І. М. Орнітофауна Західної України, її кадастр і охорона: Автореф. дис. канд. біол. наук. — Кишинев, 1992. — 47 с.
- 7) Горбань І. М., Бумар Г. В., Жила С. В., Матейчик В. І., Новак В. О., Стадницький І. М., Стельмах Л. І. Рідкісні види птахів Українського Полісся // Пріоритети орнітологічних досліджень. Мат. і тези доп. VII наук. конф. орнітологів Зах. України. — Кам'янець-Подільський: інформ.-вид. відділ держ. ун-ту, 2003. — С. 23–30.
- 8) Горбань І. М., Шидловський І. В. Численність гніздящихся куликів на заході України // Гніздящиеся кулики Восточной Европы. Т. 2. — Москва: Союз охорони птиц России, 1999. — С. 93–105.
- 9) Давиденко І. В., Землянських І. І., Полуда А. М. Рідкісні види птахів межиріччя Горині та Ствіги // Матеріали III конференції молодих орнітологів України (м. Київ, 14–15 березня 1998.). — Чернівці, 1998. — С. 40–43.
- 10) Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1977–1988 рр. (ред. Химин М. В., Горбань І. М.). — № 1. — Луцьк, 1989. — 101 с.
- 11) Клестов Н. Л., Гаврись Г. Г. Серый журавль (*Grus grus*) в Украине: территориальное размещение, численность и охрана // Праці Укр. орнітолог. товариства. — Київ, 1996. — Т. 1. — С. 192–201.
- 12) Літопис природи Рівненського природного заповідника. — Т. 1–3. — Сарни, 2001–2003.
- 13) Мельничук В. А., Клестов М. Л. Нарис комплексів хребетних тварин проектованого Рівненського природного заповідника // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття: Мат. конф., присв. 75-річчю Канівського природного заповідника (м. Канів, 8–10 вересня 1998 р.). — Канів: Фітосоціоцентр, 1998. — С. 206–208.
- 14) Новак В. О., Савчук О. В. Про рідкісних гніздових птахів Рівненської області // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. Мат. доп. п'ятої наради орніт. та аматорів орніт. руху Зах. України. — Луцьк, 1990. — С. 140–142.

- 15) Полуда А., Горбань І. Болото Сира Погоня // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — Київ: СофтАРТ, 1999. — С. 230–231.
- 16) Химин М. В. Сучасний стан сивкоподібних Charadriiformes Волинського Полісся // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Зб. наук. пр. — Луцьк: РВВ "Вежа", 2004. — С. 171–183.
- 17) Червона книга України. Тваринний світ (Під заг. ред. М. М. Щербака). — К.: Українська енциклопедія, 1994. — 457 с.
- 18) Sira Pogonyu mire // Important Bird Areas in Europe. Priority sites for conservation /Ed. M. F. Heath and M. I. Evans/. — Vol. 2. Southern Europe. — Cambridge, U.K.: BirdLife International, 2000. — P. 701.
- 19) The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance / Edited by Ward J. M. Hagemeyer, Michael J. Blair. Published for the European Bird Census Council by T. & A. Poyser. — London, 1997. — 903 p.

## 8. Дідове озеро та урочище Плотниця

### Укладачі:

Андрієнко Тетяна Леонідівна, д.б.н., професор, зав. міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 27 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°22' пн. ш., 28°0' сх. д.

**Розташування:** Угіддя знаходиться за 3 км на північний схід від с. Устинівка Олевського району і за 3 км на захід від с. Кованка Овруцького району Житомирської області. Зі сходу ВБУ прилягає до південно-західної частини Поліського природного заповідника. ВБУ знаходиться за 52 км від м. Овруч (18,9 тис. мешканців), за 27 км на північ від смт Нові Білорочівці (5,9 тис. жителів), за 26 км на північний схід від смт Олевськ (12,2 тис. жителів). Довжина ВБУ становить 6 км.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 172 м, середня — 174 м, максимальна — 188 м.

**Площа:** 754 га.

**Огляд:** ВБУ представляє собою цілісний контур, в межах якого виділяють дві ділянки. Дідове озеро займає північно-східну частину ВБУ і є заболоченим озером з прилеглими мезотрофними (з північного боку) та евтрофними (з південного боку) болотами. Ділянка Плотниця — це болотний масив, оточений заболоченими лісами. Найбільші площі на ділянці займають оліготрофні болота високого ступеня розвитку.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

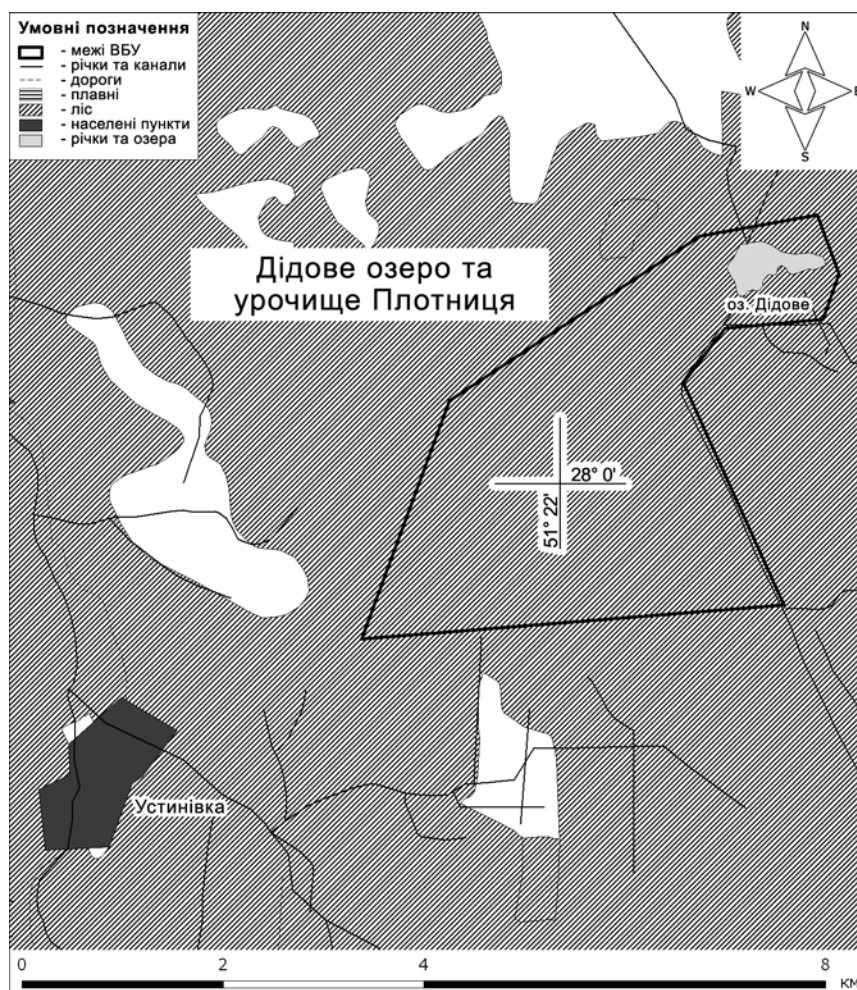
### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Територія ВБУ включає добре збережені типові для Полісся болотяні угруповання, а також такі рідкісні типи водно-болотних угідь Українського Полісся, як озеро постгляціального походження з плавами, оліготрофне болото високого ступеня розвитку зі сфагновими мохами *Sphagnum fuscum* і *S. rubellum*, а також виходи гранітів Українського кристалічного щита.

(2) В угідді виявлено 8 видів рослин з Червоної книги України, 6 регіонально рідкісних видів, 3 угруповання, занесені до Зеленої книги України. Відмічено 5 видів ссавців, занесених до Червоної книги України, і 3 види, занесені до Європейського червоного списку, 6 видів птахів з Червоної книги України.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до зони мішаних лісів області Житомирського (Центрального) Полісся; за геоботанічним районуванням України (1977) – до Європейської широколистянолісової області, Східно-Європейської провінції, Полісько-Придніпровського округу соснових та дубово-соснових лісів та грабових дібров, евтрофних боліт та заплавних лук (на межі з Коростенсько-Житомирським (Центральнополіським) округом).

**Фізичні особливості ВБУ:** Включає дві поряд розташовані ділянки, які утворюють єдиний контур. Урочище Дідове займає північно-східну частину ВБУ і є комплексом озера Дідове та прилеглого болота, по периферії – заболоченого лісу. Має площу 22 га, максимальну глибину – 2 м, торфові і мулисті донні відклади. Урочище Плотниця є переважно оліготрофним болотним масивом з прилеглими сосновими лісами. Торфові поклади на ВБУ мішаного типу із шаром сфагнового торфу у верхньому горизонті. З озера Дідове бере початок річка Болотниця. На ділянці Плотниця є відслонення кристалічних порід. Болота





постгліціального походження, утворилися в долинах стоку льодовикових вод, частково при утворенні сфагнових плавів на водній поверхні. Середня температура найтеплішого місяця (липня) — +18,4°C, найхолоднішого місяця (січня) — -5,9°C. Середня річна кількість опадів становить 580 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Знаходиться у північно-західній частині Українського кристалічного щита. Водозбір ВБУ майже суцільно заліснений, з переважанням дерново-підзолистих ґрунтів.

**Гідрологічна цінність:** На території ВБУ знаходяться витoki р. Болотниця. Територія ВБУ стабілізує її водний режим.

**Тип ВБУ:** О, U, Xf, Xp, 9.

**Екологічні особливості:** Уздовж берегів озера Дідове рослинність представлена фрагментами угруповань очерету *Phragmites australis*, осоки омської *Carex omskiana* і здутої *C. rostrata*. Справжня водна рослинність — ценозами глечиків жовтих *Nuphar lutea* та латаття сніжно-білого *Nymphaea candida*. Озеро оточене болотами, здебільшого евтрофними та мезоевтрофними. Подекуди трапляються лісові болота з вільхи чорної *Alnus glutinosa*, які по краях переходять у мішаний заболочений ліс. У західній частині ділянки Плотниця розміщені оліготрофні ценози найвищого ступеня розвитку — з пригніченою сосною *Pinus sylvestris*, домінуванням пухівки піхвової *Eriophorum vaginatum* і сфагнових мохів *Sphagnum fuscum*, *S. rubellum*, *S. magellanicum*, місцями співдомінує журавлина болотна *Oxycoccus palustris*. У північній частині знаходиться заболочений сосново-березовий ліс із молінією голубою *Molinia caerulea*. Є невеликі мочажинні ділянки з домінуванням осоки багнової *Carex limosa* та шейхцерії болотної *Scheuchzeria palustris* на покриві з сфагновим мохом *Sphagnum cuspidatum*. Мінеральні острови вкриті сосново-березовим лісом.

**Цінна флора:** В угідді зростають види з Червоної книги України — шейхцерія болотна *Scheuchzeria palustris*, діфазіаструм Зейлера *Diphasiastrum zeilleri*, лілія лісова *Lilium martagon*, журавлина дрібнопліва *Oxycoccus microcarpus*, ситник бульбистий *Juncus bulbosus*, верба чорнична *Salix myrtilloides*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і Фукса *D. fuchsii*, а також регіонально рідкісні види — осока багнова *Carex limosa*, ринхоспора біла *Rhynchospora alba*, росичка круглолиста *Drosera rotundifolia*, осока тонкокореневищна *Carex chordorrhiza*. Виявлено угруповання із Зеленої книги України: оліготрофні болотні сфагнові з *Sphagnum fuscum* та *S. rubellum*, водні ценози з домінуванням латаття сніжно-білого *Nymphaea candida* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*.

**Цінна фауна:** У межах угіддя відмічається 137 видів хребетних тварин: ссавців — 23, птахів — 87, плазунів — 5, земноводних — 8, риб — 14 видів. Основу населення складають види водно-болотного, коловодного і деревно-чагарникового комплексів. Значна їх частина має бореальне (тайгове) походження. Ці комплекси є репрезентативними для Правобережного Полісся України. Межування на півночі з Поліським природним заповідником сприяє підвищенню видового різноманіття тварин за рахунок проникнення рідкісних видів з території, що має абсолютний режим охорони. Тваринний світ безпосередньо Дідового озера не відрізняється різноманітністю і представлений типовими водно-болотними видами, з яких найбільш цікавим є бобер.

**Ссавці:** З видів, занесених до Червоної книги України, тут поширені видра річкова *Lutra lutra*, борсук звичайний *Meles meles*, горностаї *Mustela erminea*, бобер річковий *Castor fiber*. У пошуках їжі територію відвідує рись звичайна *Felis lynx*. Не виключена можливість зустрічі зайця білого *Lepus timidus*. Нерідко заходить вовк *Canis lupus* — представник Європейського червоного списку.

**Птахи.** Із видів, занесених до Червоної книги України, тут трапляються журавель сірий *Grus grus* (2–4 пари) і глушець *Tetrao urogallus* (1–2 токи). У пошуках їжі територію відвідують лелека чорний *Ciconia nigra*, зміїд *Circaetus gallicus*, великий підорлик *Aquila clanga*, бородата сова *Strix nebulosa*. Не виключена можливість зустрічі сича волохатого *Aegolius funereus*. З цікавих бореальних видів можна відмітити тетерука *Lyrurus tetrix*, орябка *Tetrastes bonasia*, жовну чорну *Dryocopus martinus*, дятла білоспинного *Dendrocopos leucotos*, синиць чорну *Parus ater* і чубату *P. cristatus*, що трапляються на ділянках мішаного заболоченого лісу. У міграційний період озеро слугує місцем зупинок невеликих зграй гусей, качок, мартинів та окремих особин чапель і пірників.

**Плазуни.** Досить поширені гадюка звичайна *Vipera berus* та ящірка живородна *Lacerta vivipara*.

**Соціальні та культурні цінності:** Територія Дідового озера має історичне значення. Тут у 1941–1944 рр. діяли партизанські загони, а озеро Дідове взимку відігравало роль льодового партизанського аеродрому.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державне (держлісфонд). **Прилеглі землі:** державне (держлісфонд), в т.ч. територія Поліського природного заповідника.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Загалом вплив на ВБУ є помірним. На водний режим впливає осушення територій, розташованих північніше ВБУ.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створено два заказники загальнодержавного значення, що межують, — ландшафтний "Плотниця" (294 га, 1980 р.) і гідрологічний "Дідове озеро" (460 га, 1980 р.).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Розширення розташованого поряд Поліського природного заповідника за рахунок включення до його складу ВБУ.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1980–1985 роках рослинний світ ВБУ вивчали Т. Л. Андрієнко, С. Ю. Попович та О. І. Прядко, а у 2000–2004 рр. — О. О. Орлов.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** На ділянці Дідове озеро періодично проводяться історико-краєзнавчі екскурсії, присвячені діяльності партизанів.

**Орган управління:** Державне управління екології та природних ресурсів у Житомирській області.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — Киев: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 2) Андрієнко Т. Л., Прядко О. І., Попович С. Ю. Рідкісні угруповання оліготрофних боліт України // Укр. бот. журн. — 1987. — Т. 44. — № 2. — С. 60–64.
- 3) Андрієнко Т. Л., Попович С. Ю., Головач О. Ф. Озер вода жива. — К.: Урожай, 1990. — 173 с.
- 4) Жила С. М., Зеніна І. М. Хребетні Поліського заповідника // Поліському заповіднику — 30 років: Зб. наук. праць. — Вип.1. — Житомир, 1999. — С. 62–72.
- 5) Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. — К., 1999. — 240 с.

## 9. Бузькі брояки

### Укладачі:

Коломієць Ганна Валеріївна, головний спеціаліст, Державне управління екології і природних ресурсів у Миколаївській обл., пр. Леніна, 16, Миколаїв, тел.: (0512) 46 0241, 42 6679, e-mail: koloanka@mail.ru;

Тарашук Сергій Володимирович, к.б.н., науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, тел.: (044) 235 5187, (044) 456 7756, e-mail: tarashch@i.com.ua.

**Дата підготовки опису:** 25 вересня 2003 р.

**Географічні координати:** 47°52' пн. ш., 31°7' сх. д.

**Розташування:** Ділянка адміністративно належить до Первомайського, Арбузинського, Вознесенського і Доманівського районів Миколаївської області.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 35 м, максимальна — 130 м.

**Площа:** 2950 га.

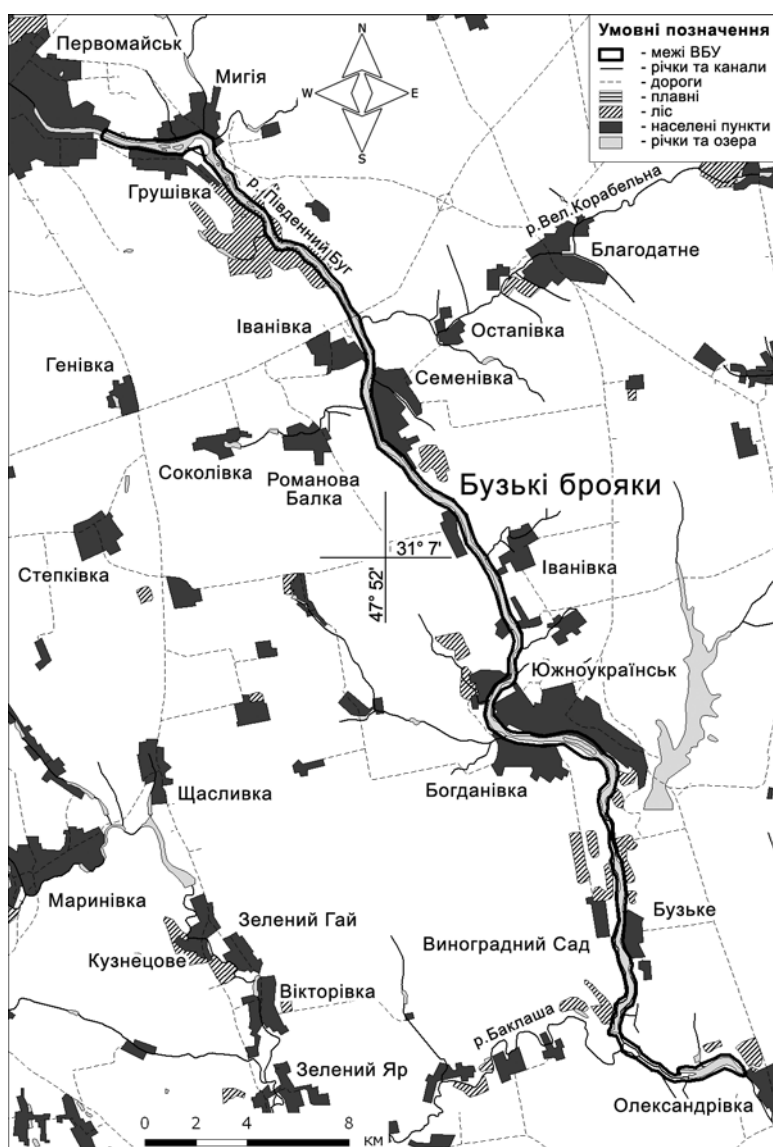
**Огляд:** Територія ВБУ повністю входить до складу регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Гранітно-степове Побужжя", який було створено за рішенням Миколаївської обласної ради № 27 від 18.03.94 та розширено за рішеннями Миколаївської обласної ради № 10 від 28.04.1995 і № 7 від 25.10.1996. Відповідно до Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі" територія має увійти до складу національного природного парку. Офіс парку знаходиться в с. Мигія Первомайського району (понад 4 тис. мешканців). ВБУ представляє собою порожисте річище р. Південний Буг з численними надводними і підводними скелями. Виходи докембрійських кристалічних порід — відслонення чарнокитів, різноманітних гнейсів та кристалосланців, прикрашених червоними гранатами гранітів, — утворюють чудові краєвиди, де поєднуються каньйони, пороги, стрімчаки і тіснини. Прируслова частина долини та острови подекуди вкриті заплавленими лісами. Невеликі смуги вздовж річки займають заплавні луки і прибережна водяна рослинність. Особливості формування флори обумовили концентрацію і просторову ізоляцію в цих місцях низки ендемічних та реліктових видів. Так, на високих островах, що не затоплюються під час повеней, збереглися популяції низки вузькоендемічних видів рослин. ВБУ надзвичайно важливе для підтримання популяцій реофільних видів риб, що підлягають особливій охороні. Своєрідний гідрологічний режим, що, як правило, запобігає замерзанню річки, сприяє зимівлі тут ряду видів водоплавних птахів. Хоча скупчення птахів не бувають чисельними, вони утворюються кожної зими і є цінними за видовим складом. Своєрідність і неповторність бузьких порогів, "бroyків" на місцевому діалекті, відзначав відомий український етнограф і краєзнавець Дмитро Яворницький. З багатьма з них пов'язані історичні перекази та міфи, які стосуються доби унікального явища в європейській культурі — Запорозької Січі.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 7, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Ландшафт "Бузьких бroyків" є унікальним для рівнинних річок. Після затоплення Дніпровських порогів водами водосховищ він є єдиним подібним, що залишився у Степовій зоні Європи. Унікальною є також біота ВБУ. Особливості формування флори території обумовили концентрацію і просторову ізоляцію ряду ендемічних та реліктових видів рослин. "Бузькі бroyки" надзвичайно важливі для підтримання популяцій низки видів риб, що підлягають особливій охороні.

- (2) ВБУ підтримує існування вразливого виду – марени дніпровської *Barbus barbusthenicus* для абсолютної більшості існуючого у світі поголів'я.
- (3) ВБУ забезпечує існування популяцій ряду видів рослин і тварин, які є надзвичайно важливими для підтримання біорізноманіття біогеографічних регіонів Причорномор'я і Степової зони Європи в цілому.
- (4) Угіддя є найбільшим у світі нерестовищем для марени дніпровської *Barbus barbusthenicus*.
- (7) Угіддя є найбільшим у світі місцем перебування марени дніпровської *Barbus barbusthenicus*, яка забезпечує існування переважної більшості поголів'я цього ендемічного підвиду, занесеного до охоронних списків Бернської конвенції і Червоної книги України.
- (8) ВБУ є найважливішим у світі місцем перебування, нерестовищем, кормовою стацією для марени дніпровської *Barbus barbusthenicus*, а також важливим біотопом для шемаї дунайської *Chalcalburnus chalcoides*, головня *Leuciscus cephalus*, сома європейського



*Silurus glanis*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca*, рибаця малого *Vimba vimba*, коропа звичайного *Cyprinus carpio*.

**Біогеографічна характеристика:** Ботаніко-географічна приналежність — Європейсько-Азійська степова область, Причорноморська степова провінція, Приазовсько-Чорноморська степова підпровінція, Дністровсько-Бузький та Бузько-Дніпровський округи. Зоогеографічна приналежність — Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська степова провінція. ВБУ входить до Бузького (довготного) та Степового (широтного) коридорів національної екомережі, а за рекомендаціями Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України — до генеральної схеми розвитку України — Бузько-степового біосферного ядра.

**Фізичні особливості ВБУ:** За фізико-географічним районуванням угіддя відносять до Степової зони, Північностепової підзони, Дніпровсько-Дністровської північно-степової провінції, Південно-Подільської схилово-височинної області (Чичиклійсько-Бузький район), Південно-Придніпровської схилово-височинної області (Арбузинсько-Новоукраїнський, Вознесенсько-Єланецький райони) схилово-височинної області. ВБУ представляє собою річище р. Південний Буг з порогами, водограями, прибережними скелями, островами та камінням, невеличкими ділянками заплавлених лісів, чагарників, очеретів і лук. Заплави р. Південний Буг та його приток, які тут мало розвинуті, вкриті алювіальними відкладами. Останні представлені жовтувато-бурими або сірувато-жовтими карбонатними суглинками та супісями, що обумовлює утворення тут лучних, лучно-болотних і болотних ґрунтів. Територія об'єкту розташована в межах Подільської і Ташлицької геохімічних провінцій Українського кристалічного щита. Складчастий комплекс докембрійського блокового фундаменту (Нижній протерозой) складений породами кам'яно-костовацької світи Бузької серії, з якими парагенетично пов'язані породи подільського ультраметаморфічного комплексу. На тектонічну ситуацію в районі "Бузьких брояків" впливає розташування у зоні зчленування південно-західного схилу Українського кристалічного щита з Причорноморською западиною, що розсікається Одесько-Тальнівською зоною постнижньопалеозойської активізації. Район угіддя характеризується відносним опущенням зі швидкістю від 4–5 мм на рік (м. Первомайськ) до 1–2 мм на рік (м. Вознесенськ). Тривалість безморозного періоду становить 173 доби на півночі ВБУ і 174 доби на півдні; середня температура січня —  $-4,8^{\circ}\text{C}$  на півночі і  $-3,9^{\circ}\text{C}$  на півдні; середня температура липня досягає  $+21,4^{\circ}\text{C}$  на півночі і  $+22,4^{\circ}\text{C}$  на півдні ВБУ.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ розташоване на р. Південний Буг. Північний кордон ВБУ знаходиться на 4 км нижче за течією від водопосту Первомайськ (195,3 км від гирла); південний — у районі водопосту Вознесенська ГЕС (біля с. Олександрівка, 133,4 км від гирла). Південний Буг (довжина — 806 км, площа басейну — 63,7 тис. км<sup>2</sup>) впадає в Чорне море. За деякими класифікаціями його відносять до басейну Дніпра. ВБУ являє собою порожисте річище Південного Бугу з численними надводними і підводними скелями. Виходи докембрійських кристалічних порід — відслонення чарнокітів, різноманітних гнейсів та кристалосланців, прикрашених червоними гранатами гранітів, — утворюють чудові краєвиди, де поєднуються каньйони, пороги, стрімчаки і тіснини.

**Гідрологічна цінність:** В районі угіддя X- і V-подібні ділянки долини Південного Бугу перемежовані з каньйоноподібними. Скелі іноді досягають 40–50 м заввишки, русло порожисте з водограями та островами. Ширина річища — 70–100 м, глибина коливається від 1 м до 4–5 м. Середній стік Південного Бугу весною — 134 м<sup>3</sup>/сек, в межень — 57 м<sup>3</sup>/сек, восени — 58,2 м<sup>3</sup>/сек, взимку — 75 м<sup>3</sup>/сек.

**Тип ВБУ:** M, W, Xf.

**Екологічні особливості:** ВБУ представляє собою порожисте річище р. Південний Буг з численними надводними і підводними скелями. Прируслова частина долини та острови подекуди вкриті заплавленими лісами. Невеликі смуги уздовж річки займають заплавні луки і прибережно-водяна рослинність. Серед вузьколокальних ендеміків на території угіддя трапляються: вишня Клокова *Cerasus klokovii*, гвоздика бузька *Dianthus hypanicus*, очиток Борисової *Sedum borissovae*, а також ендемічні для Причорномор'я шипшина українська *Rosa ucrainica*, волошка Бессера *Centaurea besseriana*, зірочки Шовіца *Gagea szovitsii*, голонасінник одеський *Gymnospermium odessanum*.

**Цінна флора:** Особливості формування флори ВБУ обумовили концентрацію і просторову ізоляцію ряду ендемічних та реліктових видів. Так на високих островах, що не заливаються водою під час повеней, збереглися популяції вузькоендемічних видів рослин. До Червоної книги України занесені гвоздика бузька *Dianthus hypanicus*, яка також охороняється за Європейським Червоним списком та Бернською конвенцією, вишня Клокова *Cerasus klokovii*, голонасінник одеський *Gymnospermium odessanum*, ряска Буше *Ornithogalum boucheanum*. Мерингія бузька *Moehringia hypanica* підлягає особливій охороні згідно з Бернською конвенцією, Списком вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) та Червоною книгою України. З рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, тут відзначена формація глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*).

#### **Цінна фауна:**

**Савці:** Тут поширені занесені до Червоної книги України рясоніжка (кутора) мала *Neotrys anomalis* та видра річкова *Lutra lutra* (понад 20 ос.), яка охороняється також Бернською конвенцією, Списком вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), і Європейським червоним списком.

**Птахи.** Під час кочівель, перельотів та на зимівлі на території ВБУ спостерігались такі види з Червоної книги України і Європейського червоного списку, як лелека чорний *Ciconia nigra*, косар *Platalea leucorodia*, коровайка *Plegadis falcinellus*, лебідь малий *Cygnus bewickii*, казарка червоногола *Rufibrenta ruficollis*, чернь білоока *Aythya nyroca*, гоголь *Vusephala clangula*, крех середній *Mergus serrator*, савка *Oxyura leucocephala*, скопа *Pandion haliaetus*, журавель сирій *Grus grus*, деркач *Crex crex*, коловодник ставковий *Tringa stagnatilis*, кульони середній *Numenius phaeopus* та малий *N. tenuirostris*. Серед видів, що постійно зимують в угідді, насамперед можна відзначити крижня *Anas platyrhynchos* (до 1 тис. ос.) та лебедя-шипуну *Cygnus olor* (до 100 ос.).

Серед **плазунів** до Червоної книги України занесений полоз лісовий *Elaphe longissima*. Місцева популяція полоза лісового — єдина, яка збереглася в степовій зоні Європи. Для виду, занесеного до охоронних списків Бернської конвенції, — вужа водяного *Natrix tessellata* — північна межа угіддя є північною межею поширення виду по Південному Бугу.

**Земноводні.** Жаба трав'яна *Rana temporaria* і ропуха звичайна *Bufo bufo* є бореальними видами, які перебувають тут на південній межі своїх ареалів.

**Риби.** ВБУ є важливим для підтримання популяцій таких широко розповсюджених видів риб, як плітка звичайна *Rutilus rutilus*, головень *Leuciscus cephalus*, сом європейський *Silurus glanis*, верховодка *Alburnus alburnus*, лящ звичайний *Abramis brama*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, лин озерний *Tinca tinca*, білизна звичайна *Aspius aspius*, рибець малий *Vimba vimba*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, карась сріблястий *C. gibelio*, щука звичайна *Esox lucius*, бички кругляк *Neogobius fluviatilis* та цуцик *Proterorhinus marmoratus*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, окунь звичайний *Perca fluviatilis* тощо. ВБУ є місцем, де підтримується найбільша у світі популяція марени дніпровської *Barbus barbus*

*borysthenicus*, яку занесено до Червоної книги України. Тут нереститься “червонокнижний” вид шемаєя дунайська *Chalcalburnus chalcoides*, відомі поодинокі знахідки вирезуба *Rutilus frisii frisii* і стерляді *Acipenser ruthenus*. Регіональної охорони потребують ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, в’язь звичайний *L. idus*, синець *Abramis ballerus*, бистрянкa російська *Alburnoides bipunctatus rossicus*, голець звичайний *Barbatula barbatula*, миньок річковий *Lota lota*, йорж-носар *Acerina acerina*.

**Комахи.** Тут трапляються занесені до Червоної книги України представники ряду бабки *Odonata* — красуня-діва *Calopteryx virgo* і дозорець-імператор *Anax imperator*. З ряду жуки *Coleoptera* до Червоної книги України та Європейського червоного списку занесений красотіл пахучий *Calosoma sycophanta*, до Червоної книги України — стафіліни пахучий *Ocyopus olens* та волохатий *Emus hirtus*. З ряду лускокрилі (*Lepidoptera*) до Європейського червоного списку та Червоної книги України занесена поліксена *Zerynthia polyxena*, до Червоної книги України — махаон *Papilio machaon*, подалірій *Iphiclides podalirius*, райдужниця велика *Apatura iris*.

**Молюски.** Тут виявлено слимака виноградного *Helix pomatia*, якого занесено до Європейського червоного списку, та рідкісні водні види *Bithinia producta* та *Viviparus ater*.

**Соціальні та культурні цінності:** Територія ВБУ надзвичайно багата на археологічні пласти: палеоліт, мезоліт, неоліт, трипільську та черняхівську культури, мідний і залізний віки, епоху бронзи, свідцтва поселень кіммерійців, савроматів, скіфів, ольвіополітів, давніх слов’ян, римлян. Всього в цьому районі між селами Мигія і Олександрівка виявлено 98 археологічних пам’яток. Унаслідок знищення сучасними водосховищами каньйоноподібних долин Дніпра і Дністра, їх аналоги в інших районах Причорномор’я практично відсутні. Наукове значення цих пам’яток посилюється ще й тим, що вони розміщені в одному з найцікавіших в археологічному відношенні регіонів України, який був щільно заселений протягом десятка тисячоліть, починаючи від пізнього палеоліту. Територія ВБУ тісно пов’язана з останнім в Європі світським лицарським орденом — Військом Запорозьким Низовим та його державою — всесвітньо відомою Запорізькою Січчю (XVI-XVIII ст.). Південний Буг запорожці вважали другою за значенням річкою після Дніпра-Славутича. На території ВБУ знаходився Гард — адміністративний центр Буго-Гардової паланки, найбільшої за розмірами серед територіальних одиниць Запорізької республіки. Документи “Запорізького архіву” свідчать, що риба ловилась тут у великій кількості, причому переважно цінних порід. Це підтверджують і археологічні розкопки. Місцями на річці ще і сьогодні збереглися залишки гардів (греблі для вилову риби, які склалися з великого каміння, уламків скель тощо). Пороги Південного Бугу мають місцеву назву — брояки. Із ними, як і з багатьма островами та скелями, пов’язана значна кількість запорізько-гайдамацьких легенд, переказів. Вони були свідками козацьких старожитностей та бувальщин. Про минуле нам говорять їх назви: острів козака Мамає, Запорізька брояка, скелі Турецький стіл і Пугач, Козацькі ворота та інші. Урочище Протіч з козацькою святинею — Протичанською скелею — було відоме в усьому Запорізькому краї.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державний водний фонд. **Прилеглі землі:** понад 30 місцевих громад.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: державне. **Прилеглі землі:** близько 100 промислових і аграрних підприємств; найбільший користувач — промислове об’єднання “Південно-Українська атомна станція”.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** ВБУ: Проект — зарегулювання річки і заповнення (підвищення рівня) руслового Олек-

сандівського водосховища. У минулому — будівництво Костянтинівського водосховища. Нині — створення кар'єрів у прибережній смузі і водоохоронній зоні. Прилеглі землі: Проект — подальша розбудова АЕС (4-й блок). Нині — промислові та побутові стоки міст Первомайськ та Южноукраїнськ, змив у річку з агроландшафтів. У минулому — зарегулювання стоку р. Південний Буг греблями Первомайської і Вознесенської ГЕС.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створення регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Гранітно-степове Побужжя" (створено згідно з рішенням Миколаївської обласної ради № 27 від 18.03.1994 та розширено рішеннями Миколаївської обласної ради № 10 від 28.04.1995 і № 7 від 25.10.1996).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Відповідно до Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі на період до 2015 р" територія ВБУ має увійти до складу національного природного парку, який має бути створений на базі РЛП "Гранітно-степове Побужжя".

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Дослідження проводяться згідно з науковою програмою РЛП "Гранітно-степове Побужжя" (науковий куратор — Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) із залученням фахівців НАН України та низки вітчизняних вищих навчальних закладів.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** На території ВБУ проводили і проводять учбово-наукову практику зі студентами вітчизняні вузи: Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Миколаївський державний університет, Одеський університет ім. І. І. Мечнікова, Ніжинський педагогічний університет ім. М. В. Гоголя, Київський педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. При офісі РЛП "Гранітно-степове Побужжя" створюється природничий музей і центр відвідувань. Видано два буклети, розроблено комплект науково-популярних плакатів.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреаційну діяльність на території ВБУ координує дирекція РЛП "Гранітно-степове Побужжя". Служба рекреації регіонального парку розробила і успішно впроваджує декілька пішохідних екскурсій територією ВБУ. Приватна фірма "Побужжя тур" у взаємодії з РЛП розробила, сертифікувала і здійснює два водні маршрути. На території ВБУ (урочище Протіч) протягом багатьох років проводяться національні і міжнародні змагання (кубок Південного Бугу) із водного слалому, а також із скелелазіння (урочище Гард, скеля Ступа тощо).

**Юрисдикція:** РЛП "Гранітно-степове Побужжя" підпорядкований Миколаївській обласній державній адміністрації.

**Орган управління:** РЛП "Гранітно-степове Побужжя". Адреса: вул. Колгоспна, с. Мигія, Первомайській район, Миколаївська область, тел.: (051) 616 13 70, e-mail: granit@prm.mk.ua.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Географічна енциклопедія України. /Відп. ред. О. М. Маринич — К. УЕ, 1989. — Т. 1 — 416 с.
- 2) Закон України Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки // ВР України. Закон України № 1989-III від 21.09.2000. — К., 1999. — С. 13–22.
- 3) Червона книга України: Тваринний світ — К.: УЕ, 1994. — 464с.
- 4) Червона книга України: Рослинний світ — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 5) Літопис природи регіонального ландшафтного парку "Гранітно-степове Побужжя" (рукопис). Т. I, II.



## 10. Північно-східна частина Київського водосховища

### Укладачі:

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./ факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Дубина Дмитро Васильович, д.б.н., провідний науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел.: (044) 234 8334, e-mail: geobot@ukr.net;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 1 квітня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°09' пн. ш., 30°34' сх. д.

**Розташування:** Східна межа угіддя простягається до 4 км на захід від с. Лошакова Гута, за 1 км на захід від с. Косачівка, уздовж сіл Тужар, Сорокошичі, за 1 км на захід від с. Василева Гута (перші чотири села — Козелецького району, останнє — Чернігівського району Чернігівської області). Західна і південна межі угіддя збігаються з границею Київської і Чернігівської областей. ВБУ розташоване за 46 км на південний захід від м. Чернігова (301 тис. жителів), за 20 км на північний захід від м. Остер Чернігівської області (8,4 тис. жителів). Довжина ВБУ — 32,6 км.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 113 м, середня — 116,5 м, максимальна — 120 м.

**Площа:** 25600 га.

**Огляд:** Включає частину Київського водосховища і прибережну смугу, прилеглу до нього зі сходу, а також велику кількість дрібних островів з багатою фауною хребетних.

**Рамсарські критерії:** 2, 5, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

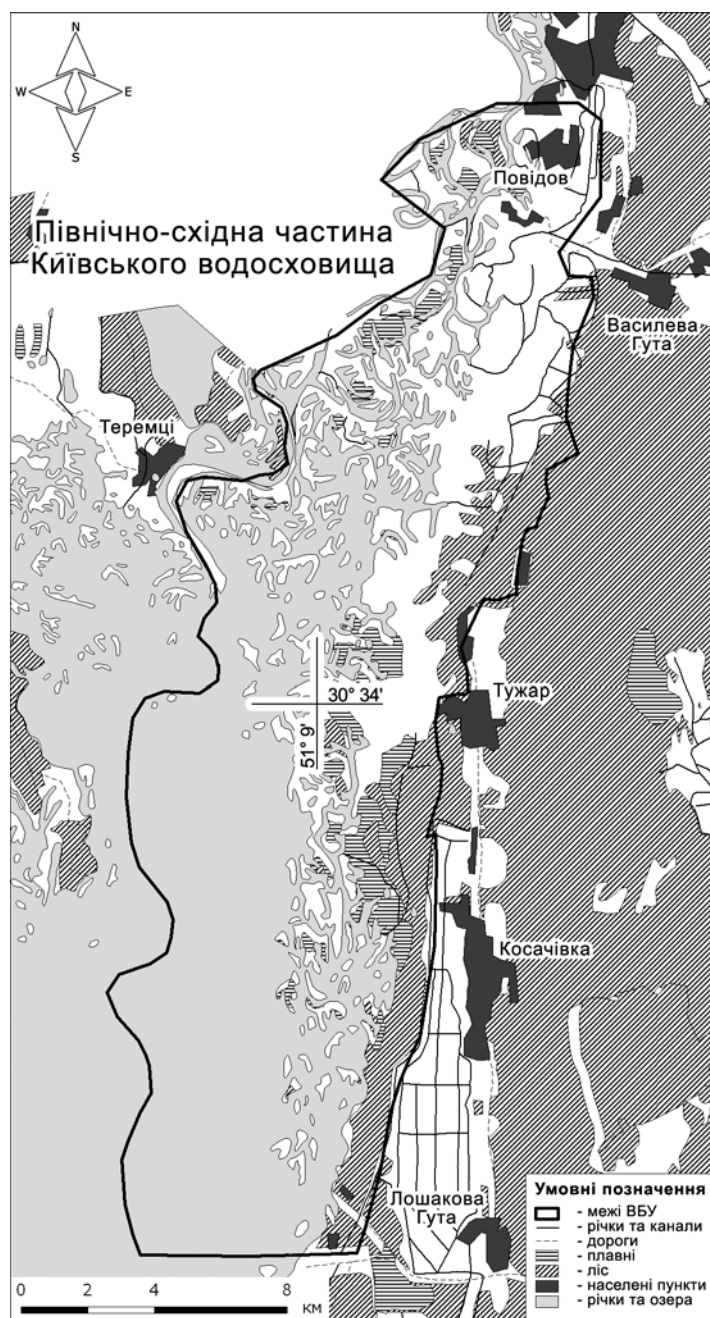
(2) Північна частина Київського водосховища є одним із найбільших на Поліссі місць концентрації водно-болотних птахів. До Додатку I Бернської конвенції занесено два види рослин, що трапляються у ВБУ: сальвінію плаваючу *Salvinia natans* і водяний горіх плаваючий *Trapa natans*. До Зеленої книги України занесено угруповання латаття білого *Nymphaea alba* та сніжно-білого *N. candida*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, водяного горіха плаваючого, сальвінії плаваючої. Виявлено 9 видів вищих судинних рослин і 13 видів хребетних, занесених до Червоної книги України.

(5) Під час міграцій регулярно скупчується кілька десятків тисяч водно-болотних птахів.

(8) ВБУ є важливим для нересту та нагулу молодняка багатьох видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) ВБУ належить до зони мішаних лісів, області Чернігівського Полісся, Дніпровсько-Деснянського фізико-географічного району; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Поліської підпровінції, Чернігівсько-Новгород-Сіверського геоботанічного округу дубово-соснових та соснових лісів, Остерського геоботанічного району соснових лісів зеленомохових та лишайникових, евтрофних осокових боліт та справжніх лук.

**Фізичні особливості ВБУ:** Близько двох третин ВБУ займає Київське водосховище. Рівень води є найвищим у травні-червні, найнижчим — в лютому-березні. Глибина водосховища



збільшується на захід та південь. На півночі затоплення заплави є незначним. Глибина води в районі фарватеру становить 5–7 метрів. ВБУ включає велику кількість дрібних островів та півостровів. На південному сході ВБУ є невелика ділянка першої надзаплавної тераси Дніпра, сформована піщаними відкладами і вкрита сосновим лісом. У водосховищі переважають мулисті та мулисто-піщані донні відклади; за межами водосховища – болотні, торфувато-болотні, дернові та дерново-підзолисті ґрунти. Середня температура найтеплішого місця (липня) – +20,3°C, найхолоднішого (січня) – –6,6°C. Середня річна кількість опадів становить 534 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя розташоване переважно у заплаві Дніпра, водозбором території є велика частина його басейну. Із заходу та півдня ВБУ простягається водосховище, зі сходу – здебільшого заліснені ділянки з дерново-підзолистими ґрунтами та сосновими лісами.

**Тип ВБУ:** 6, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Мілководдя глибиною понад 50 см займають угруповання справжньої водяної рослинності з домінуванням глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття білого *Nymphaea alba*, рдесників гребінчастого *Pota-*

*mogeton pectinatus*, пронизанололистого *P. perfoliatus*, Берхтольда *P. berchtoldii* та блискучого *P. lucens*, водяного горіха плаваючого *Trapa natans*, елодеї канадської *Elodea canadensis*, водопериці колосистої *Myriophyllum spicatum*. На глибині до 50 см поширені угруповання з домінуванням водяного різака алоевидного *Stratiotes aloides*, стрілолиста стрілолистого *Sagittaria sagittifolia*, бульбокомиша морського *Bolboschoenus maritimus*, лепешняка великого *Glyceria maxima*, омега водяного *Oenanthe aquatica*, очерету звичайного *Phragmites australis*, схеноплекту озерного *Schoenoplectus lacustris*, рогузів вузьколистого *Typha angustifolia* та широколистого *T. latifolia* та ін. Серед ценозів плаваючих рослин поширені угруповання спіродели багатокореневої *Spirodela polyrrhiza*, ряски триборозенчастої *Lemna trisulca*, сальвінії

плаваючої *Salvinia natans*. На знижених територіях, що затоплюються на тривалий час, переважають угруповання з домінуванням бульбокомиша морського *Bolboschoenus maritimus*, сусака зонтичного *Butomus umbellatus*, осоки гострої *Carex acuta*, на більш короткий — з домінуванням водяного хрину болотного *Rorippa palustris*, живокосту лікарського *Symphytum officinale*, калюжниці болотної *Caltha palustris*.

Уздовж берега є ділянки чагарникових боліт з переважанням верби попелястої *Salix cinerea* і осоково-гіпнових — з домінуванням осок омської *Carex omskiana* та ситничковидної *C. juncella*, основні площі яких розташовані у північній частині ВБУ. У притерасній частині заплави та по знижених краях островів трапляються вільхові ліси з домінуванням кропиви дводомної *Urtica dioica*, розрив-трави дрібноквіткової *Impatiens parviflora*, теліптериса болотного *Thelypteris palustris*. Острови значною мірою вкриті малопродуктивними сосновими лісами з переважанням у травостой злаків, по зниженнях — з ожиною несійською *Rubus nessensis*. Більш знижені місця зайняті лісами з домінуванням у деревостані берези повислої *Betula pendula*, осики *Populus tremula*, верби білої *Salix alba*. На незатоплених ділянках тераси домінують соснові ліси зеленомохові та чорницево-зеленомохові.

**Цінна флора:** На території ВБУ виявлено види рослин з Червоної книги України: альдрованду пухирчасту *Aldrovanda vesiculosa*, сальвінію плаваючу *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, березу низьку *Betulus humilis*, пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і травневий *D. majalis*, коручки болотну *Epipactis palustris* і морозниковидну *Epipactis helleborine*, зозулинець болотний *Orchis palustris*. Три перші види занесені також до Додатку I Бернської конвенції. Із видів, що охороняються в Чернігівській області, відмічено осоку ситничковидну *Carex juncella*, суниці мускусні *Fragaria moschata*, очиток шестирядний *Sedum sexangulare*, різуху велику *Najas major*, ряску горбату *Lemna gibba*, латаття сніжно-біле *Nymphaea candida*, щитники гребенястий *Dryopteris cristata* і австрійський *D. austriaca*, вужачку звичайну *Ophioglossum vulgatum*. Значний науковий і екологічний інтерес становить наявність таких видів, як каулінія мала *Caulinia minor*, різуха морська *Najas marina*, пухирники малий *Utricularia minor* та звичайний *U. vulgaris*, вольфія безкоренева *Wolffia arrhiza*. До Зеленої книги занесено угруповання латаття сніжно-білого та білого *Nymphaea alba*, сальвінії плаваючої, водяного горіха плаваючого, куширу підводного *Ceratophyllum submersum*, їжачої голівки маленької *Sparganium minimum*.

**Цінна фауна:** За приблизними підрахунками фауну хребетних угіддя складають близько 230 видів. Основу тваринних комплексів складають види водно-болотного, коловодного і, частково, деревно-чагарникового комплексів. Після аварії на Чорнобильській АЕС більша частина території угіддя вилучена з господарського обороту і охороняється, що певною мірою сприяє збереженню тваринного світу регіону, не дивлячись на поширене браконьєрство і незаконну рибну ловлю.

**Ссавці** представлені переважно звичайними видами. З представників Червоної книги України тут відмічені видра річкова *Lutra lutra*, горностай *Mustela erminea* та норка європейська *Mustela lutreola*.

**Птахи.** Обширні мілководні ділянки з численними зарослими островами та заростями вищої водяної рослинності слугують місцем масової зупинки на міграціях водоплавних птахів з таких рядів, як Гагароподібні *Gaviiformes*, Пірникозоподібні *Podicipediformes*, Гусеподібні *Anseriformes* (*Anser* sp., *Cygnus* sp., *Anas* sp.), Сивкоподібні *Charadriiformes* (*Larus* sp., *Chlidonias* sp., *Sterna* sp.), Журавлеподібні *Gruiformes* (*Fulica atra*). Загальна чисельність мігруючих птахів може досягати 100–150 тис. особин. З видів Червоної книги України в першу чергу треба згадати орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla*, 4–6 пар якого гніздяться у прилег-

лих лісових масивах правого і лівого берегів. Орлани в осінньо-зимовий період утворюють значні скупчення в межах угіддя, чисельність їх може досягати 50 особин. З інших рідкісних хижаків тут на прольоті бувають скопа *Pandion halietus* та беркут *Aquila chrysaetos*, у гніздовий період трапляються зміїд *Circaetus gallicus* та малий підорлик *Aquila pomarina*. В значній кількості (зграї по 100–200 ос.) зупиняється на акваторії під час сезонних міграцій "червонокнижний" гоголь *Vucephala clangula*. Зустрічається крех середній *Mergus serrator* та дуже рідко чернь білоока *Aythya nyroca*. На прибережних косах і піщаних островах в невеликій кількості гніздиться кулик-сорока *Haemantopus ostralegus* та спорадично лежень *Burhinus oedipnemos*. З регіонально рідкісних птахів слід відмітити чепуру велику *Egretta alba*, колонія якої з 50–150 пар розташована в плавнях гирла Прип'яті.

**Риби.** Акваторія угіддя є дуже важливою як головне нерестовище цінних видів риб у Київському водосховищі та місце нагулу рибного молодняка. До найцінніших видів риб, що тут нерестяться та нагулюються, відносяться: короп звичайний *Cyprinus carpio*, товстолобики білий *Hypophthalmichthys molitrix* і строкатий *Aristichthys nobilis*, амур білий *Stenopharyngodon idella*, головень *Leuciscus cephalus*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, лящ звичайний *Abramis brama*, сом європейський *Silurus glanis*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*.

**Соціальні та культурні цінності:** Енергетика, водний транспорт, постачання води.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність (землі водного та лісового фондів). **Прилеглі землі:** переважно державна власність (землі водного та лісового фондів, землі оборонного призначення).

**Поточне землекористування:** ВБУ: річковий транспорт, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство, природоохоронна діяльність. **Прилеглі землі:** річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливодство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Територію включено до Регіонального ландшафтного парку "Міжрічинський". Створено три гідрологічні заказники місцевого значення.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Біорізноманіття детально не вивчали, карта рослинності не складена.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1960–1970-х рр. рослинність та характер заростання водосховища вивчали К. К. Зеров та І. Л. Корелякова. У 1985 р. водну рослинність вивчав Д. В. Дубина, у 2003 р. рослинність і флору судинних рослин — О. І. Прядко, фауну хребетних — М. Л. Клестов, комах — З. Л. Берест.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Територія використовується як мисливське угіддя. На березі водосховища є декілька мисливських баз.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Козелецький та Чернігівський райони Чернігівської області.

**Орган управління:** 1) Міжрічинський регіональний ландшафтний парк. Адреса: вул. Леніна, 53, с. Лебедівка, Вишгородський район, Київська обл., 07360, тел./факс: (044) 229 55 61; 2) Київське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: вул. Київська, 10, м. Вишгород, Київська область, 07300, тел./факс: (04469) 546 95, e-mail: dbuvr@ukr.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Гейны С., Горбик В. П., Гусак Ш., Клоков В. М. Сообщества верхней части Киевского водохранилища // Классификация растительности СССР. — М.: МГУ, 1986. — С. 39–47.

- 2) Дубина Д. В. Поширення, фітоценологія та продуктивність лататтєвих у водосховищах Дніпровського каскаду // Укр. бот. журн. — 1973. — Т. 30. — № 6. — С. 694–702.
- 3) Зеров К. К. Формирование растительности и зарастание водохранилищ Днепровского каскада. — Киев: Наукова думка, 1976. — 142 с.
- 4) Клестов Н. Л. Формирование околоводных орнитокомплексов под влиянием гидростроительства (на примере р. Днепр). — Киев: Институт зоологии АН УССР, 1991. — 70 с.
- 5) Корелякова І. Л. Екологічна характеристика водної рослинності Верхнього Дніпра // Питання екології і ценології водних організмів Дніпра. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 3–14.
- 6) Корелякова І. Л. Растительный покров мелководий зоны Киевского водохранилища // Киевское водохранилище. — Киев: Наукова думка, 1972. — С. 135–155.
- 7) Корелякова І. Л. Растительность Днепровских водохранилищ: Автореф. дис ... д-ра биол. наук. — Кишинев, 1982. — 42 с.
- 8) Корелякова І. Л., Горбик В. П. Факторы, определяющие зарастание водохранилищ, и основные закономерности этого процесса // Растительность и бактериальное население Днепра и его водохранилищ. — Киев, 1989. — С. 12–20.
- 9) Прядко О. І. Ценотичне та флористичне різноманіття РЛП "Міжрічинський" (Чернігівська обл.) // Вісн. Запорізького держ. ун-ту. — 2004. — № 1. — С. 190–195.
- 10) Цееб Я. Я., Майстренко Ю. Г. Киевское водохранилище. Гидрохимия, гидробиология, продуктивность. — Киев: Наукова думка, 1972. — 460 с.
- 11) ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — За ред. О. Микитюка. — Київ: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

## 11. Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин

### Укладачі:

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./ факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 29 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 51°06' пн. ш., 30°56' сх. д.

**Розташування:** Знаходиться в заплаві Десни в Чернігівській області між м. Остер (8,4 тис. жителів) на півдні та селами Надинівка і Смолин на півночі. Довжина ВБУ становить 38,4 км.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 98 м, середня — 105 м, максимальна — 120 м.

**Площа:** 23650 га.

**Огляд:** Є заплавою р. Десни з окремими ділянками надзаплавної тераси. Переважає лучна рослинність.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) ВБУ являє собою ділянку заплави значної площі з майже незмінним гідрологічним режимом — збереглися весняні повені, меандрування русла. Великою є різноманітність лучної рослинності.

(2) Тут виявлено види рослин з Червоної книги України: зозулинці жилкуватий *Orchis nervulosa* та болотний *O. palustris*, пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata*, сальвінію плаваючу *Salvinia natans*, а також декілька видів рослин, які охороняються у Чернігівській області. Виявлено угруповання з домінуванням латаття білого *Nymphaea alba* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*, занесені до Зеленої книги України. Виявлено 9 видів хребетних, занесених до Червоної книги України (особливо важливою є територія для кулика-сорки *Haematopus ostralegus*), і 2 види (видра річкова *Lutra lutra* і деркач *Crex crex*) — до Європейського червоного списку.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) ВБУ належить до зони мішаних лісів, області Чернігівського Полісся, Дніпровсько-Деснянського фізико-географічного району; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Поліської підпровінції, Чернігівсько-Новгород-Сіверського геоботанічного округу дубово-соснових та соснових лісів, Остерського геоботанічного району соснових лісів зеленомохових та лишайникових, евтрофних осокових боліт і справжніх лук.

**Фізичні особливості ВБУ:** ВБУ являє собою заплаву р. Десни (ліва притока Дніпра) з окремими ділянками першої надзаплавної тераси. Ширина заплави — близько 6 км. Русло звивисте, є багато заток і стариць. Середня температура найхолоднішого місяця (січня) —  $-6,4^{\circ}\text{C}$ , найтеплішого місяця (липня) —  $+19,3^{\circ}\text{C}$ . Середня річна кількість опадів становить 560 мм. Ґрунти переважно лучні та дернові.

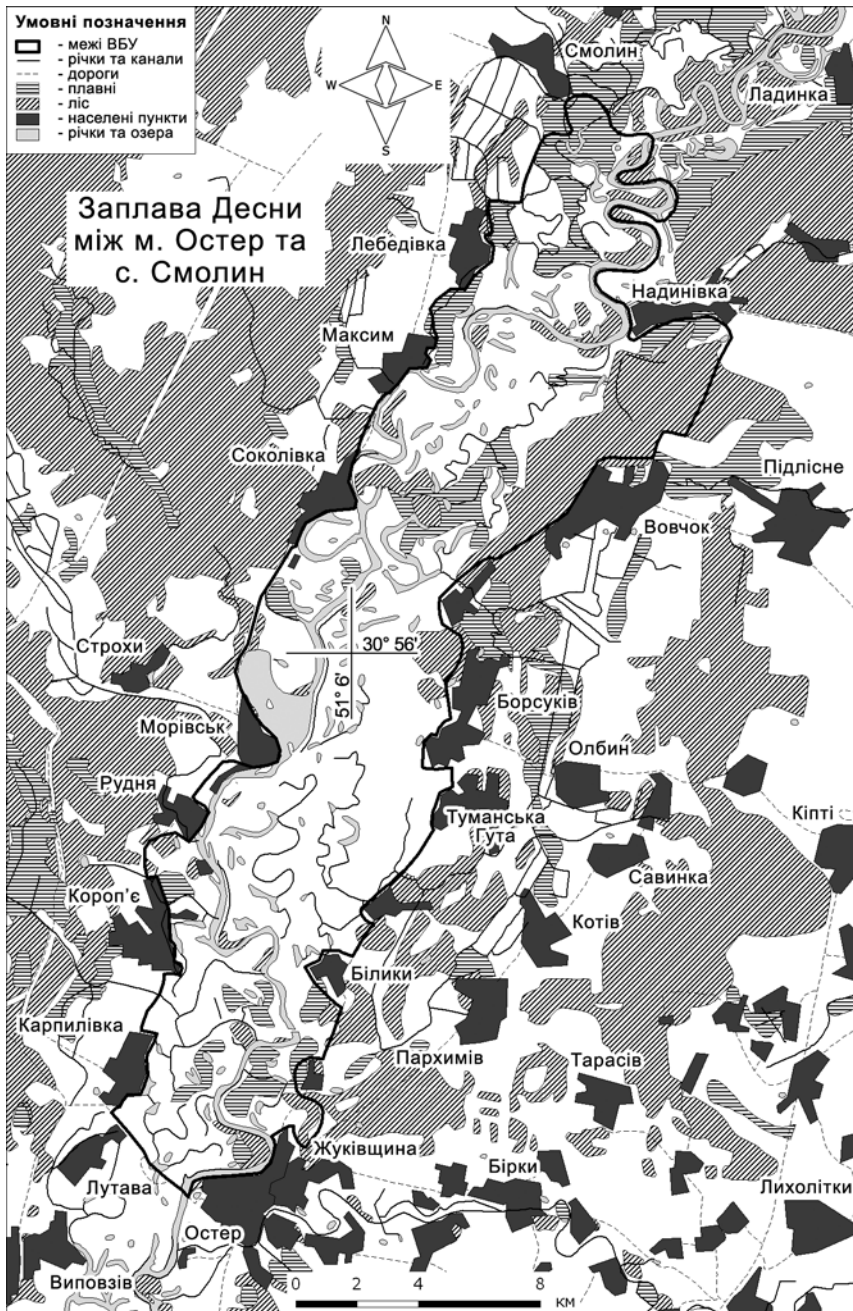
**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ знаходиться в нижній течії р. Десни, тому водозбором території є більша частина її басейну (його загальна площа — 88,9 тис. км<sup>2</sup>). Середня витрата води Десни — 361 м<sup>3</sup>/сек.

**Гідрологічна цінність:** ВБУ є важливим для забезпечення чистоти води в Десні нижче за течією, де здійснюється водозабір для м. Києва.

**Тип ВБУ:** М, Р, U, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Великі площі ВБУ займають справжні луки, що характерно для заплави Десни. Тут представлені угруповання костриці лучної *Festuca pratensis*, лисохвоста лучного *Alopecurus pratensis*, мітлиці тонкої *Agrostis tenuis*, тонконога лучного *Poa pratensis*. Меншими є площі лук з домінуванням осоки гострої *Carex acuta* та щучника дернистого *Deschampsia caespitosa*. Знижені ділянки рельєфу займають евтрофні болота, переважно осокові — з осоками омською *Carex omskiana* та зближеною *C. appropinquata*. Водна та прибережно-водна рослинність є різноманітною. Смуги прибережно-водної рослинності утворені здебільшого угрупованнями лепешняку великого *Glyceria maxima*, стрілолисту стрілолистого *Sagittaria sagittifolia*. Серед справжньої водної рослинності поширені ценози рдесника пронизанolistого *Potamogeton perfoliatus*, куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*. Є ліси вільхи чорної *Alnus glutinosa* з домінуванням кропиви жабрійolistої *Urtica galeopsifolia*, щучника дернистого, теліптериса болотного *Thelypteris palustris*, осоки гостровидної *Carex acutiformis*. Переважно у прирусловій частині заплави трапляються ліси з домінуванням тополь чорної *Populus nigra* та білої *P. alba*. Трапляються розріджені діброви з лучними та лісовими видами. Надзаплавна тераса вкрита переважно сосновими лісами.

**Цінна флора:** На території ВБУ виявлено види рослин, занесені до Червоної книги України: зозулинці жилкуватий *Orchis nervulosa* і болотний *O. palustris*, пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*. Із списку видів, що охороняються у Чернігівській області, виявлені півники сибірські *Iris sibirica*, вужачка



звичайна *Ophioglossum vulgatum*, суниці мускусні *Fragaria moschata*. Виявлено водні угруповання з домінуванням латаття білого *Nymphaea alba* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*, занесені до Зеленої книги України.

**Цінна фауна:** Тут виявлено 149 видів хребетних тварин: ссавців — 25 видів, птахів — 81, плазунів — 4, земноводних — 10, риб — 29 видів. Основу складають представники коловодного і водно-болотного комплексів, що мешкають на численних озерах і старицях, по берегах Десни та на прилеглих заплавах луках.

З ссавців Червоної книги України тут трапляється видра річкова *Lutra lutra*, горностаї *Mustela erminea* і, можливо, норка європейська *M. lutreola*.

**Птахи.** З "червонокнижних" птахів досить звичайним по піщаних берегах русла Десни є кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, щільність якого на окремих придатних ділянках (околиці сіл Морівськ і Максим) доходить до 2–3 пар на 1 км маршруту. Такі види, як лелека чорний *Ciconia nigra*, підорлик великий *Aquila clanga*, зміїд *Circaetus gallicus*, орел-карлик *Hieraaetus pennatus*, балабан *Falco cherrug*, регулярно відвідують заплаву у пошуках здобичі. Досить звичайним на вологих луках виявився представник Європейського червоного списку — деркач *Crex crex* (до 4–6 співаючих самців на 1 км маршруту). З інших рідкісних видів спорадично гніздиться баранець великий *Gallinago media* (вид з Міжнародної червоної книги IUCN). Чисельність цього птаха становить на відрізку Остер–Надинівка близько 5 пар. Не виключена можливість спорадичного гніздування брижача *Philomachus pugnax* — рідкісного бореального виду на південній межі ареалу в Україні. Досить широко розповсюджені на ділянці крячки річковий *Sterna hirundo* і малий *S. albifrons*, що гніздяться на піщаних косах і островах Десни, а також крячки чорний *Chlidonias niger* і білокрилий *C. leucopterus*, що оселяються на старицях та заплавах озер.

**Земноводні:** квакша звичайна *Hyla arborea*.

**Риби:** рідко трапляється "червонокнижна" стерлядь *Acipenser ruthenus*, нерестовища якої знаходяться значно вище по течії в околицях м. Новгород-Сіверський.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність (землі водного та лісового фондів). **Прилеглі землі:** переважно державна власність (землі водного та лісового фондів, землі оборонного призначення).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: водопостачання, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство. **Прилеглі землі:** річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Пропонується створити національний природний парк "Придеснянський" з включенням до його складу лівобережної частини ВБУ.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1980–1981 рр. флору та рослинність території вивчали Т. Л. Андрієнко-Малюк, О. І. Прядко, у 1999 р. — О. І. Прядко. Фауну хребетних досліджував у 1999 р. М. Л. Клестов, ентомофауну — З. Л. Берест.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: водопостачання, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство. **Прилеглі землі:** річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Остерський район Чернігівської області.

**Орган управління:** Деснянське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: пр-т Перемоги, 39, м. Чернігів, 14017, тел./факс: (04622) 440 75, e-mail: dbuvr@cg.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андрієнко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. — К.: Наукова думка, 1983. — 216 с.
- 2) Афанасьев В. Т., Гаврись Г. Г., Клестов Н. Л. Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. — Препр. / АН УССР; 92.7. — 60 с.
- 3) Гаврись Г. Г. Изменение орнитофауны долины Десны (украинская часть) за последние 100 лет // Заповедные территории и охрана биологического разнообразия:



Мат. российско-украинской конф. "Природные резерваты и охрана биологического разнообразия среднего течения Десны". — Нерусса, 1995. — С. 19–23.

- 4) Перспективная сеть заповедных объектов Украины. — Киев: Наукова думка, 1987. — 289 с.

## 12. Ділянка Дніпра між Києвом та Українкою

### Укладачі:

Дубина Дмитро Васильович, д.б.н., провідний науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел.: (044) 234 8334, e-mail: geobot@ukr.net;

Цуканова Ганна Олександрівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 23 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 50°10' пн. ш., 30°49' сх. д.

**Розташування:** Включає заплаву Дніпра (лівобережну і правобережну, острови та водну поверхню водосховища) у південній частині м. Києва та на південь від міста — від північної частини о-ва Жуків і с. Бортничі на півночі до сіл Воронків і Кийлів на півдні.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 89 м, середня — 92 м, максимальна — 95 м.

**Площа:** 21002 га.

**Огляд:** Заплава р. Дніпро. У південній частині ВБУ підтоплюється внаслідок зарегулювання стоку Дніпра, на півночі рівень води змінений слабо.

**Рамсарські критерії:** 2, 5, 8.

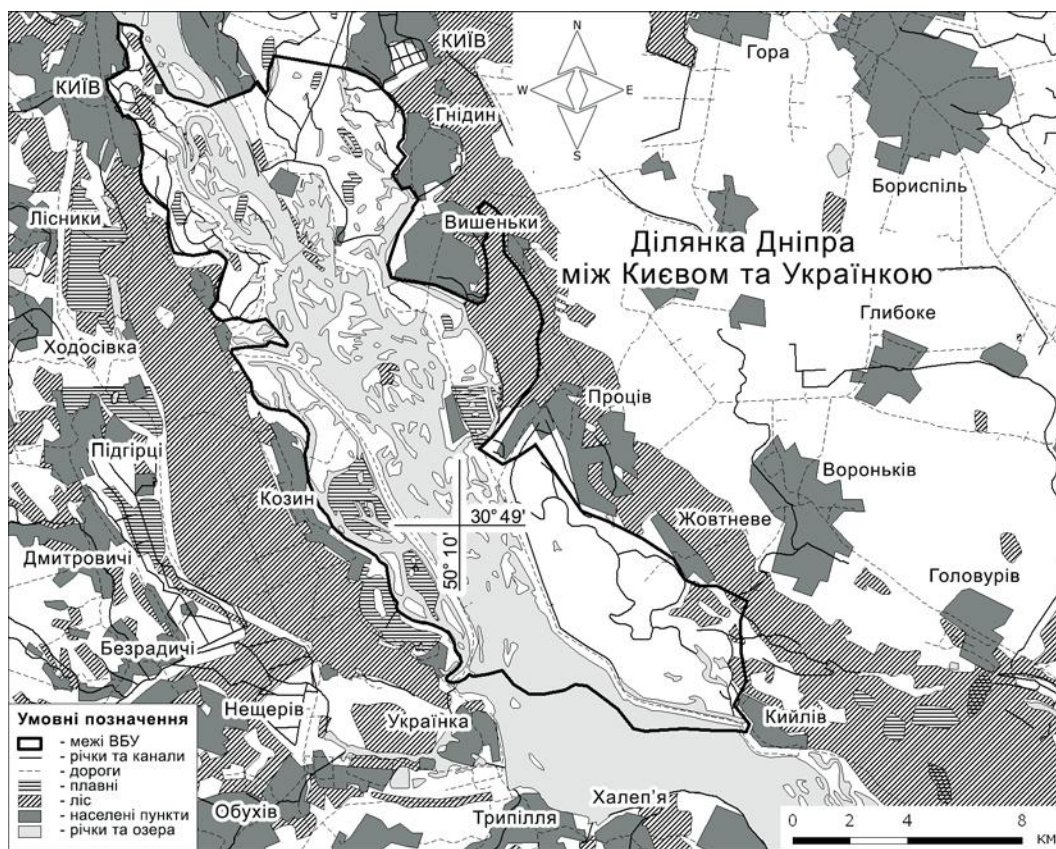
### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(2) Є середовищем існування комплексу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, особливо цінних для підтримання біорізноманіття регіону. Має надзвичайно цінне значення як середовище існування трьох ендемічних видів рослин — жовтозілля дніпровського *Senecio borysthenicus*, козельців українських *Tragopogon ucrainicus* і щавлю українського *Rumex ucrainicus*, занесених до Європейського червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. У межах ВБУ виявлено 4 види судинних рослин, занесених до Додатку I Бернської конвенції, 4 види судинних рослин, занесених до Червоної книги України, 7 рослинних угруповань із Зеленої книги України. Відмічено 11 видів хребетних і 6 видів комах, занесених до Червоної книги України, а також 3 види хребетних, занесених до Європейського червоного списку.

(5) Тут регулярно перебувають понад 20 тис. особин водоплавних птахів.

(8) Включає важливі місця нересту, нагулу та зимівлі масових видів риби.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України (1968), угіддя розташоване у Лісостеповій зоні, Північній лісостеповій області Дніпровської терасової рівнини, Дніпровському заплавно-боровому фізико-географічному районі; за



геоботанічним районуванням – у Європейсько-Сибірській лісостеповій області, Бахмацько-Кременчуцькому геоботанічному окрузі, Середньодніпровському геоботанічному районі.

**Фізичні особливості ВБУ:** Є північною частиною Канівського водосховища у середній течії р. Дніпро. У створі Києва проходить понад 80% сумарного стоку річки. В середньому за одну секунду в районі Києва річка проносить 1350–1400 м<sup>3</sup> води, що відповідає модулю стоку близько 4 л/сек на км<sup>2</sup>. Середньорічний стік Дніпра складає близько 44 км<sup>3</sup>. За гідрохімічними показниками дніпровська вода є гідрокарбонатно-кальцієвою. Мінералізація річки у весняну повінь становить 70 мг/л, а в межений період – до 520 мг/л. Якість води відповідає II класу. Глибинні позначки дна Дніпра сягають 15 м. Після побудови Канівської ГЕС умовна позначка нуля графіка піднялась на 1–3 м (менше на півночі ВБУ, більше – на півдні) і весняні повені тепер виявляються меншою мірою. Максимальна амплітуда коливань становить 5 м. Рівень води є найвищим у травні–червні, найнижчим – у лютому–березні. Переважають болотно-лучні та дернові ґрунти, у водоймах – мулисті та мулисто-піщані донні відклади. Основна ґрунтозна порода – голоценові алювіальні відклади. Середньорічна температура – +7,2°C. Найнижча зареєстрована температура становить –32°C, найвища – +39°C. Найхолоднішим місяцем є січень із середньою температурою –5,9°C, а найтеплішим – липень (+19°C). Річна кількість опадів становить 680 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Водозбір охоплює більшу частину водозбору р. Дніпро, знаходиться переважно у лісовій зоні. На півночі до ВБУ прилягає міська забудова м. Києва. Межує з кількома іншими населеними пунктами та сосновими лісами надзаплавної тераси Дніпра.

**Гідрологічна цінність:** Регуляторна (затримання та винесення осадів і поживних речовин), пом'якшення змін клімату, очищення води та підтримання її якості, рекреаційна, туристична, водопостачальна (зрошення, використання для технічних потреб), забезпечення чистоти води у Дніпрі нижче за течією.

**Тип ВБУ:** М, Р, Xf, 6.

**Екологічні особливості:** Переважає лучна рослинність. На найвищих елементах рельєфу розміщуються угруповання костриці Беккера *Festuca beckeri* з псамофітними видами. Великі площі займають луки з домінуванням мітлиць тонкої *Agrostis tenuis*, велетенської *A. gigantea* і виноградникової *A. vinealis*, костриць лучної *Festuca pratensis* і червоної *F. rubra*, тонконогу лучного *Poa pratensis* та вузьколистого *P. angustifolia*, куничника наземного *Calamagrostis epigeios*. На більш знижених ділянках знаходяться луки з домінуванням осоки гострої *Carex acuta*. Фрагментарно поширені осокові болота. Смуги прибережно-водної рослинності переважно формують угруповання лепешняку великого *Glyceria maxima*, рогозу широколистого *Typha latifolia* та очерету звичайного *Phragmites australis*. Основою водних ценозів Дніпра є рдесник пронизанолистий *Potamogeton perfoliatus*, внутрішніх водойм — елодея канадська *Eloдея canadensis* і кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*. Заплавні ліси здебільшого представлені заплавними лісами з домінуванням тополі чорної *Populus nigra*, менші площі займають ліси та рідколісся дуба звичайного *Quercus robur* з лучними та лісовими видами та вербові ліси з вербами білою *Salix alba* та ламкою *S. fragilis*. На надзаплавній терасі переважають соснові (з *Pinus sylvestris*) ліси. Є ділянки вільхових лісів (з *Alnus glutinosa*). Найпоширенішими ценозами чагарникової рослинності є угруповання шелюги *Salix acutifolia*.

**Цінна флора:** Значними є площі угруповань, занесених до Зеленої книги України, зокрема латаття сніжно-білого *Nymphaea candida* та білого *N. alba*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, сальвінії плаваючої *Salvinia natans*, водяного горіха плаваючого *Trapa natans*, кушира підводного *Ceratophyllum submersum*, їжачої голівки малої *Sparganium minimum*. До Додатку I Бернської конвенції занесені альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa*, сальвінія плаваюча, гронянка багатороздільна *Botrychium multifidum*, водяний горіх плаваючий; до Європейського червоного списку — жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus*, козельці українські *Tragopogon ucrainicus*, щавель український *Rumex ucrainicus*; до Червоної книги України — альдрованда пухирчата, сальвінія плаваюча, водяний горіх плаваючий, пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata*. Значний науковий інтерес являє зростання в межах ВБУ каулінії малої *Caulinia minor*, ряски горбатої *Lemna gibba*, різух великої *Najas major* і морської *N. marina*, пухирників малого *Utricularia minor* та звичайного *U. vulgaris*, вольфії безкореневої *Wolffia arrhiza*, цанікелії болотної *Zannichellia palustris*.

**Цінна фауна:** Фауна хребетних угіддя становить близько 250 видів. Основу тваринних комплексів складають види водно-болотного і коловодного комплексів. Деревно-чагарникові комплекси представлені головним чином на островах, що знаходяться в межах м. Києва та його зеленої зони.

**Ссавці:** Зустрічаються види, занесені до Червоної книги України: видра річкова *Lutra lutra*, горностаї *Mustela erminea*. В м. Києві охороняється бобер річковий *Castor fiber*.

**Птахи.** Угіддя грає важливу роль як одне з найбільших місць зимівлі водоплавних птахів в Київській області та на Середньому Дніпрі — до 5 тис. особин. Через скидання теплої води Трипільською ГРЕС частина водосховища тут не замерзає. Фон зимуючих птахів складає крижень *Anas platyrhynchos* (70–90%). На Процівських мілководдях існує кілька змішаних колоній мартинів та крячків: мартин звичайний *Larus ridibundus* (до 500 пар), крячки

річковий *Sterna hirundo* (до 150 пар), малий *S. albifrons* (до 50 пар), білощокий *Chlidonias hybrida* (до 50 пар) і чорний *C. niger* (до 100 пар). Полівидова колонія чапель розташована у межах острова Козачий, де в колонії сірих чапель *Ardea cinerea* та кваків *Nycticorax nycticorax* (біля 100 гнізд) оселяються окремі пари рідкісної чепури великої *Egretta alba*. З птахів Червоної книги України досить звичайним є гоголь *Bucephala clangula* (300–500 ос.), трапляється крех середній *Mergus serrator* (до 50 ос.). До Червоної книги України також занесені скопа *Pandion haliaetus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, кульон великий *Numenius arquata*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* (до 10 ос.). Останній вид, а також деркач *Crex crex* занесені до Європейського червоного списку. Деркач виявився досить звичайним на окремих дніпровських островах (Жуків і Козачий) та заплавних луках околиць с. Проців (200–300 співаючих самців). В м. Києві охороняються шуліка чорний *Milvus migrans*, підсоколик великий *Falco subbuteo*, перепілка *Coturnix coturnix*, крячок чорний, дрізд білобровий *Turdus iliacus* та ін.

Плазуни представлені звичайними видами, з яких найрідкіснішими є черепаха болотяна *Emys orbicularis* та ящірка зелена *Lacerta viridis*.

Земноводні: квакша звичайна *Hyla arborea*.

Риби. Верхів'я Канівського водосховища мають досить велике значення як місце нересту та нагулу масових видів риб, зокрема плітки звичайної *Rutilus rutilus*, ляща звичайного *Abramis brama*, в'язя звичайного *Leuciscus idus*, білизни звичайної *Aspius aspius*, щуки звичайної *Esox lucius*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca* та ін. З виявлених тут 35 видів найрідкіснішими є підуст звичайний *Chondrostoma nasus* та йорж-носар *Acerina acerina*. Дуже рідко трапляється стерлядь *Acipenser ruthenus* – представник Червоної книги України.

До Червоної книги України занесені мінога українська *Eudontomyzon tariae* і комахи: джмелі вірменський *Bombus armeniacus* та яскравий *B. ponorum*, махаон *Papilio machaon*, жук-самітник *Osmoderma eremita*, дозорець-імператор *Anax imperator*, ктир гігантський *Satanas gigas*.

**Соціальні та культурні цінності:** Енергетика, водний транспорт, рибальство, мисливство, сільське господарство (пасовища), рекреація, туризм, постачання води. Озера Конча-Заспи стали першим природно-заповідним об'єктом Київщини. Їх було взято під охорону Київським відділом Російського Імператорського товариства рибництва та рибальства ще у 1893 році. У 1921 р. на озерах та прилеглих до них землях було створено перший в Київській області державний заповідник.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність (землі водного фонду).

Прилегли землі: державна, комунальна та приватна власність.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: річковий транспорт, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство, природоохоронна діяльність. Прилегли землі: річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Площа природних угідь зменшується внаслідок забудови заплави Дніпра. У зв'язку з рекреацією значного поширення набули види широкої екологічної амплітуди, зокрема адвентивні.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створено Козинський ландшафтний заказник загальнодержавного значення (967 га), ландшафтний заказник місцевого значення "Жуків острів" (361 га), загальнозоологічний заказник місцевого значення "Острови Ольжин та Козачий"

(470 га), ландшафтний заказник місцевого значення "Заказник на лівому березі оз. Конча" (80 га), іхтіологічний заказник місцевого значення "Процівський" (563 га). Частина заказника "Жуків острів" (квартали № 30–33 Голосіївського лісництва) входить до зони регульованої рекреації РЛП "Голосіївський".

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Моніторинг і менеджмент території, створення рамсарського водно-болотного угіддя та РЛП "Дніпровські острови" у м. Києві.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Територію ВБУ досліджують науковці інститутів НАНУ, а також Київського та Черкаського національних університетів.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** На території ВБУ проводяться польові практики студентів вищеназваних вузів, а також екскурсії для школярів.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Місце масового відпочинку та зеленого туризму, в осінньо-зимовий період – аматорського полювання. В літній сезон по берегах водосховища зосереджено від 10 до 15 тис. відпочиваючих щодня, у святкові та вихідні дні їх кількість збільшується до 50 тисяч.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна – Київська область, Бориспільський та Обухівський райони; м. Київ.

**Орган управління:** Київське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: вул. Київська, 10, м. Вишгород, Київська область, 07300, тел./факс: (04469, для Києва: 296) 546 95, e-mail: dbuvr@ukr.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Белінг Д. До характеристики рибного населення Держзаповідника "Конча-Заспа" // Зб. праць Держ. рибн. заповідн. "Конча-Заспа". – 1928. – 1. – С. 84–100.
- 2) Вишневецький В. І. Річки і водойми України. Стан і використання. – К.: Віпол, 2000. – 376 с.
- 3) Гаврись Г. Г., Цвелих О. М., Клестов М. Л. Сучасний стан фауни хребетних тварин регіонального ландшафтного парку "Голосіївський" та проблеми їх охорони // Заповідна справа в Україні. – 2003. – Т. 9. – № 1. – С. 31–39.
- 4) Дубина Д. В. Поширення, фітоценологія та продуктивність лататтевих у водосховищах Дніпровського каскаду // Укр. бот. журн. – 1973. – Т. 30. – № 6. – С. 694–702.
- 5) Дубина Д. В. Ценози лататтевих на Україні // Укр. бот. журн. – 1974. – Т. 31. – № 5 – С. 587–593.
- 6) Зеров К. К. Основные черты формирования растительности днепровских водохранилищ в первые годы существования // Гидробиол. режим Днепра в условиях зарегулированного стока. – Киев, 1967. – С. 223–248.
- 7) Зеров К. К. Мелководья Днепровских водохранилищ // Гидробиол. журн. – 1972. – Т. 8. – № 2. – С. 15–22.
- 8) Зеров К. К. Формирование растительности и зарастание водохранилищ Днепровского каскада. – Киев: Наукова думка, 1976. – 140 с.
- 9) Зеров К. К., Корелякова И. Л. Физико-географический очерк Днепра и его долины // Гидробиол. режим Днепра в условиях зарегулированного стока. – Киев: Наукова думка, 1967. – С. 8–19.
- 10) Клестов Н. Л. Формирование околородных орнитокомплексов под влиянием гидростроительства (на примере р. Днепр). – Киев: Институт зоологии АН УССР, 1991. – 70 с.
- 11) Костюшин В., Михалевич И. Матеріали до зимового 94/95 рр. обліку птахів // Мат. конф., 7–9 квітня 1995 р., м. Ніжин. – Київ, 1996. – С. 302.

- 12) Костюшин В. А., Полуда А. М., Гаврилюк М. Н. Учеты водоплавающих птиц в районе Киева зимой 2001/2002 гг. // Беркут. — Т. 11. — Вип. 2. — С. 263–265.
- 13) Корелякова И. Л. Растительность Днепровских водохранилищ: Автореф. дис... д-ра биол. наук. — Кишинев, 1982. — 42 с.
- 14) Попов В. Л., Маринич А. М., Ланко А. И. Физико-географическое районирование Украинской ССР. — Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968. — 683 с.
- 15) Природно-заповідний фонд м. Києва: Довідник. — К: Аванпост-прім, 2001. — 64 с.
- 16) Романенко В. Д. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. — Киев: Наукова думка, 1987. — 224 с.
- 17) Цуканова Г. О. Созологічна характеристика рослинного світу островів Дніпра та прилеглої частини заплави в межах м. Києва // Укр. бот. журн. — 2003. — Т. 60. — № 4. — С. 397–403.
- 18) Цуканова Г. О., Андрієнко Т. Л., Прядко О. І. Рослинний покрив островів Дніпра в межах м. Києва // Укр. бот. журн. — 2002. — Т. 59. — № 2. — С. 135–140.
- 19) Шарлемань М. Матеріяли до орнітології Державного заповідника "Конча-Заспа" // Зб. праць Зоол. музею. — 1930. — 8. — С. 47–99.
- 20) ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — За ред. О. Микитюка. — Київ: СофтАРТ, 1999. — 324 с.

### 13. Верхів'я Кременчуцького водосховища

#### Укладачі:

Дубина Дмитро Васильович, д.б.н., провідний науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел.: (044) 234 8334, e-mail: geobot@ukr.net;

Зуб Леся Миколаївна, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 266 3341, (044) 552 2119;

Карпова Галина Олексіївна, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут гідробіології НАН України, просп. Героїв Сталінграду, 12, Київ, 04210, тел.: (044) 546 0073, e-mail: maltsev@fm.com.ua;

Мальцев Володимир Інокентійович, к.б.н., старший науковий співробітник Національний аграрний університет, директор недержавної наукової установи Інститут екології (ІНЕКО), вул. Закревського, 23 а, кв. 90, Київ, 02217, тел.: (044) 546 0073, (050) 993 3465, e-mail: maltsev@fm.com.ua;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 28 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 49°35' пн. ш., 31°52' сх. д.

**Розташування:** Розташоване у верхній частині Кременчуцького водосховища за 4 км на північний захід від м. Черкаси — обласного центру Черкаської області. Територія локалізована між м. Черкаси, селами Кедина Гора, Коробівка, Домантове, Дмитрівка, Бубновівська Слобідка Золотоносського району, а також селами Хрещатик, Лозівок, Свидівок і Дахнівка Черкаського району. Прибережні мілководдя Липівської заплави та плавнево-острівний масив розташовані при лівому березі Кременчуцького водосховища вище м. Черкаси у

трикутнику "Залізничний міст – с. Чапаєвка – с. Кедина Гора" (Черкаська область), на землях водного фонду Чапаєвської та Домантівської сільських рад.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна – 81 м, максимальна – 83 м.

**Площа:** 18000 га.

**Огляд:** Типова водойма, гідрологічний режим якої штучно підтримується роботою Кременчуцької ГЕС. У зв'язку з цим рівень води протягом року коливається в широких межах (1,5–2 м). Найбільша цінність ВБУ полягає у забезпеченні високого рівня біорізноманіття. Тут налічується близько 500 видів судинних рослин, серед яких значною є питома вага рідкісних і зникаючих. До складу території ВБУ, крім водяних екотопів, які переважають за площами, відносяться також болотяні і заплавно-лучні. Останні відзначаються видовим і ценотичним багатством рослинного світу. Крім цього, сюди входять також острови або їх частини. Окремі з них є залишками піднятих ділянок борової тераси Дніпра з умовно малопорушеною псамофітною рослинністю, у складі якої достатньою мірою представлені неоендемічні види, становлення і розвиток яких пов'язані з долиною Дніпра. У південній частині угіддя знаходиться урочище "Липівська заплава", яка представляє собою затоплену на глибину 1–3 м водами Кременчуцького водосховища лівобережну заплаву Дніпра.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 4, 5, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) Середовище існування комплексу видів рослин і тварин – рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, а також таких, що є особливо цінними для підтримання біорізноманіття регіону.



- (3) Є особливо цінним як середовище існування трьох ендемічних видів рослин — жовтозілля дніпровського *Senecio borysthenicus*, козельців українських *Tragopogon ucrainicus* і щавлю українського *Rumex ucrainicus*, які занесені до Європейського червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. В межах ВБУ виявлено три види судинних рослин, занесених до Додатку I Бернської конвенції, — сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa* і водяний горіх плаваючий *Trapa natans*. Вони, а також зозулинець болотний *Orchis palustris* занесені до Червоної книги України. До Зеленої книги України занесено 9 угруповань.
- (4) Забезпечує нерестові умови та росту молоді фітофільних риб Кременчуцького водосховища: ляща звичайного *Abramis brama*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca*, коропа звичайного *Cyprinus carpio* та ін., а також виведення та нагул пташенят численних водоплавних птахів.
- (5) ВБУ підтримує існування багатьох водно-болотяних птахів. Осінні скупчення птахів можуть сягати 30 тис. особин.
- (8) Одне з основних на Кременчуцькому водосховищі нерестовищ, місць нагулу та зимівлі масових видів риб.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України (1968) угіддя належить до Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровської степової провінції Лісостепової області Дніпровської терасової рівнини. За геоботанічним районуванням України (1977) угіддя знаходиться на межі Подільсько-Середньопридніпровської і Лівобережнопридніпровської підпровінцій Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області. Ботаніко-географічна приналежність — Північна лісостепова область Дніпровської терасової рівнини, Дніпровський заплавно-боровий район. Зоогеографічна приналежність — Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська лісостепова провінція.

**Фізичні особливості ВБУ:** В сучасному вигляді угіддя виникло внаслідок зарегулювання Дніпра греблею Кременчуцького водосховища. Лежить на західному схилі Українського кристалічного щита у південно-західній частині Придніпровської низовини. Понад берегом тягнуться ланцюг островів, які є залишками другої тераси. Ложе утворюють в основному алювіальні відклади. Гідрологічний режим визначається гідрологічним режимом водосховища, зокрема динамікою його рівня. Рівень води коливається протягом року: найвищим є в травні–червні, найнижчим — в лютому–березні. Переважають мулисті та мулисто-піщані донні відклади, на прилеглих ділянках — болотні та слабо задерновані болотисто-лучні ґрунти. Глибина води у прибережній частині становить 0,5–3 м, найбільша — 10–15 м. Клімат помірний, річна кількість опадів — 500–600 мм, середній температурний діапазон 13–15(17) градусів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ повністю знаходиться у межах водозбірного басейну Дніпра. Основним джерелом надходження води є р. Дніпро. Інші джерела — річки Рось, Вільшанка, Тясмин, Сула. Від північного кордону України до ВБУ Дніпро тече схилом Українського кристалічного щита, поверхня якого складена піщаними, піщано-глинистими та лесовими відкладами. Територія басейну відзначається слабо розчленованим рельєфом і знаходиться на території трьох зон: лісової, лісостепової і степової. Більша частина водозбірної території вкрита опідзоленими, вилуженими і типовими чорноземами. Землі використовуються переважно у сільському, лісовому та водному господарстві, для добування корисних копалин (піску у великих обсягах для будівництва).



Клімат водозбірного басейну помірно континентальний. Льодостав на Кременчуцькому водосховищі, як правило, триває з грудня до березня.

**Гідрологічна цінність:** Регуляторна (затримання та винесення осадів і поживних речовин), пом'якшення змін клімату, очищення води та підтримання її якості, рекреаційна, туристична, водопостачальна (зрошення, використання для технічних потреб).

**Тип ВБУ:** М, О, 6.

**Екологічні особливості:** Угіддя представлене ділянками мілководь з товщею води від 0,5 до 3 м; прибережними зниженими територіями, що постійно затоплюються під час заповнення водосховища; прибережними територіями, що затоплюються на короткий термін під час найвищої повені; піднятими ділянками, які не затоплюються водою. На території ВБУ з метою захищення берегів від ерозії і для поліпшення кормової бази інтродуковано цицанію широколисту *Zizania latifolia*. Загальна площа заростей досягає майже 3 тис. га. Мілководдя з товщею води від 50 см зайняті угрупованнями справжньої водної рослинності з домінуванням куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, елодеї канадської *Elodea canadensis*, рясок малої *Lemna minor* і триборозенчастої *L. trisulca*, водопериці кільчастої *Myriophyllum verticillatum*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття білого *Nymphaea alba*, рдесників Берхтольда *Potamogeton berchtoldii*, стиснутого *P. compressus*, кучерявого *P. crispus*, блискучого *P. lucens*, плаваючого *P. natans*, вузлуватого *P. nodosus*, гребінчастого *P. pectinatus* та пронизанолістого *P. perfoliatus*, водяного горіху плаваючого *Trapa natans*, водяного різака алоевидного *Stratiotes aloides*. До 50 см — з домінуванням водяної сосонки ланцетолістої *Hippuris lanceolata*, стрілолисту стрілолистого *Sagittaria sagittifolia*, їжачих голівок зринувшої *Sparganium emersum* та прямої *S. erectum*, частухи подорожникової *Alisma plantago-aquatica*, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, лепешняків плаваючого *Glyceria fluitans* та великого *G. maxima*, омегу водяного *Oenanthe aquatica*, куги озерної *Schoenoplectus lacustris*, рогазів вузьколистого *Typha angustifolia* і широколистого *T. latifolia* та ін. На знижених територіях, що затоплюються на тривалий час, переважають угруповання з домінуванням бульбокомишу морського, сусаку зонтичного *Butomus umbellatus*, осоки гострої *Carex acuta* та ін.; на коротший — з домінуванням водяного хрину болотяного *Rorippa palustris*, живокосту лікарського *Symphytum officinale*, калюжниці болотної *Caltha palustris* та ін. На даних територіях, крім трав'янистих, формуються також деревно-чагарникові угруповання, утворені вербами білою *Salix alba* і тритичинковою *S. triandra*, тополею чорною *Populus nigra*. Часто трапляються ценози, утворені інтродукованим видом аморфою кущовою *Amorpha fruticosa*. Ділянки, що не затоплюються, переважно вкриті справжньолючною і остепнено-лучною рослинністю.

**Цінна флора:** Відзначається багатством раритетних видів та угруповань. Більшість з них є представниками гідрофільного флороценотичного комплексу, який сформований в історичні часи. Сучасні нащадки древніх видів займають великі площі. Серед них значний науковий і екологічний інтерес становлять альдрованда пухирчата *Aldrovanda vesiculosa*, caulinia мала *Caulinia minor*, ряска горбата *Lemna gibba*, різухи велика *Najas major* і морська *N. marina*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, пухирники малий *Utricularia minor* і звичайний *U. vulgaris*, вольфія безкоренева *Wolffia arrhiza*, цанікелія болотна *Zannichellia palustris*. Всі ці види в умовах Кременчуцького водосховища формують угруповання. Досить значними є площі ценозів, занесених до Зеленої книги України, зокрема латаття сніжно-білого *Nymphaea candida* та білого *N. alba*, сальвінії плаваючої, водяного горіха плаваючого *Trapa natans*. До Зеленої книги України також занесено угруповання альдрованди пухирчатої, латаття сніжно-білого, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, рдесника туполистого *Potamogeton*

*obtusifolius*, роголисників підводного *Ceratophyllum submersum* і донського *C. tanaiticus*. Види, занесені до Червоної книги України: альдрованда пухирчата, сальвінія плаваюча, водяний горіх плаваючий.

**Цінна фауна:** Фауна хребетних ВБУ становить близько 260 видів. Основу складають представники водно-болотного і коловодного комплексів.

**Ссавці:** видра річкова *Lutra lutra*, горностаї *Mustela erminea* (ці види занесені до Червоної книги України).

**Птахи:** Важливе місце зупинки водно-болотяних та коловодних птахів під час сезонних перельотів. Це види, що відносяться до таких рядів, як Пірникозоподібні *Podicipediformes*, Пеліканоподібні *Pelicaniformes* (баклан великий *Phalacrocorax carbo*), Лелекоподібні *Ciconiiformes* (*Egretta* sp., *Ardea* sp.), Гусеподібні *Anseriformes* (*Anser* sp., *Cygnus* sp., *Anas* sp.), Сивкоподібні *Charadriiformes* (*Larus* sp., *Chlidonias* sp., *Sterna* sp., *Tringa* sp.), Журавлеподібні *Gruiformes* (лиска *Fulica atra*). Найчисельнішими є крижень *Anas platyrhynchos* (10–25 тис. ос.), чирянки велика *A. querquedula* та мала *A. crecca* (1–4 тис. ос.), лиска (2–6 тис. ос.), чернь морська *Aythya marila* (400–500 ос.). Осінні скупчення птахів можуть сягати 30 тис. особин. Види з Червоної книги України: орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* — тримається у літньо-осінній період (4–8 ос.); кулик-сорока *Haemantopus ostralegus* — окремі пари гніздяться на косах та островах; гоголь *Vucephala clangula* — трапляється у невеликій кількості на осінніх міграціях; крех середній *Mergus serrator* — рідко спостерігається на осінніх міграціях; скопа *Pandion haliaetus* — рідко зустрічається на весняних міграціях; мартин каспійський *Larus ichthyaetus* — окремі особини залітають в літній період.

**Батрахо-герпетофауна** представлена 14 видами, з яких найрідкіснішими є квакша *Hyla arborea* та черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

**Риби.** Місце нересту і нагулу цінних промислових видів риб. Всього іхтіофауна налічує 44 види. Масові види — лящ звичайний *Abramis brama*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, короп звичайний *Cyprinus carpio* та ін. Найрідкіснішими є підуст *Chondrostoma nasus*, рибець малий *Vimba vimba* та пуголовка зірчата *Benthophilus stellatus*.

**Соціальні та культурні цінності:** Енергетика, водний транспорт, рибальство, мисливство, сільське господарство, рекреація, туризм, постачання води. Липівська заплава відіграє важливу роль у відтворенні масових видів риб Кременчуцького водосховища, які є об'єктом як комерційного, так і аматорського промислу (щорічний комерційний вилов становить 3–4 тис. т).

**Землеволодіння/власність на землю:** **ВБУ:** землі державного водного фонду у підпорядкуванні Черкаського регіонального управління водних ресурсів. **Прилеглі землі:** Золотоноська і Черкаська міські ради народних депутатів та Кединогорська, Коробівська, Домантівська, Дмитрівська, Бубновослобідська, Хрещатицька, Лозівокська, Свидівокська і Дахнівська сільські ради народних депутатів; землі державного водного фонду у підпорядкуванні Черкаського регіонального управління водних ресурсів.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** **ВБУ:** річковий транспорт, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство. **Прилеглі землі:** річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** **ВБУ:** у минулому — спрацювання рівня води в нерестовий період, рибальство і полювання, а також браконьєрство; нині — спрацювання рівня води в нерестовий період, браконьєрство. У зв'язку з коливанням рівня води значно розповсюдженими є види широкої екологічної

амплітуди, зокрема *Potamogeton berchtoldii*, *P. pectinatus*, *P. perfoliatus*, *Ceratophyllum demersum*, *Glyceria maxima*, *Typha angustifolia* та ін., угруповання яких займають найбільші площі. Різко скоротилися місцезростання видів вузької екологічної амплітуди, зокрема водних і болотних. Прилеглі території: У минулому і нині – нерегульована рекреація.

**Вжиті природоохоронні заходи**: До території ВБУ входить Кединогірський ботанічний заказник місцевого значення площею 10 га, утворений у 1983 році. Територія Липівської заплави входить до складу орнітологічного заказника загальнодержавного значення "Липівський" (Постанова Ради Міністрів УРСР від 28 жовтня 1974 р. № 500; землевідведення за рішенням Черкаської обласної ради від 14.08.2001 р. № 21–20). Охоронне зобов'язання видане Черкаському регіональному управлінню водних ресурсів.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи**: Моніторинг і менеджмент території. Відповідно до Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі на період до 2015 р." територія ВБУ має увійти до складу Дніпровського меридіонального екокоридору.

**Поточні наукові дослідження та можливості**: Дослідження проводили науковці інститутів НАНУ (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інститут гідробіології), Київського та Черкаського національних університетів, а також Інституту екології (ІНЕКО) Національного екологічного центру України.

**Нинішній стан природоохоронної освіти**: На території ВБУ проводяться польові практики студентів вищеназваних вузів, а також екскурсії для школярів.

**Нинішній стан рекреації і туризму**: Є місцем масового відпочинку та зеленого туризму, в осінньо-зимовий період – аматорського полювання. Влітку кількість відпочиваючих по берегах водосховища досягає 20–25 тис., а у святкові та вихідні дні збільшується до 100 тис.

**Юрисдикція**: Територіально-адміністративна – Золотоноський та Черкаський райони Черкаської області.

**Орган управління**: Черкаське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: вул. Ільїна, 332, м. Черкаси, 18005, тел./факс: (0472) 36 0018, e-mail: vt@ck.ukrtel.net

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Алексеенко В. Р., Лопарев С. А., Подобайло А. В. Результаты мониторинга ихтиофауны речного участка Кременчугского водохранилища после сооружения Каневской ГЭС // Підсумки 70-річної діяльності Канівського заповідника та перспективи розвитку заповідної справи в Україні: Мат. конф, вересень 1993. м. Канів. — Канів, 1993. — С. 30–32.
- 2) Вишневський В. І. Річки і водойми України. Стан і використання. — К.: Віпол, 2000. — 376 с.
- 3) Влияние рыбного хозяйства на биологическое разнообразие в бассейне реки Днепр. Определение пробелов и проблем. — Киев: Академперіодика, 2003. — 188 с.
- 4) Географічна енциклопедія України. Т. 2 / Відп. ред. О. М. Маринич. — К.: УЕ, 1989. — С. 416–480.
- 5) Геологические памятники Украины. — Киев: Наукова думка, 1985. — 156 с.
- 6) Гринжевський В. М. Аквакультура України. — К., 1998. — 364 с.
- 7) Дубина Д. В. Поширення, фітоценологія та продуктивність лататтевих у водосховищах Дніпровського каскаду // Укр. ботан. журн. — 1973. — Т. 30. — № 6. — С. 694–702.
- 8) Дубина Д. В. Ценози лататтевих на Україні // Укр. ботан. журн. — 1974. — Т. 31. — № 5. — С. 587–593.

- 9) Дубина Д. В. Стратегія збереження та невиснажливого використання водно-болотних угідь України // Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України. — К.: Хімджест, 2003. — С. 153–162.
- 10) Дубина Д. В., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Географічна структура флори водойм України // Укр. ботан. журн. — 1984. — Т. 41. — № 4. — С. 1–7.
- 11) Зеров К. К. Основные черты формирования растительности днепровских водохранилищ в первые годы существования // Гидробиол. режим Днепра в условиях зарегулированного стока. — Киев: Наукова думка, 1967. — С. 223–248.
- 12) Зеров К. К. Мелководья Днепровских водохранилищ // Гидробиол. журн. — 1972. — Т. 8. — № 2. — С. 15–22.
- 13) Зеров К. К. Формирование растительности и зарастание водохранилищ Днепровского каскада. — Киев: Наукова думка, 1977. — 198 с.
- 14) Зеров К. К., Корелякова И. Л. Физико-географический очерк Днепра и его долины // Гидробиологический режим Днепра в условиях зарегулированного стока. — Киев: Наукова думка, 1967. — С. 8–19.
- 15) Клестов Н. Л. Формирование околоводных орнитокомплексов под влиянием гидростроительства (на примере р. Днепр). — Киев: Институт зоологии АН УССР, 1991. — 70 с.
- 16) Корелякова И. Л. Растительность Кременчугского водохранилища. — К.: Наукова думка, 1977. — 198 с.
- 17) Корелякова И. Л. Растительность Днепровских водохранилищ: Автореф. дис... д-ра биол. наук. — Кишинев, 1982. — 42 с.
- 18) Макрофиты — индикаторы изменений природной среды / Под общей редакцией С. Гейнн, К. М. Сытника. — Киев: Наукова думка, 1993. — 436 с.
- 19) Потульницький П. М. Формування водної і прибережної рослинності в Кременчуцькому водоймищі протягом 1960 р. // Щорічник Укр. бот. т-ва. — 1962. — № 3. — С. 91–92.
- 20) Попов В. Л., Маринич А. М., Ланко А. И. Физико-географическое районирование Украинской ССР. — Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968 — 683 с.
- 21) Правила експлуатації водосховищ дніпровського каскаду. — К.: Генеза, 2003. — 176 с.
- 22) Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г. — Киев: Наукова думка, 1985. — 224 с.
- 23) Романенко В. Д. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. — Киев: Наукова думка, 1987. — 224 с.
- 24) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 25) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

## 14. Сульська затока

### Укладачі:

- Зуб Леся Миколаївна, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 266 3341, (044) 552 9733;
- Карпова Галина Олексіївна, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут гідробіології НАН України, просп. Героїв Сталінграду, 12, Київ, 04210, тел.: (044) 546 0073, e-mail: maltsev@fm.com.ua;

Мальцев Володимир Інокентійович, к.б.н., старший науковий співробітник Національний аграрний університет, директор недержавної наукової установи Інститут екології (ІНЕКО), вул. Закревського, 23а, кв. 90, Київ, 02217, тел.: (044) 546 0073, (050) 993 3465, e-mail: maltsev@fm.com.ua;

Онищенко Віктор Алімович, к.б.н., старший науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 30 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 49°28' пн. ш., 32°45' сх. д.

**Розташування:** ВБУ займає долину гирлової ділянки р. Сула від с. Мохнач Золотоноського району Черкаської області на півночі до сіл Жовнино і Мозоліївка на півдні, підтоплену Кременчуцьким водосховищем, особливо в південній частині. Правий (західний) берег Сулинської затоки адміністративно належить до Черкаської області, лівий (східний) — до Полтавської.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 81 м, середня — 82 м, максимальна — 120 м.

**Площа:** 31161,3 га.

**Огляд:** ВБУ займає переважно заплаву р. Сули, яка в умовах підпору водами Кременчуцького водосховища перетворилася на мілководну затоку. Великими є площі ценозів рогозу вузьколистого *Typha angustifolia* та очерету *Phragmites australis*. Є заплавні ліси, різноманітні луки. Крім заплави до ВБУ частково входять невеликі прилеглі ділянки корінного берега з лісовою та степовою рослинністю. Особливо цінною є орнітофауна угіддя. Територія ВБУ є частиною ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Сулинський", створеного Указом Президента України від 9 грудня 1998 р. № 1341/98. Входить до складу ІВА № 23 "Сульська затока".

**Рамсарські критерії:** 2, 4, 5, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (2) ВБУ підтримує існування популяцій вразливих видів рослин і тварин, а також трьох рідкісних угруповань.
- (4) ВБУ забезпечує нерестові умови та росту молоді риб Кременчуцького водосховища, а також гніздування численних водоплавних птахів.
- (5) Під час прольоту на території ВБУ реєструється до 35 тис. негоробцеподібних гідрофільних птахів, не враховуючи дрібних пастушкових.
- (8) ВБУ є одним з основних нерестовищ Кременчуцького водосховища, місцем нагулу та зимівлі масових видів риб.

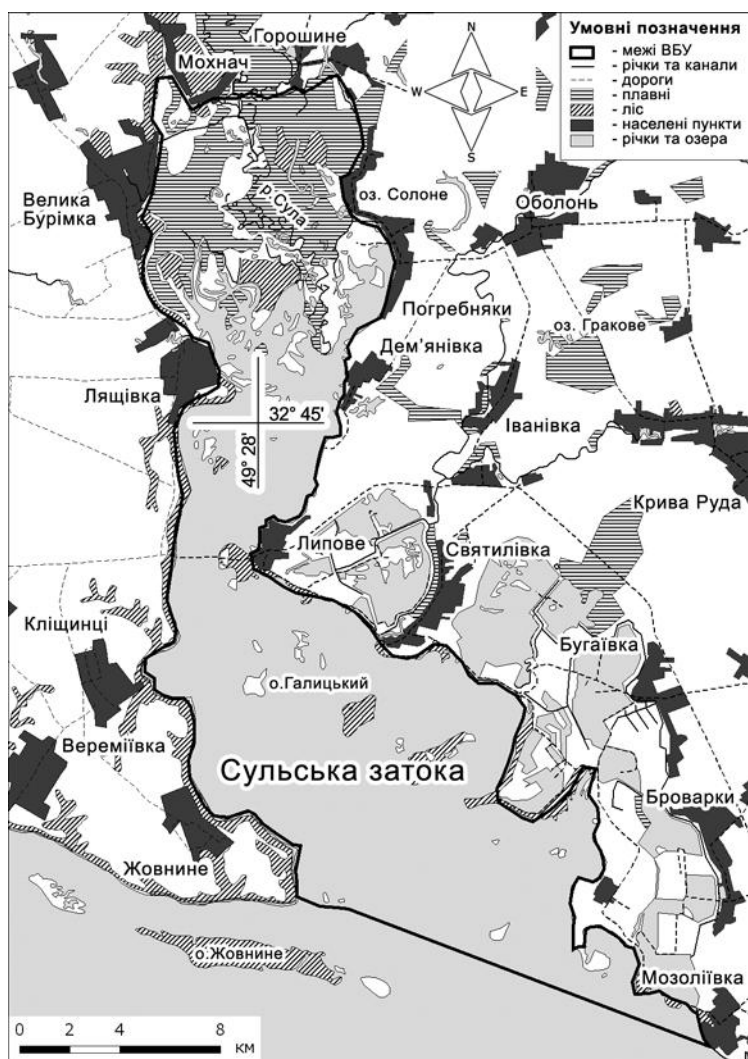
**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) територія належить до Південної лісостепової області Дніпровської терасової рівнини на межі з Північною лісостеповою областю Дніпровської терасової рівнини. За геоботанічним районуванням України (1977) угіддя знаходиться в Європейсько-Сибірській геоботанічній області, Східноєвропейській провінції, Лівобережнодніпровській підпровінції, Роменсько-Полтавського геоботанічного округу терасових лучних степів і дубово-соснових лісів, заплавних лук, евтрофних боліт та лучно-галофітної рослинності, Оболонсько-Кобеляцького геоботанічного району терасових лучних степів, лучно-галофільної рослинності та евтроф-

них долинних боліт. Ботаніко-географічна приналежність ВБУ – Південна лісостепова область Дніпровської терасової рівнини, Оболонсько-Градиський район. Зоогеографічна приналежність ВБУ – Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська лісостепова провінція.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ повністю знаходиться в межах водозбірного басейну р. Дніпро. Основним джерелом надходження води є р. Сула (права притока Дніпра) і власне р. Дніпро, з якого вода надходить до Кременчуцького водосховища через греблю Канівської ГЕС. Площа басейну Сули становить 18,6 тис. км<sup>2</sup>. Ґрунтоутворними породами на більшій частині басейну є леси, під якими залягають породи третинного періоду (переважно піски та глини). Серед ґрунтів на водозбірній території переважають чорноземи типові. Басейн має високу розораність. Басейн Сули повністю знаходиться в межах лісостепової зони. Середня річна кількість опадів – 450–580 мм. Середня температура липня – +21°C на півдні басейну Сули і +19,5°C на півночі, середня температура січня – від –6°C до –7,5°C.

**Тип ВБУ:** М, 6.

**Екологічні особливості:** У північній частині ВБУ переважають луки, ліси та плавнево-



острівні масиви, у складі яких домінують очерет *Phragmites australis* та рогіз вузьколистий *Typha angustifolia*, на відкритих мілководдях досить поширені рдесники пронизанолистий *Potamogeton perfoliatus*, кучерявий *P. crispus* і блискучий *P. lucens*. Ценози водних та прибережно-водних рослин є потужним біофільтром. Різноманітність умов, яка забезпечується різноманітністю угруповань повітряно-водної та водної рослинності, забезпечує ефективний нерест та нагул фітофілних туводних риб, а також існування та розмноження багатьох видів водних та навколводних птахів. Південна частина – переважно незаросла водойма з островами. Значні площі займають заплавні луки, на яких домінують костриці східна *Festuca orientalis*, лучна *F. pratensis* і червона *F. rubra*, пирій повзучий *Elytrigia repens*, тонконіг вузьколистий *Poa angustifolia*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, мітлиця

виноградникова *Agrostis vinealis*, осока гостра *Carex acuta*, очеретянка звичайна *Phalaroides arundinacea*. Трапляються ділянки засолених лук з домінуванням покісниці розставленої *Puccinellia distans*, ситника Жерара *Juncus gerardii*, осоки розсунутої *Carex distans*, бульбокомишів скупченого *Bolboschoenus compactus* та морського *B. maritimus*, тризубця морського *Triglochin maritimum*. На сильніше засолених ділянках на невеликій площі трапляються угруповання з домінуванням камфоросми джунгарської *Camphorosma songorica*, стелюшка середнього *Spergularia media*, хрінниці товстолистої *Lepidium crassifolium*. Є ділянки боліт з домінуванням осоки омської *Carex omskiana* та очерету звичайного. На найвищих ділянках заплави знаходяться ценози зі значною кількістю келерії піскової *Koeleria sabuletorum*. Є заплавні ліси з переважанням у деревостані дуба звичайного *Quercus robur*, верби білої *Salix alba*, тополі чорної *Populus nigra* та заболочені вільшняки (з *Alnus glutinosa*). Місцями біля заплави трапляються ділянки степової рослинності.

**Цінна флора:** До Червоного списку МСОП і Європейського Червоного списку занесений астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus*, який трапляється на степових ділянках, що прилягають до заплави Сули. До Додатку I Бернської конвенції занесені маточник болотний *Ostericum palustre*, козельці українські *Tragopogon ucrainicus*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*. Із видів Червоної книги України відмічено астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus*, зозулинець болотний *Orchis palustris*, ковила волосисту *Stipa capillata*, пальчатокорінники травневий *Dactylorhiza majalis* та м'ясочервоний *D. incarnata*, сальвінію плаваючу. ВБУ підтримує існування популяцій осоки житньої *Carex secalina*. До Зеленої книги України занесені угруповання глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття білого *Nymphaea alba* та водяної сосонки *Hippuris lanceolata*.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** горностай *Mustela erminea*, видра річкова *Lutra lutra*. Ці види занесено до Червоної книги України, останній — також до Європейського червоного списку та Додатку II Бернської конвенції.

**Птахи.** Територія угіддя є місцем гніздування близько 100 видів птахів. Високу чисельність на гніздуванні тут мають лиска *Fulica atra* (4–6 тис. гнізд), крячки чорний *Chlidonias niger* (1200 гнізд) та річковий *Sterna hirundo* (250 гнізд), мартини звичайний *Larus ridibundus* (900 гнізд) та жовтоногий *L. cachinnans* (350 гнізд), чапля сіра *Ardea cinerea* (600 гнізд), квак *Nycticorax nycticorax* (250 гнізд), очеретянки лучна *Acrocephalus schoenobaenus* та велика *A. arundinaceus*. Із видів, занесених до Червоної книги України, тут гніздяться чапля жовта *Ardeola ralloides* (Додаток II Бернської конвенції), мартин каспійський *Larus ichthyaetus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, дерихвіст степовий *Glareola nordmanni* (Додаток II Бернської конвенції), орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* (Червоний список МСОП, Європейський червоний список, Додаток II Бернської конвенції), а також шуліка чорний *Milvus migrans*, чепури велика *Egretta alba* і мала *E. garzetta* та ін. — всі занесені до Додатку II Бернської конвенції. Під час прольоту на території водночас перебуває до 8 тис. качок, 2 тис. гусей, 10 тис. лисок, 8 тис. куликів, 3–5 тис. мартинових, 2–2,5 тис. чапель. ВБУ підтримує існування популяцій гоголя *Vucephala clangula* і лежня *Burhinus oedicnemus*. Чисельність гідрофільних негоробцеподібних видів на гніздуванні перевищує 10 тис. пар.

**Риби.** Масові види: лящ звичайний *Abramis brama*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, щука звичайна *Esox lucius*, синець *Abramis ballerus* та ін.

У складі фауни **комахи** трапляються занесені до Червоної книги України дозорець-імператор *Anax imperator*, махаон *Papilio machaon* та подалірій *Iphiclides podalirius*.

**Соціальні та культурні цінності:** Соціальна цінність ВБУ полягає у відтворенні масових видів риб Кременчуцького водосховища, які є об'єктом комерційного та аматорського промислу, та у відтворенні мисливських видів птахів.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: переважно державна (землі водного фонду) та комунальна (у віданні сільських рад) власність. Прилеглі землі: державна, комунальна та приватна власність.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: річковий транспорт, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство, природоохоронна діяльність. Прилеглі землі: річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Сучасний характер угіддя великою мірою обумовлений антропогенним впливом (підвищенням рівня води). На тваринний світ негативно впливають коливання рівня води у водосховищі, на орнітофауну угіддя — полювання, особливо в день відкриття мисливського сезону. Поширене браконьєрство.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Територія ВБУ повністю входить до складу ландшафтної заказника загальнодержавного значення "Сулинський", створеного Указом Президента України від 9 грудня 1998 р. № 1341/98. Входить до складу ІВА № 23 "Сульська затока".

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Існують пропозиції щодо створення в Сульській затоці національного природного парку.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Дослідження відповідно до наукових програм наукових установ НАН України (Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інституту гідробіології), а також Національного аграрного університету та Інституту екології (ІНЕКО) Національного екологічного центру України.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** ВБУ мало використовується для освіти. Проте є можливість проводити тут екскурсії студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів Черкаської та прилеглих областей, а також екологічні екскурсії для мешканців Черкас і близьких до ВБУ населених пунктів, а також відпочиваючих з місцевих баз відпочинку. Є можливість організації поблизу ВБУ екологічних таборів, які використовували б ВБУ для спостережень.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреаційна активність на території ВБУ не є високою, проте в безпосередній близькості від нього розташовано ряд баз відпочинку та дитячих таборів.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Глобинський та Семенівський райони Полтавської області, Чернобаївський район Черкаської області.

**Орган управління:** Черкаське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: вул. Ільїна, 332, м. Черкаси, 18005, тел./факс: (0472) 36 0018, e-mail: vr@ck.ukrtel.net.

**Бібліографічні джерела:**

Клестов Н. Л., Гаврись Г. Г., Андриевская Е. Л. Сульський залив Кременчугського водохранилища. — Київ, 1995. — 47 с.



## 15. Заплава Сули

### Укладачі:

Скляр Юрій Леонідович, начальник відділу охорони та контролю природно-заповідного фонду, Державне управління екології та природних ресурсів у Сумській області, пров. Громадянський, 1, а/с 24, м. Суми, 40030, тел.: (0542) 629 072, e-mail: ecosumy@utel.net.ua;

Андрієнко Тетяна Леонідівна, д.б.н., професор, зав. міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Прядко Олена Іванівна, к.б.н., науковий співробітник Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел./ факс: (044) 272 3220, e-mail: postmaster@ligazap.kiev.ua;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 3 червня 2005 р.

**Географічні координати:** центру — 50°48' пн. ш., 33°36' сх. д.

**Розташування:** Білопільський, Недригайлівський, Лебединський та Роменський райони Сумської області. Угіддя локалізоване в долині р. Сула між селами Валіївка та Верхосулка Білопільського району до с. Гудими Роменського району. Територія проходить через смт Недригайлів (6,9 тис. жителів) та м. Ромни (50,4 тис. жителів). Довжина ВБУ (відстань по прямій між найвіддаленішими точками) становить 80 км.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 100 м, середня — 110 м, максимальна — 120 м.

**Площа:** 10598 га.

**Огляд:** Комплекс заплави та надзаплавної тераси р. Сули. Правий схил високий, стрімко спускається до русла, лівий — низинний. Досить добре виражена борова тераса, ширина якої подекуди досягає 2 км. Заплава річки заболочена.

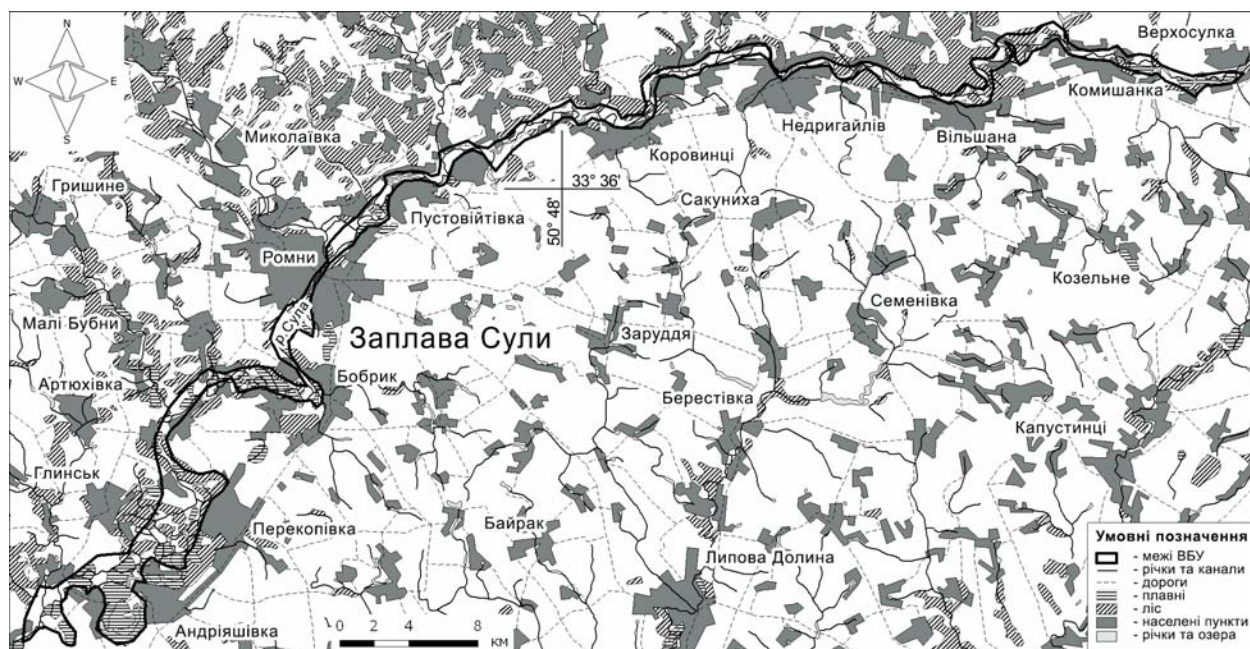
**Рамсарські критерії:** 2.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

(2) Відмічено 4 види хребетних, занесених до Європейського червоного списку, 6 видів хребетних та 4 види рослин з Червоної книги України, 2 формації водних рослин із Зеленої книги України.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) належить до Лівобережнодніпровської лісостепової провінції, Північної області Придніпровської рівнини; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Європейсько-Сибірської лісостепової області, Лівобережнопридніпровської підпровінції, Роменсько-Полтавського геоботанічного округу лучних степів, дубових, грабово-дубових та дубово-сонових лісів і евтрофних боліт.

**Фізичні особливості ВБУ:** Включає заплаву та першу надзаплавну терасу р. Сули. Водне живлення Сули мішане (снігове і дощове). Рівень води характеризується наявністю весняного максимуму. Фізико-хімічна характеристика води: сухий залишок 440 мг/л, розчинний кисень 8 мг/л, БСКп 10 мг/л, рН 8,3, іони амонію 0,39 мг/л, лужність 4,9 мг-екв./л, жорсткість 6,8 мг-екв./л, нітрати 1,8 мг/л, хлориди 23 мг/л, сульфати 72 мг/л, фосфати 0,88 мг/л, залізо загальне 0,18 мг/л, фтор 0,75 мг/л, ХСК 25,8 мг/л. Склад хімічних еле-



ментів у донних відкладах р. Сули (мг/кг): Mg 60–100; Si 40–185; Pb 0,05–0,32; Sn 0,05–0,17; Ga 0,05–0,2; Fe 1–58; Ni 0,05–0,11; Al 0,3–5,1; Ti 0,05–0,52; Cu 0,05–0,2; Sr 0,2–4,5; Co 0,05–0,2; Mo <0,05; Cd <0,1; Zn <0,1; Bi <0,03; Cr <0,04; V 0,05; Ba 9–25; Zr 0,1–1.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Охоплює верхню частину басейну р. Сули (4,4 тис. км<sup>2</sup>). Рівнинна територія, ґрунтоутворними породами є леси. За площею серед ґрунтів переважають чорноземи звичайні, менші ділянки займають темно-сірі, сірі та світло-сірі лісові, чорноземи опідзолені, а в заплавах переважають лучно-чорноземні солонцюваті, лучні солонцюваті, торфво-болотні ґрунти та низинні торфковища. Розораність — 65%, залісненість — 11%.

**Тип ВБУ:** U, Ts, M, W.

**Екологічні особливості:** Найпоширенішими є угруповання з домінуванням очерету звичайного *Phragmites australis*, рогузу вузьколистого *Typha angustifolia*, лепешняку великого *Glyceria maxima*. Трапляються ценози лепехи *Acorus calamus*, заболочені вільшняка (з вільхою чорною *Alnus glutinosa*), у трав'яному покриві яких переважають очерет звичайний, лепешняк великий. Водяна рослинність стариць представлена угрупованнями рясок малої *Lemna minor* і триборозенчастої *L. trisulca*, спіродели багатокореневої *Spirodela polyrrhiza*, водяного різака алоеvidного *Stratiotes aloides*. Поширені ценози покісниці розставленої *Puccinellia distans*, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, куги Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani*, тризубця морського *Triglochin maritimum*, лисохвосту тростинового *Alopecurus arundinaceus*, осок гостровидної *Carex acutiformis* та омської *C. omskiana*. Є широколистяні ліси з домінуванням дуба звичайного *Quercus robur*, соснові — з домінуванням *Pinus sylvestris* і переважанням злаків у травостої.

**Цінна флора:** На території ВБУ виявлені види з Червоної книги України: пальчатокорінники м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata* і травневий *D. majalis*, зозулинець болотний *Orchis palustris*. Вказується пальчатокорінник Фукса *Dactylorhiza fuchsii*. Трапляються угруповання глечиків жовтих *Nuphar lutea* і латаття білого *Nymphaea alba*, занесені до Зеленої книги України.

**Цінна фауна:** В межах ВБУ виявлено 141 вид хребетних тварин: ссавців — 21, птахів — 82, плазунів — 5, земноводних — 9, риб — 22, круглоротих — 1 вид. Основу фауни складають види водно-болотного і коловодного комплексів. Досить великий відсоток становлять деревно-чагарникові види.

Ссавці: Сліпак звичайний *Spalax microphthalmus* і видра річкова *Lutra lutra* занесені до Європейського червоного списку. Останній вид, а також горностаї *Mustela erminea* включені до Червоної книги України. З рідкісних ссавців досить звичайним видом є бобр річковий *Castor fiber*.

Птахи. Гніздиться близько 100 пар чапель сірих *Ardea cinerea*, кілька десятків пар чапель рудих *A. purpurea* та чепур великих *Egretta alba*. В угідді існує полівидова колонія чапель: сіра чапля (до 50 пар), руда чапля (до 15 пар), чепура велика (8–10 пар). На старих вербах по центру болота розташовані 3 гнізда лелеки білого *Ciconia ciconia*. З регіонально рідкісних видів гніздиться грицик великий *Limosa limosa* (до 15 пар), лебідь-шипун *Cygnus olor* (1 пара), шуліка чорний *Milvus migrans* (1 пара), плиска жовтоголова *Motacilla citreola*. До Червоної книги України включено журавля сірого *Grus grus* (гніздиться), лелеку чорного *Ciconia nigra* (проліт) та сорокопуда сірого *Lanius excubitor* (зимує). Вид Європейського червоного списку деркач *Crex crex* є досить рідкісним.

Із земноводних та плазунів найцікавішими є квакша звичайна *Hyla arborea*, ящірка живородна *Lacerta vivipara* та гадюка звичайна *Vipera berus*.

Риби представлені переважно звичайними видами.

Міногу українську *Eudontomyzon mariae* включено до Червоної книги України та Європейського червоного списку.

До Червоної книги України включено п'явку медичну *Hirudo medicinalis*.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: переважно державна (землі водного фонду) та комунальна власність (землі сільських рад). Прилеглі землі: державна, комунальна та приватна власність.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: лісове господарство ("Білопільський агролісгосп" — дочірнє підприємство обласного комунального аграрного підприємства "Сумиоблагроліс"; державні підприємства "Роменський лісгосп" та "Недригайлівський лісгосп", підпорядковані Сумському обласному управлінню лісового господарства), сільське господарство, рекреація, мисливське господарство, рибне господарство. На загальних засадах ВБУ використовується населенням прилеглих до ВБУ сіл та міст Ромни і Недригайлів. Прилеглі землі: лісове господарство ("Білопільський агролісгосп", "Недригайлівський агролісгосп", "Роменський агролісгосп" — дочірні підприємства обласного комунального аграрного підприємства "Сумиоблагроліс"; державні підприємства "Роменський лісгосп" та "Недригайлівський лісгосп") добування нафти і газу (нафтогазовидобувні управління "Охтирканафтогаз" та "Полтаванафтогаз" ВАТ "Укрнафта"), комунальні землі населених пунктів та приватні сільськогосподарські угіддя.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** Головний негативний фактор впливу господарської діяльності на ВБУ — видобуток нафти і газу на прилеглий до південної частини ВБУ території. Тут спостерігаються окремі випадки скиду нафтопродуктів та мінералізованих вод. На цих ділянках відзначається повне локальне знищення природних фітоценозів, пригнічення росту та грибкові захворювання у рослин. Надмірне розорювання земель навколо ВБУ, а подекуди — майже до урізу води, призвело до посилення поверхневого стоку та збільшення антропогенної евтрофікації р. Сули. Подекуди біля населе-

них пунктів спостерігається інтенсивне перевипасання, що призводить до деградації рослинного покриву, надмірного ущільнення ґрунту та загального збіднення біорізноманіття.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створено гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Андріяшівсько-Гудимівський" (1509,6 га), гідрологічний заказник загальнодержавного значення "Біловодський" (1515,7 га), гідрологічний заказник місцевого значення "Верхньосульський" (855,1 га), ботанічний заказник місцевого значення "Голубців" (16 га) та гідрологічний заказник місцевого значення "Недригайлівський" (748,7 га). На території всіх заповідних об'єктів заборонено рубки головного користування, а в "Андріяшівсько-Гудимівському" та "Недригайлівському" заказниках також заборонено полювання.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Передбачено створення ще п'яти заказників загальною площею понад 1300 га. На базі існуючих об'єктів також можливе заснування регіонального ландшафтного парку (РЛП), але за умови створення адміністрації РЛП і передачі частини земель у його постійне користування.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Флору вищих судинних рослин та рослинність території вивчали Т. Л. Андрієнко, Л. Н. Бондарєва, О. І. Прядко, Ю. Л. Скляр, фауну хребетних — М. П. Книш, Г. Г. Гаврись. Розроблено проект моніторингу навколишнього середовища Андріяшівського газоконденсатного родовища НГДУ "Полтаванавтогаз" та проведене первинне обстеження території у 1999–2000 рр. У 1998–2003 рр. співробітники Сумського національного аграрного університету досліджували популяції ценозоутворюючих видів злакових рослин на заплавах р. Сули у її верхній та середній течії.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреація і туризм не організовані. Облік кількості туристів та відпочиваючих відсутній. Рекреаційний потенціал території реалізується в літній період.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Білопільський, Недригайлівський, Лебединський та Роменський райони Сумської області.

**Орган управління:** Деснянське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: пр-т Перемоги, 39, м. Чернігів, 14017, тел./факс: (04622) 440 75, e-mail: dbuvr@cg.ukrtel.net.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Гаврись Г. Г. Орнітофауна долин головних лівобережних притоків р. Дніпро (еколого-фауністичний та зоогеографічний аналіз, питання охорони): Автореф. дис. канд. біол. наук. — Київ, 1996. — 20 с.
- 2) Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. — Суми: Джерело, 2001. — 207 с.
- 3) Карпенко К. К., Тюленєва В. О., Вакал А. П. та ін. Гідрологічні заказники в заплаві р. Сула на Сумщині // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. — Суми: Джерело, 2001. — С. 86–98.

## **16. Верхів'я річки Битиця**

#### **Укладачі:**

Бабко Роман Вікторович, к.б.н., директор, Сумська міська громадська організація "Центр екологічних досліджень", вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 21 2797, e-mail: rbabko@gazeta.pl;

Кириченко Марина Борисівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 526 3241, e-mail: marina\_kiri@yahoo.com;

Родинка Олексій Станіславович, к.б.н., Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 24 5584.

**Дата підготовки опису:** 21 червня 2005 р.

**Географічні координати:** південно-західного кута — 51°04' пн. ш., 34°54' сх. д.; північно-східного кута — 51°01' пн. ш., 34°55' сх. д.

**Розташування:** ВБУ розташоване у верхів'ях р. Битиця (правий доплив р. Псел), в районі с. Вакалівщина, яке знаходиться за 22 км на північ від м. Суми (360 тис. жителів) — обласного центру Сумської області. Територія локалізована в межах Сумського району між селами Вакалівщина та Кияниця.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 169 м, максимальна — 220 м.

**Площа:** 700 га.

**Огляд:** ВБУ розташоване у верхів'ї малої р. Битиця, переважно з її правого корінного берега. Є системою заліснених розчленованих балок з невеликими за площею болітцями. Представляє собою збережений природний комплекс і відіграє важливу роль у збереженні рідкісних видів рослин і тварин. На території ВБУ знаходиться пам'ятка природи місцевого значення "Джерело Вакалівське".

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Угіддя представляє собою заліснені пагорби, розсічені системою заболочених перезволожених ярів. Верхів'я річки протікає вузькою, добре сформованою долиною, вкритою заболоченими вільшняками, з невеликими заплавами озерами та болотами, а також перезволоженими луками.
- (2) На цій території збереглася ціла низка вразливих і рідкісних видів: комах — жук-олень *Lucanus cervus*, жук-носорог *Oryctes nasicornis*, ксилокопа звичайна *Xylocopa valga*, поліксена *Zerynthia polyxena*, перламутрівка велика лісова *Argynnis paphia*, бразник мертва голова *Acherontia atropos*, стрічкарка тополева *Limnitis populi*, совки *Cryptocala chardynyi* і *Macrochilo cribrumalis*; птахів — деркач *Crex crex*, дятел середній *Dendrocopos medius*, лунь лучний *Circus pygargus*, погонич звичайний *Porzana porzana*, шуліка чорний *Milvus migrans*; плазунів та амфібій — ропуха зелена *Bufo viridis*, квакша звичайна *Hyla arborea*, мідянка *Coronella austriaca*; а також "червонокнижні" види ссавців — горностаї *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, борсук звичайний *Meles meles*, нічниця ставкова *Miotis dasycneme*, видра річкова *Lutra lutra*, які включені також до Європейського червоного списку.
- (3) На території ВБУ трапляються рідкісні судинні рослини, зникнення яких спричинить суттєве зниження рівня біорізноманіття даного регіону. Передусім, це популяції реліктів третинного періоду — папороті страусове перо звичайне *Matteuccia struthiopteris*, лунарії оживаючої *Lunaria rediviva* та черемші *Allium ursinum*, а також регіонально рідкісних видів — зірочника гайового *Stellaria nemorum* та щитника гребенястого *Dryopteris cristata*. Рідкісними є також масиви широколистяних лісів (кленово-липово-дубові, липово-дубові) та осоково-очеретяні болота.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України (1985) ВБУ розташоване у Лісостеповій зоні, Сумській схилово-височинній області Середньоросійської лісостепової провінції; за геоботанічним районуванням України (1989) — у Європейсько-Сибірській лісостеповій області, Східно-Європейської провінції, Великочернечинського підрайону Краснопільсько-Тростянецького геоботанічного району Сумського округу Середньоросійської лісостепової підпровінції. Зоогеографічна приналежність ВБУ —

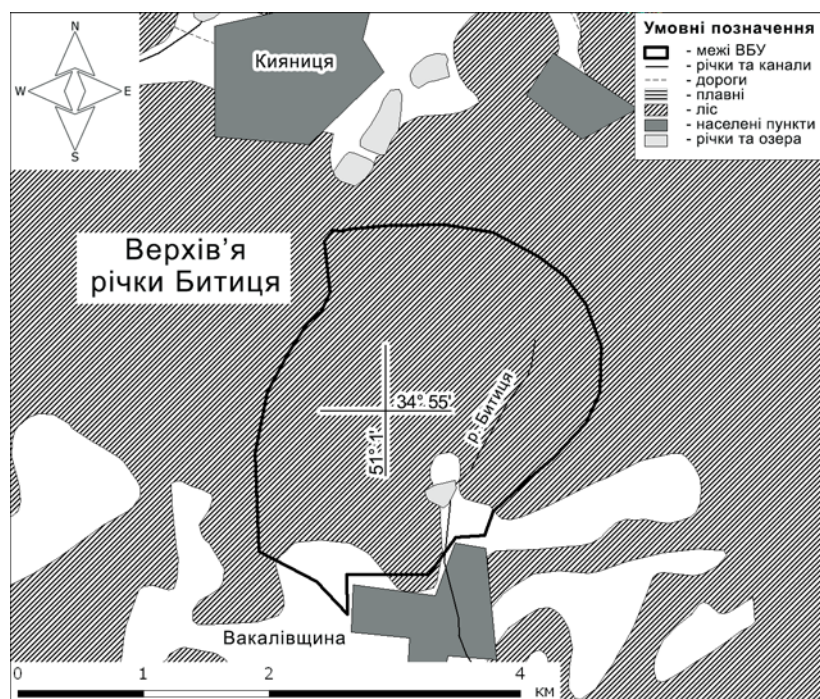
Лісостепова зоогеографічна провінція, Лівобережнодніпровський північний район. Басейнова приналежність ВБУ: р. Битиця — права притока р. Псел, яка є лівою притокою 1-го порядку р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** У геологічній будові беруть участь відклади докембрійського, палеозойського, мезозойського та кайнозойського віку, більша частина яких перекрита потужною товщею порівняно молодих відкладів. Найбільш поширені четвертинні відклади. Цей район належить до південно-західного схилу Воронезької антеклизі. Ще однією особливістю території є порівняно неглибоке залягання кристалічного фундаменту; глибина його залягання становить лише 500–1000 м. Територія ВБУ знаходиться у верхів'ї долини малої річки Битиця. Долина асиметрична, правий берег крутіший лівого. Рельєф дуже розчленований, зі щільною мережею глибоких ярів (до 30–60 м), крутість схилів яких досягає 25–30°. Схили ярів складаються з третинних пісків, вкритих товщею лесу. Для схилів ярів характерні середньо- та сильнозмиті ґрунти. Ґрунти змінюються відповідно до типу цезозів — від сірих лісових супіщаних і темно-сірих лісових суглинистих до лучно-болотних важко суглинистих. Кліматичні умови континентальні: середня температура у січні —  $-7,5^{\circ}\text{C}$ , у липні —  $+19,3^{\circ}\text{C}$ . Річна сума атмосферних опадів становить 500–550 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Річка Битиця збирає воду з численних джерел, струмки від яких стікають по затінених вологих ярах. Безпосередньо нижче джерела, що є витоком річки, створено русловий ставок, дамба якого перетинає русло. Нижче дамби стік формується за рахунок інфільтрації крізь дамбу. Наступний русловий ставок розташований вище с. Вакалівщина, максимальна глибина якого 3,05 м, площа поверхні — 5,4 га, довжина берегової лінії — 1650 м. Верхів'я ставка заболочені, рівень ґрунтових вод навколо ставка підвищений. Нижче ставка русло заболочене (очеретяне болото). Далі, починаючи з території с. Вакалівщина, по с. Битиця і до впадіння у р. Псел, русло спрямлено, а долина осушена. Ширина русла становить 1–2 м. На території ВБУ спостерігаються виходи підземних вод у вигляді джерела, яке є характерним для глауконітових, багатих на залізо

пісків харківського ярусу. Територія навколо джерела "Вакалівське" оголошена пам'яткою природи гідрологічного типу. Вона розташована на 1,2 км вище другого ставка.

**Гідрологічна цінність:** Дане ВБУ належить до Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. За гідрологічним районуванням входить до Верхньопселсько-Сіверсько-донецької підобласті підвищеної водності, Лівобережно-Дніпровської області достатньої водності. За хімічним складом річкова вода класу гідрокарбо-



натних з домішками кальцієво-магнієвих, кальцієво-натрієвих і сульфатних вод. Повідь починається в середині другої декади березня. Живлення р. Битиці — ґрунтове та снігове.

**Тип ВБУ:** М, U, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Схили ярів, утворених річкою та її притоками, поросли кленово-липово-дубовими і липово-дубовими лісами; на піщаних терасах переважають дубово-соснові ліси, заболочені вільшняка та осоково-очеретяні і евтрофні болота переважають у заплаві річки. На території ВБУ переважають кленово-липово-дубові та ясеневодубові ліси. У деревостані, крім дуба *Quercus robur*, клена гостролистого *Acer platanoides* та липи серцелистої *Tilia cordata*, трапляється береза повисла *Betula pendula*, клен польовий *Acer campestre*, у підліску — бруслини бородавчата *Euonymus verrucosa* і європейська *E. europaea*, ліщина звичайна *Corylus avellana*. Уздовж струмків є ділянки лісу, деревостан якого представлений лише вільхою клейкою *Alnus glutinosa*. На вільхових болотах, які знаходяться у верхів'ях заплави р. Битиця, трапляються верба попеляста *Salix cinerea*, смородина чорна *Ribes nigrum*, хміль *Humulus lupulus*. У травостої переважають очерет звичайний *Phragmites australis*, теліптерис болотяний *Thelypteris palustris*, нерідко — вербозілля звичайне *Lysimachia vulgaris*, калюжниця болотна *Caltha palustris*, осоки побережна *Carex riparia* та гостровидна *C. acutiformis*, хвоц річковий *Equisetum fluviatile*, рогіз широколистий *Typha latifolia*. На одній з ділянок болота знайдено екземпляр рідкісного на території Сумської області виду щитника гребенястого *Dryopteris cristata*.

Болотяна рослинність на території ВБУ формується навколо джерел, уздовж струмків та у пониженнях заплави р. Битиця, на оглеєних лучно-болотних ґрунтах. Це евтрофні трав'яні болота із груп високотравних та осокових. Трав'яний покрив боліт густий і високий, диференційований на яруси. Перший ярус формують рогіз вузьколистий *Typha angustifolia*, очерет звичайний, лепешняк великий *Glyceria maxima*, осоки зближена *Carex paniculata*, висока *C. elata*, несправжньосмикавцева *C. pseudocyperus*, гостровидна та побережна, омег водяний *Oenanthe aquatica* тощо. Характерними видами другого ярусу є хвоц річковий, зніт болотний *Epilobium palustre*. Рідко трапляються невеликі плями заростей печінкового моху — маршанції звичайної *Marchantia polymorpha* — та сфагнового моху *Sphagnum* sp. У різнотрав'ї болотистих лук переважають гадючник оголений *Filipendula denudata*, щавель лісовий *Rumex sylvestris*, гравілат річковий *Geum rivale*, тонконіг болотний *Poa palustris*, гірчак зміїний *Polygonum bistorta* і лисохвіст лучний *Alopecurus pratensis*.

У складі прибережно-водної рослинності відмічено угруповання рогозу широколистого, частухи подорожникової *Alisma plantago-aquatica*, плакуна верболистого *Lythrum salicaria*, зрідка — очерету звичайного та рогозу вузьколистого, осоки несправжньосмикавцевої і вербозілля звичайного. На невеликих заболочених ділянках у пониженнях зростають осока гостра *Carex acuta*, жовтець повзучий *Ranunculus repens*, щавель прибережний *Rumex hydrolapathum*, гірчак почечуйний *Polygonum persicaria*, півники болотяні *Iris pseudacorus*, гадючник оголений.

**Цінна флора:** Наявність густої мережі балок, які майже не продуваються теплим і сухим повітрям, обумовила сприятливі кліматичні умови для існування популяцій реліктових видів рослин третинного періоду — папороті страусове перо звичайне *Matteuccia struthiopteris*, зірочника гайового *Stellaria nemorum*, лунарії оживаючої *Lunaria rediviva* та черемші, або цибулі ведмежої, *Allium ursinum* (два останні види внесено до Червоної книги України). У межах ВБУ відмічено види зі списку регіонально рідкісних, які підлягають охороні на території Сумської області, — зірочник гайовий *Stellaria nemorum* та щитник гребенястий *Dryopteris cristata*. На території ВБУ відмічено популяцію лікарської рослини гірчака зміїного *Polygonum bistorta*.

**Цінна фауна:**

**Ссавці:** кріт європейський *Talpa europaea*, їжак білочеревий *Erinaceus concolor*, мідичі звичайна *Sorex araneus* і мала *S. minutus*, білозубка мала *Crocidura suaveolens*, рясоніжка (кутора) водяна *Neomis fodiens*, нічниця ставкова *Myotis dasycneme* і водяна *M. daubentonii*, вухань звичайний *Plecotus auritus*, вечірниця руда, або дозірна, *Nyctalus noctula*, нетопирі малий *Pipistrellus pipistrellus*, вовчок лісовий *P. nathusii*, заєць сірий *Lepus europaeus*, білка звичайна *Sciurus vulgaris*, соня лісова *Dryomys nitedula*, вовчок сірий *Myoxus glis*, мишаки лісовий *Sylvia sylvaticus* і жовтогрудий *S. flavicollis*, миші польова *Apodemus agrarius* і звичайна *Mus musculus*, пацюк сірий *Rattus norvegicus*, ондатра *Ondatra zibethicus*, нориці руда *Myodes glareolus*, водяна *Arvicola amphibius*, підземна *Terricola subterraneus* і сибірська *Microtus oeconomus*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*, собака єнотовидний *Nyctereutes procyonoides*, куниця лісова *Martes martes*, горностаї *Mustela erminea*, ласка *M. nivalis*, норка європейська *M. lutreola*, тхір лісовий *M. putorius*, борсук звичайний *Meles meles*, видра річкова *Lutra lutra*, свиня дика *Sus scrofa*, козуля європейська *Capreolus capreolus*.

**Птахи.** Під час гніздування, перельотів і на зимівлі у ВБУ перебувають види птахів, включені до Додатку 2 Бернської конвенції. Це вівсянки звичайна *Emberiza citrinella* і очеретяна *E. schoeniclus*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, вівчарики весняний *P. trochilus* і жовтобровий *P. sibilatrix*, гаїчка болотяна *Parus palustris*, дятли звичайний *Dendrocopos major*, середній *D. medius* і малий *D. minor*, зеленяк *Chloris chloris*, зяблик *Fringilla coelebs*, вивільга *Oriolus oriolus*, канюк звичайний *Buteo buteo*, коноплянка *Acanthis cannabina*, костогриз *Coccothraustes coccothraustes*, крутиголовка *Jynx torquilla*, ластівки берегова *Riparia riparia*, міська *Delichon urbica* і сільська *Hirundo rustica*, лелека білий *Ciconia ciconia*, лунь лучний *Circus pygargus*, мухоловки білошия *Ficedula (Muscicapa) albicollis* і сіра *Muscicapa striata*, одуд *Upupa epops*, пліски біла *Motacilla alba*, жовта *M. flava* і жовтогорола *M. citreola*, повзик *Sitta europaea*, погонич звичайний *Porzana porzana*, соловейко східний *Luscinia luscinia*, синиці велика *Parus major* і блакитна *P. caeruleus*, чечевиця звичайна *Carpodacus erythrinus*, шуліка чорний *Milvus migrans*, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, щиглик *Carduelis carduelis*. Серед них є види, що підлягають особливій охороні у Сумській області. Це дятел середній, лунь лучний, погонич звичайний і шуліка чорний.

**Плазуни:** мідянка *Coronella austriaca* (включена до Червоної книги України), веретінниця ламка *Anguis fragilis*, ящірки прудка *Lacerta agilis* і живородна *L. vivipara*, вуж звичайний *Natrix natrix*, гадюка звичайна *Vipera berus*.

**Амфібії:** ропуха зелена *Bufo viridis*, квакша звичайна *Hyla arborea* (ці два види внесено до Додатку 2 Бернської конвенції), тритони звичайний *Triturus vulgaris* і гребінчастий *T. cristatus*, кумка червоночерева *Bombina bombina*, ропуха звичайна *Bufo bufo*, жаби часникова *Pelobates fuscus*, їстівна *Rana esculenta* і гостроморда *Rana arvalis*.

**Комахи:** з ряду твердокрилих *Coleoptera* — жук-олень *Lucanus cervus*; з ряду лускокрилих *Lepidoptera* — поліксена *Zerynthia polyxena*, бражник мертва голова *Acherontia atropos*, стрічкачка блакитна *Catocala fraxini*, совка розкішна *Staurophora celsia* (Червона книга України та Європейський червоний список). На території ВБУ спостерігалось високе різноманіття жуків з родини Carabidae — 102 види з 40 родів. Серед них постійно трапляються на цій території молюскоїд *Cychnus caraboides*, *Callisthus lunatus*, *Panageus unipustulatus*, *Stomis pumicatus*.

Проведені дослідження в'їчастих найпростіших продемонстрували високе різноманіття цих організмів (174 види), притаманне лише непорушеним гідроекосистемам. Виявлені



рідкісні для більшості сучасних евтрофних водойм України види (у тому числі й для басейну Дніпра), зокрема *Dactylochlamys pisciphormis*, *Enchtlydium virens*, *Holophrya vesiculosa*, *Pseudovorticella chlamydothoram*, *Vorticella lutea* та ряд інших.

**Соціальні та культурні цінності:** На околиці с. Битиця, заснованого близько 1710 р., знайдено поселення скіфсько-сарматських часів (IV–II ст. до н. е.) і слов'янське городище (VII–VIII ст.).

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: землі водного та лісового фондів знаходяться у державній власності. Решта території підпорядкована Сумському державному лісовому господарству та Битицький сільраді. **Прилеглі землі:** землі населених пунктів, державні сільськогосподарські та лісогосподарські угіддя, приватні сільськогосподарські землі (рілля, сінокоси, пасовища, сади).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: лісогосподарська діяльність, рибальство, полювання. **Прилеглі землі:** господарське використання — випасання худоби, сінокосіння, меліоративні роботи, полювання.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У минулому — зарегулювання стоку р. Битиця дамбами у верхній течії. Вкрай негативним є те, що за межами території ВБУ русло річки спрямлене і затиснене городами, полями і садибами. Нині: у межах ВБУ також проводиться лісогосподарська діяльність і неконтрольоване використання території в рекреаційних цілях. Особливі втрати вже нанесені, завдяки виділенню в оренду ставка біля с. Вакалівщина з метою риборозведення. Орендарями знищено чагарники та деревні породи уздовж берегів ставка, створено технічний майданчик на території захисної прибережної смуги. Лише за 2 роки діяльності кооперативу якість води і різноманіття гідробіонтів за Тренд-індексом (індекс Вудівіса) у ставку скоротились майже в два рази (за даними досліджень Центру екологічних досліджень). Вплив діяльності риборозводного кооперативу на нижню течію річки у майбутньому буде мати катастрофічні наслідки, враховуючи, що загальна довжина цієї річки лише 9 км. У майбутньому є тенденції до гіпертрофованого використання території в рекреаційних цілях.

**Вжиті природоохоронні заходи:** На сьогодні створено лише один об'єкт природно-заповідного фонду площею 1 га — "Джерело Вакалівське". Це пам'ятка природи місцевого значення і ніякого впливу на збереження даного об'єкту немає.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** На основі експертизи, проведеної Центром екологічних досліджень разом з Державним управлінням екології та природних ресурсів у Сумській області, запропоновано створити регіональний ландшафтний парк. До складу парку буде входити як описана територія ВБУ та прилеглі території — лісові масиви від с. Кияниця до с. Мокриця, де локалізовано заказник державного значення "Банний яр", так і унікальні виходи крейди у долині р. Псел.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1967 р. було створено біологічний стаціонар природничого факультету Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка, розташований на околицях с. Вакалівщина на правому березі р. Битиця. Наукові дослідження (переважно на предмет орнітофауни) на території ВБУ проводили викладачі кафедри зоології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Епізодичні дослідження безхребетних здійснювали фахівці Зоологічного музею Національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Протягом останніх 12 років за сприяння Центру екологічних досліджень продовжується вивчення

території ВБУ фахівцями з Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України та Інституту гідробіології НАН України.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Населення прилеглих населених пунктів поінформоване про існування пам'ятки природи місцевого значення "Джерело Вакалівське". Ця територія позначена аншлагами.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Використання території в рекреаційних цілях здійснюється неактивно, що сприяє її збереженню. Спеціально розроблені туристські маршрути відсутні.

**Юрисдикція:** Територіальна — Піщанське лісництво Сумського державного лісового господарства, Битицька сільська рада. Функціональна — Сумське державне лісове господарство, Битицька сільська рада.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Географічна енциклопедія України: / Відповід. ред. О. М. Маринич — К.: УЕ, 1989. — Т. 2. — 416 с.
- 2) Заповідні скарби Сумщини. / Під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. — Суми: "Джерело", 2001. — 208 с.
- 3) Кириченко М. Б. До вивчення фауни турунів (Coleoptera, Carabidae) північно-східного Лісостепу України // Известия Харьковського ентом. об-ва. — 1997. — Т. 5. — Вып. 2.
- 4) Ключко З. Ф. До вивчення совок (Lepidoptera, Noctuidae) Східної України // Зб. наук. праць. Вакалівщина: До 30-річчя біостаніонару Сумського пед-ту. — Суми, 1998. — С. 40–44.
- 5) Книш М. П. Птахи околиць біологічного стаціонару "Вакалівщина" // Зб. наук. праць. Вакалівщина: До 30-річчя біостаніонару Сумського пед-ту. — Суми, 1998. — С. 99–120.
- 6) Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г. Природа Украинской ССР. Ландшафти и физико-географическое районирование. — Киев: Наукова думка, 1985. — 224 с.
- 7) Рішення Сумської обласної ради 23-го скликання від 18.09.2001 р. "Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, що підлягають особливій охороні на території Сумської області".
- 8) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464с.
- 9) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 10) Чернецький І. П. Геологический очерк Сумской области. Полезные ископаемые. — Сумы, 1947. — С. 255–285.
- 11) Babko R. V., Kuzmina T. M. Spatial distribution of ciliates (Protista, Ciliophora) in the River Bityza (Dnieper basin) // Вестн. зоол. — 1999. — Т. 33. — № 6. — С. 83-89.

## 17. Заплава середньої частини р. Псел

**Укладачі:**

Бабко Роман Вікторович, к.б.н., директор, Сумська міська громадська організація "Центр екологічних досліджень", вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 21 2797, e-mail: rbabko@gazeta.pl;

Кириченко Марина Борисівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 526 3241, e-mail: marina\_kiri@yahoo.com;

Родинка Олексій Станіславович, к.б.н., Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 24 5584;

Мішта Аліна Вікторівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 5187, e-mail: alina-2@rambler.ru.

**Дата підготовки опису:** 20 жовтня 2004 р.

**Географічні координати:** 50°45' пн. ш., 34°42' сх. д.

**Розташування:** У долині р. Псел за 20 км на південний схід від м. Суми (360 тис. жителів) — обласного центру Сумської області. Територія локалізована між с. Шпилівка (1,3 тис. жителів), смт Низи (3,1 тис. жителів) Сумського району та с. Ворожба (2,3 тис. жителів) Лебединського району.

**Висота над рівнем моря:** середня — 130 м.

**Площа:** 4860 га.

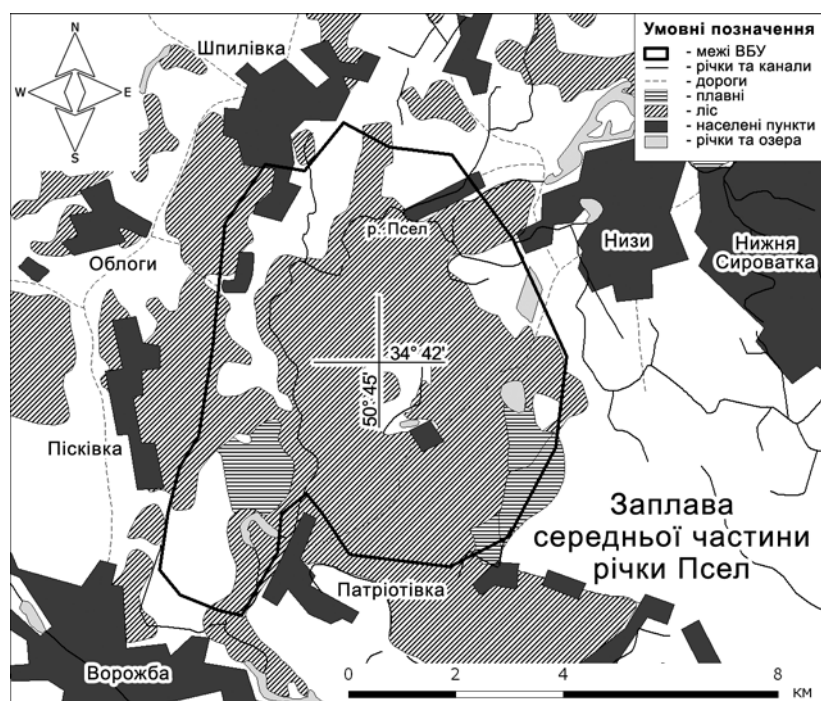
**Огляд:** ВБУ розташоване у долині р. Псел. З лівого берега має виражену борову терасу, порослу мішаним лісом, заболочені притерасні ділянки заплави перерізають численні стариці, озерця та болота. З правого берега заплава теж представлена численними стариками, болотами і зволженими луками. Корінний правий берег крутий, порослий мішаним лісом. Притерасна заплава заболочена, а болота поросли вільхово-березовим лісом. Виділена ділянка заплави є типовим фрагментом інтразонального ландшафту рівнинної річки, де збереглися усі морфологічні елементи річкової долини, і представляє собою добре збережений природний комплекс. Існування цієї ділянки сприяло підтриманню та регулюванню водного режиму річки. Це було підґрунтям для створення тут гідрологічного заказника. На сьогодні до території ВБУ входять гідрологічний заказник місцевого значення "Ворожбянський" площею 396,1 га, створений відповідно до рішення облвиконкому № 662 від 25.12.1979 р., та орнітологічний заказник загальнодержавного значення "Журавлиний" площею 258 га, створений згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 16.12.1982 р. № 613.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) На території ВБУ збереглися типові ландшафтні елементи річкової долини: притерасні заболочені вільшняки, стариці на різних стадіях сукцесії — від озер до боліт, різнотипні луки — від перезволожених до сухих, заплавні ліси та гаї. Найцікавішими є болота поліського типу на боровій терасі лівого берега р. Псел.
- (2) У зв'язку з високою антропогенною трансформацією прилеглих до ВБУ територій, ВБУ має розглядатись як рефугіум для цілого ряду популяцій вразливих і рідкісних видів тварин, а також рослин та їх ценотичних об'єднань, занесених до Зеленої книги України, — латаття білого *Nymphaea alba* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*.
- (3) На території ВБУ трапляється понад 400 видів судинних рослин, серед яких є рідкісні і ті, зникнення яких призведе до суттєвого зниження рівня біорізноманіття даного біогеографічного регіону. Передусім це страусове перо звичайне *Matteuccia struthiopteris*, цибуля ведмежа *Allium ursinum*, косарика тонкі *Gladiolus tenuis*, осоки багнова *Carex limosa* і ячменевидна *C. hordeistichos*, плаун булавовидний *Lycopodium clavatum*, росичка круглолиста *Drosera rotundifolia*, щитник гребенястий *Dryopteris cristata*.
- (4) Є одним з небагатьох місць гніздування журавля сірого *Grus grus* та рефугіумом для "червонокнижного" виду — рясоніжки (кутори) малої *Neomys anomalus*.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України (1985) ВБУ розташовано у Лісостеповій зоні, Сумській схилово-височинній області Середньоросійської лісостепової провінції; за геоботанічним районуванням України — у Європейсько-Сибірській лісостеповій області, Східноєвропейської провінції Середньоросійської



лісостепової геоботанічної підпровінції. Зоогеографічна приналежність — Лісостепова зоогеографічна провінція, Лівобережно-дніпровський північний район. Басейнова приналежність: середня течія р. Псел — ліва притока 1-го порядку р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** Геоструктурно територія ВБУ відповідає бортовому схилу Дніпровсько-Донецької западини, характерна особливість якої — існування тектонічних порушень, ускладнених соляними структурами. Докембрійський фундамент

знаходиться на глибині від 0,5 км на північному сході до 0,3 км на південному заході. Вище залягають породи від девонських до четвертинних включно. Антропогенні відклади пов'язані з акумулятивною діяльністю річок і водольодовикових потоків. Найбільш розповсюдженими є алювіальні поклади. Угіддя займає розвинену заплаву та борову тераси р. Псел з численними старицями, озерцями та болотами. На поперечному профілі заплави Псла у середній його течії простежуються слабкогорбиста, дещо підвищена прируслова (до 200 м завширшки), майже рівнинна центральна (завширшки до 2,5 км) та знижено-рівнинна, подекуди заболочена притерасна (завширшки до 500 м) частини. Ґрунти на підвищених ділянках переважно дернові або дерново-лучні, на рівнинних і схилісх — лучні, на знижених — болотно-лучні та лучно-болотні різного механічного складу (від пилувато-піщаних і супіщаних до суглинистих та глинистих, різною мірою оглеєних). Кліматичні умови континентальні: середня температура січня —  $-7,5^{\circ}\text{C}$ , липня —  $+19,3^{\circ}\text{C}$ . Річна сума атмосферних опадів становить 500–550 мм. ВБУ належить до Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. За гідрологічним районуванням входить до Верхньопселсько-Сіверськодонецької підобласті підвищеної водності та Лівобережно-Дніпровської області достатньої водності. За хімічним складом річкова вода класу гідрокарбонатних з домішками кальцієво-магнієвих, кальцієво-натрієвих і сульфатних вод із середньою мінералізацією 320 мг/л. Рівень ґрунтових вод у підвищеній прирусловій заплаві — від 3 до 3,5 м, у центральній — 2–3 м, у заболоченій притерасній — 0,5–1,5 м. Середньорічний стік складає 3 л/с-км. Повінь починається в середині першої декади березня. Живлення річки снігове та ґрунтове.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ розташоване у долині р. Псел, загальна довжина якої становить 717 км (у межах України — 520 км). Площа басейну — 22,8 тис. км<sup>2</sup> (в Україні — 16,270 км<sup>2</sup>). Належить до басейну р. Дніпро. Русло звивисте, з перекатами. Ширина річища — до 50 м. Глибини — 2–7 м.

**Тип ВБУ:** М, U, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Значні площі на території ВБУ займають справжні луки, представлені ценотичними об'єднаннями митлиці тонкої *Agrostis tenuis*, тонконога лучного *Poa pratensis*, пахучої трави звичайної *Anthoxanthum odoratum*, костриць червоної *Festuca rubra* та лучної *F. pratensis*, у найсухіших місцях — куничника наземного *Calamagrostis epigeios*, а у найвологіших — китника лучного *Alopecurus pratensis*. Трав'яні болота представлено угрупованнями очерету звичайного *Phragmites australis*, рогозу вузьколистого *Typha angustifolia*, хвоща річкового *Equisetum fluviatile*, осок гостровидної *Carex acutiformis*, пухирчастої *C. vesicaria* та бережної *C. riparia*; болотисті луки — осок гострої *C. acuta* та пухирчастої, бекманії звичайної *Beckmannia eruciformis*, які формуються у зниженнях центральної заплави, довкола боліт і старичних утворень. Незначну площу поблизу боліт займають торф'янисті луки щучки дернистої *Deschampsia caespitosa* та осоки дернистої *Carex caespitosa*. Водяна рослинність представлена ценозами очерету звичайного, рогозу вузьколистого, лепешняку великого *Glyceria maxima*, куги озерної *Schoenoplectus lacustris*, водопериці кільчастої *Myriophyllum verticillatum*, ряски малої *Lemna minor*, жабурника звичайного *Hydrocharis morsus-ranae*, водяного різака алоеvidного *Stratiotes aloides*, виринниці весняної *Callitriche verna* та ін. Лісова рослинність представлена лісами з домінуванням тополь білої *Populus alba* та чорної *P. nigra*, дуба звичайного *Quercus robur*, вільхи чорної *Alnus glutinosa*, сосни звичайної *Pinus sylvestris*.

**Цінна флора:** Виявлено популяції третинних реліктів страусового пера звичайного *Matteuccia struthiopteris* та цибулі ведмежої *Allium ursinum*, яку внесено до Червоної книги України. На сінокісних ділянках збереглась популяція ще одного “червонокнижного” виду — косариків тонких *Gladiolus tenuis*. Відмічено види, що внесені до списку регіонально рідкісних і підлягають охороні на території Сумської області. Це латаття біле *Nymphaea alba*, осоки багнова *Carex limosa* та ячменевидна *C. hordeistichos*, плаун булавовидний *Lycopodium clavatum*, росичка круглолиста *Drosera rotundifolia* та щитник гребенястий *Dryopteris cristata*. Тут зростають такі лікарські рослини, як алтея лікарська *Althaea officinalis*, золототисячник звичайний *Centaurium erythraea*, пижмо звичайне *Tanacetum vulgare*, цмин пісковий *Helichrysum arenarium*, звіробій звичайний *Hypericum perforatum*, валеріана висока *Valeriana exaltata*, гірчак зміїний *Polygonum bistorta*, бобівник трилистяний *Menyanthes trifoliata*, вовчуг польовий *Ononis arvensis*.

**Цінна фауна:** В межах ВБУ виявлено 171 вид хребетних тварин: ссавців — 23, птахів — 113, плазунів — 5, земноводних — 8, риб — 22 види. Основу фауни складають види водно-болотного і коловодного комплексів.

**Ссавці:** борсук звичайний *Meles meles*, рясоніжка (кутора) мала *Neomys anomalis*, видра річкова *Lutra lutra*, горностаї *Mustela erminea* (ці види внесені до Червоної книги України), а також мідичі звичайна *Sorex araneus* і мала *S. minutus*, нориця сибірська *Microtus oeconomus*. Серед регіонально рідкісних видів відмічається бобер річковий *Castor fiber*, ласка *Mustela nivalis*.

**Птахи.** Під час гніздування, перельотів і на зимівлі тут перебувають види птахів, що охороняються за списками Червоної книги України і Додатку II Бернської конвенції: журавель сірий *Grus grus* (5–8 пар), орел-карлик *Hieraaetus pennatus* та деркач *Crex crex*, який включений також і до Європейського червоного списку. Під час сезонних міграцій трапляються також скопа *Pandion halietus* і лунь польовий *Circus cyaneus*. Серед регіонально рідкісних видів відмічається шуліка чорний *Milvus migrans*, осоїд *Pernis apivorus*, підсоколик великий *Falco subbuteo*, лунь лучний *Circus pygargus*, пастушок *Rallus aquaticus*, погонич звичайний *Porzana porzana*, грицик великий *Limosa limosa*, крячки чорний *Chlidonias niger* і білокрилий *C. leucopterus*, сова сіра *Strix aluco*, дятел середній *Dendrocopus medius*, дрізд

білобровий *Turdus iliacus*. Досить великою є щільність жовтоголової плиски *Motacilla citreola* — 2–4 пари/га. В околицях с. Низи на острові між старим і новим руслом Псла існує колонія сірої чаплі *Ardea cinerea* (70–75 пар).

Тут зареєстровано такі види з Додатку II Бернської конвенції: синьошийка *Luscinia svecica*, вівсянки звичайна *Emberiza citrinella* та очеретяна *E. schoenichus*, вівчарики ковалик *Phylloscopus collybita*, весняний *P. trochilus* та жовтобровий *P. sibilatrix*, вільшанка *Erithacus rubecula*, гаїчка болотяна *Parus palustris*, дятли звичайний *Dendrocopos major*, середній та малий *D. minor*, зеленьок *Chloris chloris*, зяблик *Fringilla coelebs*, вивільга *Oriolus oriolus*, канюк звичайний *Buteo buteo*, коноплянка *Acanthis cannabina*, костогриз *Coccothraustes coccothraustes*, крутиголовка *Jynx torquilla*, ластівки берегова *Riparia riparia*, міська *Delichon urbica* та сільська *Hirundo rustica*, лелека білий *Ciconia ciconia*, лунь лучний, мухоловки білошия *Ficedula albicollis* і сіра *Muscicapa striata*, одуд *Upupa epops*, набережник *Actitis hypoleucos*, плиски біла *Motacilla alba*, жовта *M. flava* та жовтоголова, повзик *Sitta europaea*, погонич звичайний *Porzana porzana*, соловейко східний *Luscinia luscinia*, синиці велика *Parus major* та блакитна *P. caeruleus*, чечевиця звичайна *Carpodacus erythrinus*, шуліка чорний, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, щиглик *Carduelis carduelis*.

Плазуни: черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

Амфібії: ропуха зелена *Bufo viridis*, квакша звичайна *Hyla arborea*.

Риби. ВБУ є важливим для підтримання популяції таких поширених видів риб, як білизна звичайна *Aspius aspius*, бички бабка *Neogobius fluviatilis* та цуцик *Proterorhinus marmoratus*, верховодка *Alburnus alburnus*, в'язь звичайний *Leuciscus idus*, головень *L. cephalus*, слиж звичайний *Barbatula barbatula*, плоскирка європейська *Blicca bjoerkna*, карасі сріблястий *Carassius gibelio* та звичайний *C. carassius*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, лин озерний *Tinca tinca*, лящ звичайний *Abramis brama*, миньок річковий *Lota lota*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, сом європейський *Silurus glanis*, щука звичайна *Esox lucius*, ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, йорж-носар *Acerina acerina* тощо.

Комахи. Тут спостерігались види, внесені до Червоної книги України: з ряду бабки *Odonata* — красуня-діва *Calopteryx virgo*; з ряду твердокрилі *Coleoptera* — вусач великий дубовий західний *Cerambyx cerdo cerdo*, красотіл пахучий *Calosoma sycophanta* та жук-олень *Lucanus cervus*; з ряду лускокрилі *Lepidoptera* — махаон *Papilio machaon*, мнемозина *Parnassius mnemosyne*, райдужниця велика *Apatura iris*, подалірій *Iphiclides podalirius* і поліксена *Zerynthia polyxena*. На території ВБУ спостерігалася високе різноманіття жуків з родини Carabidae — 162 види з 40 родів.

**Соціальні та культурні цінності:** Природа цього краю надихала відомих творців, одному з яких встановлено пам'ятник і створено літературно-меморіальний музей. Йдеться про відомого російського композитора П. І. Чайковського, який у 1871–1879 рр. кожного літа відпочивав у снт Низи, заснованому в 1662 р. На території ВБУ розташований всесоюзний археологічний заказник, створений за часів Радянського Союзу.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Землі водного та лісового фондів знаходяться у державній власності. Решта території підпорядкована Сумському державному лісовому господарству, КСП "Шпилівське", Лебединському державному лісовому господарству, дочірньому комунальному підприємству "Лебединський агролісгосп", КСП "Маяк". Прилеглі землі: населені пункти, державні сільськогосподарські та лісогосподарські угіддя, приватні сільськогосподарські землі (рілля, сінокоси, пасовища, сади).

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: лісове господарство (Державне підприємство "Суміагроліс" — "Лебединський агролісгосп", Державне

підприємство Сумського обласного лісового управління – "Сумський лісгосп"), водне господарство, сільське господарство (сіножаті), мисливське господарство, рибне господарство. Прилеглі землі: сільське господарство (рілля, сіножаті, випасання худоби, сади), меліоративні роботи, дачне будівництво, рибальство, полювання, гідроенергетика (Низівська ГЕС), проїзд автотранспортними засобами поза дорогами загального користування.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** В минулому русло Псла на ділянці між смт Низи та с. Ворожба було зарегульоване гідроелектростанціями, що негативно вплинуло на гідрологічний режим річки. В останні десятиріччя долина на цій ділянці навесні практично не заливається водою у повному обсязі. Порушення зв'язку руслової підсистеми із заплавними водоймами призвело до збіднення лучної рослинності і різноманіття тваринного населення заплавних водойм усіх типів. У заплавних водоймах спостерігається підвищена гумінізація. Порушення гідрологічного режиму сприяло частковому осушенню заплавних лук і дало можливість використовувати цю ділянку запови під випас великої рогатої худоби, що, як відомо, є вкрай негативним фактором для заплавної біоти. В останні роки відбулося активне порушення проточності численних старикив, що підвищило доступність до раніш заболочених ділянок заплави. Це призвело до підвищеної рекреаційної активності. До того ж, на території двох заказників – всеоюзного археологічного та гідрологічного "Ворожбянський" – створено дачні кооперативи, що значно підвищило ризик втрати цієї унікальної території. Зміна гідрологічного режиму, надмірне випасання великої рогатої худоби та рекреація створюють умови для депресивного стану більшості популяцій, особливо типових заплавних видів. Нині територія ВБУ, хоча й зберігає підвищений рівень біорізноманіття, активно і неконтрольовано використовується як рекреаційна зона, що створює небезпеку втрати притаманного їй біорізноманіття у майбутньому. Ще однією загрозою для ВБУ є перспектива розширення території садово-дачного кооперативу.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Значна частина території ВБУ входить до складу гідрологічного заказника місцевого значення "Ворожбянський" площею 396,1 га, створеного за рішенням облвиконкому № 662 від 25.12.1979 р., а також орнітологічного заказника загальнодержавного значення "Журавлиний" площею 258 га, створеного за постановою Ради Міністрів УРСР від 16.12.1982 р. № 613. Наявність Низівського мисливського господарства сприяє підтриманню режиму охорони. Природоохоронні заходи здійснювалися у 1997 р. молодіжним екологічним центром "Сумщина" (в рамках виконання гранту від WWF) та у 2002 р. Центром екологічних досліджень. На території заказника було поновлено зв'язок русла з рядом старикив, проведено аншлагування кордону заказника знаками державного зразка. На території заказника було проведено реінтродукцію папороті страусове перо та висаджено дерева по берегах старикив.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Є необхідність реінтродукції ряду видів. Цьому мають передувати роботи з відновлення зв'язку старикив та струмків з головним руслом Псла, що сприяло б обводненню заплави, підвищенню рівня ґрунтових вод на території ВБУ, а також відновленню природного рослинного покриву, притаманного такому типу ландшафту. Враховуючи негативний вплив на гідрологічний режим заплави штучних притерасних водойм, створених дачним кооперативом, необхідно зобов'язати членів кооперативу знищити ці водойми. Враховуючи ігнорування членами кооперативу природоохоронного законодавства і систематичне порушення режиму на території заказника, постійне розширення територій дачних ділянок за рахунок території заказника, Державне управління екології та природних ресурсів у Сумській області має вжити заходи щодо

повернення територій, незаконно захоплених кооперативом, і введення діяльності кооперативу у правове законодавче поле. На сьогодні є потреба переглянути рішення щодо правомочності виділення вузької заболоченої притерасної смуги, яка входить до території заказника, під забудову і використання в якості садово-дачних ділянок. Також є потреба об'єднати території заказників "Ворожбянський" і "Журавлиний" в єдину природоохоронну територію з підвищенням її статусу і значним розширенням території.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1997 р. міський молодіжний екологічний центр "Сумщина" за погодженням з Держуправлінням екобезпеки у Сумській області та за фінансової підтримки міжнародного фонду WWF в межах Програми підтримки біорізноманіття (BSP) проводив наукове обстеження флори і фауни та встановив 7 аншлагов. Наукові дослідження на території ВБУ систематично здійснюють члени Центру екологічних досліджень.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Сумський міський молодіжний екологічний центр "Сумщина" інформував населення прилеглих населених пунктів про існування заказників. За даними Держуправління екології та природних ресурсів у Сумській області, на території землекористувача Низівське лісництво є 4 аншлагів (акт від 06.08.2002 р.), на території землекористувача Ворожбянської сільради — один межовий охоронний знак (акт від 05.07.2001 р.), на території землекористувача ДКП "Лебединський агролігосп" охоронні знаки та аншлагів відсутні (акт перевірки від 14.06.2002 р.).

**Нинішній стан рекреації і туризму:** В рекреаційних цілях територія ВБУ використовується стихійно. Перевантаженою є заплава на правому березі. Тут провадяться зльоти туристичних груп та змагання з орієнтування на місцевості на обласному і всеукраїнському рівнях. Спеціально розроблених туристських маршрутів не існує.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Сумський та Лебединський райони Сумської області.

**Орган управління:** Сумський облводгосп. Адреса: вул. Кірова, 27, м. Суми, 40030, тел./факс: (0542) 21 1308, e-mail: vodhoz@vcity.sumy.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Афанасьєв Д. Я. Походження та шляхи формування й розвитку заплавної луки середньої та нижньої течій р. Псла // Укр. ботан. журн. — 1987. — Т. 43. — № 1. — С. 19–25.
- 2) Береговий Л. М. Заплавні луки р. Псла // Наук. зап. Київ. ун-ту. — 1948. — Т. 7. — Вип. 8. — С. 45–63.
- 3) Географічна енциклопедія України / Відп. ред. О. М. Маринич. — К.: УЕ, 1989. — Т. 2. — 416 с.
- 4) Заповідні скарби Сумщини / Під загальною ред. Т. Л. Андрієнко. — Суми: Джерело, 2001. — 208 с.
- 5) Звіт про виконання проекту "Заказник — міф і реальність" в рамках гранту від WWF. — Незалежна екологічна лабораторія молодіжного екологічного центру "Сумщина", 1997. — 113 с.
- 6) Природа Украинской ССР: Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А. М., Пашенко В. М., Шищенко П. Г. — Киев: Наукова думка, 1985. — 224 с.
- 7) Рішення Сумської обласної ради двадцять третього скликання від 18.09.2001 р. "Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин..."
- 8) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 9) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.



## 18. Заплава річки Ворскла

### Укладачі:

Бабко Роман Вікторович, к.б.н., директор, Сумська міська громадська організація "Центр екологічних досліджень", вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 21 2797, e-mail: rbabko@gazeta.pl;

Кириченко Марина Борисівна, к.б.н., науковий співробітник, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 266 3241, e-mail: marina\_kiri@yahoo.com;

Родинка Олексій Станіславович, к.б.н., Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, тел.: (0542) 24 5584;

Скляр Юрій Леонідович, начальник відділу охорони та контролю природно-заповідного фонду, Державне управління екології та природних ресурсів у Сумській області, пров. Громадянський, 1, а/с 24, м. Суми, 40030, тел.: (0542) 629 072, e-mail: ecosumy@utel.net.ua.

**Дата підготовки опису:** 20 жовтня 2004 р.

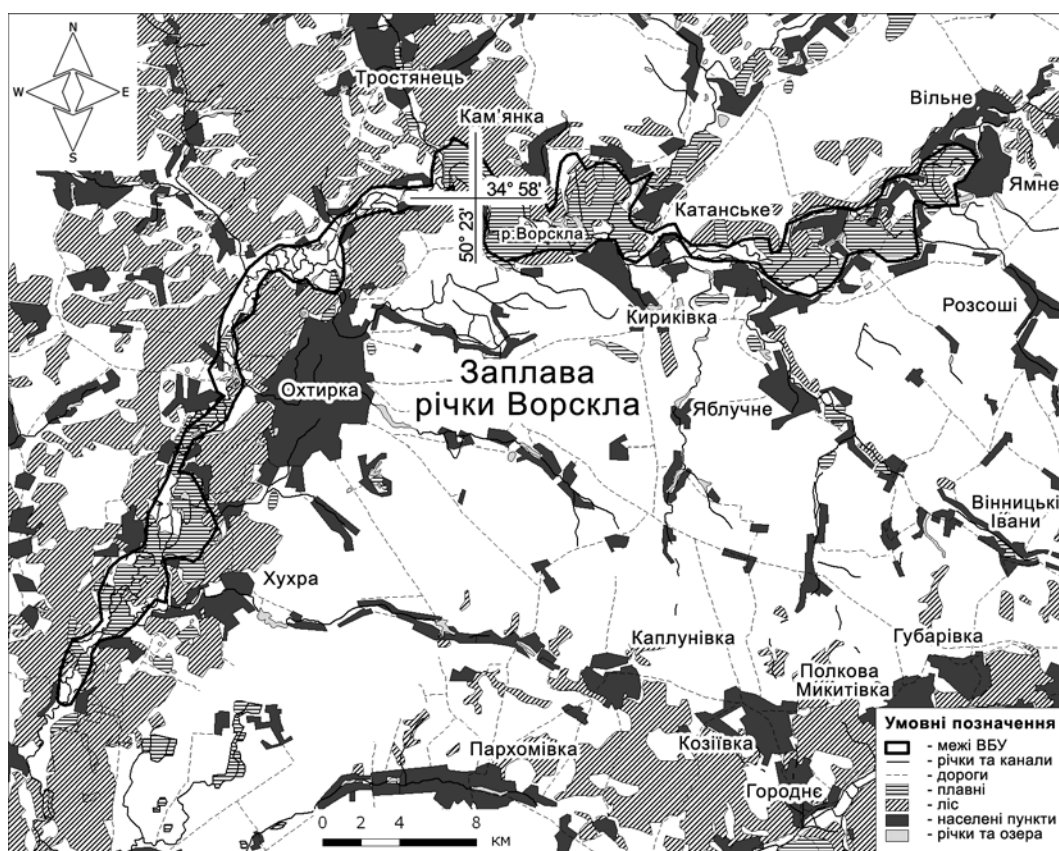
**Географічні координати:** центру ВБУ — 50°23' пн. ш., 34°58' сх. д., південно-західного кута — 50°06' пн. ш., 34°41' сх. д., північно-східного кута — 50°27' пн. ш., 35°34' сх. д.

**Розташування:** Великописарівський, Тростянецький та Охтирський райони Сумської області. Локалізоване у заплаві р. Ворскла нижче с. Вольне і с. Ямне до с. Скельки. У центральній частині ВБУ розташоване м. Охтирка (50,4 тис. жителів), на південному заході — с. Скельки Охтирського району.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 102 м, середня — 105 м, максимальна — 120 м.

**Площа:** 13500 га.

**Огляд:** ВБУ розташоване у заплаві середньої течії р. Ворскла, лівої притоки першого порядку Дніпра. Правий берег річки на цій ділянці підвищений, крутий, лівий — низинний, заболочений. У річковій долині на території ВБУ збереглися основні елементи заплавного ландшафту — типові для рівнинних річок. Тут наявні значні площі зволжених лук і типові низинні (евтрофні) болота. Болотний масив за площею є одним з найбільших у Лівобережному лісостепу України. Різноманіття елементів заплавного ландшафту забезпечило збереження основних рослинних комплексів водного, водно-болотного та озерного, притаманних заплавам рівнинних річок. На території ВБУ збереглися рідкісні мохи, що зникли майже по всій території Лівобережного лісостепу. Найбільшу цінність становить гідроекосистема р. Ворскла та збережені в її долині водяні і прибережно-водяні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України: формації латаття білого *Nymphaea alba*, глечиків жовтих *Nuphar lutea* та видів рослин з Червоної книги України. ВБУ є місцем перебування рідкісних видів тварин: видри річкової *Lutra lutra*, міноги української *Eudontomyzon mariae*, кулика-сороки *Haematopus ostralegus*, коловодника ставкового *Tringa stagnatilis*, журавля сірого *Grus grus*, підорлика великого *Aquila clanga*, шпака рожевого *Sturnus roseus* та деяких інших. ВБУ є надзвичайно важливим для підтримання рівня біорізноманіття, притаманного даному регіону, та відіграє значну роль у регулюванні водного режиму на цій ділянці р. Ворскла. Територія ВБУ є перспективною для розвитку організованого туризму і рекреації. Головна функція ВБУ полягає у збереженні гідрологічного режиму регіону та місць існування коловодних та водних видів рослин і тварин. До ВБУ входять гідрологічні заказники загальнодержавного значення "Хухрянсь-



кий” (3939 га), створений у 1980 р., ”Бакирівський” (2338 га), створений у 1977 р., та ”Климентівський” (1007,5 га), створений у 1988 р.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 4, 7, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) Заплава представлена збереженим природним меандровим річищем, типовими ландшафтними елементами з характерною рослинністю. Прилеглі території не перевантажено промисловими та сільськогосподарськими об’єктами. У межах ВБУ збереглися заболочені ділянки з евтрофними болотами, які за загальною площею є одними з найбільших об’єктів цього типу у Лівобережному лісостепу України. Тому надання їм статусу рамсарських угідь вкрай важливе для їх подальшого збереження і підтримання у природному стані. Дана болотна система сприяє підтриманню гідрологічного режиму у руслі Ворскли, особливо у маловодні роки.
- (2) ВБУ представлено типовими заплавними болотами і значними площами зволжених і перезволжених лук, де збереглися популяції цілого ряду рідкісних видів рослин і тварин, що охороняються. Територія ВБУ має розглядатись як рефугіум, оскільки вище і нижче за течією заплавні комплекси частково трансформовані. На території ВБУ трапляються популяції рідкісних видів тварин та ценотичні об’єднання рослин: лататтево-жабурникові, очеретові, очеретово-осокові, рогозові, схеноплектово-осокові, лепехові, злаково-різнотравні лучні, чагарниково-злаково-осокові, верб білої та попелястої, вільхи чорної;
- (3) Водно-болотний комплекс забезпечив збереження цілого ряду видів рослин і тварин, а в подальшому, за умов створення в Сумській області регіонального ландшафтного

парку, дасть можливість поновити рівень біорізноманіття на ділянках річки вище і нижче за течією. На сьогодні природний рівень біорізноманіття, притаманний заплавному ландшафтам рівнинних річок, і у тому числі й Ворскли, зберігається лише на окремих ділянках і визначається, насамперед, присутністю рідкісних і уразливих видів, які знайдені на території ВБУ.

- (4) На сьогодні більшість території заплави Ворскли та її річище є частково антропогенно трансформованими. У долині Ворскли було проведено осушувальну меліорацію і спрямлено русло, що призвело до часткового порушення гідрологічного режиму та скорочення площ перезволожених і заболочених лук. Відповідно, більшість популяцій видів з гігрофільними характеристиками виявилися під загрозою зникнення і збереглися лише на окремих ділянках. ВБУ на сьогодні є потужним осередком збереження цілого ряду уразливих видів та їх ценотичних об'єднань. Насамперед, це рослини з Червоної та Зеленої книг України.
- (7) Ділянка р. Ворскли в районі ВБУ забезпечує підтримання популяцій видів риб, що охороняються, а також міноги української *Eudontomyzon mariae*. Присутність цих видів забезпечує підтримання загального рівня біорізноманіття у даному регіоні.
- (8) Через спрямлення русел і порушення гідрологічного режиму на сьогодні залишається вкрай мало низьких перезволожених ділянок заплави, придатних для нересту риб. ВБУ є ділянкою заплави, низинні фрагменти якої систематично заливаються у період весняної повені, завдяки чому створюються оптимальні умови для нересту більшості видів риб та росту мальків. Збереження цих угідь як нерестовищ є вкрай важливим і актуальним.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України, ВБУ розташоване у Лісостеповій зоні: східна його частина — у Харківській області Середньоросійської підвищеної провінції, а західна — у Південнополтавській області Лівобережно-Дніпровської провінції. За геоботанічним районуванням України ВБУ належить до Європейсько-Сибірський лісостеповій області, Східноєвропейської провінції, Середньоросійської лісостепової геоботанічної підпровінції. Зоогеографічна приналежність — Лісостепова зоогеографічна провінція, Лівобережнодніпровський північний район. Басейнова приналежність — середня течія р. Ворскли, лівої притоки 1-го порядку р. Дніпро.

**Фізичні особливості ВБУ:** Територія угіддя розташована в межах Східноєвропейської фізико-географічної країни. В орографічному відношенні відповідає південно-західним відрогам Середньоросійської височини. У геоструктурному відношенні ВБУ пов'язане з південно-західним схилом Воронежського масиву. Заглиблення кристалічного фундаменту досягає 300–500 м. У центрі та на північному сході ВБУ залягають еоценові піски з прошарками пісковиків, глини та мергелів; на південному заході — строкаті глини, піски та глини з прошарками бурого вугілля. У геоморфологічній структурі виділяються заплавні та перші надзаплавні тераси. Рельєф розчленований руслом р. Ворскла та її приток — Рябинки, Веселої, Ворсклиці та Боромлі. Кліматичні умови континентальні. Середня температура січня —  $-7,3^{\circ}\text{C}$ , середня температура липня —  $+19,9^{\circ}\text{C}$ . Сумарна кількість атмосферних опадів на рік — близько 470 мм. Ґрунти лучні, лучно-болотні, торфово-болотні.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Угіддя розташоване в середній течії р. Ворскла, яка належить до басейну Дніпра. Загальна довжина річки — 464 км (у межах України — 317 км). Площа басейну — 14,7 тис. км<sup>2</sup> (в Україні — 12590 км<sup>2</sup>, в межах Сумської області — 2970 км<sup>2</sup>). Водозбірний басейн знаходиться в межах південно-західного схилу Воронежського кристалічного масиву та Дніпровсько-Донецької западини. Ворскла належить до типу рівнинних річок. Русло звивисте, з рукавами та невеликими острівцями. Ширина річища —

до 30–60 м, глибина — 1–6 м. Живлення переважно снігове, дощове, ґрунтовими водами. Повінь відбувається навесні, межень — літом та взимку, льодостав — у листопаді–березні.

**Гідрологічна цінність:** Підтримання стабільного гідрологічного режиму регіону; використання води населенням для задоволення господарських, побутових та рекреаційних потреб; біологічне очищення води.

**Тип ВБУ:** М, W, Xf, 2.

**Екологічні особливості:** ВБУ включає водойми та оточуючі їх болотні, лучні та лісові ценози. Головними типами рослинності є лучна, болотна і водна. Домінують угруповання вільхи сірої *Alnus incana*, верб білої *Salix alba* та попелястої *S. cinerea*, осики *Populus tremula*, латаття білого *Nymphaea alba*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, очерету звичайного *Phragmites australis*, рогозу широколистого *Typha latifolia*, осоки побережної *Carex riparia*.

**Цінна флора:** Болотисті луки формуються у пониженнях центральної заплави та навколо боліт і старичних утворень. Вони представлені ценозами осок гострої *Carex acuta* та пухирчастої *C. vesicaria*, бекманії звичайної *Beckmannia eruciformis*, очеретянки звичайної *Phalaroides arundinacea*, мітлици повзучої *Agrostis stolonifera* і тонконогу болотного *Poa palustris*. У складі рослинності болотистих лук також трапляються орхідеї. Найчастіше це пальчатокорінник м'ясочервоний *Dactylorhiza incarnata*, зрідка зозулинець болотний *Orchis palustris*, які внесені до Червоної книги України. Останній вид є рідкісним на Сумщині, оскільки тяжіє до ґрунтів з підвищеним вмістом солей. Чагарникові болота (з верби попелястої *Salix cinerea*) за флористичним складом подібні до трав'яних боліт. Тут зустрічаються асоціації рогозу вузьколистого *Typha angustifolia*, комиша лісового *Scirpus sylvaticus*, осок пухирчастої *Carex vesicaria* і гостровидної *C. acutiformis*, плавуна верболистого *Lythrum salicaria*, чистця болотного *Stachys palustris*, щавлю прибережного *Rumex hydrolapathum*. Згідно з Зеленою книгою України представлено формації рідкісних рослинних угруповань — латаття білого *Nymphaea alba* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*, які поширені переважно у старицях р. Ворскли. Регіонально рідкісні види Сумської області, знайдені на цій території: багно звичайне *Ledum palustre*, білозір болотний *Parnassia palustris*, гірчак зміїний *Polygonum bistorta*, граб звичайний *Carpinus betulus*, косарики черепитчасті *Gladiolus imbricatus*, латаття сніжно-біле *Nymphaea candida*, образки болотні *Calla palustris*, папороть страусове перо звичайне *Matteuccia struthiopteris*, росичка круглолиста *Drosera rotundifolia*, тирлич звичайний *Gentiana pneumonanthe*, а також “червонокнижний” вид — коручка болотна *Epipactis palustris*.

**Цінна фауна:** У межах заказника відмічається 134 види хребетних тварин: ссавців — 20, птахів — 81, плазунів — 5, земноводних — 8, риб — 20 видів. Ділянка відіграє дуже важливу роль як місце зупинки водоплавних птахів під час сезонних міграцій.

**Ссавці.** Зі звірів, що поширені в цьому ВБУ, до Червоної книги України внесені борсук звичайний *Meles meles*, горностай *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola* та видра річкова *Lutra lutra*. Останній з видів і вовк *Canis lupus* охороняються також Бернською конвенцією, а видра річкова — ще й за Списком вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) і Європейським червоним списком. На території угіддя відмічено й інші види, що знаходяться під охороною Бернської конвенції (нетопир лісовий *Pipistrellus nathusii*, нічниця водяна *Myotis daubentonii*, хом'як звичайний *Cricetus cricetus*), а також підлягають охороні у Сумській області. Трапляється тут і бобер річковий *Castor fiber*, який належить до регіонально рідкісних видів. Звичайними видами є ондатра *Ondatra zibethicus* та єнотовидний собака *Nyctereutes procyonoides*.

**Птахи.** Види з Червоної книги України і Європейського червоного списку: скопа *Pandion haliaetus*, журавель сірий *Grus grus* (4–5 пар), деркач *Crex crex* (досить звичайний

на прилеглих луках), коловодник ставковий *Tringa stagnatilis*. Види з Червоної книги України — лунь польовий *Circus cyaneus* і сорокопуд сірий *Lanius excubitor* (трапляється взимку). На прольоті зустрічається підорлик малий *Aquila pomarina*. Під час кочівель, перельотів і на зимівлі у ВБУ спостерігали баранців звичайного *Gallinago gallinago* і великого *G. media*, грициків великого *Limosa limosa* і малого *L. lapponica*, гагар червононошию *Gavia stellata*, чорноношию *G. arctica* та полярну *G. immer*, голуба-синяка *Columba oenas*, гусок білолобу *Anser albifrons*, малу *A. erythropus*, сіру *A. anser* (до 5 пар) та білу *Chen caerulescens*, казарку червоновоюлу *Rufibrenta ruficollis*, крехів великого *Mergus merganser* і малого *M. albellus*, лебедя-кликуну *Cygnus cygnus*, лебедя-шипуну *C. olor* (1–2 пари), пірникіз велику *Podiceps cristatus*, сірошоку *Podiceps grisegena*, червононошию *P. auritus* та чорноношию *P. nigricollis*, побережників червоногрудого *Calidris ferruginea*, чорногрудого *C. alpina*, білохвостого *C. temminckii* та малого *C. minutus*, сивку звичайну *Pluvialis aprinaria*, коловодника звичайного *Tringa totanus*, брижача *Philomachus pugnax*, чернь білооку *Aythya nyroca*. Більшість з них охороняється Бернською конвенцією. Під регіональною охороною знаходяться баранець звичайний, грицик великий, гуска сіра, погонич малий *Porzana parva*, лебідь-шипун, пірникози сірошока, червоношия та мала *Podiceps ruficollis*, брижач, чепура велика *Egretta alba*, чапля руда *Ardea purpurea*. З регіонально рідкісних птахів також мешкає шуліка чорний *Milvus migrans* (1 пара), крячок чорний *Chlidonias nigra* (30–40 пар), плиска жовтоголова *Motacilla citreola*. Чисельність луня очеретяного *Circus aeruginosus* становить 10–15 пар.

Серед плазунів, що охороняються за списками Бернської конвенції, відмічено черепаху болотяну *Emys orbicularis*, ящірку прудку *Lacerta agilis* та мідянку *Coronella austriaca*, яку внесено до Червоної книги України. Трапляється також і ящірка живородна *Lacerta vivipara*.

Амфібії. До списків Бернської конвенції внесено тритона гребінчастого *Triturus cristatus*, кумку червоночереву *Bombina bombina*, часничницю звичайну *Pelobates fuscus*, ропуху зелену *Bufo viridis* та жабу гостроморду *Rana arvalis*. Трапляється квакша звичайна *Hyla arborea*.

Риби. Зосереджені популяції видів, внесених до Червоної книги України: стерляді *Acipenser ruthenus*, марени дніпровської *Barbus barbus borysthenticus*, вирезуба *Rutilus frisii frisii*. Чисельними є популяції білизни звичайної *Aspius aspius*, бистрянки російської *Alburnoides bipunctatus rossicus*, бичків бабки *Neogobius fluviatilis* та цуцика *Proterorhinus marmoratus*, верховодки *Alburnus alburnus*, в'язя звичайного *Leuciscus idus*, головня *L. cephalus*, яльця звичайного *L. leuciscus*, слижа звичайного *Barbatula barbatula*, плоскирки європейської *Blicca bjoerkna*, карася сріблястого *Carassius gibelio*, коропа звичайного *Cyprinus carpio*, лина озера *Tinca tinca*, ляща звичайного *Abramis brama*, синця *A. ballerus*, плітки звичайної *Rutilus rutilus*, окуня звичайного *Perca fluviatilis*, рибця малого *Vimba vimba*, сома європейського *Silurus glanis*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca*, щуки звичайної *Esox lucius*, минька річкового *Lota lota* тощо.

Тут нереститься такий вид Червоної книги України та Європейського червоного списку, як мінога українська *Eudontomyzon mariae*.

Комахи. Поширені види з Червоної книги України: з ряду бабки *Odonata* — красуня-діва *Calopteryx virgo*, дозорець-імператор *Anax imperator*; з ряду жуки *Coleoptera* — красотіл пахучий *Calosoma sycophanta*, жук-олень *Lucanus cervus* та плавунець широкий *Dytiscus laticostatus*, які також внесені до Європейського червоного списку; з ряду лускокрилі *Lepidoptera* — махаон *Papilio machaon*, подалірій *Iphiclides podalirius*, поліксена *Zerynthia polyxena*, що також охороняється за Європейським червоним списком, і райдужниця велика *Apatura iris*. До охоронних списків Бернської конвенції внесено плавунця широкого і поліксену.

**Соціальні та культурні цінності:** Територія поблизу смт Кириківка була заселена ще у період бронзи. Біля селища знайдено залишки поселення та курганного могильника періоду бронзи (II ст. до н.е.), а також курганний могильник скіфського періоду (VII-III ст. до н.е.). На території Кириківки розкопано сарматське захоронення (II ст. до н.е.), а також знаходиться парк, заснований у другій половині XIX ст., — пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. Поблизу с. Катанське знайдено поселення епохи неоліту. Неподалік від с. Кам'янка розкопано залишки двох городищ скіфських часів. У с. Бакирівка знаходиться пам'ятник дерев'яної архітектури — церква, споруджена у 18 ст. ВБУ є важливим для ведення традиційного лісового та сільського господарства (сінокосіння, випасання худоби), отримання екологічно чистих продуктів харчування, аматорського та спортивного рибальства, відпочинку, туризму, водопостачання населення регіону, проведення наукових досліджень рослинного і тваринного світу.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: Ворскла з прибережною смугою, лісові масиви і територія заказників загальнодержавного та місцевого значення перебувають у державній власності. Частина ВБУ знаходиться у віданні селищних рад — Кириківської (465,3 га), Катанської (309,7 га) та Бакирівської (532 га). Є землі комунальної та приватної власності. Прилеглі землі: державна, комунальна та приватна власність.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: лісове господарство (дочірні підприємства обласного комунального аграрного підприємства "Сумиоблагроліс" — Великописарівський, Тростянецький та Охтирський агролісгоспи; державні підприємства "Тростянецький лісгосп" та "Охтирський лісгосп", підпорядковані Сумському обласному управлінню лісового господарства), сільське господарство (сільськогосподарські підприємства "Охтирка-агро", Ордена Трудового Червоного Прапора колективне сільськогосподарське підприємство ім. Ф. С. Муратова), рекреація, мисливське господарство, рибальство, природоохоронна діяльність у межах заказників загальнодержавного та місцевого значення. Прилеглі землі: лісове господарство (дочірні підприємства обласного комунального аграрного підприємства "Сумиоблагроліс" — Великописарівський, Тростянецький та Охтирський агролісгоспи; державні підприємства "Тростянецький лісгосп" та "Охтирський лісгосп", підпорядковані Сумському обласному управлінню лісового господарства), сільське господарство (сільськогосподарські підприємства: "Охтирка-агро" ВАТ "Укрнафта", Ордена Трудового Червоного Прапора КСП ім. Ф. С. Муратова), добування нафти і газу (нафтогазовидобувне управління "Охтирканафтогаз" ВАТ "Укрнафта"), мисливське господарство, рибальство. Комунальні землі населених пунктів та приватні сільськогосподарські угіддя.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У минулому — осушувальна меліорація, розорювання лучних угідь, видобуток нафти та природного газу, надмірне випасання худоби, дачне будівництво, неконтрольовані рекреаційне навантаження і вирубування дерев місцевими жителями, змиви мінеральних і органічних добрив з контактуючих сільгоспугідь до річки. Це призвело до зменшення біорізноманіття на території ВБУ. За останні 20 років тут скоротилася чисельність перепела, коловодника звичайного, баранця звичайного, грицика великого та ін. Зовсім зникли з колишніх місць гніздування скопа, зміїд, тетерук, жовна. З 195 видів птахів, що фіксувалися в цьому регіоні впродовж останніх 150 років, зараз трапляється 179 видів. Нині відбувається надмірне випасання худоби, несанкціонований вилов риби електричними засобами лову, порушення гідрологічного режиму р. Ворскли за рахунок зарегулювання русла на території Росії (вище за течією) і поблизу с. Куземин (100 км нижче за течією) Охтирського райо-

ну Сумської області. Внаслідок зарегулювання у майбутньому можна передбачити погіршення якості води і гіпертрофоване заростання прибережної смуги вищою водною рослинністю. Монотипізація умов по берегах суттєво вплине на різноманіття, у першу чергу, коловодної групи безхребетних і сприятиме вторинному забрудненню р. Ворскла.

**Вжиті природоохоронні заходи:** На території ВБУ створено гідрологічні заказники загальнодержавного значення "Хухрянський" (постанова Ради Міністрів Української РСР від 25.02.1980 р. № 132 "Про доповнення переліку державних заказників Української РСР"), "Бакирівський" (постанова Ради Міністрів Української РСР від 19.04.1977 р. № 198 "Про доповнення переліку державних заказників..."), "Климентівський" (Указ Президента України від 09.12.1998 р. № 1341/98), гідрологічний заказник місцевого значення "Ямний" (розпорядження представника Президента України в Сумській області від 28.12.1992 р. № 347). На території заказників заборонено рубки головного користування та прохідні рубки догляду за лісом, а в заказнику "Бакирівський", крім того, заборонено всі види полювання. Про цінність та важливість збереження заказників населення інформують члени Центру екологічних досліджень під час періодичних обстежень ВБУ.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Відповідно до Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі на період до 2015 р." територія ВБУ має увійти до складу Національного природного парку "Тростянецько-Ворсклянський". До створення об'єкту ПЗФ варто вивести заплавні угіддя із сільськогосподарського використання. Перспективною є реінтродукція ряду рідкісних видів рослин і комах.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Науковцями Інституту гідробіології та Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Сумського державного університету та Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка проведено науково-дослідну роботу за темою "Вивчення біологічного різноманіття у басейні річки Ворскли". Дослідження проводились з 1995 р. Науковим центром заповідної справи підготовлено обґрунтування проекту створення національного природного парку "Тростянецько-Ворсклянський".

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Членами Охтирського відділення Малої академії наук України на території ВБУ проведено ряд досліджень природоохоронного спрямування: "Заплава річки Ворскли – важлива пташина територія", "Орнітофауна заплави річки Ворскли", "Гідрологічні дослідження р. Ворскли за міжнародною програмою GLOBE", "Вивчення видового складу риб річки Ворскли", "Вплив кліматичних умов на режим р. Ворскли" та ін. Державним управлінням екології та природних ресурсів у Сумській області спільно з Дитячо-юнацьким центром м. Охтирки та науковцями вузів м. Суми в 2002 р. проведено міжнародний науково-практичний семінар "Роль національних парків у навчально-виховній роботі". Територія ВБУ використовується для еколого-виховних та краєзнавчих туристичних походів, навчальних польових практик студентів. Має великий освітньо-науковий потенціал.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреація і туризм переважно стихійні. В районі м. Охтирка вздовж берега Ворскли розташовані бази відпочинку. Облік кількості туристів та відпочиваючих відсутній. Рекреаційний потенціал території використовується переважно в літній період.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна – Великописарівський, Тростянецький та Охтирський райони Сумської області.

**Орган управління:** Сумський облводгосп. Адреса: вул. Кірова, 27, м.Суми, 40030, тел./факс: (0542) 21 1308, e-mail: vodhoz@vcity.sumy.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андрієнко Т. Л. Бакирівський гідрологічний заказник // Географічна енциклопедія України. Т. 1. — К.: УРЕ. — 1990. — С. 66.
- 2) Андрієнко Т. Л., Прядко О. І. Фітоценотична репрезентативність болотних природно-заповідних об'єктів України // Укр. ботан. журн. — 1989. — Т. 46. — № 1. — С. 77–80.
- 3) Гаврись Г. Г. Редкие гнездящиеся птицы р. Ворскла и тактика их охраны. Деп. в УкрИНТЭИ 24.08.92, № 922-УК. — Киев, 1992. — С. 2–6.
- 4) Географічна енциклопедія України / Відп. ред. О. М. Маринич. — К.: УЕ, 1989. — Т. 2. — 416 с.
- 5) Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" // ВВР. — 2000. — № 47. — Ст. 405. — К., 1999. — С. 13–22.
- 6) Заповідні скарби Сумщини. — Під загальною редакцією Т. Л. Андрієнко. — Суми: "Джерело", 2001. — 208 с.
- 7) Звіт про наук.-досл. роботу. Вивчення біологічного різноманіття у басейні р. Ворскла. Керівник — к.б.н., доцент СумДПУ ім. А. С. Макаренка Бабко Р. В. — Харків: ТОВ "ТІТ", 2002. — 95 с.
- 8) Кузьмичов А. І. Болота Східного Лісостепу, їх рослинність і стратиграфія // Укр. ботан. журн. — 1972. — Т. 29. — № 1. — С. 42–49.
- 9) Кураш І. І., Карпенко К. К., Родінка О. С. та ін. Звіт за результати польових досліджень у долині р. Ворскла на Сумщині, що проводились 13.07–17.07.2004 р.
- 10) Лебедь Е. А., Мерзликин И. Р. Редкие и залетные гидрофильные птицы р. Ворскла // Птицы бассейна Северского Донца. — Харьков, 1996. — Вып. 3. — С. 33–35.
- 11) Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г. — Киев: Наукова думка, 1985. — 224 с.
- 12) Проблеми р. Ворскли / Редакційна колегія: Бабко Р. В., Кузьміна Т. М., Кириченко М. Б. та ін. / Матеріали Міжнародного науково-практичного семінару "Роль національних парків у навчально-виховній роботі" 21–23 травня 2002 р. — Охтирка. — 2002. — 46 с.
- 13) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 14) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

**19. Кременчуцькі плавні****Укладачі:**

Гальченко Надія Павлівна, к.б.н., заступник директора РЛП "Кременчуцькі плавні", доцент кафедри геодезії, землевпорядкування та кадастру, Кременчуцький державний політехнічний університет, вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39614, тел.: (05366) 23 277, факс (05366) 36 000;

Гаврись Гліб Георгійович, к.б.н., Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, тел.: (044) 235 0112, e-mail: gavris@izan.kiev.ua.

**Дата підготовки опису:** 24 червня 2005 р.

**Географічні координати:** 49°04' пн. ш., 33°36' сх. д.

**Розташування:** Знаходиться в заплаві Дніпра на території м. Кременчук та на захід і схід від нього. Західною межею ВБУ є границя Полтавської і Кіровоградської областей. На схід ВБУ простягається до гирла р. Псел.



**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 64 м, середня — 65 м, максимальна — 71 м.

**Площа:** 5080 га.

**Огляд:** Малотрансформована ділянка заплави Середнього Дніпра з комплексом островів, численними затоками, протоками та старицями.

**Рамсарські критерії:** 1, 2.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

- (1) ВБУ є добре збереженою ділянкою заплави Дніпра (більша частина заплави Дніпра в межах України була затоплена при будівництві водосховищ).
- (2) Виявлено один вид рослин з Червоного списку МСОП, один вид з Європейського червоного списку і три види, занесені до Червоної книги України. 17 видів рослин охороняються на території Полтавської області. Виявлено 11 видів тварин з Європейського червоного списку, 32 види тварин з Додатку II Бернської Конвенції та 36 видів з Червоної книги України. 23 види тварин занесені до списку видів, що охороняються в Полтавській області.

**Біогеографічна характеристика:** За фізико-географічним районуванням України (1968) ВБУ належить до Південної лісостепової області Дніпровської терасової рівнини Лівобережно-Дніпровської Лісостепової провінції; за геоботанічним районуванням України (1977) — до Бахмацько-Кременчуцького геоботанічного округу терасових лучних степів, терасових дубово-соснових лісів, заплавних лук, евтрофних боліт та лучно-галофітної рослинності Лівобережнопридніпровської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

**Фізичні особливості ВБУ:** До складу ВБУ входять ділянка заплави на правому березі Дніпра поблизу с. Ст. Білецьківка, заплавні острови, водна поверхня та невелика частина першої надзаплавної тераси біля с. Ст. Білецьківка. Меженний рівень води у водосховищі становить близько 64 м над рівнем моря, найбільші висоти пов'язані з першою надзаплавною терасою (близько 71 м над р. м.). Територія знаходиться на краю Українського кристалічного щита. Близько до поверхні підходять породи архейського та протерозойського віку, які виходять на поверхню в районі м. Кременчука, — граніти, гранодіорити та інші. У заплаві переважають дернові та лучні ґрунти на піщаних та супіщаних відкладах. Є також лучно-болотні та лучно-болотні солонцюваті ґрунти. На першій надзаплавній терасі розвиваються дернові ґрунти на піщаних та супіщаних відкладах. Наявні також слабосформовані ґрунти, здебільшого на піщаних та супіщаних відкладах. Середня річна температура повітря становить близько 7,5°C. Середня температура січня — -6°C, липня — +20°C. Тривалість вегетаційного періоду (коли середньодобова температура не є нижчою +5°C) становить 195–205 днів. Середня річна кількість опадів на території регіону — близько 500 мм.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Територія знаходиться в заплаві Дніпра, водозбором є більша його частина.

**Тип ВБУ:** M, W, Xf.

**Екологічні особливості:** Поширені водні угруповання куширу підводного *Ceratophyllum submersum*, водопериці колосистої *Myriophyllum spicatum*, рдесників блискучого *Potamogeton lucens* і кучерявого *P. crispus*, ряски малої *Lemna minor*, спіродели багатокореневої *Spirodela polyrhiza*, жабурника звичайного *Hydrocharis morsus-ranae*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, водяного горіха дніпровського *Trapa borysthena*, сальвінії плаваючої *Salvinia natans*, зрідка латаття білого *Nymphaea alba*. Велику площу займають прибережно-водні угруповання рогозів вузьколистого *Typha angustifolia* і широколистого *T. latifolia*, очерету звичайного *Phragmites australis*. Менш поширеними є угруповання лепешняку великого *Glyceria maxima*, осоки гос-

трої *Carex acuta*, зрідка трапляються ценози рогозу Лаксмана *Typha laxmannii* та комишу лісового *Scirpus sylvaticus*. Є луки з переважанням тонконогу лучного *Poa pratensis*, мітлици повзучої *Agrostis stolonifera*, пирію повзучого *Elytrigia repens*. Зрідка трапляються слабозасолені луки з домінуванням осоки розсунутої *Carex distans*. На сухих піщаних луках домінують келерія сиза *Koeleria glauca*, куничник наземний *Calamagrostis epigeios*, костриця Беккера *Festuca beckeri*, полин дніпровський *Artemisia dniproica*. Значну площу займають заплавні ліси з домінуванням тополь чорної *Populus nigra* і білої *P. alba*, верби білої *Salix alba*. Є ділянки заплавних лісів з переважанням дуба звичайного *Quercus robur* та вільхи чорної *Alnus glutinosa* з домінуванням у трав'яному ярусі осок гостровидної *Carex acutiformis* і бережної *C. riparia*.

**Цінна флора:** Виявлено один вид із Червоного списку МСОП — очиток Борисової *Sedum borissovae*, один вид із Європейського червоного списку — козельці українські *Tragopogon ucrainicus* і три види, занесені до Червоної книги України, — зозулинець болотний *Orchis palustris*, водяний горіх дніпровський *Trapa borysthonica* та сальвінія плаваюча *Salvinia natans*. 17 видів охороняються на території Полтавської області, зокрема вужачка звичайна *Ophioglossum vulgatum*, вишня степова *Cerasus fruticosa*, чебрець Черняєва *Thymus tschernjajevii*, осока вузьколиста *Carex stenophylla*, тирлич звичайний *Gentiana pneumonanthe*, очитки шестириадний *Sedum sexangulare* і пурпуровий *S. purpureum*, півники сибірські *Iris sibirica* та ін.

**Цінна фауна:** У межах угіддя зараз відмічається 132 види хребетних тварин: ссавців — 19 видів, птахів (гніздовий період) — 80, плазунів — 3, земноводних — 6, риб — 24 види. Основу заплавного комплексу складають обширні мілководдя із заростями вищої водної рослинності, які є осередком мешкання водно-болотних і коловодних видів хребетних тварин. Окрему роль угіддя відіграє, як нерестовище і місце нагулу цінних сортів риб та місце масової зупинки водоплавних птахів (гуси, качки, мартини, крячки, норці, пастушки, кулики) під час сезонних міграцій.

**Савці:** Види з Червоної книги України: горностай *Mustela erminea*, норка європейська *M. lutreola*, борсук звичайний *Meles meles*. Види з Європейського червоного списку: вухань звичайний *Plecotus auritus*, видра річкова *Lutra lutra*, сліпак звичайний *Spalax microphthalmus*, соня горішниковий *Muscardinus avellanarius*. Досить звичайними є бобер річковий *Castor fiber* (вид з Додатку II Бернської конвенції) і єнотовидний собака *Nyctereutes procyonoides*.



**Птахи.** В колоніальних поселеннях чапель представлені сіра чапля *Ardea cinerea* (100–150 пар), чепура велика *Egretta alba* (3–5 пар); руда чапля *Ardea purpurea* і квак *Nycticorax nycticorax* трапляються окремими парами. З пастушкових найзвичайнішими є водяна курочка *Gallinula chloropus*, лиска *Fulica atra*, погонич звичайний *Porzana porzana*; пастушок *Rallus aquaticus* і погонич малий *Porzana parva* нечисленні. Види з Європейського червоного списку: орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* (у гніздовий період постійно трапляється одна пара, що оселяється в прилеглому лісовому масиві), деркач *Crex crex* (рідко спостерігається на прилеглих вологих луках), хохітва *Tetrax tetrax*. Трапляється шуліка чорний *Milvus migrans* (2–5 пар). Види з Червоної книги України: лелека чорний *Ciconia nigra*, чернь білоока *Aythya nyroca*, крех середній *Mergus serrator*, гоголь *Bucephala clangula*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, орел-карлик *Hieraetus pennatus*, підорлик великий *Aquila clanga*, балабан *Falco cherrug*, журавель сірий *Grus grus*, лежень *Burchinus oedicephalus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (5–10 пар гніздиться на піщаних косах і островах), мартин каспійський *Larus ichthyaetus*, сорокопуд сірий *Lanius exubitor*. Види з Додатку II Бернської конвенції: чапля руда, бугай *Botaurus stellaris* (оселяється у невеликій кількості), чепури велика і мала *Egretta garzetta*, бугайчик *Ixobrychus minutus* (гніздиться в плавнях), лелека білий *Ciconia ciconia*, зимняк *Buteo lagopus*, лунь очеретяний *Circus aeruginosus* (20–30 пар), скопа, кібчик *Falco vespertinus*, підсоколик великий *F. subbuteo*, погонич звичайний, баранець великий *Gallinago media*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, кулик-довгоніг, кричачи білощокий *Chlidonias hybrida*, білокрилий *C. leucopterus*, малий *Sterna albifrons* і річковий *S. hirundo*, дрімлюга *Caprimulgus europaeus*, рибалочка *Alcedo atthis*, дятли середній *Dendrocopos medius* і сирійський *D. syriacus*, жовна сива *Picus canus*, сорокопуд терновий *Lanius collurno*, омелюх *Bombycilla garrulus*, волове очко *Troglodytes troglodytes*, синьошийка *Luscinia svecica*, мухоловка білошия *Ficedula albicollis*.

**Плазуні:** мідянка *Coronella austriaca* — вид з Червоної книги України; черепаха болотяна *Emys orbicularis* і гадюка степова *Vipera renardi* — види з Додатку II Бернської конвенції.

**Земноводні:** кумка червоночерева *Bombina orientalis* (Додаток II Бернської конвенції).

**Риби:** марена дніпровська *Barbus barbus borysthenticus* (Червона книга України); цінні види риб: короп звичайний *Cyprinus carpio*, товстолобик білий *Hypophthalmichthys molitrix*, амур білий *Ctenopharyngodon idella*, головень *Leuciscus cephalus*, в'язь звичайний *L. idus*, лящ звичайний *Abramis brama*, синець *A. ballerus*, сом європейський *Silurus glanis*, судак звичайний *Lucioperca lucioperca*.

**Комахи.** Види з Європейського червоного списку: мурашиний лев звичайний *Myrmeleon formicarius*, красотіл пахучий *Calosoma sycophanta*, вусач великий дубовий *Cerambyx cerdo cerdo*, мурашка руда *Formica rufa*. Види з Червоної книги України: дозорець-імператор *Anax imperator*, вусач мускусний *Aromia moschata*, жук-олень *Lucanus cervus*, махаон *Papilio machaon*, подалірій *Iphiclides podalirius*, поліксена *Zerynthia polyxena*, стрічкарки тополева *Limenitis populi* і блакитна *Catocala fraxini*, синявець Мелеагр *Polyommatus daphnis*, бражник дубовий *Marumba quercus*, ведмедиця Гера *Callimorpha quadripunctata*, сколія-гігант *Scolia maculata*, ксилокопа звичайна *Xylocopa valga*, джмелі глинистий *Bombus agillaceus* і яскравий *B. pratorum*.

**Соціальні та культурні цінності:** На території ВБУ проводяться наукові дослідження, рекреаційна та освітня діяльність.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна і комунальна власність. Землевласниками є Кременчуцька міська рада, Білецьківська та Потоцька сільські ради. Частина площі ВБУ знаходиться у землекористуванні Кременчуцького держлісгоспу та Дніпродзержинського лісгоспу.

жинського регіонального управління водних ресурсів. Прилеглі землі: державна, комунальна та приватна власність.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: природоохоронна діяльність та рекреація у межах Регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні", лісове господарство (Державне підприємство "Кременчуцький держлісгосп"), водне господарство, водний транспорт, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація, водопостачання. Прилеглі землі: річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливське господарство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** До створення РЛП "Кременчуцькі плавні" на території урочища Грабське регулярно влаштовувалися літні табори для великої рогатої худоби, внаслідок чого замість природної рослинності сформувалися рудеральні угруповання. Через діяльність Кременчуцької гідроелектростанції рівень води швидко змінюється зі значною амплітудою (до 2 м протягом кількох годин). Значний вплив має рекреаційне навантаження (особливо на островах Шеламай та Динька). Щорічно цілеспрямовано випаюється прибережно-водяна рослинність (наприклад, в 2002 р. на площі 10 га).

**Вжиті природоохоронні заходи:** Створено регіональний ландшафтний парк "Кременчуцькі плавні" (5080 га) та ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Білецьківські плавні" (2980 га).

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Є пропозиція щодо створення Національного природного парку "Кременчуцький" площею близько 10 тис. га з включенням до нього сучасної території Регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні", ділянки заплави в Кіровоградській області біля м. Світловодськ та пониззя р. Псел.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** У 1993 р. з метою створення заказника загальнодержавного значення "Білецьківські плавні" рослинність та флору судинних рослин вивчали Т. Л. Андрієнко, О. І. Прядко, О. М. Байрак, фауну хребетних — М. Л. Клестов. В 1998 р. Т. Л. Андрієнко, О. І. Прядко, М. Л. Клестов, О. М. Байрак, Н. П. Гальченко, В. В. Никифоров вивчали цю територію з метою створення Регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні". У 1998–2005 рр. флору і рослинність парку досліджувала Н. П. Гальченко, у 2003–2005 рр. фауну території — С. А. Константинов.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Щорічно на базі парку студенти Кременчуцького державного політехнічного університету (КДПУ) проходять наукову практику за ботанічним та екологічним напрямками. Для кафедри екології КДПУ та краєзнавчого музею м. Кременчук оформлено і передано гербарій флори парку, який постійно поповнюється новими видами. Проводяться конкурси, екологічні ігри і тренінги для учнів міста і району. В 2003 р. РЛП спільно з Кременчуцьким еколого-натуралістичним центром учнівської молоді провели профільний екологічний табір "Юннат". Видається місцевий бюлетень "Світ довкілля", в якому висвітлюються питання збереження природно-заповідного фонду, охорони природних комплексів, ситуація щодо водного і атмосферного забруднення в м. Кременчук. Для ознайомлення відвідувачів з природними комплексами парку на його території створюється мережа екологічних стежок. Виходить друком науково-популярна література (буклети, календарі).

**Нинішній стан рекреації і туризму:** У межах ВБУ обладнано чимало місць відпочинку. Розташування території поблизу м. Кременчук дозволяє рекреантам порівняно швидко діставатися цієї території. Влітку курсує рейсовий водний транспорт до острова Зелений. ВБУ знаходиться в межах регіонального ландшафтного парку. Основними видами

рекреаційних занять на його території є оздоровчий (пішохідні прогулянки, пікніки, прогулянки на лижах, пляжний відпочинок) та пізнавальний туризм (пішохідні подорожі, екскурсії природно-пізнавальними та екологічними маршрутами, подорожі на човнах), аматорські промисли (рибна ловля, збирання грибів, ягід).

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Кременчуцький район Полтавської області.

**Орган управління:** 1) Регіональний ландшафтний парк "Кременчуцькі плавні". Адреса: вул. Першотравнева, 20, КДПУ, для РЛП "Кременчуцькі плавні", м. Кременчук, 39614, тел.: (05366) 232 77, факс: (05366) 360 00; 2) Дніпродзержинське регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: вул. Дніпробудівська, 6-а, м. Дніпродзержинськ, Дніпропетровська область, 51918, тел./факс: (05895) 522 43, e-mail: druvr@alice.dp.ua.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Андрієнко Т. Л., Клестов М. Л., Прядко О. І. Кременчуцькі плавні — проєктований регіональний ландшафтний парк Полтавщини // Захист довкілля від техногенного впливу. Зб. наук. праць. — Кременчук, 1998. — 1 (2). — С. 8–20.
- 2) Байрак О. М. Місце проєктованого РЛП "Кременчуцькі плавні" в системі ПЗТ Лівобережного Придніпров'я // Захист довкілля від техногенного впливу. Зб. наук. праць. — Кременчук, 1998. — 2. — С. 21–26.
- 3) Байрак О. М., Никифоров В. В., Гальченко Н. П. Фітоценотичні та екологічні особливості ландшафтного заказника "Білецьківські плавні" (Полтавська область) // Укр. фітоцен. зб. — К., 1999. — Сер. А. — Вип. 1 (15). — С. 78–86.
- 4) Байрак О. М., Проскурня М. І., Стецюк Н. О. та ін. Еталони природи Полтавщини. — Полтава: Верстка, 2003. — 212 с.
- 5) Гальченко Н. П. Рідкісні види регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні" // Укр. ботан. журн. — 2003. — Т. 60. — № 3. — С. 273–278.
- 6) Гальченко Н. П. Рослинність регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні" // Укр. ботан. журн. — 2004. — Т. 61. — № 4. — С. 48–55.
- 7) Гальченко Н. П., Никифоров В. В. Функціональне зонування території регіонального ландшафтного парку "Кременчуцькі плавні" // Наук. вісн. Ужгород. ун. — 2003. — № 12. — С. 192–195.
- 8) Заповідні куточки Кіровоградської землі / Під загальною ред. Т. Л. Андрієнко. — Київ, 1999. — 240 с.
- 9) Заповідна краса Полтавщини. — Полтава, 1996. — 188 с.
- 10) Константинов С. А. До питання вивчення структурно-функціональної організації біогеоценозів РЛП "Кременчуцькі плавні" // Зб. наук. праць Кременчуц. держ. політехн. ун. — 2003. — № 6. — С. 92–97.

## 20. Біленько-розумовські плавні

**Укладачі:**

Воровка Володимир Петрович, к. геогр. н., доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, тел.: (06192) 6 95 81, e-mail: demvik@bigmir.net;

Демченко Віктор Олексійович, к.б.н., с.н.с, Мелітопольський державний педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, тел.: (0619) 43 23 14, e-mail: demvik@bigmir.net;

Коломійчук Віталій Петрович, к.б.н., доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, тел.: (06192) 6 90 91, e-mail: kolomiy@mru.melitopol.net;

Катиш Сергій Васильович, м.н.с., Мелітопольський державний педагогічний університет, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72312, тел.: 8 (067) 750 9224, e-mail: maxx@mitra.com.ua;

Бусел Віктор Сергійович, науковий консультант, Приватне підприємство "Центр екологічного управління", вул. Леніна 125/13, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, тел.: 8 (067) 612 16 64.

**Дата підготовки опису:** 15 червня 2005 р.

**Географічні координати:** центру ВБУ — 47°09' пн. ш., 35° 41' 33 сх. д., південно-західного кута — 47°04' пн. ш., 35°03' сх. д., північно-східного кута — 47°45' пн. ш., 35°12' сх. д.

**Розташування:** Угіддя розташоване у північній частині Каховського водосховища. Має форму, витягнуту з північного сходу на південний захід, розміщене субмеридіонально. Найбільша довжина за прямою лінією становить близько 19 км. На північ від ВБУ (азимут між найвищою точкою ВБУ і головноштамтом становить 20°) знаходиться м. Запоріжжя (870 тис. жителів) — обласний центр Запорізької області.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 16 м, середня — 16,2 м, максимальна — 17,7 м.

**Площа:** 4295 га.

**Огляд:** ВБУ представляє собою заплашний комплекс межиріччя Дніпра і Кінської, представлений значними просторами мілководь північної частини Каховського водосховища, які чергуються з піщаними островами та пасмами. Рослинний покрив представлений переважно очеретяними, очеретяно-рогозовими болотами, а також заплашними лісами (здебільшого вербняками, осокірниками, рідше дубово-в'язовими лісами), а також водними, лучними та аренними фітоценозами. Заплавні ліси цієї території мають важливе водоохоронне значення, саме тому ще у 1937 р. постановою Раднаркому СРСР їм надано статус водоохоронних лісів. Своєрідність і неповторність цієї ділянки Дніпра відзначав відомий український етнограф і краєзнавець Дмитро Яворницький. Геродот називав цю територію країною Гілея. З багатьма островами пов'язані історичні перекази та міфи, які стосуються доби унікального явища в європейській культурі — Запорозької Січі.

**Рамсарські критерії:** 1, 3, 8.

**Обґрунтування рамсарських критеріїв:**

(1) ВБУ включає типові природні та напівприродні комплекси, характерні для інших природно-антропогенних водойм степової зони України: піщані острови природного походження, літоральні лісові ценози, постійні річки і протоки, прісноводні озера, прісноводні болота та мілководдя, прісноводні лісові водно-болотні угіддя з лісовими болотами. Рідкісність ВБУ полягає у специфічному поєднанні лісових масивів із заростями чагарників та водно-болотяної рослинності, островів і півостровів з субширотними протоками та субмеридіональним основним руслом. ВБУ відіграє велику екологічну роль: фільтрація води водно-болотяною рослинністю та зменшення швидкості течії сприяє очищенню води. Гідрологічна роль полягає у регуляції повеневого режиму Дніпра. Є значущою заплавною природною системою для р. Дніпро. Справляє значний вплив на формування мікроклімату регіону у бік його пом'якшення в осінній та весняний сезони року завдяки великій площі водного дзеркала.

(3) У межах угіддя виявлено специфічну заплавну флору та рослинність, які є в цілому нетиповими для посушливих регіонів півдня України, але типовими для заплашних

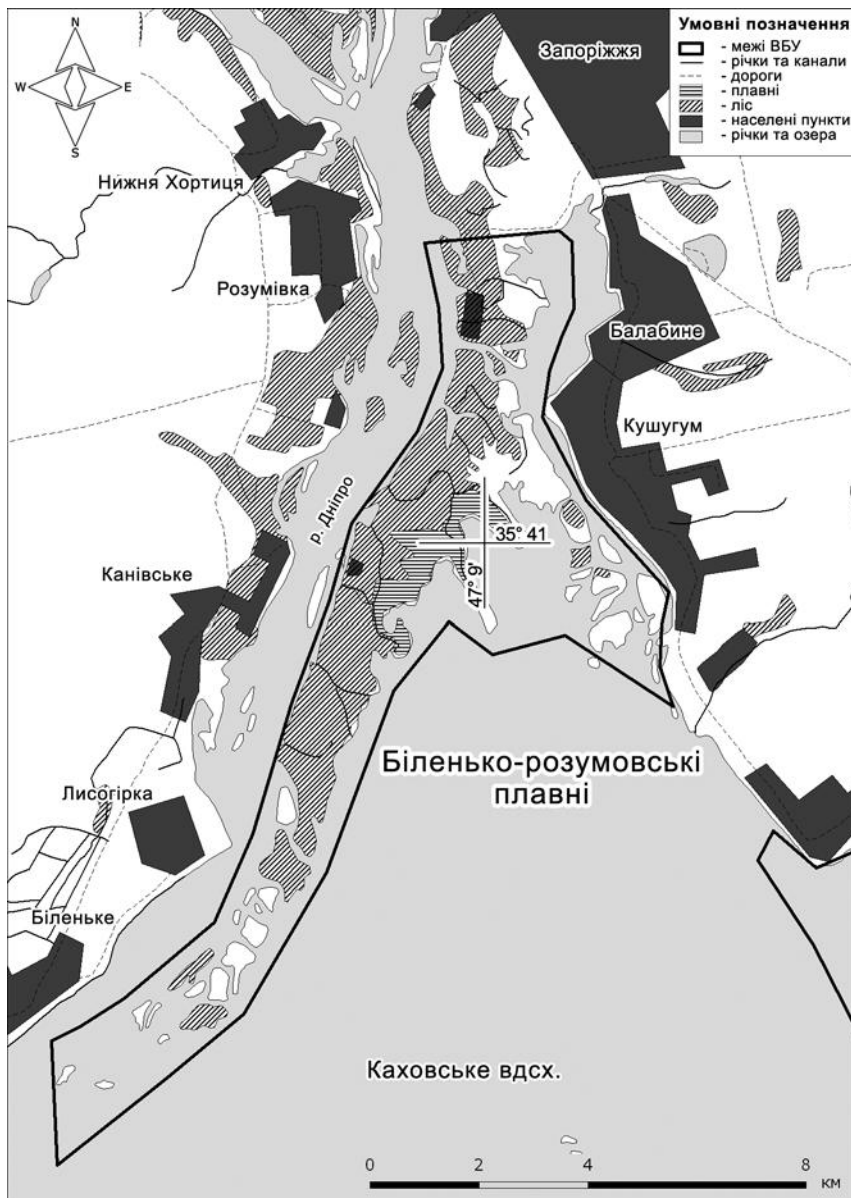
комплексів великих річок України. Рослинні фітокомплекси ВБУ є природними та відносно збереженими. Крім того, ВБУ є одним із регіональних природних ядер Дніпровського меридіонального екологічного коридору екологічної мережі України.

(8) Дана акваторія використовується як місце нересту цінних промислових видів риб: сома європейського *Silurus glanis*, плітки звичайної *Rutilus rutilus*, карася *Carassius* sp., щуки звичайної *Esox lucius* та інших. Крім того, мілководні акваторії з водяною рослинністю є місцем перебування та нагулу молоді та дорослих особин багатьох видів риб у літньо-осінній період. Таким чином, ця територія має важливе значення у життєвому циклі прісноводних риб регіону.

**Біогеографічна характеристика:** Відповідно до фізико-географічного районування України ВБУ належить до Кінсько-Ялинської низовинної області Лівобережно-Дніпровсько-Приазовської північно-степової провінції північно-степової підзони.

Відповідно до біогеографічного районування України (Удра, 1997) ВБУ належить до Прикаховсько-Молочанського біогеографічного району Нижньодніпровсько-Приазовського округу Нижньодунайсько-Причорноморсько-Приазовської підпровінції Понтичної провінції степової зони України.

**Фізичні особливості ВБУ:** Генетичний тип рельєфу території — алювіальний акумулятивний, а після створення водосховища — абразійно-акумулятивний. Рельєф представлений низькими гривами з плавними переходами до понижень, заповнених водою. У межах території розвинуті заплавні ґрунти на річковому алювії, у зв'язку з чим за механічним складом вони є переважно супіщаними. Відсутні ознаки засолення внаслідок достатнього



промивного режиму. У липні-серпні 90% акваторії, особливо у східній частині ВБУ, зазнає щорічного "цвітіння" води через малі глибини і значне прогрівання води. Клімат прилеглої до ВБУ території є помірно континентальним, близьким до континентального — з холодною і вологою зимою, жарким і сухим літом. Кількість опадів становить 400–420 мм, тобто, клімат посушливий. Опади упродовж року є нерівномірними. Переважають вітри — північно-східний і східний. Середня температура липня становить +22,5°C, січня — -5°C.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Водозбором ВБУ є весь водозбірний басейн р. Дніпро та його приток, оскільки ділянка розташована саме у межах заплавно-руслової частини річки. У геоструктурному відношенні територія водозбірного басейну належить до південно-західного схилу південної частини Українського кристалічного щита. На тектонічну ситуацію в районі угіддя впливає його розташування у зоні контакту південно-західного схилу Українського кристалічного щита з Причорноморською западиною. Територія регіону відноситься до Дніпровсько-Молочанської підобласті Причорноморської низовини.

**Гідрологічна цінність:** ВБУ знаходяться у долині річки Дніпро, у межах її заплави і русла. До створення Каховського водосховища у межах плавнів траплялися численні джерела, які зараз затоплені водами водосховища. Рівень заліснення північної частини ВБУ є високим, що попереджає значну абразію берегової лінії. Найбільша прибережна ерозія спостерігається під час льодоставу і льодоходу. Біленько-Розумовські плавні відіграють роль природного фільтру води завдяки водянній та прибережній рослинності. Гідрологічні особливості території тісно пов'язані зі штучною регуляцією стоку на Каховській гідроелектростанції. Але раніше, до створення водосховища, у гідрології плавнів спостерігалися чіткі сезонні зміни рівня води — підвищення навесні (квітень–травень) та зниження влітку. Глибина води у межах ВБУ становить 0–3 м і цілком залежить від діяльності Каховської та Запорізької гідроелектростанцій. Амплітуда коливань сягає 1 м. Середній рівень води коливається у межах 16,1–16,3 м над рівнем моря. Припливно-відпливні зміни пов'язані з роботою гідроелектростанцій і мають чітко виражене антропогенне походження. Робота Каховської і Дніпровської гідроелектростанцій створює штучні припливи і відпливи внаслідок скидання води через турбіни. Припливно-відпливні явища особливо чітко спостерігаються у вузьких витягнутих затоках.

**Тип ВБУ:** E, I, M, O, Tr, Xf, 6.

**Екологічні особливості:** ВБУ являє собою плавневий комплекс, представлений значними просторами мілководь північної частини Каховського водосховища, які чергуються з піщаними островами та пасмами. Рослинний покрив — переважно очеретяні та очеретяно-рогозові болота, заплавні ліси (здебільшого вербняки, осокирники, рідше дубово-в'язові ліси), а також водні, лучні та аренні фітоценози. Заплавні ліси мають важливе водоохоронне значення, саме тому ще у 1937 р. постановою Раднаркому СРСР їм надано статус водоохоронних лісів. Флора орієнтовно налічує 300 видів судинних рослин. Дуже бідною є дендрофлора плавнів. Особливості формування флори обумовили концентрацію і просторову ізоляцію ряду ендемічних та реліктових видів. Так, на підвищених ділянках островів (які мають незначне поширення у межах ВБУ), що не заливаються водою під час повеней, збереглися популяції псамоендемічних видів. ВБУ є надзвичайно важливим для підтримання популяцій реофільних видів риб, що підлягають особливій охороні. Своєрідний гідрологічний режим, як правило, попереджає замерзання річки і сприяє зимівлі тут низки видів водоплавних птахів. Хоча ці скупчення не бувають чисельними, але вони утворюються кожної зими і є цінними за своїм видовим складом.

**Цінна флора:** З широких псамоендеміків Причорномор'я тут зростають жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus*, чебрець дніпровський *Thymus borysthenicus*, фіалка



Лавренка *Viola lavrenkoana*, козельці дніпровські *Tragopogon borysthenicus* тощо. До Червоної книги України занесено три водні релікти, що трапляються тут, — сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, плавун щитолистий *Nymphoides peltata*. Чотири види — жовтозілля дніпровське, чебрець дніпровський, фіалка Лавренка та козельці дніпровські — охороняються за Європейським червоним списком. Крім того, чебрець дніпровський, козельці дніпровські, сальвінія плаваюча та водяний горіх плаваючий знаходяться у списку вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN). З рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, тут відзначені формації болотяної рослинності — лепешняку тростинового (*Glycerieta arundinaceae*) і куги приморської (*Scirpeta litoralis*); водяної реліктової рослинності — глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*), сальвінії плаваючої (*Salvinieta natantis*), водяного горіху плаваючого (*Trapeta natantis*), латаття білого (*Nymphaeeta albae*) та плавуну щитолистого (*Nymphoideta peltatae*).

**Цінна фауна:**

Серед савців, які трапляються на території ВБУ, до Червоної книги України віднесено видру річкову *Lutra lutra*, що охороняється також за Бернською конвенцією, Списком вразливих видів Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) і Європейським червоним списком.

Птахи. В орнітофауні ВБУ налічуються 14 "червонокнижних" видів птахів: чапля жовта *Ardeola ralloides*, коровайка *Plegadis falcinellus*, казарка червоногола *Rufibrenta ruficollis*, гоголь *Bucephala clangula*, крех середній *Mergus serrator*, скопа *Pandion haliaetus*, лунь польовий *Circus cyaneus*, орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla*, журавель сірий *Grus grus*, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus*, кулик-сорока *Haematopus ostralegus*, мартин каспійський *Larus ichthyaetus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*.

Риби. Цінні промислові види: сом європейський *Silurus glanis*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, карась сріблястий *Carassius gibelio*, щука звичайна *Esox lucius*. За Бернською конвенцією (Додаток III) охороняються оселедець чорноморсько-азовський прохідний *Alosa pontica*, сом європейський, риба-голка пухлощока чорноморська *Syngnathus abaster*, бичок бабка *Neogobius fluviatilis* та гірчак звичайний *Rhodeus sericeus*.

**Соціальні та культурні цінності:** Для території ВБУ рибпромислова статистика не ведеться, але є дані для Каховського водосховища. В цілому в 2003 р. улов зменшився на 270 т порівняно з 2002 р. (1578,19 т) в основному внаслідок зниження вилову тільки на 232,3 т. Вилов ляща знизився на 122,7 т, плітки — на 45,6 т, що вочевидь пов'язано з відсутністю весняного промислу (навесні 2002 р. було вилучено 209,9 т ляща і 145 т плітки). Збільшився вилов сазана на 6 т, сома — на 20 т, щуки — на 3 т, товстолоба — на 15 т, окуня — на 5 т. Вилов карася продовжував зростати і становив 398,4 т, що на 114,7 т більше, ніж у 2002 р. (283,7 т). ВБУ відіграє значну роль у веденні мисливського господарства державним підприємством "Запорізьке лісомисливське господарство". В історико-культурному відношенні плавнева частина Каховського водосховища тісно пов'язана з Військом Запорізьким Низовим та його державою — всесвітньо відомою Запорізькою Січчю (XVI-XVIII ст.). На території ВБУ знаходилось багато козацьких зимівників, сторожових веж тощо, що підтверджується і археологічними розкопками.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: територія безпосередньо ВБУ належить державі. Прилеглі землі: землевласники різні, зокрема, 12 великих аграрних підприємств та значна кількість індивідуальних фермерських господарств, три лісництва, вверх за течією знаходиться промисловий гігант — м. Запоріжжя.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: державне підприємство "Запорізьке лісомисливське господарство". **Прилеглі землі:** Поточне землекористування досить різноманітне. Здійснюється багатьма приватними агропідприємствами та промисловими установами. Невід'ємною частиною господарювання є наявність рекреаційного ресурсу, що активно відновлюється останніми роками. Відбувається добудова та реорганізація баз відпочинку для ефективнішого використання рекреаційного потенціалу регіону.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** У зв'язку з тим, що територія ВБУ знаходиться нижче за течією від м. Запоріжжя, вона зазнає негативного впливу промислових та комунальних стоків. Будівництво Каховської дамби та штучне регулювання рівня води призводить до негативних змін на території ВБУ. Нестабільність рівня води спричиняє осушення або затоплення рибних нерестовищ і колоній водоплавних птахів. Постійне збільшення несанкціонованої рекреаційної забудови островів призводить до зниження як ландшафтного, так і біологічного різноманіття. На сьогоднішній день прибережні смуги деяких островів забудовані повністю. При цьому порушується режим прибережної захисної смуги. Порушуються й інші положення екологічного законодавства — відзначаються факти суцільної рубки лісових кварталів, що зовсім не схоже на санітарні чи планові роботи із заготівлі лісу. Відомі факти незаконного використання живих водних ресурсів, особливо в період нересту, коли акваторії ВБУ є нерестовищами.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Основним заходом щодо збереження біорізноманіття даної території є її включення до створюваного Національного природного парку "Дніпровська лука" (запланована дата створення — 2009 р.). Окрім того, ресурси, особливо мисливські та рибні, охороняються на основі затверджених для цієї території положень та правил. Відбувається постійний контроль з боку лісомисливського господарства та інших організацій за дотриманням правил та строків охоти і рибальства.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Попередження і недопущення різких перепадів води у весняний період. Контроль за рівнем очищення стоків. Заборона несанкціонованих та незаконних рубок. Повна заборона відвідування нерестових акваторій і гніздових ділянок у період розмноження. Врегулювання рекреації. Створення на базі ВБУ РЛП в найближчий період для ефективнішої охорони ВБУ.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Дослідження проводяться Інститутом рибного господарства Української академії аграрних наук згідно з робочою програмою на 2005 р. "Вивчення та визначення механізмів функціонування біоценозів великих рівнинних об'єктів (Дніпровських водосховищ) з урахуванням їх сучасного екологічного стану". Періодичні дослідження здійснюються Запорізьким національним університетом за напрямками ентомологія, іхтіологія, мисливствознавство.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** На території ВБУ проходить навчально-наукова практика студентів Запорізького національного університету. Періодично, під час екскурсій, територію ВБУ для ознайомлення з різноманіттям Запорізького регіону відвідують учні прилеглих загальноосвітніх шкіл.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Рекреаційна діяльність на території ВБУ має стихійний характер. Незаконне будівництво некапітальних будинків на островах негативно впливає на весь екологічний комплекс ВБУ. Тут проводиться полювання та аматорське рибальство, функціонує декілька баз відпочинку. Прилегла база відпочинку "Оріяна" (с. Каневське) організує проведення дайвінгу, підводного полювання та водних розваг (зокрема, прокат гідромотоциклів).

**Юрисдикція:** Департамент лісового господарства ДЛГО "Запоріжжяліс".

**Орган управління:** Державне підприємство "Запорізьке лісомисливське господарство". Адреса: вул. Чумаченко 15-в, м. Запоріжжя, 69104, тел.: (0612) 96 4263.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Бельгард А. Л. Рослинність Покровських плавнів // Наук. Зап. ДДУ. — 1938. — Т. 1. — Вип. 1. — С. 83–117.
- 2) Бельгард А. Л. Лесная растительность юго-востока УССР. — К.: Изд-во КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1950. — 263 с.
- 3) Воронка В. П., Демченко В. О., Коломійчук В. П. Звіт за науково-дослідницькою роботою "Опис водно-болотного угіддя "Біленько-Розумовські плавні". — Мелітополь, 2005. — 35 с.
- 4) Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Відповід. ред. О. М. Маринич. — К.: УЕ, 1989. — Т. 1. — 416 с.
- 5) Денисовак А. И. Формирование гидрохимического режима водохранилищ Днепра и методы его прогнозирования. — Киев: Наукова думка, 1979. — 292 с.
- 6) Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Под общ. ред. Шеляга-Сосонко Ю. Р. — Киев: Наукова думка, 1987. — 216 с.
- 7) Зимбалевская Л. Н., Сухойван П. Г., Черногоренко М. И. и др. Беспозвоночные и рыбы Днепра и его водохранилищ / Отв. ред. Щербак Г. И. — Киев: Наукова думка, 1989. — 248 с.
- 8) Исаев А. И., Карпова Е. И. Рыбное хозяйство водохранилищ: Справочник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ВО "Агропромиздат", 1989. — 255 с.
- 9) Клоков М. В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Нов. системат. высш. и низш. раст. — 1981. — С. 90–150.
- 10) Коломійчук В. П., Подорожний С. М., Пюрко О. Є. Рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Й. К. Пачоський та сучасна ботаніка / Відп. ред. М. Ф. Бойко. — Херсон: Айлант, 2004. — С. 282–286.
- 11) Попович С. Ю., Устименко П. М., Костильов О. В. Сучасний стан рослинного покриву острова Хортиця // Укр. ботан. журн. — 1992. — Т. 49. — № 1. — С. 77–81.
- 12) Рослинність УРСР. Ліси УРСР. — К.: Наукова думка, 1971. — 460 с.
- 13) Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України. — К.: Фітосоціоцентр, 1996. — 120 с.
- 14) Удра І. Х. Біогеографічне районування території України // Укр. географ. журн. — 1997. — № 4. — С. 28–34.
- 15) Флоровський А. М. Плавневі ліси Нижнього Дніпра. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — 69 с.
- 16) Червона книга України. Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 603 с.
- 17) Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 603 с.
- 18) Шеляг-Сосонко Ю. Р., Осьчнюк В. В., Андриенко Т. Л. География растительного покрова Украины. — Киев: Наукова думка, 1982. — 288 с.
- 19) Щербуха А. Я., Жукинський В. М. Ключові природні ареали аборигенних видів риб, оптимізація їх стану: Звіт-реферат. — К., 1997. — 49 с.

## 21. Верхів'я Каховського водосховища

### Укладачі:

Дубина Дмитро Васильович, д.б.н., провідний науковий співробітник, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ, вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, тел.: (044) 234 8334, e-mail: geobot@ukr.net.

**Дата підготовки опису:** 29 травня 2005 р.

**Географічні координати:** 47°32' пн. ш., 35°14' сх. д.

**Розташування:** Розташоване у верхній північно-східній частині Каховського водосховища за 10 км на південь від м. Запоріжжя — обласного центру Запорізької області. Територія локалізована між м. Запоріжжя, селами Малокатеринівка, Приморське, Степногірськ та Кам'янське, м. Василівка, с. Скельки Василівського району Запорізької області, м. Дніпрорудне Михайлівського району Запорізької області.

**Площа:** 10600 га.

**Огляд:** Типова водойма, в якій штучно підтримується гідрологічний режим, зумовлений роботою Каховської ГЕС. Тому протягом року рівень води коливається в широких межах (1,5–2 м). Найбільша цінність ВБУ полягає у забезпеченні високого рівня біорізноманіття. На території ВБУ налічується близько 200 видів судинних рослин, серед яких значною є питома вага рідкісних і зникаючих. Рослинний світ ВБУ виконує важливу біотопічну функцію в регіоні з надмірно порушеним природним рослинним покривом. Рослинні угруповання, зокрема водні і повітряно-водні, створюють умови для нересту риб, гніздування та відпочинку птахів. До території ВБУ входить орнітологічний ботанічний заказник "Великі та Малі Кучугури", утворений у 1974 р. на площі 400 га.

**Рамсарські критерії:** 2, 3, 5.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (2) Середовище існування комплексу рідкісних видів рослин і тварин, а також видів, що перебувають під загрозою зникнення, які є особливо цінними для підтримання біорізноманіття регіону.
- (3) Є особливо цінним як середовище існування чотирьох ендемічних видів рослин — козельців українських *Tragopogon ucrainicus* і дніпровських *T. borysthenicus*, щавлю українського *Rumex ucrainicus* і чебрецю дніпровського *Thymus borysthenicus*. Ці види занесені до Європейського червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. До Червоної книги України занесено 4 види рослин, до Зеленої книги України — 9 рослинних угруповань.
- (5) На території лівобережної частини Каховського водосховища регулярно перебувають понад 20 тис. особин водоплавних птахів.

**Біогеографічна характеристика:** Згідно з фізико-географічним районуванням України, угіддя розташоване у Степовій зоні Дніпровсько-Молочанської степової області Причорноморської низовини; згідно з геоботанічним районуванням — на території Європейсько-Азіатської степової області, Причорноморської (Понтичної) провінції, Павлоградського (Дніпровсько-Донецького) округу, Василівського району.

**Фізичні особливості ВБУ:** Походження штучне. Рівень води коливається протягом року: найвищим є в травні-червні, найнижчим — в лютому-березні. У водоймах переважають мулисті та мулисто-піщані донні відклади, на прилеглих ділянках — болотні та слабо задерновані болотисто-лучні ґрунти. На знижених територіях, де відсутній промивний режим,

зустрічаються засолені ґрунти. Глибина води у прибережній частині становить 0,5–3 м, найбільша — 5–7 метрів. Клімат помірний, річна кількість опадів — 300–350 мм, середній температурний діапазон — 15–18(20) градусів.

**Фізичні особливості водозбірної території:** Територія басейну Дніпра відзначається слабо розчленованим рельєфом і знаходиться на території трьох зон: лісової, лісостепової і степової. ВБУ знаходиться у степовій зоні. Землі використовуються переважно в сільському, лісовому та водному господарстві, а також добувається мінеральна сировина.

**Гідрологічна цінність:** Регуляторна (затримання та винесення осадів і поживних речовин), пом'якшення змін клімату, очищення води та підтримання її якості, рекреаційна, туристична, водопостачальна (зрошення, використання для технічних потреб), запобігання прибережній ерозії, формування алювіальних геоморфоструктур (надводних і підводних кіс та островів з відповідним біорізноманіттям).

**Тип ВБУ:** М, О, 6.

**Екологічні особливості:** Представлене ділянками мілководь з товщею води від 50 до 300 см; прибережними зниженими територіями, що постійно затоплюються під час заповнення водосховища; прибережними територіями, що затоплюються на короткий термін під час найвищої повені; піднятими ділянками, які не затоплюються водою. Мілководдя з товщею води від 50 см займають угруповання справжньої водяної рослинності з домінуванням куширу темно-зеленого *Ceratophyllum demersum*, елодеї канадської *Elodea canadensis*, рясок малої *Lemna minor* і триборозенчастої *L. trisulca*, водопериці кільчастої *Myriophyllum verticillatum*, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття білого *Nymphaea alba*, рдесників Берхтольда *Potamogeton berchtoldii*, стиснутого *P. compressus*, кучерявого *P. crispus*, блискучого *P. lucens*, плаваючого *P. natans*, вузлуватого *P. nodosus*, гребінчастого *P. pectinatus* і пронизанолистого *P. perfoliatus*, водяного горіху плаваючого *Trapa natans*, водяного різака алоеvidного *Stratiotes aloides*; до 50 см — з домінуванням стрілолисту стрілолистого *Sagittaria sagittifolia*, їжачих голівок зринувшої *Sparganium emersum* і прямої *S. erectum*, частухи подорожникової *Alisma plantago-aquatica*, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, лепешняків плаваючого *Glyceria fluitans* та великого *G. maxima*, омегу водяного *Oenanthe aquatica*, кути озерної *Schoenoplectus lacustris*, рогазів вузьколистого *Typha angustifolia* та широколистого *T. latifolia* та ін. На знижених територіях, що затоплюються на тривалий час, переважають угруповання з домінуванням бульбокомишу морського, сусаку зонтичного *Butomus umbellatus*, осоки гострої *Carex acuta*, на коротший — водяного хрину болотного *Rorippa palustris*, живокосту лікарського *Symphytum officinale*, калюжниці болотної *Caltha palustris* та ін. Ділянки, що не затоплюються, зайняті переважно засолено-лучною, справжньо-лучною і остепнено-лучною рослинністю.

**Цінна флора:** Відзначається багатством раритетних видів та угруповань, більшість з яких є представниками гідрофільного флороценотичного комплексу, що сформувався в історичні часи. Сучасні нащадки древніх видів займають великі площі. Серед них значний науковий і екологічний інтерес становлять альдрованда пухирчаста *Aldrovanda vesiculosa*, каулінія мала *Caulinia minor*, ряска горбата *Lemna gibba*, різухи велика *Najas major* та морська *N. marina*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, пухирники малий *Utricularia minor* та звичайний *U. vulgaris*, вольфія безкоренева *Wolffia arrhiza*, цанікелія болотна *Zannichellia palustris*. Всі ці види в умовах Каховського водосховища формують угруповання. Значними є площі угруповань, занесених до Зеленої книги України, зокрема утворених лататтям білим *Nymphaea alba*, сальвінією плаваючою, водяним горіхом плаваючим *Trapa natans*, плавуном щитолистим *Nymphoides peltata*. До Зеленої книги України занесено також угруповання альдрованди пухирчастої, глечиків жовтих *Nuphar lutea*, рдесника сарматського *Potamogeton sarmaticus*,

жовтецю Ріона *Batrachium rionii*, роголисника донського *Ceratophyllum tanaiticum*. До Червоної книги України занесено плавун цицотлистий, альдрованду пухирчасту, сальвінію плаваючу, водяний горіх плаваючий. Три останні види занесені до Додатку I Бернської конвенції.

**Соціальні та культурні цінності:** Енергетика, водний транспорт, рибальство, мисливство, сільське господарство, рекреація, водний туризм, постачання води.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна власність. Прилеглі землі: Запорізька, Василівська, Дніпроруднянська міські та Малокатеринівська, Приморська, Степногірська, Кам'янська, Скельківська сільські ради народних депутатів.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: гідроенергетика, водний транспорт, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), сільське господарство, водопостачання. Прилеглі землі: річковий транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, мисливство, рекреація (туризм), лісове господарство, сільське господарство, водопостачання, гірничодобувна та інші види промисловості.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя,**

включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку: У зв'язку з коливанням рівня води значного поширення набули види широкої екологічної амплітуди, зокрема *Potamogeton berchtoldii*, *P. pectinatus*, *P. perfoliatus*, *Ceratophyllum demersum*, *Glyceria maxima*, *Typha angustifolia* та інші, угруповання яких займають найбільші площі. Різко скоротилися місця зростання видів вузької екологічної амплітуди, в т. ч. видів, суцільні ареали яких знаходяться у більш північних регіонах, або які не здатні витримувати надмірне евтрофування водойм (*Ceratophyllum submersum*, *Nymphaoides peltata*, *Nymphaea alba*, *Nuphar lutea*).



**Вжиті природоохоронні заходи:** На частині території ВБУ функціонує орнітологічний заказник "Великі та Малі Кучугури" площею 400 га.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Моніторинг і менеджмент території, розширення території заказника до 1500 га.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** На території ВБУ проведено дослідження науковцями інститутів НАНУ (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інститут гідробіології), а також Дніпропетровського, Запорізького національних університетів та Мелітопольського державного педагогічного університету.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Є місцем масового відпочинку та зеленого туризму, в осінньо-зимовий період — аматорського мисливства і рибальства. Влітку на березі водосховища налічується 40–45 тис. відпочиваючих щодня, у святкові та вихідні дні їх кількість збільшується до 100 тисяч.

**Юрисдикція:** Територіально-адміністративна — Запорізький, Василівський, Михайлівський райони Запорізької області.

**Орган управління:** Запорізьке регіональне управління водних ресурсів Дніпровського басейнового управління водних ресурсів. Адреса: пр-т Леніна, 105, м. Запоріжжя, 69095, тел./факс: (0612) 62 03 83, e-mail: xortica@comint.net.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Вишневський В. І. Річки і водойми України. Стан і використання. — К.: Віпол, 2000. — 376 с.
- 2) Дубина Д. В. Поширення, фітоценологія та продуктивність лататтєвих у водосховищах Дніпровського каскаду // Укр. ботан. журн. — 1973. — Т. 30. — № 6. — С. 694–702.
- 3) Дубина Д. В. Ценози лататтєвих на Україні // Укр. ботан. журн. — 1974. — Т. 31. — № 5. — С. 587–593.
- 4) Дубина Д. В. Стратегія збереження та невиснажливого використання водно-болотних угідь України // Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України. — К.: Хімджест, 2003. — С. 153–162.
- 5) Дубина Д. В., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Географічна структура флори водойм України // Укр. ботан. журн. — 1984. — Т. 41. — № 4. — С. 1–7.
- 6) Зеров К. К. Основные черты формирования растительности днепровских водохранилищ в первые годы существования // Гидробиол. режим Днепра в условиях зарегулированного стока. — Киев, 1967. — С. 223–248.
- 7) Зеров К. К. Мелководья Днепровских водохранилищ // Гидроб. журн. — 1972. — Т. 8. — № 2. — С. 15–22.
- 8) Зеров К. К. Формирование растительности и зарастание водохранилищ Днепровского каскада. — Киев: Наукова думка, 1976. — 140 с.
- 9) Зеров К. К., Корелякова И. Л. Физико-географический очерк Днепра и его долины // Гидробиологический режим Днепра в условиях зарегулированного стока. — Киев: Наукова думка, 1967. — С. 8–19.
- 10) Зуб Л. Н. Рдесты Каховского водохранилища // Акт. вопр. водной экологии: М-лы Всесоюз. конф. молодых ученых. — Киев, 1990. — С. 16–20.
- 11) Корелякова И. Л. Растительность Днепровских водохранилищ // Автореф... докт. биол. наук. — Кишинев, 1982. — 42 с.
- 12) Леоненко В. Б., Стеценко М.П., Возний Ю. М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. — К.: Київський університет, 2003. — 72 с.

- 13) Леоненко В. Б., Стеценко М. П., Возний Ю. М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. — К.: Київський університет, 2003. — 140 с.
- 14) Попов В. Л., Маринич А. М., Ланко А. И. Физико-географическое районирование Украинской ССР. — Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968. — 683 с.
- 15) Романенко В. Д. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. — Киев: Наукова думка, 1987. — 224 с.
- 16) Цеб Я. Я. Каховське водоймище. — К.: Наукова думка, 1964. — 304 с.

## 22. Сіверськодонецька заплава

### Укладачі:

Денщик Валерій Анатолійович, к.б.н., голова, Луганська обласна організація "Зелений світ", вул. 16 лінія, 3/230, м. Луганськ, 91055, тел.: (0642) 55 1397, (0642) 53 0727, e-mail: grworld@ua.fm;

Лесняк Леонід Іванович, старший викладач, кафедра садово-паркового господарства та екології, Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Професіональна, 12, м. Луганськ, 91000, тел.: (0642) 55 1397.

**Дата підготовки опису:** 25 вересня 2004 р.

**Географічні координати:** 48°56' пн. ш., 38°10' сх. д.

**Розташування:** Лівобережна ділянка заплави р. Сіверський Донець завдовжки 25 км між гирлами річок Жеребець і Красна. Угіддя тягнеться від південної околиці м. Кремінне (близько 26 тис. жителів) Луганської області на південний захід.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 50 м, максимальна — 54 м.

**Площа:** 3400 га.

**Огляд:** ВБУ розташоване на одній з найкраще збережених ділянок заплави Сіверського Донця на кордоні Донецької та Луганської областей. Є системою заплавної озера (стариць) та боліт, з'єднаних водотоками з розвиненою вищою водною рослинністю.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Ландшафт угіддя є типовою заплавною ділянкою середньої течії Сіверського Донця і за станом збереження унікальний для сильно урбанізованих територій південного сходу України. Представляє собою систему заплавної озера та боліт, з'єднаних водотоками. Унікальним є також біорізноманіття ВБУ.
- (2) У межах ВБУ зростають занесені до Червоної книги України види рослин і тварин. До 1950-х рр. існувала досить потужна донецька популяція хохулі *Desmana moschata* і було створено хохулеве господарство. У межах ВБУ є рідкісні типи природних середовищ існування, що визначені Резолюцією 4 (96) Постійного комітету Бернської конвенції: плаваюча рослинність евідрофітних угруповань з домінуванням сальвінії плаваючої *Salvinia natans* (№ 22.415) і водяного різак алоевидного *Stratiotes aloides* (№ 22.413), євро-сибірські повітряно-водні рослинні угруповання (№ 22.31) стоячих прісних водойм.
- (3) ВБУ забезпечує існування популяцій тварин, які мають велике значення для підтримки біорізноманіття степової зони Європи, зокрема ропухи звичайної *Bufo bufo*, вужа водяного *Natrix tessellata* та видри річкової *Lutra lutra*.
- (8) Водойми ВБУ є важливим кормовим, нерестовим та зимувальним біотопом для коропа звичайного *Ciprinus carpio*, сома європейського *Silurus glanis* та головня *Leuciscus cephalus*.



**Біогеографічна характеристика:** Належить до Сіверськодонецького (широтного) коридору національної екомережі. Ботаніко-географічна приналежність: Європейсько-Азіатська степова область, Причорноморська (Понтична) степова провінція, Середньодонська підпровінція, Донецько-Донський флористичний район – заплава Сіверського Донця. Зоогеографічна приналежність: Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська степова провінція. Степовий біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи.

**Фізичні особливості ВБУ:** Територія ВБУ знаходиться в межах південних відрогів Середньоруської височини і належить до Сіверськодонецького терасового району (лівобережна частина). За походженням є алювіальною рівниною. В межах ВБУ знаходиться заплавна тераса, ширина якої становить 0,5–3,5 км. У центральній заплаві розташовані озера-стариці. Прируслова ділянка має один або декілька прирічкових валів, паралельних до Донця та Красної. У притерасній ділянці заплави спостерігається вихід ґрунтових вод, що призводить до заболочування. Серед ґрунтів переважають дернові, заплавно-лучні та чорноземно-лучні. У кліматичному відношенні ВБУ відноситься до району з континентальним, недостатньо вологим, теплим кліматом, зі спекотним та сухим літом, холодною, малосніжною зимою з частими відлигами, нерівномірними опадами впродовж року. Середньорічна температура повітря становить  $+7,7^{\circ}\text{C}$ , абсолютна максимальна –  $+39^{\circ}\text{C}$ , абсолютна мінімальна –  $-40^{\circ}\text{C}$ . Річна кількість опадів становить 431 мм. Тривалість вегетаційного періоду становить 206 діб.

**Фізичні особливості водозбірної території:** ВБУ знаходиться у заплавної частині р. Сіверський Донець – найпотужнішої притоки Дону, що бере початок на безлісних відрогів Середньоруської височини (Росія), має довжину 1053 км, площу басейну – 98900 км<sup>2</sup>, середні глибини на траверсі ВБУ – 1,5–2 м та швидкість течії – 0,5–0,8 м/сек. ВБУ лежить між гирлами річок Красна і Жеребець (притоки Сіверського Донця). Річище вивільняється від льоду у І-ІІ декадах березня, озера – у ІІ-ІІІ декадах березня. За характером водного режиму Сіверський Донець з притоками відноситься до східноєвропейського типу.

**Гідрологічна цінність:** Значний вплив на формування природних комплексів ВБУ мають поверхневі води, які через протоки проникають з Жеребця до заплавних водойм, а також підземні води першого від поверхні водоносного горизонту піщаних відкладів антропогену. Рівень ґрунтових вод коливається від 3 до 7 м і досягає 1 м у надзаплавних терасах. За вологістю більша частина ґрунтів належить до свіжих. Частина ґрунтів з надмірною вологістю складає 2%. Процеси заболочування спостерігаються на площі 684 га. У зв'язку з побудовою у 1978–1981 рр. греблі на р. Жеребець поліпшився водний режим водойм Сіверськодонецької заплави.

**Тип ВБУ:** М, О, Xf, Xp.

**Екологічні особливості:** Гідросистема Кременських лісів представлена озерами-старицями Сіверського Донця, поєднаними протоками. Стариці мають природне джерельне живлення. Водночас, внаслідок водозабору знижується рівень ґрунтових вод. Тому для уникнення обміління озер їх з'єднали каналом з р. Жеребець. З системи озер вода стікає до Сіверського Донця через протоку озера Мертвий Донець. Береги озер вкриває лісова рослинність, представлена дібровами різних типів, заплавними лісами та різними типами заплавних лук, трапляються заболочені ділянки (болотисті вільшняки та луки), торфовища, сформовані з боліт низинного типу, а також сфагнові болота верхнього типу. Справжня водяна рослинність представлена формаціями латаття білого *Nymphaea alba* та глечиків жовтих *Nuphar lutea*, жабурника звичайного *Hydrocharis morsus-ranae*, різака алоевидного *Stratiotes aloides*, пухирників малого *Utricularia minor* та звичайного *U. vulgaris*, рясок малої *Lemna minor* і три-

роздільної *L. trisulca*, спіродели багатокореневої *Spirodela polyrhiza*, сальвінії плаваючої *Salvinia natans*. Рідкісними є угруповання латаття білого і глечиків жовтих, сальвінії плаваючої. Рідкісними в Європі є також дубові та вільхові ліси.

**Цінна флора:** До Червоної книги України занесені волошка донецька *Centaurea donetzica*, булатки червона *Cephalanthera rubra* та довголиста *C. longifolia*, пальчатокорінники Фукса *Dactylorhiza fuchsii*, м'ясочервоний *D. incarnata* і плямистий *D. maculata*, зіркоплідник частуховидний *Damasonium alisma*, коручки темночервона *Epipactis atrorubens*, широколиста *E. helleborine* і болотна *E. palustris*, рябчики малий *Fritillaria meleagroides* і руський *F. ruthenica*, косарики тонкі *Gladiolus tenuis*, билинець комарниковий *Gymnadenia conopsea*, півники борові *Iris pinnatifida*, гніздівка звичайна *Neottia nidus-avis*, зозулинці блощичний *Orchis coriophora*, шоломоносний *O. militaris* і болотний *O. palustris*, рястка Буше *Ornithogalum boucheanum*, шолудивник високий *Pedicularis exaltata*, любки дволиста *Platanthera bifolia* та зеленоквіткова *P. chlorantha*, сон чорніючий *Pulsatilla nigricans*, сальвінія плаваюча *Salvinia natans*, пшениця-однозернянка *Triticum boeoticum*, тюльпан дібровний *Tulipa quercetorum*. До Європейського червоного списку рослин занесено волошку донецьку *Centaurea donetzica*, глід український *Crataegus ucrainica*, жовтозілля дніпровське *Senecio borysthenicus*, зірочки борові *Gagea pinnatifida*, фіалку Лавренка *Viola lavrenkoana*, шолудивник високий *Pedicularis exaltata*.

**Цінна фауна:** ВБУ є однією з основних ділянок на міграційних шляхах птахів та ссавців уздовж Сіверського Донця.

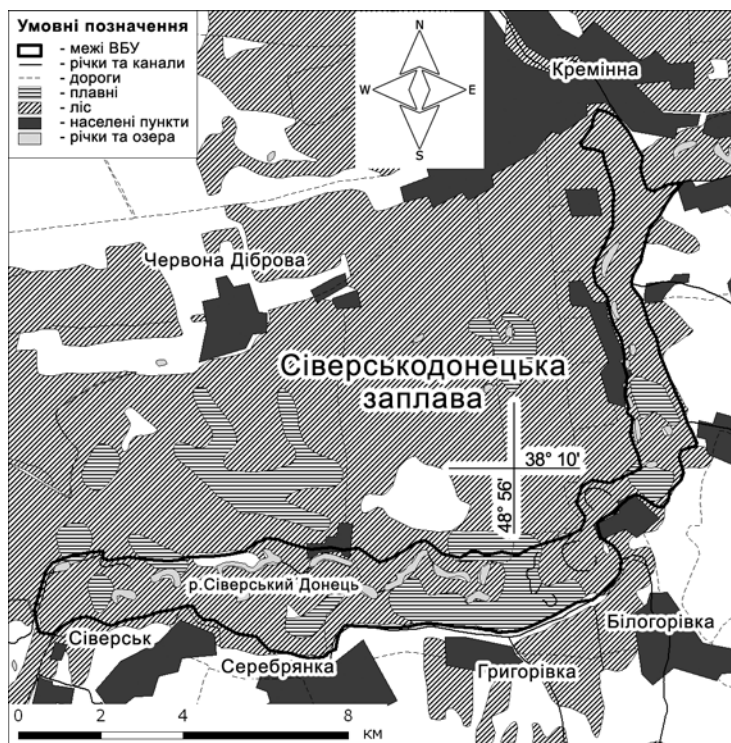
**Ссавці:** лось європейський *Alces alces*, олені благородний *Cervus elaphus* та плямистий *C. nippon*, європейська козуля *Capreolus capreolus*, свиня дика *Sus scropha*, видра річкова *Lutra lutra*. Хохулю *Desmana moschata* занесено до Червоної книги МСОП, Червоної книги європейських хребетних, Червоної книги України, Додатку II Бернської конвенції. На території ВБУ є колонії бобрів річкових *Castor fiber* та ондатр *Ondatra zibethicus*.

**Птахи.** Тут гніздяться орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* (1 пара) і журавель сірий *Grus grus* (3–5 пар).

**Плазуни:** черепаха болотяна *Emys orbicularis* (вид внесено до Додатку II Бернської конвенції), вуж водяний *Natrix tessellata*.

**Земноводні:** ропуха звичайна *Bufo bufo*, кумка червоночерева *Bombina orientalis* (вид внесено до Додатку II Бернської конвенції).

**Риби.** Водойми ВБУ є місцем нагулу, нересту і зимівлі близько 35 видів риб, насамперед щуки звичайної *Esox lucius*, головня *Leuciscus cephalus*, в'язя звичайного *L. idus*, ляща звичайного *Abramis brama*, лина озерного *Tinca tinca*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca*,



минька річкового *Lota lota*, коропа звичайного *Cyprinus carpio*, сома європейського *Silurus glanis* та інших.

**Соціальні та культурні цінності:** ВБУ знаходиться на території Державного підприємства “Кремінське лісомисливське господарство” (ДП “Кремінське ЛМГ”). На території угіддя (наприклад, біля озера Клешня) зроблені археологічні знахідки, які є свідцтвами поселень давніх слов’ян. На прилеглих до угіддя територіях знаходяться декілька дитячих оздоровчих таборів та будинків відпочинку.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ та прилеглі землі: державна власність на землю, що передана в постійне користування ДП “Кремінське ЛМГ”.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ та прилеглі землі: ДП “Кремінське ЛМГ” здійснює лісгосподарську та сільськогосподарську діяльність, організує мисливство, сінокосіння, виконує заходи пожежної безпеки тощо.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** В угіддях і прилеглих територіях є випадки нерегульованого рибальства, мисливства, сінокосіння, випасання худоби, збору грибів та лікарських рослин, а також засмічення побутовим сміттям.

**Вжиті природоохоронні заходи:** В межах ДП “Кремінське ЛМГ” за останні десятиріччя створено 5 об’єктів природно-заповідного фонду місцевого значення: ботанічний заказник “Серебрянський”, урочища “Білоусова садка”, “Дубовий гай”, “Сеточне”, гідрологічний заказник “Кремінські катажи”. Ці об’єкти ПЗФ мають малу площу, недостатню для збереження умов і середовища існування тварин і рослин.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Створення національного парку “Сіверськодонецький” через виконання наказу Президента України або регіонального ландшафтного парку. Заходи щодо відновлення популяції хохулі. Відповідно до Законів України “Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки” та “Про екологічну мережу України” Сіверськодонецька заплава має увійти до складу регіональної екомережі.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Щорічно ініціативні наукові дослідження проводяться фахівцями лабораторії кадастру природних ресурсів, об’єктів і територій Луганського національного педагогічного університету, а також планові, але епізодичні, експедиції науковців Інститутів ботаніки та зоології НАН України.

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Щорічно проводяться польові практики з біологічних дисциплін студентів Луганського педагогічного університету.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Організацію дозвілля, оздоровлення, туризму здійснюють адміністрації оздоровчих закладів (дитячі оздоровчі табори, будинки відпочинку).

**Юрисдикція:** Територіальна — Державна адміністрація у Луганській області. Землевласник — Державне підприємство “Кремінське лісомисливське господарство”, підпорядковане Луганському обласному управлінню лісового господарства.

**Орган управління:** Державне підприємство “Кремінське лісомисливське господарство”. Адреса: вул. Хвойна, 1, м. Кремінне, Луганська обл., 92900, тел./факс: (064) 543 1595.

**Бібліографічні джерела:**

- 1) Загороднюк І., Кондратенко О., Домашлінець В. та ін. Хохуля (*Desmana moschata*) в басейні Сіверського Дінця. — К., 2002. — 64 с.
- 2) Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” // ВВР. — 2000. — № 47.
- 3) Закон України “Про екологічну мережу України”.

- 4) Фисуненко О. П., Жадан В. И. Природа Луганской области. — Луганск, 1994. — С. 144–158.
- 5) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ. — 1994. — 464 с.
- 6) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ. — 1996. — 608 с.

## 23. Клебан-Бик

### Укладачі:

Денщик Валерій Анатолійович, к.б.н., голова, Луганська обласна організація "Зелений світ", вул. 16 лінія, 3/230, м. Луганськ, 91055, тел.: (0642) 55 1397, (0642) 53 0727, e-mail: grworld@ua.fm;

Лесняк Леонід Іванович, старший викладач, кафедра садово-паркового господарства та екології, Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Професіональна, 12, м. Луганськ, 91000, тел.: (0642) 55 1397.

**Дата підготовки опису:** 25 вересня 2004 р.

**Географічні координати:** 48°26' пн. ш., 37°41' сх. д.

**Розташування:** Костянтинівський район Донецької області. Угіддя займає обидва береги Клебан-Бицького водосховища в гирлі р. Бичок — притоки р. Кривий Торець басейну р. Сіверський Донець. Розташоване за 5 км на південь від м. Костянтинівка та за 4 км на північний захід від м. Дзержинськ. Відстань до м. Донецьк — 60 км. На заході до території ВБУ прилягає автомобільна дорога державного значення Маріуполь–Слов'янськ, на сході — залізниця Донецьк–Харків та автодорога місцевого значення між містами Костянтинівка та Дзержинськ.

**Висота над рівнем моря:** мінімальна — 102 м, максимальна — 204 м.

**Площа:** 1800 га.

**Огляд:** ВБУ знаходиться на одній з найбільш збережених ділянок центрального (вкрай урбанізованого) Донбасу в межах РЛП "Клебан-Бик", уздовж річок Бичок, Калинівка та берегів Клебан-Бицького водосховища. Для ВБУ характерні досить великі зарості (плавні) з прибережно-водяних рослин. Угіддя відіграє важливу роль у збереженні рідкісних видів рослин і тварин. Зважаючи на наявність природних нерестилищ, воно має велике значення як місце відтворення аборигенної іхтіофауни, представленої типовими видами прісноводних риб. Вздовж угіддя проходять основні міграційні шляхи птахів та ссавців, які пролягають через центральний Донбас вздовж річок Калинівка, Бичок і Торець, що обумовлює необхідність включення ВБУ до регіональної екологічної мережі. Відповідно до Законів України "Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки" та "Про екологічну мережу України" ВБУ має увійти до складу регіональної екомережі.

**Рамсарські критерії:** 1, 2, 3, 8.

### Обґрунтування рамсарських критеріїв:

- (1) Ландшафт угіддя є типовою, з ознаками антропогенної трансформації, ділянкою басейну р. Бичок і за станом збереження є унікальним для сильно урбанізованих територій Донецької височини. Він складається з природних ділянок систем річок Калинівка та Бичок, а також Клебан-Бицького водосховища. Унікальним є також біорізноманіття ВБУ. Прибережно-водяна рослинність розташована вздовж річок Бичок, Калинівка та берегів Клебан-Бицького водосховища (здебільшого вузькою смугою), подекуди (на мілководдях та прилеглих до них ділянках берега) утворюючи досить великі зарості.

- (2) У флорі ВБУ трапляється значна кількість рослин, що підлягають охороні на різних рівнях. До Європейського червоного списку рослин, що знаходяться на межі зникнення, належать 7 видів рослин; 38 видів занесено до Червоної книги України; 14 видів потребують охорони на регіональному рівні. В угідді налічується 70 видів рослин з різними типами ендемізму. Серед них переважають ендеми в межах геоботанічної провінції або її підпровінцій, зокрема понтичні, східно-понтичні, понтично-туранські, східно-понтично-туранські. З видів тварин, що потребують охорони і внесені до Додатку II Бернської конвенції, тут поширена черепаха болотяна *Emys orbicularis*.
- (3) ВБУ забезпечує існування популяцій тварин, які мають велике значення для підтримання біорізноманіття степової зони Європи, зокрема вужа водяного *Natrix tessellata* та видри річкової *Lutra lutra*.
- (4) Водна система ВБУ є важливим кормовим, нерестовим та зимувальним угіддям для коропа звичайного *Cyprinus carpio* та сома європейського *Silurus glanis*. Останній вид трапляється у водоймах Донбасу дуже рідко.

**Біогеографічна характеристика:** Належить до Степового (широтного) коридору національної екомережі. Ботаніко-географічна приналежність — Європейсько-Азіатська степова область, Причорноморська (Понтична) степова провінція, Середньодонська підпровінція, Донецько-Донський флористичний район. Зоогеографічна приналежність — Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська степова провінція. Степовий біогеографічний регіон в межах Смарагдової мережі Європи.

**Фізичні особливості ВБУ:** Покривною породою є леси, лесовидні суглинки та делювіально-елювіальні відклади; зрідка трапляються піщані еолові відклади. Подекуди покривні породи змиті і відслонення корінних порід виходять на денну поверхню. У міру наближення до долини річки пологі схили переходять у крутояри, місцями з виступами кам'янистих порід. Надзвичайний інтерес становить пам'ятка природи загальнодержавного значення "Клебан-Бицьке відслонення", головна цінність якого полягає у виході на денну поверхню дуже стародавніх порід, утворених у прибережних ділянках стародавнього Пермського моря. Клімат помірно-континентальний степовий із нетривалою помірно-м'якою зимою та сухим теплим літом. Середньомісячна температура найхолоднішого місяця становить  $-6,5-7^{\circ}\text{C}$ , найтеплішого місяця —  $+21,4-21,8^{\circ}\text{C}$ . Район характеризується незначною кількістю атмосферних опадів: у теплий період року — 321 мм, у холодну — 163 мм. Стійкий сніговий покрив встановлюється наприкінці грудня, руйнується наприкінці лютого — на початку березня. З атмосферних явищ для теплого періоду характерні грози (25–30 діб) і тумани для холодного періоду (70 діб).

**Фізичні особливості водозбірної території:** Територія ВБУ розташована в межах Донецької височини, вододільна частина якої називається Донецьким кряжем. Їй притаманні вододільні хвилясті структурно-денудаційні місцевості з чорноземами та дерново-карбонатними ґрунтами на елювію корінних порід палеозою. Територією ВБУ тече річка Бичок — ліва притока річки Кривий Торець. Річка Бичок бере початок біля села Новоолександрівка Красноармійського району. Басейн річки розташований у межах західної окраїни Донецького кряжу й є хвилястим плато, розчленованим глибокими річками та яружно-балочною сіткою. Поблизу місця впадіння в р. Кривий Торець річка Бичок зарегульована Клебан-Бицьким водосховищем (площею 650 га). Живлення річки та водосховища відбувається за рахунок зливових, талих і джерельних вод.

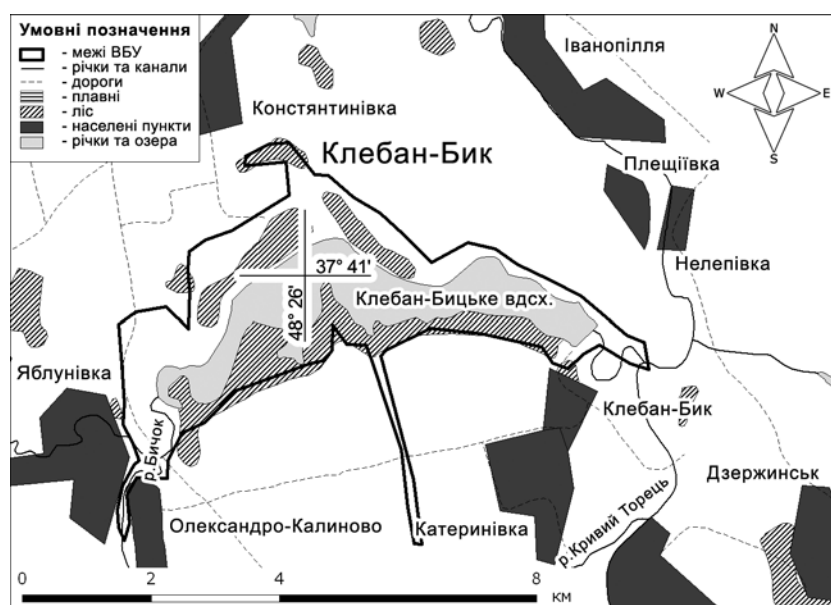
**Гідрологічна цінність:** Гідрогеологічні умови району характеризується наявністю двох водоносних горизонтів. Перший розташований у верхньо-, середньо- та нижньочетвертинних

відкладах алювію; представлений пісками (від дрібно- до грубозернистих) та мулами. Перший від поверхні водоносний горизонт частково захищений і може бути використаний для водопостачання за умов постійного радіометричного контролю якості води. Глибина залягання покрівлі водоносного горизонту — 0–5 м. Потужність водоносного горизонту — 2–20 м. Максимально можлива продуктивність колодязів — 1 л/сек. Мінералізація підземних вод — 1–3 мг/л. Другий водоносний горизонт розташований у відкладах картамиської світи нижньої пермі. Представлений аргілітами, алевролітами, піщаниками та вапняками. Водоносний горизонт проходить у відкладах вапняної товщі нижнього відділу карбону. Глибина залягання покрівлі водоносного горизонту — 5–10 м. Потужність водоносного горизонту — 5–80 м. Максимально можлива продуктивність колодязів — 0,5 л/сек. Мінералізація підземних вод — до 1 г/л.

**Тип ВБУ:** М, О, Тр, L, Ss.

**Екологічні особливості:** Угіддя представляє собою систему водотоків з розвинутою вищою водною рослинністю з перевагою асоціації *Phragmitetum typhosum*, до складу якої входять: з прибережних — схеноплект озерний *Schoenoplectus lacustris*, півники болотні *Iris pseudacorus*, осоки пухирчаста *Carex vesicaria*, здута *C. rostrata*, побережна *C. riparia* і гостра *C. acuta*, зніт шорсткий *Epilobium hirsutum*, плакуни верболистий *Lythrum salicaria* і середній *L. intermedium*; з водних — кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*, пухирник звичайний *Utricularia vulgaris*, жабурник звичайний *Hydrocharis morsus-ranae*, ряска мала *Lemna minor*, лепешняк великий *Glyceria maxima*, їжача голівка мала *Sparganium minimum*. Потенціал самоочищення атмосфери і ґрунтів в районі ВБУ визначається як високий, водних об'єктів — як знижений.

**Цінна флора:** До рослин, занесених до Червоної книги України, належать астрагали крейдололюбний *Astragalus cretophilus* та український *A. ucrainicus*, келерія Талієва *Koeleria talievii*, 11 видів ковили тощо; до Європейського червоного списку — астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus*, ковила Залеського *Stipa zalesskii*, сиренія Талієва *Syrenia talievii* та інші. Ендемічні та реліктові види рослин: арум видовжений *Arum elongatum*, ковили дніпровська *Stipa borysthena* та Залеського, волошка Талієва *Centaurea taliewii*, півонія тонколиста *Paeonia tenuifolia*, сон чорніючий *Pulsatilla nigricans*. До вузьких та вузьколокальних ендемів належить 9 видів, зокрема ушанка донецька *Orites donetzica*, шипшини донецька *Rosa donetzica* і гачкувата *R. uncinella* та інші. На території ВБУ знайдено 5 реліктових видів: ефедра двоколоскова *Ephedra distachya* — релікт третинного періоду; післяльодовикові степові релікти — мигдаль степовий *Amygdalus nana*, гадючник звичайний *Filipendula vulgaris*, китятки сибірські *Polygala sibirica*, ковила українська *Stipa ucrainica*.



**Цінна фауна:** В межах ВБУ і прилеглих територій трапляється 205 видів хребетних, що об'єднуються в 62 родини і 5 класів. Тут поширені 26 видів ссавців, 144 види птахів, 6 видів плазунів, 3 види земноводних, 26 видів риби. До Червоної книги України занесено 12 видів тварин. На акваторіях ВБУ є колонії ондатри *Ondatra zibethicus*, а на прилеглих до них територіях трапляються козуля європейська *Capreolus capreolus* та свиня дика *Sus scropha*. Водойми ВБУ є місцем нагулу, нересту і зимівлі близько 26 видів риб: щуки звичайної *Esox lucius*, плітки звичайної *Rutilus rutilus*, верховодки *Alburnus alburnus*, головня *Leuciscus cephalus*, вівсянки *Leucaspis delineatus*, карася сріблястого *Carassius gibelio*, краснопірки *Scardinius erythrophthalmus*, судака звичайного *Lucioperca lucioperca*, сома європейського *Silurus glanis*, лина озерного *T. tinca*, ляща звичайного *Abramis brama* та інших.

**Соціальні та культурні цінності:** У межах ВБУ археологи знайшли кременеві наконечники стріл енеоліту (міднокам'яне століття, 6–4 тис. до н.е.), уламки кам'яних сокир бронзового століття (3–2 тис. до н.е.). Знахідки фрагментів кераміки на прибережних майданчиках і терасах сучасного водосховища свідчать про те, що ця місцевість у минулому була зайнята побутовими поселеннями, вік яких датуються 2–1 тисячоліттям до н.е. У деяких місцях на поверхні трапляються уламки ранньосередньовічних амфор і горщиків салтово-маяцької культури раннього середньовіччя IX–X ст. Масове заселення та освоєння території басейну р. Казенний Торець почалось у другій половині XVII ст. Засновуються постійні поселення, набувають поширення розорювання, сінокосіння, вирубування лісу. Територія угідь тісно пов'язана з історією війська Запорозького. Майже з 1500 р. в царських грамотах про межі козацьких вольностей, виданих війську Запорозькому, зустрічається назва "Урочище річки Бичок", з 1600 р. — "Кленина", а з 1720 р. — "Клебан-Бик". Неповдалі від місця злиття річок Бичок та Кривий Торець знаходилась козацька застава "Залізна", назву якої в наш час носить невелике селище біля м. Держинськ. Буквальний переклад назви парку має більш прозаїчну основу. Перше слово означає ковабаню, яму на річці, а друге — рівнину між вершинами двох пагорбів, що дійсно відповідає характерним рисам місцевості.

**Землеволодіння/власність на землю:** ВБУ: державна регіональна власність Костянтинівського району Донецької області. З півночі ВБУ межує із землями Іллічівської та Катеринівської сільських рад, зі сходу — із землями Катеринівської сільської ради, з півдня — із землями Катеринівської та Олександро-Калинівської сільських рад, із заходу — із землями Олександро-Калинівської сільської ради. Прилеглі землі: угіддя та навколишній простір є землями водного, лісового фонду та сільськогосподарського призначення і знаходяться у державній власності, передані в користування ряду землекористувачів.

**Поточне землекористування (включаючи водокористування):** ВБУ: проводиться лісогосподарська та сільськогосподарська діяльність, організується мисливство, сінокосіння, заходи із забезпечення пожежної безпеки тощо.

**Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у природокористуванні або проекти розвитку:** До останнього часу територія ВБУ і суміжні землі були освоєні людиною і використовувались для ведення сільського та лісового господарства, прокладання інфраструктурної мережі: автодоріг, аміакопроводу, нафтопроводу, високовольтної лінії тощо. Господарська діяльність негативно вплинула на біорізноманіття, витискаючи і змінюючи корінні види фауни і флори на синантропні та адвентивні види. Негативний антропогенний вплив справляють промислові підприємства міст Костянтинівка, Дружківка, Краматорськ і Держинськ. В угідді і на прилеглих територіях трапляються випадки нерегульованого рибальства, мисливства

(браконьєрства), сінокосіння, випасання худоби, збору грибів та лікарських трав, а також побутове засмічення відпочиваючими.

**Вжиті природоохоронні заходи:** Регулювання природокористування здійснюється з боку адміністрації РЛП "Клебан-Бик". Господарська діяльність і заходи щодо збереження довкілля регулюються Положенням про РЛП.

**Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Складність збереження екосистем угіддя навіть при заповідному статусі полягає в тому, що вони в даний час неповні. Зараз степових копитних залишилося вкрай мало, чисельність ріючих гризунів підірвана багаторічним внесенням хімічних добрив. Тому єдиною імітацією цієї природної функції степових екосистем залишається випасання домашньої худоби, розвиток конярства. Головне завдання ВБУ у плані збереження біорізноманіття полягає в тому, щоб перетворити його у форпост протистояння процесам поширення пустелі.

**Поточні наукові дослідження та можливості:** Наукові дослідження проводять фахівці Донецького ботанічного саду, НАНУ, Українського степового заповідника, Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, лабораторії кадастру природних ресурсів, об'єктів та територій Луганської обласної організації "Зелений світ".

**Нинішній стан природоохоронної освіти:** Епізодично проводяться освітні заходи для школярів місцевих шкіл.

**Нинішній стан рекреації і туризму:** Організацію дозвілля, оздоровлення, туризму планує і здійснює адміністрація РЛП.

**Юрисдикція:** Територіальна — Державна адміністрація в Донецькій області. Землевласник — Іллічівська, Катеринівська та Олександропо-Калинівська сільські ради Костянтинівського району Донецької області.

**Орган управління:** Регіональний ландшафтний парк "Клебан-Бик". Адреса: просп. Ломоносова, 156, м. Костянтинівка, Донецька область, 85014, тел./ факс: (06272) 66 184.

#### **Бібліографічні джерела:**

- 1) Археологический альманах № 1. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области. — Донецк, 1993.
- 2) Герасименко Н. П. Природная среда обитания мустьерского человека Донбасса // Археологический альманах № 2. — Донецк, 1993. — С. 5–10.
- 3) Гладилин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. — К., 1976. — С. 102, 105.
- 4) Давня історія України. У 3-х томах. — К., 1997. — С. 57.
- 5) Дубовик О. Н. Редкие виды растений Донецкой лесостепи и необходимость их охраны. — К.: Наукова думка, 1970. — С. 27–38.
- 6) Закон України "Про природно-заповідний фонд України".
- 7) Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" // ВВР — 2000. — № 47.
- 8) Кондратюк Є. М., Бурда Р. І. Стан і перспективи охорони видів флори Донбасу, занесених до Червоної книги України. // Укр. ботан. журн. — 1981. — Т. 38. — № 5. — С. 17–23.
- 9) Кондратюк Є. М., Бурда Р. І., Остапко В. М. Конспект флоры Юго-Востока Украины. — К.: Наукова думка, 1985. — 270 с.
- 10) Остапко В. М. Продромус естественной растительности Юго-Востока Украины. — Донецк, 1995. — 142 с.
- 11) Остапко В. М. и др. Нові доповнення до складу флори Південного Сходу України // Пром. ботан. — Донецк, 2001. — Вып. 1. — С. 45–51.



- 12) Палеолит СССР. В 20-ти томах. — М.: Наука, 1984. — С. 102.
- 13) Положение о Перечне видов растений, которые не занесены в Красную книгу Украины, но являются редкими или находящимися под угрозой исчезновения на территории Донецкой области / В соответствии с Решением Донецкого областного совета от 29.02.2000 г. № 23/11–255 "Об исполнении требований Закона Украины "О растительном мире".
- 14) Технический отчет по выносу в натуру границ земельного участка регионального ландшафтного парка "Клебан-Бык" Константиновского района Донецкой области. — Константиновский РФ ГП "ДРЦ ГЗК", 2002. — 13 с.
- 15) Флора СССР: в 30 томах. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1934–1960.
- 16) Флора УССР: в 12 томах. — К.: Изд-во АН УССР, 1936–1965.
- 17) Цвейбель Д. С. Раскопки стоянки с "зубчатым мустье" у с. Белокузьминовка в Донбассе //АО. — М., 1970.
- 18) Цвейбель Д. С. Рассказы о каменном веке // Неизвестное об известном. — Донецк: Донбасс, 1978. — С. 20.
- 19) Червона книга України: Тваринний світ. — К.: УЕ, 1994. — 464 с.
- 20) Червона книга України: Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
- 21) Mosyakin S. H., Fedoronchuk M. M. Vascular plants of Ukraine, a nomenclatural checklist. — Kiev, 1992. — 346 p.

# Додатки

**Додаток 1**

**КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ**

**ПОСТАНОВА**  
від 23 листопада 1995 р. № 935  
Київ

**Про заходи щодо охорони водно-болотних  
угідь, які мають міжнародне значення**

З метою збереження унікальних природних комплексів водно-болотних угідь, які згідно з критеріями Рамсарської конвенції 1971 року мають природоохоронну, рекреаційну, наукову, естетичну цінність та міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів, Кабінет Міністрів України

**п о с т а н о в л я є:**

1. Затвердити перелік водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів, згідно з додатком.

2. Головному управлінню геодезії, картографії та кадастру при Кабінеті Міністрів України, Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки разом з Урядом Автономної Республіки Крим, Волинською, Донецькою, Запорізькою, Одеською, Миколаївською, Херсонською обласними державними адміністраціями до 1 січня 1997 р. забезпечити нанесення на карту меж водно-болотних угідь, зазначених у додатку.

3. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Ради Міністрів Української РСР від 26 лютого 1976 р. № 106 "Про заходи по поширенню охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів" (ЗП УРСР, 1976 р., № 3, ст.7).

Прем'єр-міністр України

Є. МАРЧУК

Міністр Кабінету Міністрів України

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Інд. 19

**Додаток**  
**до постанови Кабінету Міністрів України від 23 листопада 1995 р. № 935**

**ПЕРЕЛІК**  
**водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення**  
**головним чином як місця оселень водоплавних птахів**

Назва водно -болотних угідь	Орієнтовна площа, гектарів	Місце розташування
Одеська область		
Озеро Кугурлуй	6500	Ренійський та Ізмаїльський райони
Озеро Каргал	500	Ренійський район
Кілійське гирло	32800	Кілійський район
Озеро Сасик	21000	Кілійський та Тат арбунарський райони
Система озер Шагани -Алібей -Бурнас	19000	Татарбунарський район
Межиріччя Дністра - Турунчука	7600	Біляївський та Білгород - Дністровський райони
Північна частина Дністровського лиману	20000	Овідіопольський та Білгород - Дністровський райони
Одеська та Миколаївська області		
Тилігульський лиман	26000	Комінтернівський, Березівський, Березанський райони
Херсонська область		
Дельта р. Дніпра	26000	Голопристанський та Білозерський райони
Тендрівська затока	38000	Голопристанський район
Херсонська область та Автономна Республіка Крим		
Каркінітська та Джарилгацька затоки	87000	Скадовський, Каланчацький, Красноперекопський, Роздольненський райони
Центральний Сиваш	80000	Новотроїцький та Джанкойський райони
Східний Сиваш	165000	Джанкойський, Нижньогірський, Советський, Кіровський, Ленінський, Генічеський райони
Херсонська та Миколаївська області		
Ягорлицька затока	34000	Голопристанський та Очаківський райони
Запорізька область		
Молочний лиман	22400	Мелітопольський та Якимівський райони
Коса Обиточна та затока Обиточна	2000	Приморський район
Гирло р. Берди, коса Бердянська та затока Бердянська	1800	Бердянський район
Донецька область		
Затока Білосарайська та коса Білосарайська	2000	Першотравневий район
Затока Крива та коса Крива	1400	Новоазовський район
Волинська область		
Шацькі озера	32850	Шацький район
Заплава р. Прип'яті	12000	Любешівський, Ратнівський райони
Заплава р. Стоходу	10000	Любешівський, Камінь -Каширський, Ковельський, Маневецький райони

Міністр Кабінету Міністрів України

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

**Додаток 3****КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ****ПОСТАНОВА**  
від 29 серпня 2002 р. № 1287  
Київ**Про Порядок надання водно-болотним угіддям  
статусу водно-болотних угідь міжнародного значення**

З метою реалізації положень Закону України "Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів" (437/96-вр) Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення (додається).
2. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1999 р. № 66 (166-99-п) "Про затвердження Положення про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення" (Офіційний вісник України, 1999 р., № 6, ст. 198).

Прем'єр-міністр України

А. КІНАХ

Інд. 33

ЗАТВЕРДЖЕНО  
постановою Кабінету Міністрів України  
від 29 серпня 2002 р. № 1287

**ПОРЯДОК**  
**надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення**

1. Цей Порядок визначає процедуру надання водно-болотним угіддям статусу міжнародного значення відповідно до критеріїв Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (995\_031).

2. Статус водно-болотних угідь міжнародного значення може бути надано цінним природним комплексам боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів — природних або штучно створених, постійних чи тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих чи солоних, у тому числі морським акваторіям, що знаходяться у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного та лісового фонду України.

3. Статус водно-болотних угідь міжнародного значення може бути надано:

- 1) за типовістю, рідкісністю або унікальністю — природним чи напівприродним (штучним) типам водно-болотних угідь біогеографічного регіону;
- 2) за видами рослин і тварин, які перебувають під загрозою зникнення в усьому світі: середовищам існування вразливих видів, видів та екологічних угруповань, які, перебувають під загрозою зникнення; особливо цінним як середовища для підтримання біологічного різноманіття регіону;

особливо цінним як середовища існування видів рослин і тварин на критичних стадіях їх життєвого циклу;

3) за регулярним перебуванням водно-болотних птахів:

місцям регулярного перебування понад 20 тис. особин водно-болотних птахів;

місцям регулярного перебування не менш як 1 відсотка біогеографічної популяції одного виду або підвиду водоплавних птахів;

4) за станом іхтіофауни:

особливо цінним як середовища для підтримання певного співвідношення видів риб, їх вікової структури, що загалом визначає цінність водно-болотних угідь, їх біологічне різноманіття;

важливим місцям нересту, нагулу чи зимівлі місцевих видів риб, які мають вирішальне значення для підтримання їх популяцій.

4. Визначення водно-болотних угідь, що можуть бути заявленими для надання їм статусу водно-болотних угідь міжнародного значення, здійснюється Мінекоресурсів за поданням наукових установ, громадських організацій, інших заінтересованих підприємств, установ, організацій та громадян. Для розгляду цих пропозицій у Мінекоресурсів може утворюватися експертна рада.

5. Подання повинне містити обґрунтування відповідності водно-болотного угіддя встановленим критеріям, відомості про місцезнаходження, розмір площі, характер використання, користувачів (власників) земельних ділянок та інших природних ресурсів, відповідний картографічний матеріал згідно з проектами землеустрою.

6. Мінекоресурсів у місячний термін розглядає подання на відповідність заявленого водно-болотного угіддя встановленим критеріям і погоджує питання щодо надання йому статусу водно-болотного угіддя міжнародного значення з центральним органом виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває це угіддя, користувачами (власниками) земельної ділянки та інших природних ресурсів, органом місцевого самоврядування, після чого відповідні матеріали разом з проектом відповідного рішення подаються для погодження до Кабінету Міністрів України.

7. Після погодження Кабінетом Міністрів України Мінекоресурсів готує відповідні матеріали українською та англійською мовами і надсилає їх згідно з офіційною процедурою до Бюро Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів для розгляду питання про внесення водно-болотного угіддя до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення.

8. Після надання заявленому водно-болотному угіддю статусу водно-болотного угіддя міжнародного значення Мінекоресурсів повідомляє про це заінтересований центральний орган виконавчої влади, користувачів (власників) земельних ділянок та інших природних ресурсів, орган місцевого самоврядування та надсилає їм копію міжнародного сертифіката.

9. Охорона і користування природними ресурсами водно-болотних угідь (їх ділянок) міжнародного значення, що перебувають у межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного та лісового фонду, здійснюються відповідно до законодавства.

10. На всі водно-болотні угіддя міжнародного значення складаються паспорти, ведення яких покладається на адміністрації установ природно-заповідного фонду, у межах яких знаходяться ці угіддя, а у разі їх знаходження за межами територій природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків — на територіальні органи Мінекоресурсів за погодженням з користувачами (власниками) земельних ділянок та інших природних ресурсів. Структуру, зміст та порядок заповнення паспорта визначає Мінекоресурсів.

11. Мінекоресурсів та його територіальні органи за погодженням з користувачами (власниками) земельних ділянок та інших природних ресурсів забезпечують установлення спеціальних знаків на межах водно-болотних угідь міжнародного значення.

Межі водно-болотних угідь міжнародного значення наносяться на плани та карти відповідних земельних ділянок.

12. Контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства в межах водно-болотних угідь міжнародного значення здійснюється Мінекоресурсів та його територіальними органами відповідно до законодавства.

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ**

**Н А К А З**

**27.12.2002 № 524**

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України  
20 січня 2003 р. за № 40/7361

**Про затвердження Структури,  
змісту і порядку ведення паспорта  
водно-болотного угіддя міжнародного значення**

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1287 (1287-2002-п) "Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення" та з метою удосконалення управління у сфері охорони і раціонального використання водно-болотних угідь

**НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Структуру, зміст та порядок ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення, що додаються.
2. Державній службі заповідної справи (Леоненку В.Б.), Республіканському комітету Автономної Республіки Крим з екології та природних ресурсів (Лесову О.М.), начальникам Державних управлінь екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі забезпечувати організацію робіт щодо надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення, їх охорони та раціонального використання.
3. Скасувати накази від 16.04.1999 р. № 89 "Про збереження водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення" та від 19 листопада 2002 року № 446 "Про збереження водно-болотних угідь міжнародного значення".
4. Державній службі заповідної справи (Леоненку В. Б.) забезпечити у 5-денний термін державну реєстрацію наказу в Міністерстві юстиції України.
5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Державного секретаря Гриценка А. В.

Міністр

В. Я. Шевчук



ЗАТВЕРДЖЕНО  
Наказ Міністерства екології  
та природних ресурсів України  
27.12.2002 № 524

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України  
20 січня 2003 р. за № 40/7361

**СТРУКТУРА,  
зміст та порядок ведення паспорта  
водно-болотного угіддя міжнародного значення**

1. Загальні положення

Паспорт водно-болотного угіддя міжнародного значення (далі — Паспорт) є документом, що складається з метою забезпечення контролю за станом цього угіддя. Структура і зміст Паспорта відповідають вимогам Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (995\_031), що є чинною для України у відповідності до Закону України від 29 жовтні 1996 року № 437/96-ВР (437/96-вр) "Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів".

2. Структура і зміст Паспорта

2.1. Назва водно-болотного угіддя міжнародного значення.

2.2. Природоохоронний статус, категорія території або об'єкту природно-заповідного фонду України.

2.3. Назва і місцезнаходження органу Міністерства екології та природних ресурсів України на місцях або адміністрації установи природно-заповідного фонду, що відповідає за збереження угіддя.

2.4. Адміністративне місцезнаходження (область, район, найближчі населені пункти).

2.5. Географічне місцезнаходження (координати центру водно-болотного угіддя, середнє значення максимальної та мінімальної висоти над рівнем моря).

2.6. Загальна площа водно-болотного угіддя (в га) та площа його частини, яка належить до територій природно-заповідного фонду, їх функціональних зон.

2.7. Відмітити ознаки, що відповідають угіддю: морське, солоноватоводне, прісне; постійне заповнення водою, тимчасові сезонні розливи; морська затока, ділянка річки, озеро, струмок, джерело, ставок, канава; дельта, естуарій, лиман; верхове болото, низинне болото, заболочений ліс, безліса заплава; ділянки з домінуванням деревних порід, ділянки з домінуванням кущів; ділянки з домінуванням трав'яних рослин; піщані коси, скелі, розсипи каміння, наявність печер, наявність підводних карстів; вказати інше.

2.8. Критерії Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (995\_031), згідно з якими водно-болотне угіддя віднесене до переліку міжнародних.

2.9. Картоschema водно-болотного угіддя (масштаб не менше 1:50 000).

2.10. Фізико-географічні особливості (походження, геологічні, геоморфологічні, гідрологічні, типи ґрунтів, характеристики якості води, глибина, зміни рівня води, дані про територію водозбору, кліматичні умови тощо).

2.11. Гідрологічні особливості (показники витрат ріки або запасів води у водоймі, режим живлення, підземні джерела, характеристика зимового та паводкового періодів, наноси тощо).

2.12. Характеристика флори та рослинності (найбільш поширені, ендемічні, рідкісні та зникаючі види та рослинні угруповання, що занесені до Червоної книги України, Зеленої книги України, міжнародних переліків, площі їх поширення тощо).

2.13. Характеристика фауни (найбільш поширені, ендемічні, рідкісні та зникаючі види, що занесені до Червоної книги України, міжнародних переліків, площі їх поширення тощо).

2.14. Культурні цінності території (зокрема об'єкти культурної спадщини, культові споруди, археологічні знахідки тощо).

2.15. Перелік користувачів та власників землі:

- а) в межах угіддя;
- б) на суміжних територіях.

2.16. Способи використання земель (дати перелік видів господарської діяльності, обсяги використання природних ресурсів):

- а) в межах угіддя;
- б) на суміжних землях.

2.17. Чинники (минулі, сучасні або потенційні) несприятливого для угідь впливу, включаючи зміни в природокористуванні або проекти розвитку:

- а) в межах угіддя;
- б) на суміжних землях у зоні впливу.

2.18. Перелік управлінських документів щодо об'єкта.

2.19. Заходи щодо збереження угіддя, які запропоновані.

2.20. Проведення наукових досліджень.

2.21. Стан природоохоронної пропаганди та освіти (наявність візит-центрів, пунктів спостереження, інформаційних буклетів, співпраця з навчальними закладами та природоохоронними центрами, громадськими екологічними організаціями та інше).

2.22. Стан рекреації та туризму (облаштування місць рекреації і туризму, характеристика туристичних маршрутів та екологічних стежин у межах угіддя, відвідуваність тощо).

2.23. Хто та коли заповнив паспорт (прізвище та місцезнаходження особи, посада, назва та місцезнаходження організації).

2.24. Термін дії Паспорта — 10 років, але кожного року до нього вносяться необхідні зміни у вигляді додатків.

2.25. Бібліографічні джерела (тільки наукові та технічні): прізвища та ініціали авторів, назва видання, видавництво, рік, том/випуск, сторінки.

3. Порядок ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення

3.1. Паспорт є документом, який затверджується Республіканським комітетом з екології та природних ресурсів Автономної республіки Крим, Державними управліннями екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі (далі — Відповідальний підрозділ).

3.2. Ведення Паспорта покладається на адміністрації установ природно-заповідного фонду, у межах яких знаходяться ці угіддя, а у разі їх знаходження за межами територій природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків — на Відповідальний підрозділ (за погодженням з користувачами (власниками) земельних ділянок та інших природних ресурсів), який включає щорічно в плани своєї роботи організацію робіт щодо контролю за станом збереження водно-болотних угідь міжнародного значення.

3.3. Відповідальний підрозділ подає пропозиції для проведення аналізу якості води в межах водно-болотних угідь міжнародного значення до лабораторій органів Міністерства екології та природних ресурсів на місцях.

3.4. Відповідальний підрозділ співпрацює з головними організаціями щодо проведення досліджень і моніторингу за екологічним станом водно-болотних угідь міжнародного значення (додаток) та іншими науковими та громадськими установами і організаціями.

3.5. Паспорти заповнюються протягом року після внесення водно-болотного угіддя до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення згідно з процедурою Бюро Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (995\_031). Їх копії передаються до Державної служби заповідної справи Мінекоресурсів України.

3.6. Періодично, через 2 роки, на підставі проведених досліджень, до Паспорта вносяться відповідні записи.

3.7. Республіканський комітет з екології та природних ресурсів Автономної республіки Крим, Державних управлінь екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі щорічно, до 1 грудня, звітують перед Міністерством екології та природних ресурсів про зміни в екологічному стані водно-болотних угідь та вжиті заходи щодо охорони і збереження, стан використання природних ресурсів, проведені дослідження, загрози, що виникли за звітний період, а у разі необхідності (значного негативного впливу на угіддя, стихійних явищ тощо), коли недостатньо місцевих рішень, терміново вносять відповідні пропозиції до Мінекоресурсів України.

Начальник Державної служби заповідної справи

В. Б. Леоненко

**Додаток до п. 3.4 Структури, змісту та порядку ведення  
паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення**

**ГОЛОВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ  
щодо проведення досліджень і моніторингу за екологічним станом водно-болотних угідь  
міжнародного значення**

Установа	Водно - болотне угіддя
Дунайський біосферний заповідник	Озеро Кугурлуй Озеро Картал Кілійське гирло Озеро Сасик Система озер Шагани -Алібей -Бурнас
Одеський університет ім. І. І. Мечнікова (за згодою)	Межиріччя Дністра -Турунчука Північна частина Дністровського лиману
Дирекція Тилигульського регіонального ландшафтного парку	Тилигульський лиман
Херсонський педагогічний університет (за згодою)	Дельта р. Дніпра
Чорноморський біосферний заповідник	Тендрівська затока Ягорлицька затока
Кримський природний заповідник	Каркінітська та Джарилгацька затоки
Азово -Сиваський національний природний парк	Центральний Сиваш Східний Сиваш
Азово -Чорноморська міжвідомча орнітологічна станція НАН України (за згодою)	Молочний лиман Коса Обитічна та затока Обитічна Гирло р. Берди, коса Бердянська та затока Бердянська
Регіональний ландшафтний парк "Меотида"	Затока Білосарайська та коса Білосарайська Затока Крива та коса Крива
Шацький національний природний парк	Шацькі озера
Регіональний ландшафтний парк "Прип'ять -Стохід"	Заплава р. Прип'ять Заплава р. Стохід
Головна організація, відповідальна за координацію наукових досліджень та моніторингу, – Інститут зоології НАН України	

**Додаток 6**

**УКРАЇНА**  
**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА**  
**УКРАЇНИ**  
**Н А К А З**

11 квітня 2005 р.

м. Київ

№ 131

**Про охорону водно-болотних**  
**угідь міжнародного значення**

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1287 (1287-2002-п) "Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення" та наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.12.02 № 524 "Про затвердження Структури, змісту і порядку ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення" (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 січня 2003 р. за № 40/7361) та з метою забезпечення збереження водно-болотних угідь, яким 29 липня 2004 р. Бюро Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, надано статус водно-болотних угідь міжнародного значення,

НАКАЗУЮ:

1. Державним управлінням екології та природних ресурсів в Закарпатській, Рівненській, Житомирській, Сумській, Хмельницькій, Дніпропетровській, Херсонській областях, Рескомресурсів Автономної Республіки Крим та адміністраціям біосферних, природних заповідників та національних природних парків, на територіях яких знаходяться водно-болотні угіддя міжнародного значення, у відповідності до Додатку:

- забезпечити охорону, раціональне використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття водно-болотних угідь міжнародного значення;
- розробити та затвердити паспорти водно-болотних угідь міжнародного значення;
- щорічно, до 1 грудня, звітувати перед Мінприроди України щодо стану збереження водно-болотних угідь міжнародного значення (наказ Мінприроди України від 27.12.02 № 524).

2. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра А.Гриценка.

Міністр

П. Ігнатенко

Додаток до наказу  
Мінприроди від 11.04.2005 р. № 131

**Установи природно-заповідного фонду України, на території яких знаходяться водно-болотні угіддя, яким 29 липня 2004 р. Бюро Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, надано статус водно-болотних угідь міжнародного значення.**

Установа природно -заповідного фонду України	Назва та площа угіддя
Закарпатська область	
Національний природний парк „Синевир”	Озеро Синевир, 29 га
Рівненська область	
Рівненський природний заповідник	Торф’яно -болотний масив Переброди, 12718 га
Житомирська область	
Поліський природний заповідник	Поліські болота, 2145 га
Сумська область	
Деснянсько -Старогутський національний природний парк	Заплава Десни, 4270 га
Хмельницька область	
Національний природний парк „Подільські Товтри”	Бакотська затока, 1590 га
Національний природний парк „Подільські Товтри”	Пониззя річки Смотрич, 1480 га
Дніпропетровська область	
Дніпровсько -Орільський природний заповідник	Дніпровсько -Орільська заплава, 2560 га
Херсонська область	
Біосферний заповідник „ Асканія -Нова”	Великий Чапельський під, 2359 га
Автономна Республіка Крим	
Карадазький природний заповідник	Аквально - скельний комплекс Карадагу, 224 га
Казантипський природний заповідник	Аквально - скельний комплекс мису Казантип, 251 га
Опукський природний заповідник	Аквально -прибережний комплекс мису Опук, 775 га

**Додаток 8****Інформаційний листок рамсарського водно-болотного угіддя (ВБУ)  
Версія 2006-2008 років**

*Категорії затверджені Рекомендацією 4.7 4-ї Конференції договірних сторін Рамсарської конвенції (1990 р., Монтре, Швейцарія) і доповнені Резолюцією VIII.13 8-ї Конференції договірних сторін Рамсарської конвенції (2002 р., Валенсія, Іспанія) та Резолюціями IX.1 (Додаток 6), IX.6, IX.21 і IX.22 9-ї Конференції договірних сторін Рамсарської конвенції (2005 р., Кампала, Уганда).*

**Примітки для укладачів:**

1. Інформаційний листок потрібно заповнити відповідно до "Пояснювальної записки та рекомендацій щодо заповнення Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя", що додається. Укладачам настійливо рекомендується прочитати це керівництво перед заповненням Інформаційного листка.

2. Подальші інформація та настанови щодо підтримки визнання рамсарських угідь надаються в документі "Стратегічні рамки та рекомендації для подальшого розвитку Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення" (7-й Рамсарський довідник щодо мудрого використання, 2-е видання, доповнений Резолюцією IX.1, Додаток В). 3-є видання Довідника, що міститиме ці доповнення, буде підготовлене у 2006 р.

3. Після заповнення Інформаційний листок і відповідну карту (карти) слід подати в Рамсарський секретаріат. Укладачі мають надіслати електронну (MS Word) копію Інформаційного листка і, якщо це можливо, цифрові копії усіх карт.

день місяць рік

**1. Ім'я й адреса укладача:****2. Дата заповнення/оновлення:****3. Країна:****4. Назва ВБУ:**

Точна назва визнаного ВБУ однією з трьох офіційних мов конвенції (англійською, французькою або іспанською). Альтернативні назви, включаючи назви місцевою мовою (мовами), слід подати в дужках після точної назви.

**5. Визнання нового рамсарського угіддя або оновлення даних для існуючого угіддя:**

Тут необхідно позначити один з двох варіантів:

- а) визнання нового рамсарського угіддя;
- б) оновлена інформація для існуючого рамсарського угіддя.

**6. Зміни угіддя після його визнання або попереднього оновлення (тільки для оновленого Інформаційного листка рамсарського ВБУ):****а) межі і площа угіддя:**

**Межі і площа угіддя не змінювалися:**

або

**Якщо межі угіддя змінилися:**

- i) межі були визначені точніше; або
- ii) межі були розширені; або

iii) межі були зменшені. \*  
та/або

**Якщо межі і площа угіддя змінилися:**

- i) площа була виміряна точніше; або
- ii) площа збільшилася; або
- iii) площа була зменшена. \*

**б) коротко опишіть головні зміни в екологічному характері рамсарського угіддя, включаючи застосування критеріїв порівняно з попереднім Інформаційним листком рамсарського ВБУ:**

**7. Карта ВБУ** (щодо детального опису вимог до підготовки відповідних карт, включаючи цифрові карти, див. Annex III (тут Додаток 12) до "Пояснювальної записки та рекомендацій ..."):

**а) Карта угіддя з чітко вказаними межами подається:**

- i) у роздрукованому вигляді (необхідна для включення угіддя в Рамсарський список);
- ii) у цифровому (електронному) форматі (наприклад, у форматі JPG або ArcView);
- iii) у вигляді ГІС-файла, що містить межі угіддя у векторній формі та атрибутивні таблиці.

**б) Стисло опишіть тип застосованого методу визначення меж угіддя:**

Наприклад, межі є тими ж самими, що й межі існуючої природоохоронної території (природний заповідник, національний парк тощо), або відповідають медам водозбірної території, або відповідають геополітичним медам, таким як юрисдикція місцевих органів влади, або визначені відповідно до фізичних меж, таких як дороги, або йдуть відповідно до берегової лінії водного об'єкту тощо.

**8. Географічні координати** (широта/довгота, в градусах і хвилинах):

Вкажіть координати приблизного центру угіддя та/або крайніх точок угіддя. Якщо угіддя складається більш ніж з однієї відокремленої частини, надайте координати кожної з цих частин.

**9. Розташування:**

Вказати в якій частині країни, в якому великому адміністративному районі (районах) знаходиться угіддя, а також яке велике місто знаходиться поблизу.

**10. Висота над рівнем моря:** (в метрах: середня та/або максимальна і мінімальна).

**11. Площа:** (в га).

**12. Загальний опис угіддя:**

Стислий параграф, в якому слід подати підсумовуючий опис принципових екологічних характеристик і значення ВБУ.

**13. Рамсарські критерії:**

Слід позначити клітинку, що відповідає критерію, використаному для визнання рамсарського угіддя. Див. Annex II (тут Додаток 11) до "Пояснювальної записки та рекомендацій щодо заповнення Інформаційного листка рамсарського ВБУ" та "Рекомендації щодо застосування критеріїв" (схвалені Резолюцією VIII.11). Потрібно позначити усі критерії, які використовувались.

**14. Обґрунтування кожного рамсарського критерію, вказаного в пункті 13:**

1	2	3	4	5	6	7	8	9
---	---	---	---	---	---	---	---	---

\* **Важливе зауваження:** Якщо межі та/або площа проголошеного рамсарського угіддя зменшуються/обмежуються, Сторони конвенції мають дотримуватися процедур, встановлених конференцією Сторін у додатку до Резолюції COP9 IX.6 і надавати звіт відповідно до параграфу 28 цього додатку ще до подання оновленого Інформаційного листка рамсарського ВБУ.



Дайте обґрунтування кожного критерію по черзі, чітко вказуючи для якого саме критерію надається обґрунтування (див. Annex II (тут Додаток 11) до "Пояснювальної записки ..." щодо прийнятних форм обґрунтування).

**15. Біогеографічна характеристика** (потрібна, коли вказані критерій 1 та/або критерій 3 та/або певні варіанти критерію 2):

Вказати відповідний біогеографічний регіон, в якому знаходиться ВБУ, і використану систему біогеографічної регіоналізації.

**а) біогеографічний регіон:**

**б) схема біогеографічної регіоналізації (включаючи посилання на джерело):**

**16. Фізичні особливості ВБУ:**

Описати, якщо це можливо, геологію і геоморфологію; походження — природне чи штучне; гідрологію; тип ґрунту; якість води, глибину, незмінність водного режиму; флуктуації рівня води; зміни рівня води під час припливів-відпливів; територію нижче за течією; загальний клімат тощо.

**17. Фізичні особливості водозбірної території:**

Описати поверхню, загальні геологічні та геоморфологічні риси, загальні типи ґрунтів, загальне землекористування і клімат, включаючи тип клімату.

**18. Гідрологічні цінності:**

Описати функції і цінності водно-болотного угіддя у поповненні запасів підземних вод, повеновому контролі, затриманні осадів, стабілізації берегової лінії тощо.

**19. Типи ВБУ:**

**а) наявність:**

Обвести або підкреслити відповідні коди для типів ВБУ з "Рамсарської системи класифікації типів ВБУ", наявних в рамсарському угідді. Описи кодів кожного типу ВБУ представлено в Annex I (тут Додаток 10) до Пояснювальної записки.

**Морські та прибережні:**

Суходільні:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	Zk(a)
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

Штучно створені:

L	M	N	O	P	Q	R	Sp	Ss	Tp	Ts	U	Va	Vt	W	Xf	Xp	Y	Zg	Zk(b)
---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	---	----	----	---	----	----	---	----	-------

**б) домінування:**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	Zk(c)
---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

Представити список визначених в пункті (а) типів ВБУ в порядку їхнього домінування (за площею) в рамсарському ВБУ, починаючи з типу ВБУ, що має найбільшу площу.

**20. Загальні екологічні особливості:**

Дати опис, якщо це можливо, головних місць перебування, типів рослинності, рослинних угруповань і популяцій тварин, представлених в рамсарському угідді, а також екосистемних послуг угіддя і вигод, які від них отримують.

**21. Цінна флора:**

Представити додаткову інформацію про особливі види і про те, чому вони є цінними (розширивши, якщо необхідно, інформацію, представлену у п. 14 "Обґрунтування кожного рамсарського критерію"), вказавши, наприклад, які види/угруповання є унікальними, рідкісними, зникаючими або біогеографічно важливими тощо. Не включайте сюди таксо-

номічний список наявних видів — він може бути доданий, як додаткова інформація до Інформаційного листка рамсарського ВБУ.

**22. Цінна фауна:**

Представити додаткову інформацію про особливі види і про те, чому вони є цінними (розширивши, якщо необхідно, інформацію, представлену у п. 14 "Обґрунтування кожного рамсарського критерію"), вказавши, наприклад, які види/угруповання є унікальними, рідкісними, зникаючими або біогеографічно важливими тощо, включаючи дані про чисельність. Не включайте сюди таксономічний список наявних видів — він може бути доданий, як додаткова інформація до Інформаційного листка рамсарського ВБУ.

**23. Соціальні та культурні цінності:**

- а) Опишіть будь-які соціальні та/або культурні цінності (якщо такі є для цього угіддя), наприклад, рибне господарство, лісове господарство, важливість з точки зору релігії, археологічні пам'ятки, соціальне ставлення до ВБУ тощо. Вкажіть відмінності між історичною, археологічною, релігійною значимістю ВБУ та його поточними соціально-економічними цінностями.
- б) Чи має угіддя міжнародне значення для підтримання (додатково до відповідних екологічних цінностей) прикладів значних культурних цінностей (незалежно від того, є вони матеріальними чи нематеріальними), пов'язаних з його походженням, збереженням та/або екологічним функціонуванням?

Якщо так, то позначте підпункт б) і опишіть це міжнародне значення відповідно до однієї або більше наступних категорій:

- i) угіддя, які забезпечують модель мудрого використання водно-болотних угідь, демонструючи застосування традиційних знань і методів управління та використання, які підтримують екологічний характер угіддя;
- ii) угіддя, які мають виняткові культурні традиції чи писемні пам'ятки колишніх цивілізацій, що вплинули на екологічний характер угіддя;
- iii) угіддя, в яких екологічний характер ВБУ залежить від взаємодії з місцевими громадами або місцевими жителями;
- iv) угіддя, в яких представлені нематеріальні цінності такі, як священні місця, і їхня наявність тісно пов'язана з підтриманням екологічного характеру угіддя;

**24. Землеволодіння/власність на землю:**

- (а) в межах рамсарського угіддя;
- (б) на прилеглий території;

**25. Поточне землекористування (включаючи водокористування):**

- (а) в межах рамсарського угіддя;
- (б) на прилеглий території;

**26. Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у землі— та водокористуванні і проекти розвитку:**

- (а) в межах рамсарського угіддя;
- (б) на прилеглий території;

**27. Вжиті природоохоронні заходи:**

- а) Вкажіть список природоохоронних територій, що мають національний та/або міжнародний категоріальний і законодавчий статус, включаючи їх межування з рамсарським угіддям:

Зокрема, якщо угіддя частково або повністю є об'єктом світової спадщини та/або біосферним заповідником ЮНЕСКО, вкажіть, будь-ласка, назву відповідного об'єкту та/або заповідника.

- б) якщо це підходить, вкажіть IUCN (1994 р.) категорію(ї) для природоохоронних територій, яка використана для угіддя (поставте позначку чи позначки у нижченаведеному переліку):

Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
----	----	----	-----	----	---	----

- в) Чи існує офіційно затверджений менеджмент-план і чи виконується він?  
г) Опишіть будь-які інші нинішні практики управління:

**28. Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:**

Наприклад, підготовка менеджмент-плану, офіційна заява про надання ВБУ легального статусу природоохоронної території тощо.

**29. Поточні наукові дослідження та можливості:**

Наприклад, деталі поточних дослідних проєктів, включаючи моніторинг біорізноманіття; наявність польової дослідної станції тощо.

**30. Нинішня діяльність з комунікації, освіти та громадської обізнаності, що стосується угіддя або є корисною для нього:**

Наприклад, візит-центр, схованки для спостереження за тваринами, екологічні стежки, інформаційні буклети, можливості для візитів школярів тощо).

**31. Нинішній стан рекреації і туризму:**

Вкажіть, чи використовується ВБУ для рекреації/туризму; вкажіть типи рекреаційної/туристичної діяльності та їх інтенсивність.

**32. Юрисдикція:**

Вкажіть територіальну юрисдикцію, наприклад, область, район, і функціональну/галузеву юрисдикцію, наприклад, сільськогосподарська чи природоохоронна установа тощо.

**33. Орган управління:**

Вкажіть назву і адресу місцевого офісу установи або організації, що безпосередньо відповідає за управління ВБУ. Якщо це можливо, вкажіть також посаду та ім'я особи (чи осіб) в цьому офісі, відповідальної за ВБУ.

**34. Бібліографічні джерела:**

Тільки наукові і технічні джерела. Якщо використовується схема біогеографічної регіоналізації (див. п. 15), дайте повне посилання на джерело цієї схеми.

Заповнену форму прохання направляти до секретаріату Рамсарської конвенції:

**Ramsar Convention Secretariat, Rue Mauverney 28, CH-1196 Gland, Switzerland**

**Telephone: +41 22 999 0170 Fax: +41 22 999 0169 e-mail: ramsar@ramsar.org**

**Пояснювальна записка та рекомендації щодо заповнення  
"Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя"**

**Обґрунтування і контекст**

Рекомендація 4.7 Конференції договірних сторін визначила, що "листки даних, розроблені для опису рамсарських угідь, використовуються Договірними сторонами та Секретаріатом для представлення інформації в рамсарській базі даних та в інших контекстах, коли це необхідно". Ця рекомендація перераховує інформаційні категорії, охоплені інформаційними листками, включаючи "підстави для включення" (рамсарські критерії) та рамсарську систему класифікації типів водно-болотних угідь (ВБУ).

Резолюція 5.3 ще раз підтвердила, що заповнені інформаційні листки і карти угідь потрібно надавати при визнанні водно-болотного угіддя угіддям міжнародного значення (в подальшому рамсарські угіддя) для включення ВБУ до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарський список). Це послідовно повторено в Резолюціях VI.13, VI.16 та VII.12. Цей листок даних, що має назву "Інформаційний листок рамсарського водно-болотного угіддя", забезпечує стандартний формат для запису інформації і даних про рамсарське угіддя.

В Резолюції 5.3 також підкреслено, що інформація про критерії включення до рамсарського листка, функції і цінності угіддя (гідрологічні, біофізичні, флористичні, фауністичні, соціальні і культурні) та заходи зі збереження (виконані або запропоновані), — це особливо важливі категорії інформації. Ця резолюція також наголошує на важливості застосування "Рамсарської системи класифікації типів водно-болотних угідь" під час опису ВБУ в Інформаційному листку.

Документ "Критерії для визначення водно-болотного угіддя міжнародного значення" вперше був прийнятий в 1974 р. та вдосконалений на наступних засіданнях Конференції сторін. Форма теперішніх критеріїв була затверджена Рекомендацією 4.2 (1990 р.) з додатковими критеріями щодо риб, що ґрунтуються на прийнятій Резолюції VI.2. Критерії були знову суттєво переглянуті та прийняті разом з детальними рекомендаціями щодо їх використання Резолюцією VI.11 як частина документу "Стратегічні рамки та рекомендації для подальшого розвитку Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення". Додатковий критерій (критерій 9) та поправки до керівництва щодо застосування інших критеріїв були прийняті на COP9 (2005 р.) Резолюцією IX.1 Додаток В. Ці критерії та рекомендації входять до Annex II (тут Додаток 11) цієї пояснювальної записки.

Інформаційний листок рамсарського угіддя заповнюється та надсилається до Рамсарського секретаріату, коли Сторона конвенції визнає рамсарське угіддя. Визнаючи, що статус проголошеного рамсарського угіддя може змінюватися і змінюється як щодо екологічного характеру угіддя і загроз екологічному характеру, так і щодо процесу управління збереженням ВБУ і заходів, що проводяться, Резолюція VI.13 настійливо рекомендувала Сторонам конвенції переглядати дані, представлені в Інформаційному листку рамсарського ВБУ, хоча б кожні 6 років.

Інформаційні листки та карти угіддя зберігаються в Рамсарському секретаріаті. Інформація, надана Сторонами конвенції в Інформаційному листку, використовується як основа для введення даних та інформації в базу даних рамсарських угідь, управління якою від імені

Конвенції здійснює Ветландс Інтернешнл згідно з контрактом з Рамсарським секретаріатом. Управління базою даних та відповідною інформацією про рамсарські угіддя здійснюється так, щоб забезпечити інформаційний сервіс щодо рамсарських угідь, включаючи проведення аналізу та звітування на засіданнях Конференції сторін щодо прогресу у виконанні "Стратегічної структури та бачення Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення" (Резолюція VII.11) та інших резолюцій Конференцій сторін.

Інформація, надана Сторонами конвенції в "Інформаційному листку рамсарського ВБУ", включаючи будь-яку надану додаткову інформацію, знаходиться в Базі даних рамсарських угідь і також є доступною для громадськості завдяки веб-сайту Інформаційного сервісу рамсарських угідь (<http://www.wetlands.org>).

### Загальні настанови

Інформаційний листок рамсарського водно-болотного угіддя необхідно заповнювати однією з трьох робочих мов Конвенції — англійською, французькою або іспанською. Інформаційний листок і ця пояснювальна записка написані цими трьома робочими мовами.

Інформація, яка надається в Інформаційному листку, повинна бути точною і стислою; загальний обсяг заповненого листка не повинен перевищувати 12 сторінок.

У випадку водно-болотного угіддя, яке було добре вивчене та добре задокументоване, або ВБУ, яке є об'єктом спеціальних польових досліджень, може бути доступною набагато більша кількість інформації, ніж вміщує Інформаційний листок. Додаткову інформацію, таку як таксономічні списки видів, менеджмент-плани, копії публікацій або звітів щодо угіддя необхідно подавати як додатки до Інформаційного листка. Ця інформація буде розглядатися як частина офіційного звіту про угіддя. Якщо можливо, надайте фотографії ВБУ (відбитки, слайди або зображення в електронному вигляді). Важливо зазначити джерело цієї додаткової інформації.

Там, де рамсарським угіддям визнано дуже велику і складну водно-болотну систему, або якщо угіддя складається з декількох окремих частин, можливі два підходи: широкий підхід до системи як цілого і більш детальний підхід до ключових областей або підсистем у межах системи. Так для особливо великого водно-болотного комплексу може бути доцільно підготувати Інформаційний листок для всього угіддя та низку окремих Інформаційних листків для кожної ключової області або підсистеми в межах комплексу.

Резолюція VI.1 наголошує на важливості чітко визначити екологічний характер рамсарських угідь для моніторингу цих угідь з метою підтримання ними екологічного характеру. Ключові особливості екологічного характеру угіддя, які слід підтримувати, повинні включати ті особливості, які вже визначені для обґрунтування кожного рамсарського критерію. Подальші вказівки щодо визначення і опису особливостей екологічного характеру надані в "Нових рекомендаціях для планування менеджменту рамсарських та інших водно-болотних угідь" (Резолюція VIII.14).

Якщо менеджмент-план був підготовлений для угіддя, яке має бути визнаним як рамсарське угіддя, інформація, представлена в Інформаційному листку, повинна узгоджуватися з представленими в плані: описом особливостей екологічного характеру; цінностями та функціями водно-болотного угіддя; факторами, які впливають або можуть впливати на його характер, цінності та функції; процесом планування менеджменту, включаючи моніторинг.

Якщо менеджмент-план підготовлений як частина процесу планування менеджменту для угіддя, після того, як воно було визнане рамсарським угіддям, інформацію в Інформаційному ли-

стку потрібно перевірити, і, якщо це необхідно, оновлений Інформаційний листок потрібно надіслати до Рамсарського секретаріату.

Додаток до Резолюції VI.1 звертає увагу на потребу підвищити цінність інформації, зібраної для опису та оцінки екологічного характеру угідь. Необхідно акцентувати увагу на:

- встановленні базової основи через опис функцій, продуктивності і визначальних рис угіддя, які надають йому переваги і цінності міжнародного значення (це необхідно тому, що існуючі рамсарські критерії не охоплюють увесь діапазон вигод і цінностей водно-болотного угіддя, які повинні розглядатися при оцінці можливого впливу змін на ВБУ) — пункти 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22 та 23 Інформаційного листка;
- наданні інформації про дію антропогенних чинників, що впливають або можуть суттєво впливати на цінність і міжнародне значення угіддя, — пункт 26;
- забезпеченні інформацією про моніторинг і методи польових досліджень, які застосовуються для угіддя, — пункти 27 і 28;
- забезпеченні інформацією про природні зміни та амплітуди сезонних та/або довготривалих "природних" коливань (наприклад, послідовність змін рослинності, епізодичні/катастрофічні екологічні явища, такі як урагани), які впливали або можуть впливати на екологічний характер угіддя, — пункти 18 і 26.

#### **Вказівки щодо інформації, яку необхідно представити в кожному пункті Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя**

**1. Ім'я й адреса укладача Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя:** Повне ім'я, установа/агенція та адреса особи (осіб), що заповнила Інформаційний листок, а також номери її телефону і факсу й адреса електронної пошти.

**2. Дата:** Дата заповнення Інформаційного листка (чи його оновлення). Будь-ласка, пишiть назву місяця, а не її цифровий еквівалент. Наприклад, пишiть 6 березня [рік], а не 06.03 [рік] для того, щоб уникнути плутанини, яка виникає через широко вживані, але різні формати написання дат.

**3. Країна:** Офіційна (коротка) назва Сторони конвенції /назва країни.

**4. Назва рамсарського водно-болотного угіддя:** Точна назва визнаного ВБУ однією з 3 офіційних мов Конвенції (англійською, французькою або іспанською). Альтернативні назви, включаючи назви місцевою мовою, потрібно дати в дужках після назви ВБУ. Слід забезпечити, щоб назва ВБУ в описі була тією ж самою, що й на карті, яка додається. Саме ця назва буде використана при внесенні ВБУ до Рамсарського списку.

**5. Визнання нового рамсарського угіддя або оновлення даних для існуючого угіддя:** Вкажіть тут, що Інформаційний листок подається чи для визнання нового рамсарського угіддя, чи для оновлення даних для вже визнаного рамсарського угіддя. Якщо Інформаційний листок подається для оновлення даних для визнаного угіддя, будь-ласка, заповніть також наступний пункт 6 (див. нижче).

**6. Зміни угіддя після його визнання або попереднього оновлення (тільки для оновленого Інформаційного листка):** В частині (а) необхідно вказати чи мали місце зміни меж та/або площі угіддя порівняно з попереднім Інформаційним листком або з іншою додатковою інформацією про угіддя, яка подавалась. Якщо були зроблені які-небудь зміни визначених меж угіддя та/або його площі, будь-ласка, поставте позначку, яка відповідає тому чи іншому обраному варіанту, щоб вказати тип змін, які були зроблені. Текст Конвенції передбачає можливість визнання нових угідь та розширення вже існуючих, але не зменшення їхньої площі або

видалення з Рамсарського списку вже визнаних угідь. Додаток до Резолюції IX.6 "Керівництво щодо рамсарських угідь або їх частин, які більше не відповідають критеріям їх визнання" визначає процедуру видалення угіддя або зменшення його площі, якої необхідно дотримуватись. Якщо межі та/або територія проголошеного угіддя зменшуються, Сторони конвенції повинні дотримуватись процедури, вказаної в додатку до Резолюції IX.6 та надавати звіт відповідно до параграфу 28 цього Додатку додатково до оновленого Інформаційного листка. В частині (б) цього пункту, будь-ласка, коротко опишіть будь-які головні зміни в екологічному характері рамсарського угіддя, включаючи застосування критеріїв порівняно з попереднім Інформаційним листком.

**7. Карта рамсарського ВБУ:** Найостанніша та найвідповідніша карта ВБУ має бути додана до Інформаційного листка (на папері та, якщо можливо, також у цифровому форматі). Принаймні, карта на папері є необхідною для включення ВБУ у Список ВБУ міжнародного значення. На карті необхідно чітко вказати межі проголошеного ВБУ. В Аппех III (тут Додаток 12) представлені детальні вказівки щодо підготовки відповідних карт рамсарського ВБУ та інших просторових даних. Список карт, що додаються, та інших важливих карт рамсарського ВБУ, які є в наявності, має бути включений у записку, що додається до Інформаційного листка. Якщо карта була підготовлена в цифровому (ПІС) форматі, будь-ласка, надішліть ПІС-файл, що містить межі угіддя та атрибутивні таблиці, а також, будь-ласка, надішліть окремий графічний файл у форматі TIFF, JPG, BMP, GIF тощо, в якому вказані межі ВБУ.

**8. Географічні координати:** Географічні координати приблизного центру водно-болотного угіддя, подані в градусах та хвилинах широти і довготи (наприклад, 01°24'S 104°16'E або 010°30'N 084°51'W). Якщо ВБУ складається з окремих частин, слід вказати кількість цих частин. Якщо якась відокремлена частина ВБУ знаходиться на відстані щонайменше 1,6 км (це приблизно відповідає 1 хвилині широти чи довготи (на екваторі у випадку довготи)) від іншої, координати приблизних центрів кожної з цих частин потрібно дати окремо (вказавши їхні назви або позначивши їх, наприклад, А, В, С, ... тощо). Будь-яка окрема частина, визначена таким чином в Інформаційному листку, має бути також чітко позначена на карті ВБУ. Для окремого ВБУ, що займає менше ніж 1 тис. га, необхідним є тільки набір координат центру ВБУ. Для ВБУ більших розмірів мають бути додатково вказані координати південно-західної і північно-східної меж ВБУ (див. також пункти 7 "Карта" і 11 "Площа"). Якщо ВБУ має таку форму, яка не дозволяє легко визначити приблизний центр ВБУ, або якщо цей центр не потрапляє в межі ВБУ чи потрапляє у дуже вузьку частину ВБУ, будь-ласка, поясніть це у записці і вкажіть координати приблизного центру найбільшої частини ВБУ.

**9. Розташування:** Опис загального розташування водно-болотного угіддя. Має включати назву великого адміністративного регіону/регіонів (наприклад, область, район тощо), в межах якого знаходиться ВБУ (наприклад, Альберта, Канада; Пенджаб, Пакистан; Андалузія, Іспанія), протяжність ВБУ (по прямій лінії або по дорозі) і розташування по компасу відносно найближчого "провінційного", "районного" або іншого значного адміністративного центру, містечка або міста. Також слід вказати чисельність населення цього центру та його адміністративні одиниці (якщо можливо, то слід вказати, принаймні, два рівні поділу на адміністративні одиниці).

**10. Висота над рівнем моря:** Середня та/або мінімальна і максимальна висота водно-болотного угіддя над рівнем моря, в метрах. Чітко позначте кожен вказану висоту, наприклад, "середня", "максимальна" або "мінімальна" висота над рівнем моря.

**11. Площа:** Загальна площа зазначеної території, у гектарах. Якщо відомі площі відокремлених частин ВБУ, будь-ласка, вкажіть площі цих частин разом з їх назвами (або

позначками), які були використані, щоб ідентифікувати ці частини ВБУ (див. також пункт 7 "Карта").

**12. Огляд:** Короткий параграф про водно-болотне угіддя, в якому подається словесний опис типу ВБУ, описується його важливість, головні фізичні та екологічні особливості, найважливіші цінності та функції ВБУ, а також будь-які особливо цікаві характеристики ВБУ. Слід вказати також найважливіші типи ВБУ, особливо якщо вони є домінуючими, як це визначено у пункті 19б.

**13. Рамсарські критерії:** Слід позначити клітинку з кодом кожного рамсарського критерію для ідентифікації ВБУ міжнародного значення, який був використаний при визнанні міжнародного статусу угіддя. Див. Annex II (тут Додаток 11) до цих рекомендацій щодо кожного критерію і детальне керівництво щодо застосування критеріїв відповідно до Резолюції VII.11 (поновлене та доповнене Резолюцією IX.1 Додаток В) "Стратегічні рамки та рекомендації щодо подальшого розвитку Списку ВБУ міжнародного значення".

Зауважте, що для багатьох ВБУ застосовується більше ніж один критерій: тому треба всебічно оцінити і точно вибрати всі застосовані критерії. Конкретні причини, які обґрунтують застосування кожного вибраного критерію, мають бути вказані в пункті 14 "Обґрунтування кожного рамсарського критерію".

**14. Обґрунтування кожного рамсарського критерію, вказаного в пункті 13:** Індивідуальне пояснення для кожного критерію щодо того, як він був використаний для цього угіддя. Цей пункт є головним для концепції "**ВБУ міжнародного значення**". Коди критеріїв самі по собі не несуть інформацію про конкретний спосіб застосування кожного критерію для конкретного ВБУ. Тому важливо забезпечити достатньо точний опис, щоб пояснити і підтримати кожен з обраних кодів рамсарських критеріїв. Цей текст не повинен лише тільки заново формулювати обраний критерій. Він має забезпечувати необхідні деталі, щоб описати спосіб застосування кожного критерію безпосередньо для того ВБУ, яке має бути визнане водно-болотним угіддям міжнародного значення. Див. Annex II (тут Додаток 11) (схвалений Резолюцією VII.11 та доповнений Резолюцією IX.1 Додаток В) для більш детальних вказівок щодо застосування критеріїв.

При підготовці обґрунтування критеріїв, вибраних для визнання водно-болотного угіддя таким, що має міжнародне значення, особливо необхідно взяти до уваги кількість пунктів, які стосуються правильного застосування кожного критерію, та рекомендації щодо їх використання:

- i) Рекомендації щодо застосування **критеріїв 1 і 3** наголошують на тому, що ці критерії повинні бути застосовані до водно-болотного угіддя в контексті біогеографічного регіону, в якому це ВБУ знаходиться, але визнають, що біогеографічні регіони можуть відрізнятися для типів ВБУ. Контекст біогеографічного регіону можна також застосувати з певних причин для визнання екологічних угруповань, що знаходяться під загрозою зникнення, відповідно до **критерію 2**. Біогеографічний регіон, в якому знаходиться рамсарське угіддя, та схему біогеографічної регіоналізації необхідно вказати в пункті 15 "Біогеографічна характеристика".
- ii) Стосовно **критерію 5** рекомендації вказують, що необхідно вказати фактичну загальну кількість водоплавних птахів, і бажано, якщо є дані, середню загальну кількість за декілька останніх років. Не достатньо просто повторити критерій, тобто сказати, що на території угіддя знаходиться більше 20 тис. водоплавних птахів.
- iii) Для обґрунтування визнання угіддя рамсарським відповідно до **критерію 6** особливо важливо зрозуміти, що цей критерій повинен бути застосований у випадку постійної чисель-



ності біогеографічної популяції виду або підвиду водоплавних птахів більше 1%, і розуміти, що у більшості випадків біогеографічний діапазон розповсюдження популяції водоплавних птахів є більшим, ніж територія однієї країни, яка є Стороною конвенції. Для кожної популяції, внесеної в список відповідно до критерію 6, необхідно вказати назву біогеографічної популяції, а також чисельність птахів цієї популяції, які постійно зустрічаються на території угіддя. Рекомендовані одиниці граничні величини для застосування критерію 6 вказані у публікації Ветландс Інтернешнл *Waterbird Population Estimates* (Оцінки популяцій водоплавних птахів), 4-е видання, 2006 р. (цю публікацію можна завантажити з веб-сайту <http://www.wetlands.org/>), в якій також є опис біогеографічного діапазону розповсюдження кожної популяції. Більш ранні видання *Waterbird Population Estimates* зараз замінені і не можуть бути використані для застосування критерію. Пам'ятайте, що цей критерій можна застосувати тільки до тих популяцій водоплавних птахів, для яких є одиниці гранична величина. Разом з тим, якщо популяції водоплавних видів в таксонах не охоплені *Waterbird Population Estimates 3<sup>rd</sup> Edition*, рекомендації вказують, що цей критерій може бути застосований, якщо відомо з іншого джерела, що популяція нараховує 1% граничної величини. В цьому випадку необхідно точно вказати джерело. Недостатньо просто повторити критерій, тобто, що угіддя підтримує >1% чисельності популяції, а також буде неправильно застосовувати цей критерій до популяцій птахів, чисельність яких перевищує 1% їхньої **національної** популяції, окрім випадків, коли популяція є ендемічною в цій країні.

- iv) Для всіх або деяких застосувань **критеріїв 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 та 9** в обґрунтуванні необхідно вказати назву (назви) видів (наукова та загальноживана назви англійською, французькою або іспанською мовами).
- v) Рекомендації щодо застосування **критерію 7**, який стосується різноманіття риб і моллюсків, вказують, що недостатньо лише навести список видів. Необхідно також вказати інші особливості значного різноманіття, включаючи стадії життєвого циклу, взаємодію видів та рівень ендемізму.
- vi) Рекомендації для застосування **критерію 9** для нелітаючих видів тварин подібні до рекомендацій підпункту (iii) критерію 6 для водоплавних птахів. Зокрема, цей критерій слід застосовувати у випадку, коли в угідді регулярно зустрічається більше 1% біогеографічної популяції виду або підвиду тварин, що залежать від водно-болотного угіддя. Необхідно розуміти, що у багатьох випадках біогеографічний діапазон розповсюдження популяції є більшим, ніж територія однієї країни, яка є Стороною конвенції. Для кожної популяції, згаданої в обґрунтуванні критерію 9, необхідно вказати назву біогеографічної популяції, а також кількість особин цієї популяції, які регулярно зустрічаються на території ВБУ. Початковий список рекомендованої 1% граничної величини надається в "*Population estimates and 1% thresholds for wetland-dependent non-avian species, for the application of Criterion 9*" (Оцінки розмірів популяцій та 1% граничні величини для застосування критерію 9 для нелітаючих видів тварин, що залежать від ВБУ) ([http://ramsar.org/ris/key\\_ris\\_criterion9\\_2006.pdf](http://ramsar.org/ris/key_ris_criterion9_2006.pdf)), де також надається опис біогеографічного діапазону розповсюдження кожної популяції. Зауважте, що цей критерій слід застосовувати тільки до тих популяцій тварин, для яких є 1% гранична величина. Разом з тим, для популяцій видів в таксонах, не охоплених додатком IV, рекомендації вказують, що цей критерій може бути застосований, якщо відомо з іншого джерела, що популяція нараховує 1% граничної величини. В такому випадку необхідно точно вказати інформаційне джерело. Недостатньо лише повторити критерій, тобто, що угіддя підтримує >1% чисельності популяції, а також буде неправильно застосовувати цей критерій до популяції

ляцій птахів, чисельність яких перевищує 1% їхньої *національної* популяції, окрім випадків, коли популяція є ендемічною в цій країні.

**15. Біогеографічна характеристика:** Необхідно вказати біогеографічний регіон, в якому знаходиться ВБУ, та застосовану схему біогеографічної регіоналізації (з посиланнями на джерела інформації). Біогеографічна специфікація є суттєвою для коректного застосування критеріїв 1 і 3 та певних варіантів застосування критерію 2 (див. також пункти 13 "Рамсарські критерії" і 14 "Обґрунтування критеріїв"). В цьому контексті рекомендації для застосування рамсарських критеріїв (див. Annex II (тут Додаток 11)) визначають "біо(географічний) регіон" як "науково точно визначення регіонів, які було встановлено, використовуючи біологічні та фізичні параметри, такі як клімат, тип ґрунту, рослинний покрив тощо". Варто зазначити, що для неострівних країн – Сторін конвенції – в багатьох випадках біогеографічні регіони будуть транскордонними за своєю природою і вимагатимуть співпраці між країнами, щоб встановити місцезнаходження звичайних, рідкісних або унікальних зразків різноманітних типів ВБУ. Також визнається, що природа біогеографічної регіоналізації може відрізнятися для різних типів ВБУ відповідно до природи параметрів, які визначають природні відмінності (див. Annex II (тут Додаток 11)).

Загалом використовується велика кількість різних глобальних та регіональних біогеографічних схем. Немає єдиної схеми, яку можна було б універсально застосувати або прийняти, і Сторонам конвенції рекомендовано застосовувати ту схему регіоналізації, яку вони вважають найбільш прийнятною і науково точною, беручи до уваги, що додаткове керівництво, схвалене Резолюцією IX.1 Додаток В, вказує на те, що краще використовувати континентальні, регіональні або наднаціональні схеми, ніж національні або місцеві схеми.

**16. Фізичні особливості ВБУ:** Стислий опис головних фізичних характеристик угіддя включає наступні особливості (де це суттєво):

- геологія і геоморфологія (головні особливості);
- тип ґрунту та його хімічний склад (назва типу ґрунту, вказати вміст мінеральних та органічних речовин, типовий діапазон рН ґрунту);
- характеристика осадів;
- походження (природне або штучне);
- гідрологія (включаючи сезонний водний баланс, приток, інфільтрацію та витікання, інтрузію солоних вод). Інші деталі, а саме гідрологічні цінності і функції, мають бути вказані в пункті 15 "Гідрологічні цінності";
- якість води (типові фізико-хімічні характеристики);
- глибина води, коливання та постійність рівня води;
- діапазон припливів і відпливів та його коливання;
- площа нижньої частини течії (особливо у випадку водно-болотних угідь, які є важливими у регулюванні повеней);
- клімат – вказати тут тільки найзначніші регулярні кліматичні особливості, наприклад, щорічна кількість опадів і середній температурний діапазон; сезони, що визначаються чітко; типові періоди повеней і засух; будь-які інші важливі нормальні кліматичні фактори, що впливають на ВБУ. Останні великі або екстремальні кліматичні події, наприклад, повінь, засуха, ураган, циклон або шторм, нетиповий період екстремальних температур тощо, які негативно вплинули на ВБУ, слід деталізувати в пункті 26 "Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя".

**17. Фізичні особливості водозбірної території:** Стисла характеристика водозбірної території, куди входить:

- площа поверхні;
- загальні геологічні та геоморфологічні особливості;
- загальні типи ґрунтів;
- клімат (включаючи характеристику типу клімату).

**18. Гідрологічна цінність:** Опис головних гідрологічних цінностей водно-болотного угіддя, наприклад, екосистемні послуги, які використовують люди. Ці послуги ВБУ можуть бути наступними (але не обов'язково обмежуватися лише вказаними): регулювання повеней, відновлення рівня підземних вод, стабілізація берегової лінії, затримання та видалення осадів і поживних речовин, пом'якшення змін клімату, очищення води та підтримання її якості. Гідрологічна характеристика ВБУ (якщо вона не співпадає з гідрологічними цінностями і функціями) має бути описана в пункті 16 "Фізичні особливості ВБУ".

**19. Тип(и) ВБУ:** У цьому пункті, перш за все, обведіть чи підкресліть усі типи ВБУ, які зустрічаються в межах угіддя, а потім складіть перелік вибраних типів ВБУ в порядку їх домінування (за площею), починаючи з того типу ВБУ, який має найбільшу площу. Рамсарська класифікація типів ВБУ (див. Annex I (тут Додаток 1)) вказує якому типу ВБУ відповідає певний код ВБУ. Зауважте, що усі типи ВБУ згруповані у три головні категорії: узбережні/морські, суходільні та створені людиною, і що типи ВБУ двох або й більше категорій можуть бути представлені в одному рамсарському угідді, особливо якщо воно велике.

Оскільки деякі морські/прибережні типи ВБУ (наприклад, естуарії (тип F) або літоральні заліснені ВБУ (тип I)) можуть зустрічатись далеко від морської берегової лінії і, навпаки, суходільні типи ВБУ можуть зустрічатися близько до берегової лінії, будь-ласка, вкажіть у додатковому тексті цього пункту загальне географічне розташування угіддя по відношенню до берегової лінії як для суходільних ВБУ, так і для морських/узбережних.

Під час складання переліку типів ВБУ в порядку їх домінування за площею, вкажіть, якщо це можливо, площу кожного типу ВБУ в % від загальної площі угіддя, хоча слід зазначити, що це може бути важко зробити для великих угідь з великим діапазоном типів ВБУ. Якщо угіддя складається більше ніж з однієї частини, і різні типи ВБУ або різні види домінування типів ВБУ зустрічаються в різних частинах угіддя, вкажіть також, який тип ВБУ домінує в кожній частині (див. також вказівки до пунктів 7 "Карта", 8 "Географічні координати" і 9 "Площа").

Якщо угіддя включає ділянки не тільки водно-болотних біотопів (наприклад, коли до складу ВБУ включені частини водозбірної території), також корисно записати площу, або відсоток від загальної площі, ділянки, на якій знаходяться ці біотопи.

**20. Загальні екологічні особливості:** Опис водно-болотної екосистеми з головними місцями перебування, типами ВБУ і типами рослинності, що включає також опис будь-якого зонування, сезонних варіацій та довготривалих змін. Стисло опишіть екологічні процеси, що підтримують водно-болотні та екосистемні послуги, які характеризують угіддя та вигоди, які можна отримати від цих послуг. Може бути придатним стислий опис місць перебування та типів рослинності на прилеглих територіях. Де це важливо, має бути включена інформація про специфічні трофічні зв'язки.

**21. Цінна флора:** Тут слід подати додаткову інформацію про вид рослин або рослинне угруповання, для яких водно-болотне угіддя є особливо важливим або цінним. **Не треба дублювати** інформацію, яка вже вказана в пункті 14 "Обґрунтування критеріїв" або в пункті 20 "Екологічні особливості". Вкажіть, **чому** кожний вказаний вид або угруповання є цінним (наприклад, якщо це економічно важливі види).

Тут можуть бути перераховані ендемічні види, якщо вони не розглянуті у пункті 14 щодо критерію 3 (наприклад, якщо **кількість** ендемічних видів не вважається значною відповідно до вимог до критерію 3).

Також необхідно надати перелік видів рослин, що були інтродуковані (випадково чи навмисно), та/або видів, які є інвазійними (опис впливів інвазійних та/або чужорідних видів на угіддя слід подати в пункті 26 "Чинники, які негативно впливають на екологічний характер угіддя").

Списки звичайних видів, які зустрічаються в угідді, не треба вказувати ні тут, ні в інших пунктах Інформаційного листка, але якщо такі списки є, їх варто додати до Інформаційного листка (вказавши назву та інші параметри угіддя).

**22. Цінна фауна:** Тут слід подати додаткову інформацію про вид тварин або популяцію, для яких водно-болотне угіддя є особливо важливим або цінним. **Не треба дублювати** інформацію, яка вже вказана в пункті 14 "Обґрунтування критеріїв" або в пункті 20 "Екологічні особливості". Вкажіть, **чому** кожний вказаний вид або популяція є цінним (наприклад, якщо це економічно важливі види, або ключові види, або види, які асоціюються із значними щодо біорізноманіття цінностями ВБУ, зокрема черепахи, крокодили, видри, дельфіни).

Тут мають бути перераховані ендемічні види тварин, якщо вони не розглянуті при обґрунтуванні рамсарських критеріїв (наприклад, якщо кількість ендемічних видів не вважається значною (**критерій 3**) або якщо частка ендемічних риб не досягає граничного відсотку для застосування **критерію 7**). Також слід вказати цінні зоогеографічні особливості (реліктові популяції, незвичне розширення ареалу тощо).

Також необхідно надати перелік видів тварин, що були інтродуковані (випадково чи навмисно), та/або видів, які є інвазійними (опис впливів інвазійних та/або чужорідних видів на угіддя слід подати в пункті 26 "Чинники, які негативно впливають на екологічний характер угіддя").

Списки звичайних видів, які зустрічаються в угідді, не треба вказувати ні тут, ні в інших пунктах Інформаційного листка, але якщо такі списки є, їх варто додати до Інформаційного листка (вказавши назву та інші параметри угіддя).

**23. Соціальні та культурні цінності:** У підпункті (а) надайте загальну оцінку основних соціальних та економічних цінностей угіддя, його функцій та особливостей "мудрого використання", як це зазначено в Рамсарських довідниках від 1-го до 6-го (наприклад, туризм, рекреація, освіта та наукові дослідження, сільськогосподарське виробництво, випас, водопостачання, риболовля), а також культурних цінностей і функцій (наприклад, археологічні пам'ятки, історичні зв'язки та/або релігійне значення, включаючи значення угіддя для місцевих жителів). Для більш детальної інформації, див. *Керівні принципи для врахування культурних цінностей водно-болотних угідь для ефективного управління ВБУ*, які є додатком до Резолюції VIII.19. Коли це можливо, вкажіть, які з цих цінностей узгоджуються з підтриманням природних водно-болотних процесів та екологічного характеру угіддя. В підпункті (б) вкажіть, чи має угіддя міжнародне значення для підтримання (додатково до відповідних екологічних цінностей) прикладів значних культурних цінностей (незалежно від того, є вони матеріальними чи нематеріальними), пов'язаних з його походженням, збереженням та/або екологічним функціонуванням. Якщо так, надайте інформацію про це міжнародне значення відповідно до категорій, прийнятих згідно з Резолюцією IX.21. Деталі щодо цінностей, що походять від незбалансованої експлуатації угіддя або мають своїм наслідком шкідливі екологічні зміни, слід подати в пункті 26 "Чинники, які негативно впливають на екологічний характер угіддя".

**24. Землеволодіння/власність на землю:** Деталі щодо власності/володіння рамсарським угіддям та прилеглими територіями. Якщо це можливо, вкажіть різні категорії володіння/власності та їх відсоток (наприклад, "50% угіддя володіє держава"). Поясніть будь-які механізми або формули змішаного землеволодіння. Також поясніть терміни, які мають особливе значення в країні або відповідному регіоні. У наступному пункті (п. 25 "Поточне землекористування") опишіть зв'язки між різними формами землеволодіння, описаними в цьому пункті, і конкретними видами землекористування.

**25. Поточне землекористування (включаючи водокористування):** Усі головні види господарської діяльності (а) в межах Рамсарського угіддя та (б) на прилеглий території та водозборі. Надайте інформацію про населення цього району, включаючи опис основних видів людської діяльності та головних форм земле- і водокористування в межах ВБУ, наприклад, водопостачання для домашнього та індустріального використання, іригація, сільське господарство, випас домашньої худоби, лісівництво, риболовля, аквакультура і полювання. Також вкажіть тут види діяльності і форми використання, пов'язані з дослідницькою роботою, освітою і рекреацією/туризмом в межах угіддя, але детальну інформацію подайте відповідно в пунктах 29, 30 і 31. Коли це можливо, надайте інформацію про відносну важливість, масштаб і тенденції земле- і водокористування. Зазначте, чи обмежуються діяльність або форми користування в певних частинах угіддя (наприклад, тільки в одній частині великого угіддя, або в різних зонах, або в межах певних типів ВБУ). У підпункті (б) підсумуйте інформацію про земле- і водокористування на прилеглий території та на більш великій водозбірній території, що може прямо чи непрямо впливати на статус ВБУ, а також про будь-яке використання землі на територіях нижче за течією, на які, ймовірно, впливає водно-болотне угіддя. Для подальших довідок відносно водокористування див. *Рекомендації щодо розміщення водних ресурсів та управління ними для підтримання екологічних функцій ВБУ*, схвалені Резолюцією VIII.1; Резолюцією IX.1, Додаток С (*Комплексні рамки для керівництва Рамсарської конвенції з водних питань*); Додаток Сі (*Управління річковим басейном: додаткове керівництво та рамки для аналізу конкретних прикладів*) та Додаток Сіі (*Рекомендації щодо управління підземними водами для підтримання екологічного характеру ВБУ*).

**26. Чинники (колишні, нинішні або потенційні), які негативно впливають на екологічний характер угіддя, включаючи зміни у земле- та водокористуванні і проекти розвитку:** Антропогенні та природні чинники, які впливають на екологічний характер угіддя як в межах угіддя, так і навколо нього (включаючи водозбірну територію, якщо це потрібно). Вони можуть включати нові або змінні заходи та/або типи використання, основні проекти розвитку тощо, які мали, мають або, можливо, матимуть шкідливий вплив на природний екологічний характер водно-болотного угіддя. Для усіх несприятливих та змінних чинників надайте кількісну інформацію (якщо такі дані існують), а також інформацію про масштаб, розміри і тенденції змін чинника та його вплив: ця інформація повинна забезпечити основу для моніторингу екологічного характеру угіддя.

Важливо визначити як фактори змін (наприклад, відведення води, дренаж, меліорація, забруднення, надмірний випас, а також надмірне втручання людини, полювання та вилов риби), так і результати змін та їх вплив (наприклад, замулення, ерозія, загибель риби, зміни у структурі рослинності, фрагментація середовища існування, турбування видів під час розмноження, фізичні або екологічні зміни внаслідок змін клімату тощо). Також важливо відрізнити чинники, що йдуть безпосередньо з самого угіддя, від зовнішніх чинників, які мають або можуть мати вплив на угіддя. Необхідно розрізнити потенційні та наявні несприятливі чинники.

При описі забруднень особлива увага має бути приділена хімічним забруднювачам та їх джерелам, до складу яких потрібно включити індустриальні та сільськогосподарські хімічні стоки та інші викиди.

Для полегшення моніторингу необхідно детально описати природні події, включаючи випадкові катастрофи (наприклад, землетрус або виверження вулкана) або природну рослинну сукцесію, які мали, мають або, ймовірно, матимуть вплив на екологічний характер угіддя.

Надайте інформацію про історію появи (випадкової або навмисної) інвазивних та/або чужорідних видів, зазначених в пунктах 21 "Цінна флора" і 22 "Цінна фауна", та про вплив будь-яких інвазій.

**27. Вжиті природоохоронні заходи:**

- а) Вкажіть будь-який національний природоохоронний статус угіддя, його міжнародний статус (додатково до рамсарського статусу угіддя) і (у разі транскордонного ВБУ) двосторонні або багатосторонні природоохоронні заходи, які мають відношення до всього угіддя або його частини. Якщо був створений заповідник, вкажіть дату його створення та його площу. Якщо тільки частина водно-болотного угіддя має природоохоронний статус, необхідно вказати площу водно-болотних біотопів, що охороняються.
- б) Якщо це підходить, вкажіть IUCN (1994 р.) категорію(ї) для природоохоронних територій, яка використана для угіддя. IUCN дає таке визначення природоохоронної території — це "ділянка землі та/або моря, спеціально призначена для захисту та підтримання біологічного різноманіття та природних і відповідних культурних ресурсів, управління якою здійснюється за допомогою юридичних або інших ефективних засобів".
- в) Опишіть тут процес планування управління угіддям, зокрема будь-який менеджмент-план, якщо такий був підготовлений і втілюється в життя, вказавши, чи був він офіційно схвалений. Вкажіть документ(и) щодо менеджмент-плану в пункті 34 "Бібліографічні джерела" і, якщо це можливо, надайте копію менеджмент-плану як додаток до "Інформаційного листка рамсарського ВБУ".
- г) Також опишіть інші заходи щодо збереження, впроваджені на угідді, такі як обмеження розвитку, методи управління, вигідні для дикої природи, заборона полювання тощо.

Включіть сюди інформацію про будь-які схеми моніторингу та методи експертизи, що впроваджені для цього угіддя. Опишіть будь-яке використання для угіддя рекомендацій "Рамсарської концептуальної структури для мудрого використання водно-болотних угідь та збереження їхнього екологічного стану" (Резолюція IX.1, Додаток А) або інші приклади застосування рекомендацій конвенції, як це зроблено в Рамсарському пакеті Посібників з мудрого використання (мудре використання, тобто збалансоване використання, — це базова концепція Рамсарської конвенції).

Оновлюючи Інформаційний листок для існуючого рамсарського ВБУ, вкажіть, включене угіддя в Протокол Монтре, чи воно виключене з нього, а також вкажіть деталі візитів експертів з Рамсарської дорадчої місії, які відбувалися на території угіддя.

Потрібно відзначити будь-яке застосування планування інтегрованого басейнового управління (інтегрованого управління водозбірною територією) або планування інтегрованого управління прибережною/морською зоною, яке стосується угіддя або впливає на нього. Якщо це можливо, дайте стислу оцінку ефективності природоохоронного законодавства або статусу будь-яких територій, що охороняються. Також потрібно описати участь місцевих громад та місцевого населення у менеджменті угіддя в контексті рамсарських рекомендацій щодо процесу участі (Резолюція VII.8).

**28. Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи:** Вкажіть деталі будь-яких природоохоронних заходів, що були запропоновані для угіддя або знаходяться в процесі підготовки, включаючи будь-які пропозиції щодо законодавства, захисту та менеджменту. Надайте резюме щодо історії будь-яких раніше запропонованих пропозицій, які ще не виконувались, та відокремте ті пропозиції, які вже були офіційно подані відповідним урядовим органам, від тих пропозицій, які поки що не одержали офіційного схвалення, наприклад, рекомендації в опублікованих звітах та резолюціях зустрічей фахівців. Також згадайте будь-який менеджмент план, що знаходиться в процесі підготовки, але ще не є завершеним, погодженим або виконуваним.

**29. Поточні наукові дослідження та можливості:** Опишіть тут будь-які поточні науково-дослідні програми (включаючи моніторинг) і проекти, які реалізуються на території угіддя, а також надайте інформацію про будь-які спеціальні можливості для досліджень, що були вказані в пункті 25 "Поточне землекористування (включаючи водокористування)".

**30. Нинішня діяльність з комунікації, освіти та громадської обізнаності, що стосується угіддя або є корисною для угіддя:** Опишіть деталі будь-яких існуючих програм, заходів та можливостей для комунікації, освіти та громадської обізнаності, включаючи тренінги, які були вказані в п. 25 "Поточне землекористування (включаючи водокористування)". Також прокоментуйте освітній потенціал водно-болотного угіддя. Для подальшої інформації щодо проблем комунікації, освіти та громадської обізнаності, а також щодо Рамсарської конвенції звертайтеся до Рамсарського веб-сайту – [http://ramsar.org/outreach\\_index.htm](http://ramsar.org/outreach_index.htm).

**31. Нинішній стан рекреації і туризму:** Вкажіть деталі нинішнього будь-якого використання водно-болотного угіддя для рекреації і туризму, які були зазначені в пункті 25 "Поточне землекористування (включаючи водокористування)", включаючи деталі наявних або запланованих заходів чи центрів для рекреації і туризму, зазначивши щорічну кількість відвідувачів угіддя. Також вкажіть, чи є туризм сезонним і який він за типом.

**32. Юрисдикція:** Вкажіть повну назву та адресу органу влади з (а) *територіальною юрисдикцією* щодо ВБУ, наприклад, держава, область або муніципалітет, а також (б) назву адміністративного органу з *функціональною юрисдикцією* щодо цілей збереження ВБУ, наприклад, Управління навколишнього середовища або Управління рибного господарства тощо.

**33. Орган управління:** Вкажіть назву і адресу місцевого офісу установи чи організації, що безпосередньо відповідає за управління ВБУ. Якщо це можливо, вкажіть також посаду та/або ім'я особи (чи осіб) в цьому офісі, відповідальної за водно-болотне угіддя. Також вкажіть деталі будь-яких особливих чи унікальних розпоряджень, що мають відношення до управління угіддям.

**34. Бібліографічні джерела:** Перелік ключових технічних матеріалів відносно водно-болотних угідь, включаючи менеджмент-плани, головні наукові звіти і бібліографію. Будь-ласка, вкажіть функціонуючі/активні адреси веб-сайтів, присвячених водно-болотному угіддю, або тих сайтів, які яскраво його зображують (наприклад, сайт, що детально описує всі рамсарські угіддя країни), а також вкажіть дату останнього оновлення сайту. Якщо є багато опублікованого матеріалу про угіддя, то потрібно цитувати тільки найважливіші літературні джерела, при цьому перевага має надаватися новішим виданням, які містять розширені бібліографічні списки. Де це можливо, слід додавати копії найважливіших літературних джерел, включаючи будь-які копії менеджмент-планів.

### Annex I Рамсарська система класифікації типів ВБУ

Коди ґрунтуються на Рамсарській системі класифікації типів ВБУ, схваленій Рекомендацією 4.7 та доповненій Резолюціями VI.5 та VII.11 Конференції Сторін конвенції. Перераховані тут категорії призначені тільки для того, щоб забезпечити дуже широкі рамки, які допоможуть швидко ідентифікувати головні водно-болотні біотопи, що представлені в кожному угідді.

Щоб допомогти ідентифікувати правильні типи ВБУ для пункту 19 "Інформаційного листа рамсарського водно-болотного угіддя", секретаріат Рамсарської конвенції запропонував табуляцію деяких характеристик для кожного типу ВБУ для морських/прибережних та суходільних ВБУ (див нижче).

#### Морські /прибережні ВБУ

- A** – Постійні морські мілководдя у більшості випадків глибиною менше 6 метрів під час відпливу; включає морські затоки і протоки.
- B** – Вкриті водою ділянки морського дна у зоні припливів-відпливів; включаючи ділянки дна, вкриті бурими водоростями і морською травою, тропічні морські луки.
- C** – Коралові рифи.
- D** – Скельні морські узбережжя; включаючи скелясті прибережні острови, морські обриви.
- E** – Піщані або вкриті галькою узбережжя; включаючи піщані бари, коси і піщані острови, а також системи дюн і гумідні дюнні западини.
- F** – Естуарні води; постійні води естуаріїв та естуарних систем дельт.
- G** – Літоральні грязьові, піщані або вкриті сіллю берегові поверхні.
- H** – Літоральні марші; включаючи солоні марші, солоні луки, солончаки, солонці, а також припливно-відпливні солонуваті і прісноводні марші (марш – це тип водно-болотного угіддя, характерною рисою якого є наявність на мілководдях очерету, рогозів, осок, мітлиць, ситників та інших трав'янистих рослин; близьке за значенням до слова "плавні").
- I** – Літоральні заліснені водно-болотні угіддя; включаючи мангрові болота, болота з мангровими пальмами і прісноводні заболочені ліси в зоні припливів.
- J** – Прибережні солонуваті/солоні лагуни (мілководні затоки); лагуни від солонувато-водних до солоних із щонайменше одним відносно вузьким з'єднанням з морем.
- K** – Прибережні прісноводні лагуни; включаючи прісноводні дельтові лагуни.
- Zk(a)** – Карстові та інші підземні гідрологічні системи; морські/прибережні.

#### Суходільні ВБУ

- L** – Постійні суходільні дельти.
- M** – Постійні річки/струмки/ручаї; включаючи водоспади.
- N** – Сезонні/пересихаючі/непостійні річки/струмки/ручаї.
- O** – Постійні прісноводні озера (площею більше 8 га); включаючи великі старики.
- P** – Сезонні/пересихаючі прісноводні озера (площею більше 8 га); включаючи заплавні озера.



- Q** – Постійні солоні/солонуваті/лужні озера.
- R** – Сезонні/пересихаючі солоні/солонуваті/лужні озера і поверхні.
- Sp** – Постійні солоні/солонуваті/лужні марші/невеличкі водойми.
- Ss** – Сезонні/пересихаючі солоні/солонуваті/лужні марші/невеличкі водойми.
- Tr** – Постійні прісноводні марші/невеличкі водойми; ставки (площею менше 8 га), марші і болота на мінеральних ґрунтах; з напівзануреною рослинністю, обводненою більшу частину вегетаційного періоду.
- Ts** – Сезонні/пересихаючі прісноводні марші/невеличкі водойми на мінеральних ґрунтах; включаючи драговини, вибоїни, заплавні луки, осокові марші.
- U** – Незаліснені торфовища; включаючи вкриті чагарниками або відкриті болота і фени.
- Va** – Альпійські водно-болотні угіддя; включаючи альпійські луки і тимчасові водойми, що виникають внаслідок танення снігу.
- Vt** – Тундрові водно-болотні угіддя; включаючи тундрові невеличкі водойми і тимчасові водойми, що виникають внаслідок танення снігу.
- W** – Водно-болотні угіддя з домінуванням чагарників; чагарникові болота, прісноводні марші з домінуванням чагарників, розріджені болотяні деревостани, що переходять у чагарники, вільшняки на мінеральних ґрунтах.
- Xf** – Прісноводні водно-болотні угіддя з домінуванням дерев; включаючи прісноводні заболочені ліси, сезонно затоплювані ліси, заліснені болота на мінеральних ґрунтах.
- Xr** – Заліснені торфовища; торфоболотні ліси.
- Y** – Прісноводні джерела; оази.
- Zg** – Геотермальні водно-болотні угіддя.
- Zk(b)** – Карстові та інші підземні гідрологічні системи; суходільні.

### Штучно створені ВБУ

- 1** – Аквакультурні (наприклад, риборозвідні/креветкові) ставки.
- 2** – Ставки; включаючи сільськогосподарські ставки, ставки для водопою, малі водні резервуари (переважно менше 8 га).
- 3** – Іригаційні землі; включає іригаційні канали і рисові поля.
- 4** – Сезонно обводнені сільськогосподарські землі; включаючи інтенсивно використовувані зволожені луки та пасовища.
- 5** – Місця видобутку солі; соляні озера, солончаки тощо.
- 6** – Водосховища; резервуари/запруды/греблі/ставки (переважно площею понад 8 га).
- 7** – Вириті водойми; гравійні/цегельні/глиняні кар'єри, а також вугільні кар'єри/шахти.
- 8** – Території для очистки стічних вод; господарства для очистки стічних вод, ставки-відстійники, басейни-окислювачі тощо.
- 9** – Канали і дренажні протоки, канали.
- Zk(c)** – Карстові та інші підземні гідрологічні системи; штучно створені.

## Табуляція характеристик ВБУ

## Морські /прибережні ВБУ

Солоні води	Постійні	Глибина менше 6 м	A
		Підводна рослинність	B
		Коралові рифи	C
	Узбережні	Скелясті	D
		Піщані або вкриті галькою	E
Солоні або солонуваті води	Літоральні	Берегові поверхні (г рязьові, піщані або вкриті сіллю)	G
		Марші	H
		Заліснені	I
	Лагуни	J	
	Естуарії	F	
Солоні, солонуваті або прісні води	Підземні	Zk(a)	
Прісні води	Лагуни	K	

## Суходільні ВБУ

Прісні води	Текучі води	Постійні	Річки, струмки, ручаї	M
			Дельти	L
		Джерела, оази	Y	
		Сезонні/пересихаючі	Річки, струмки, ручаї	N
	Озера і ставки	Постійні	Більше 8 га	O
			Менше 8 га	Tr
		Сезонні/пересихаючі	Більше 8 га	P
			Менше 8 га	Ts
	Марші на мінеральних ґрунтах	Постійні	З домінуванням трав	Tr
			З домінуванням чагарників	W
		Постійні/сезонні/пересихаючі	З домінуванням дерев	Xf
			Сезонні/пересихаючі	З домінуванням трав
	Марші на торфовищах	Постійні	Не вкриті лісом	U
			Заліснені	Xp
	Марші на мінеральних ґрунтах або торфовищах	Високігорні (альпійські)		Va
Тундрові		Vt		
Солоні, солонуваті або лужні води	Озера	Постійні	Q	
		Сезонні/пересихаючі	R	
	Марші та ставки	Постійні	Sp	
		Сезонні/пересихаючі	Ss	
Прісні, солоні, солонуваті або лужні води	Геотермальні		Zg	
	Підземні		Zk(b)	

**Додаток 11****Annex II****Критерії для ідентифікації водно-болотних угідь міжнародного значення**

Схвалені 7-ю (1999 р.) та 9-ю (2005 р.) Конференціями договірних сторін, замінивши попередні критерії, прийняті 4-ю (1990 р.) та 6-ю (1996 р.) Конференціями договірних сторін, щоб регулювати виконання статті 2.1 щодо визнання рамсарських угідь.

**Група критеріїв А. Угіддя, до складу яких входять типові, рідкісні або унікальні типи ВБУ**

**Критерій 1:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно містить типовий, рідкісний або унікальний приклад природного чи квазіприродного типу ВБУ, що існує у відповідному біогеографічному регіоні.

**Група критеріїв Б. Угіддя, які мають міжнародне значення для збереження біорізноманіття****Критерії щодо видів та екологічних угруповань**

**Критерій 2:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно підтримує існування вразливих видів, видів, які знаходяться під загрозою зникнення, або зникаючих видів або екологічні угруповання, яким загрожує небезпека.

**Критерій 3:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно підтримує існування популяцій видів рослин та/або тварин, важливих для підтримання біологічного різноманіття певного біогеографічного регіону.

**Критерій 4:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно підтримує види рослин та/або тварин на критичних стадіях їх життєвих циклів, або надає їм притулок при незадовільних умовах.

**Спеціальні критерії щодо водних птахів**

**Критерій 5:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно регулярно підтримує знаходження тут 20 тис. або більше водних птахів.

**Критерій 6:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно регулярно підтримує існування тут 1% чисельності осіб у популяціях одного виду або підвиду водних птахів.

**Спеціальні критерії щодо риб**

**Критерій 7:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно підтримує важливі пропорції місцевих підвидів, видів або родин риб, окремі стадії їх життєвого циклу, видову взаємодію та/або популяції, які є репрезентативними щодо вигод водно-болотних угідь та/або їх цінностей, і таким чином робить свій внесок у збереження глобального біологічного різноманіття.

**Критерій 8:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно є важливим джерелом живлення для риб, нерестовищем, місцем для підростання мальків та/або міграційним шляхом, від якого залежать популяції риб як в межах угіддя, так і поза його межами.

**Спеціальний критерій щодо інших таксонів**

**Критерій 9:** Угіддя потрібно розглядати як ВБУ міжнародного значення, якщо воно регулярно підтримує існування тут 1% чисельності осіб у популяціях одного виду або підвиду нелітаючих видів тварин, що залежать від ВБУ.

### Методичні рекомендації для застосування критеріїв

(на основі "Стратегічних рамок та рекомендацій для подальшого розвитку Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення")

#### Критерій 1:

1а) При систематичному застосуванні цього критерію Сторонам Конвенції рекомендується:

- i) визначити біогеографічні регіони в межах території ВБУ або на наднаціональному/ регіональному рівні;
- ii) в межах кожного біогеографічного регіону визначити типи існуючих ВБУ (використовуючи Рамсарську систему класифікації ВБУ), приділяючи особливу увагу рідкісним або унікальним типам ВБУ;
- iii) для кожного ВБУ в межах біогеографічного регіону вказати з метою надання статусу "ВБУ міжнародного значення" ті ВБУ, які є найкращим прикладом.

1б) При виборі схеми біогеографічної регіоналізації доцільніше використовувати континентальні, регіональні або наднаціональні схеми, ніж національні або місцеві.

1с) Завдання 1 і особливо 1.2 "Стратегічних рамок..." вказують на те, що необхідно надати перевагу тим ВБУ, екологічний характер яких відіграє суттєву роль у природному функціонуванні основних річкових басейнів або прибережних систем. При визначенні пріоритетних угідь відповідно до цього критерію роль ВБУ у гідрологічному функціонуванні є також важливою. Рекомендації щодо біологічної та екологічної ролі ВБУ описані в критерії 2.

1д) Гідрологічна важливість. Як вказано у статі 2 Конвенції, ВБУ можуть бути відібрані відповідно до їхньої гідрологічної ролі, яка, між іншим, може включати наступні характеристики. ВБУ можуть:

- i) відігравати головну роль у природному контролі і покращенні протікання повеней або їх попередженні;
- ii) бути важливими для сезонного збереження води для ВБУ або інших територій, що охороняються і знаходяться нижче за течією;
- iii) бути важливими для заповнення підземних водних горизонтів;
- iv) формувати частину карстових або підземних гідрологічних чи джерельних систем, які постачають воду до головних поверхневих ВБУ;
- v) бути головними природними заплавними системами;
- vi) мати основний гідрологічний вплив в контексті, принаймні, регулювання регіонального клімату або стабільності (наприклад, певні райони вологих тропічних лісів; ВБУ або комплекси ВБУ у напівпосушливих, посушливих або пустельних районах; тундрові або торфові системи, які відіграють роль у поглинанні вуглецю тощо);
- vii) відігравати велику роль у підтриманні високих стандартів якості води.

#### Критерій 2:

2а) Рамсарські ВБУ відіграють важливу роль у збереженні видів та екологічних угруповань, які знаходяться під загрозою глобального зникнення. Незважаючи на малу кількість особин або угідь, які можуть бути включені, чи низьку якість кількісних даних або інформації, що може бути доступною, особлива увага повинна бути приділена ВБУ з Рамсарського списку, які підтримують глобально вразливі угруповання або види на будь-якій стадії їхнього життєвого циклу. Для цієї мети потрібно використовувати критерії 2 і 3.

2b) Загальне завдання 2.2 "Стратегічних рамок..." рекомендує Сторонам Конвенції шукати можливості внесення до Рамсарського списку ВБУ, що підтримують існування екологічних угруповань, яким загрожує небезпека, або які є критичними для виживання видів, визначених як вразливі, зникаючі або такі, що знаходяться під загрозою зникнення, відповідно до національного законодавства і програм щодо видів, яким загрожує зникнення, або в межах міжнародних ініціатив, таких як Червоний список IUCN, додаток 1 Конвенції CITES та додатки Конвенції CMS.

2c) Коли Сторони Конвенції розглядають угіддя, перспективні для внесення до Рамсарського списку відповідно до цього критерію, найбільша охоронна цінність досягатиметься шляхом вибору мережі угідь, які забезпечують місця перебування для рідкісних, вразливих і зникаючих видів та видів, які знаходяться під загрозою зникнення. В ідеальному випадку усі угіддя повинні мати наступні властивості. Вони:

- i) підтримують популяції мігруючих видів на різних стадіях їхнього життєвого циклу; та/або
- ii) підтримують популяції видів вздовж міграційних чи перелітних шляхів, враховуючи те, що різні види мають різні міграційні стратегії з різними максимальними відстанями між місцями, необхідними для відпочинку; та/або
- iii) екологічно пов'язані між собою іншими шляхами, наприклад, через забезпечення популяцій місцями для відпочинку під час несприятливих умов; та/або
- iv) є прилеглими або знаходяться близько до ВБУ, що входять до Рамсарського списку, збереження яких покращує життєздатність популяції видів, що знаходяться під загрозою зникнення, шляхом збільшення кількості місць перебування, які охороняються; та/або
- v) підтримують велику частину популяції розсіяних осілих видів, які перебувають в обмежених типах середовищ існування.

2d) Для ідентифікації угідь, де є екологічні угруповання, яким загрожує зникнення, найбільша охоронна цінність буде досягнута через вибір угідь з екологічними угрупованнями, які мають одну або більше з наступних характеристик. Вони:

- i) є угрупованнями, які знаходяться під загрозою глобального зникнення, або угрупованнями, які знаходяться під ризиком прямих чи непрямих чинників змін, особливо там, де вони є угрупованнями високої якості або типовими для біогеографічного регіону; та/або
- ii) є рідкісними угрупованнями в даному біогеографічному регіоні; та/або
- iii) охоплюють екотони, сукцесійні стадії та угруповання, які є прикладом особливих процесів; та/або
- iv) більше не можуть розвиватись в сучасних умовах (наприклад, через зміни клімату або антропогенний вплив); та/або
- v) знаходяться на сучасному етапі тривалої історії розвитку і підтримують палеоекологічний архів, що добре зберігся; та/або
- vi) є функціонально критичними для виживання інших (можливо, рідкісних) угруповань чи певних видів; та/або
- vii) є угрупованнями, в яких спостерігається суттєве зменшення розмірів чи розповсюдженості.

2e) При виборі схеми біогеографічної регіоналізації для застосування параграфу 2d (i) та/або (ii) доцільніше використовувати континентальні, регіональні чи наднаціональні схеми, ніж національні або місцеві.

2f) Зверніть увагу на питання, що стосуються різноманіття місць існування та сукцесій, у параграфах 46-49 "Стратегічних рамок..." "Визначення меж угіддя".

2g) Зверніть також увагу на біологічне значення багатьох карстових та інших підземних гідрологічних систем.

### **Критерій 3:**

3a) При розгляді Сторонами Конвенції угідь, перспективних для внесення до списку згідно з цим критерієм, найбільша охоронна цінність досягатиметься, якщо угіддя будуть мати наступні характеристики. Вони:

- i) є "гарячими точками" біорізноманіття та підтримують велику кількість видів, навіть якщо невідома точна кількість особин; та/або
- ii) є центрами ендемізму чи підтримують значну кількість ендемічних видів; та/або
- iii) підтримують біорізноманіття (включаючи різні типи місць існування) даного регіону; та/або
- iv) підтримують значну частку видів, пристосованих до спеціальних умов довкілля (наприклад, тимчасові ВБУ у напівпосушливих та посушливих районах); та/або
- v) підтримують певні елементи біорізноманіття, які є рідкісними або особливо характерними для біогеографічного регіону.

3b) Приділіть увагу також біологічному значенню багатьох карстових та інших підземних гідрологічних систем.

3c) При виборі схеми біогеографічної регіоналізації доцільніше використовувати континентальні, регіональні чи наднаціональні схеми, ніж національні чи місцеві.

### **Критерій 4:**

4a) Критичними угіддями для мобільних чи мігруючих видів є такі угіддя, які підтримують особливо велику частку популяцій, зібраних на відносно малих територіях на особливих етапах життєвого циклу. Це може бути у певні пори року або у напівпосушливих чи посушливих районах впродовж декількох дощових років. Наприклад, багато водоплавних птахів використовують відносно малі ділянки в якості ключових точок зупинок (для годівлі і відпочинку) під час довготривалих міграцій між територіями, які використовуються для розмноження, і територіями, які використовуються для інших цілей. Для видів родини Качкових важливими є також місця линяння. Угіддя у напівпосушливих і посушливих районах можуть бути дуже важливим місцем концентрації водоплавних птахів та інших мобільних водно-болотних видів і бути критичними для виживання популяцій, хоча такі угіддя можуть сильно змінюватися з року в рік внаслідок суттєвих змін у режимі дощових опадів.

4b) Немігруючі водно-болотні види не можуть залишити угіддя, коли кліматичні чи інші умови стануть незадовільними, і тільки деякі угіддя можуть мати спеціальні екологічні характеристики, щоб підтримувати популяції у середній чи довготривалій перспективі. Так у сухі періоди деякі види крокодилів і риб переходять до більш глибоких ділянок чи ставків в межах водно-болотного комплексу, коли зменшується акваторія відповідного місця перебування. Такі обмежені ділянки є критичними для виживання тварин, доки не почнуться дощі і збільшиться площа водно-болотного місця перебування. Угіддя (часто з складною екологічною, геоморфологічною і фізичною структурою), які виконують такі функції для немігруючих видів, є особливо важливими для постійних популяцій і повинні розглядатись як пріоритетні для включення до Рамсарського списку.

**Критерій 5:**

5a) Коли Сторони Конвенції розглядають угіддя, які можуть бути внесені до Рамсарського списку відповідно до цього критерію, найбільша охоронна цінність буде досягнута шляхом вибору мережі угідь, які забезпечують місця існування для скупчень водно-болотних птахів, в яких присутні види чи підвиди, що знаходяться під загрозою глобального зникнення. Зараз такі ВБУ слабо представлені у Рамсарському списку.

5b) Немісцеві види водоплавних птахів не повинні бути включені до загальної кількості птахів в цьому угідді.

5c) Критерій 5 слід використовувати не тільки для багатовидових скупчень, але також для угідь, які постійно підтримують знаходження тут 20 тис. або більше водно-болотних птахів будь-якого одного виду.

5d) Для популяцій водоплавних птахів, які нараховують більше 2 млн. особин, приймається порогова величина в 1% (20 тис. осіб). Ця цифра приймається на основі того, що така кількість зазначена як важлива в рамках критерію 5. Щоб відобразити важливість угіддя для зазначених видів, доцільно також розглянути це угіддя відповідно до критерію 6.

5e) Цей критерій застосовується Сторонами Конвенції до ВБУ, розмір яких змінюється. Не дивлячись на те, що неможливо дати точні рекомендації щодо розміру території, на якій можна спостерігати таку кількість птахів, угіддя, визначені як ВБУ міжнародного значення завдяки критерію 5, повинні бути екологічним комплексом. Таким чином, вони можуть бути як великою територією, так і складатися з групи менших угідь. Також необхідно приділити увагу поверненню водоплавних птахів під час міграційних періодів для того, щоб підрахувати їхню загальну кумулятивну кількість (за умови, що такі дані доступні).

5f) Зміна чисельності птахів, особливо в періоди міграцій, веде до того, що більше водно-болотних птахів використовують угіддя, ніж це може підраховано в будь-якій точці у певний момент часу. Отже, цінність такого угіддя для підтримання популяцій водно-болотних птахів часто буде більшою, ніж це видно з інформації, отриманої внаслідок простого підрахунку чисельності птахів.

5g) Однак, точна оцінка зміни чисельності птахів і загальної кількості птахів у популяції чи популяціях, які використовують ВБУ, є складним завданням. Декілька методів (наприклад, маркування груп і повторна ідентифікація або сумарні підвищення в розрахункових серіях для певних часових періодів), які застосовувались, не дають статистично надійних чи точних оцінок.

5h) Єдиний доступний метод, який вважається надійним і точним для оцінки птахів, що повертаються, — це ловля і маркування та повторна ідентифікація і повторний вилов індивідуально маркованих птахів з популяції у місці міграційної зупинки. Але важливо визнати, що для того, щоб цей метод давав надійну оцінку обсягів міграції, його застосування, як правило, вимагає значних можливостей проводити такі вимірювання і великих ресурсів. Для великих та/або недосяжних районів зупинки птахів (особливо, коли птахи у популяції широко розсіяні) використання цього методу може створити непереборні практичні труднощі.

5i) Коли відомо, що птахи повертаються у ВБУ, але не можливо отримати точну інформацію про обсяги міграції, Сторони Конвенцій повинні продовжувати визнавати важливість ВБУ як місця зупинки під час міграцій через застосування критерію 4. Це є підставою для того, щоб план управління даного угіддя повністю визнавав цю важливість.

**Критерій 6:**

6a) Коли Сторони Конвенції розглядають угіддя, які можуть бути внесені до Рамсарського списку відповідно до цього критерію, найбільша охоронна цінність буде досягнута шляхом вибору низки угідь, які підтримують популяції видів чи підвидів, що знаходяться під загрозою глобального зникнення. Також можна розглянути зміни чисельності водоплавних птахів під час міграційних періодів, що дозволить підрахувати загальну кількість птахів, якщо наявні такі дані.

6b) Для того, щоб дані можна було порівнювати на міжнародному рівні, Сторони Конвенції повинні використовувати (там, де це можливо) міжнародні оцінки чисельності популяцій та 1% порогові величини, які публікуються та оновлюються кожні три роки організацією Ветландс Інтернешнл, в якості основи для оцінювання угідь на предмет їхнього внесення до Рамсарського списку, використовуючи цей критерій. Як зазначено у резолюціях VI.4 (6-а Конференція сторін Рамсарської конвенції) і VIII.38 (8-а Конференція сторін Рамсарської конвенції), для кращого застосування цього критерію Сторони Конвенції повинні не тільки накопичувати дані для майбутнього оновлення та перегляду міжнародних оцінок чисельності водно-болотних птахів, але також сприяти проведенню і розвитку Міжнародного обліку водоплавних птахів, який здійснюється Ветландс Інтернешнл і є джерелом більшої частини цих даних.

6c) В деяких угіддях може бути присутня більш ніж одна біогеографічна популяція виду, особливо в міграційні періоди та/або тоді, коли міграційні шляхи різних популяцій пересікаються в головних ВБУ. Там, де такі популяції важко розрізнити в польових умовах (що найчастіше і трапляється), можуть виникнути труднощі з використанням порогової величини в 1%. Коли зустрічаються такі змішані популяції, передбачається, що більший 1% поріг може бути використаний для оцінки угіддя.

6d) Однак, цю рекомендацію слід застосовувати гнучко, особливо у випадках, коли одна з популяцій має високий охоронний статус. Сторони Конвенції повинні розглянути можливість визнання загальної важливості угіддя для обох популяцій через застосування критерію 4 як підстави для того, щоб план управління даного угіддя відображав би повною мірою цю важливість. Цю рекомендацію не варто використовувати на шкоду популяціям, які є меншими, але мають високий охоронний статус.

6e) Зверніть увагу, що ця рекомендація використовується тільки в період змішування популяцій (часто, але не виключно, в періоди міграції). В інший час загалом можна точно визначити порогову величину в 1% чисельності для однієї популяції.

6f) Повернення птахів, особливо під час міграцій, призводить до того, що певне ВБУ використовує більша кількість водно-болотних птахів, ніж підраховується в будь-якій одній точці в певний момент часу. Таким чином, важливість такого ВБУ з точки зору підтримання популяцій водоплавних птахів часто буде більшою, ніж це може бути видно, виходячи із звичайного обліку птахів. Для подальших рекомендацій щодо повернення птахів звертайтеся до рекомендацій стосовно критерію 5 (параграфи 5f-5i).

### **Критерій 7:**

7a) Риби — це найчисельніші хребетні тварини у водно-болотних угіддях. У світі налічується більше 18 тис. видів риб, які мешкають у ВБУ впродовж всього життя або частини свого життєвого циклу.

7b) Критерій 7 вказує на те, що ВБУ може бути визнане як угіддя міжнародного значення, якщо воно має значне різноманіття риб чи молюсків і ракоподібних. Він наголошує на різних формах біорізноманіття, що можуть мати місце, включаючи кількість таксонів, різні етапи



життєвого циклу, взаємодію між видами і комплексність взаємодії між таксонами та оточуючим середовищем. Врахування лише тільки видів не є достатнім для оцінки важливості певного угіддя. Додатково потрібно враховувати різні екологічні ролі видів впродовж різних етапів їхнього життєвого циклу.

7с) Безумовною в такому розумінні біорізноманіття є важливість високих рівнів ендемізму та біоваріативності. Велика кількість ВБУ характеризується високим ендемізмом рибної фауни.

7d) Певні виміри рівня ендемізму слід використовувати для визнання ВБУ міжнародного значення. Угіддя може бути визнане як ВБУ міжнародного значення, якщо хоча б 10% видів риб у ньому чи у групі угідь є ендемічними. Треба зауважити, що відсутність ендемічних видів риб не може бути причиною для невключення угіддя до списку, якщо воно має інші кваліфікаційні характеристики. У деяких угіддях, таких як Африканські великі озера, озеро Байкал у Росії, озеро Тітікака у Болівії/Перу, карстові воронки та печерні озера в аридних регіонах, а також озера на островах, рівень ендемізму може досягати 90-100%, але 10% є практичною цифрою для широкого застосування на міжнародному рівні. У регіонах, де відсутні ендемічні види риб, треба використовувати ендемізм генетично-відмінних внутрішньовидових категорій, таких як географічні раси.

7е) Більш ніж 734 видам риб загрожує зникнення у світовому масштабі. Відомо, що принаймні 92 види риб вимерли впродовж останніх 400 років. Розповсюдженість рідкісних видів та видів, що знаходяться під загрозою зникнення, враховується у Критерії 2.

7f) Важливим компонентом біорізноманіття є біоваріативність, тобто спектр морфологічних і репродуктивних типів в угрупованні. Біоваріативність водно-болотного угруповання визначається різноманіттям і передбачуваністю його біотопів у часі і просторі, тобто чим більш гетерогенними і непередбачуваними є біотопи, тим більше біоваріативність рибної фауни. Наприклад, в озері Малаві — стабільному, давньому озері — мешкає 600 видів риб (з яких 92% — цихліди, материнські особини яких тримають своє потомство у роті), але тільки декілька родин риб. На відміну від цього угіддя в Болоті Окаванго у Ботсвані — болотистій заплаві, стан якої коливається між вологою і сухою фазами, — мешкає тільки 60 видів риб, але є більш широкий спектр морфологічних та репродуктивних типів і багато родин риб. Тому воно має більшу біоваріативність. Вимірювання як біорізноманіття, так і біоваріативності також потрібно використовувати, щоб оцінити міжнародну значимість ВБУ.

### **Критерій 8:**

8a) Багато риб (а також моллюсків і ракоподібних) мають багатий життєвий цикл з місяцями для нересту, підростання молоді та живлення, які можуть бути дуже віддаленими і потребувати тривалих міграцій між ними. Для охорони таких видів важливо охороняти усі ділянки, необхідні для завершення життєвого циклу, якщо мова йде про підтримання видів риб чи рибних запасів. Продуктивні мілководні біотопи прибережних водно-болотних угідь (включаючи прибережні лагуни, естуарії, солоні болота, прибережні скелясті рифи та піщані схили) значною мірою використовуються як місця живлення, нересту і підростання молоді рибами, дорослі стадії життя яких проходять у відкритих водах. Тому такі ВБУ підтримують важливі екологічні процеси для популяцій риб, навіть, якщо вони не є необхідними саме для великих популяцій дорослих риб.

8b) Більше того, багато видів риб у річках, болотах чи озерах нерестяться в одній частині екосистеми, але проводять дорослі стадії свого життєвого циклу в інших внутрішніх водоймах або в морі. Часто риби з озер мігрують вверх проти течії річки на нерест, а види з річок — вниз

за течією до озера чи естуарію, або поза естуарій в море також на нерест. Багато болотяних видів риб мігрують з глибоких, більш постійних водойм до мілководних, тимчасово не вкритих водою ділянок на нерест. Тому ВБУ, навіть ті, які на перший погляд не мають великого значення в одній частині річкової системи, можуть бути життєво необхідними для відповідного функціонування великих річкових плес, що знаходяться вище і нижче за течією від ВБУ.

8с) Це є тільки рекомендація, вона не конфліктує з правами Сторін Конвенції регулювати риболовство у певному ВБУ та/або в іншому місці.

#### **Критерій 9:**

9а) Коли Сторони Конвенції розглядають угіддя, які можуть бути внесені до Рамсарського списку відповідно до цього критерію, найбільша охоронна цінність буде досягнута шляхом вибору низки угідь, що підтримують популяції видів чи підвидів, яким загрожує глобальне зникнення. Також можна приділити увагу поверненню особин мігруючих видів тварин у міграційні періоди, що дозволяє підрахувати загальну кількість, якщо такі дані доступні (див. рекомендації параграфів 5f–5i щодо водно-болотних птахів, які також можна застосовувати для критерію 9 стосовно нелітаючих видів тварин).

9b) Для того, щоб дані можна було порівнювати на міжнародному рівні, Сторонам Конвенції слід використовувати, де це можливо, найновіші дані міжнародних обліків популяцій та 1% порогові величини, які надаються і регулярно поновлюються групами спеціалістів IUCN через Інформаційний сервіс щодо видів IUCN (SIS) та публікуються у серії *Ramsar Technical Report* (Технічний звіт Рамсарської конвенції), в якості основи для оцінювання угідь, перспективних для внесення до Рамсарського списку завдяки використанню цього критерію. Початковий список популяцій і рекомендовані норми 1% чисельності осіб у популяціях одного виду є у статті "Population estimates and 1% thresholds for wetland-dependent non-avian species, for the application of Criterion 9" (Оцінки розмірів популяцій та 1% граничні величини для застосування критерію 9 для нелітаючих видів тварин, що залежать від водно-болотних угідь).

9с) Цей критерій також можна застосувати до національних ендемічних видів або популяцій у випадках, коли існують достовірні дані про розміри таких популяцій. При такому використанні критерію для виправдання його застосування потрібно включити інформацію про друковане джерело інформації щодо розміру популяції. Така інформація може бути корисною при розширенні таксономічного покриття інформації щодо обліку популяцій та норми 1% чисельності осіб у популяціях одного виду, якій видається в серії *Ramsar Technical Report* (Технічний звіт Рамсарської конвенції).

9d) Очікується, що цей критерій можна буде використовувати для популяцій і видів нелітаючих тварин, включаючи, *inter alia*, ссавців, плазунів, земноводних, риб і водних макро-безхребетних. Разом з тим, тільки види чи підвиди, для яких існують надійні оцінки розмірів популяцій, мають бути включені в обґрунтування застосування цього критерію. Коли такої інформації немає, Сторонам Конвенції слід розглядати можливість визнання ВБУ міжнародним угіддям для важливих нелітаючих видів тварин відповідно до критерію 4. Для кращого застосування цього критерію, Сторони Конвенції мають сприяти, де це можливо, наданню таких даних Комісії IUCN з виживання видів (IUCN Species Survival Commission) та групам експертів IUCN для того, щоб підтримати майбутнє оновлення і перегляд міжнародних оцінок розмірів популяцій.

**Додаток 12****Апнех ІІІ****Додаткові рекомендації для підготовки карт  
та інших просторових даних для рамсарських угідь**

Цей документ створено на основі досвіду Ветландс Інтернешнл, Рамсарського секретаріату, Конвенції про світову спадщину і Моніторингового центру ЮНЕП зі збереження, а також з використанням керівництва (1999 р.) Конвенції про світову спадщину "Зустріч для вироблення цифрових та картографічних рекомендацій для номінацій на отримання статусу об'єкту світової спадщини та підготовки звітів щодо стану збереженості" (WHC-99/CONF.209/INF.19, Париж, 15 листопада 1999 р.).

1. Згідно з пунктом 2.1 Рамсарської конвенції, для визнання водно-болотного угіддя (ВБУ) таким, що має міжнародне значення (рамсарське угіддя), необхідно надати відповідні карти або карту ВБУ. Карта — це суттєва частина інформації, що надається в Інформаційному листку рамсарського водно-болотного угіддя. Чітко нанесена на карту інформація про угіддя також необхідна для управління ВБУ.

2. Це додаткове керівництво визнає, що Сторони конвенції збільшили свої можливості у підготовці і наданні карт рамсарських угідь у цифровому форматі (наприклад, за допомогою електронного програмного забезпечення геоінформаційних систем (ГІС)) та у точному визначенні меж угіддя за допомогою глобальної системи визначення місця (GPS).

3. Карти, які надаються Сторонами конвенції для отримання статусу рамсарського угіддя, повинні (наскільки це можливо):

- i) бути підготовленими відповідно до професійних картографічних стандартів: карти, які не відповідають цим стандартам, є складними для розуміння, оскільки навіть старанно намальовані межі території або штриховка (щоб позначити зонування) часто затіняють інші особливості карти. Хоча кольорові позначення можуть відрізнитись від основи карти, важливо пам'ятати, що більшість кольорів не можна бути розрізнити на чорно-білих копіях. Така додаткова інформація повинна бути вказана на додаткових контурних картах;
- ii) показувати рамсарське угіддя в його природному або зміненому навколишньому середовищі і в межах масштабу, зазначеного нижче, залежно від розміру угіддя;
- iii) чітко вказувати межі рамсарського угіддя і відрізнити їх від будь-яких існуючих або запропонованих буферних зон;
- iv) якщо угіддя знаходиться поряд з раніше визначеним рамсарським угіддям або зараз включає його до свого складу, то необхідно вказати межі (попередні або теперішні) всіх угідь і точно вказати нинішній статус всіх попередньо визначених територій;
- v) включати ключ або легенду, які чітко ідентифікують межі та інші особливості, показані на карті, і є суттєвими для визнання угіддя рамсарським;
- vi) вказувати масштаб карти, географічні координати (широту і довготу), компасний азимут (стрілку, спрямовану на північ) і, якщо можливо, інформацію щодо проекції карти. Карта (або супроводжувальна карта) повинна також показувати інші особливості, якщо це можливо.

4. Найбільш відповідні карта або набір карт для визнання рамсарського угіддя повинні містити наступне (хоча надання такої інформації має нижчий пріоритет, ніж риси, зазначені вище в пункті 3):

- i) головну топографічну інформацію;
- ii) межі відповідної території, що охороняється, та адміністративні межі (наприклад, область, район тощо),
- iii) чіткі межі водно-болотного угіддя і не водно-болотної частини угіддя, і межі ВБУ відносно меж угіддя міжнародного значення, особливо там, де ВБУ тягнуться за межі рамсарського угіддя. Також корисною є інформація щодо розподілу основних типів ВБУ та інформація про головні гідрологічні особливості, якщо така інформація є доступною. Там, де мають місце істотні сезонні зміни у розмірах ВБУ, корисними будуть окремі карти, що показують розміри ВБУ у вологі та сухі сезони;
- iv) головні об'єкти (міста, дороги тощо);
- v) розподіл видів землекористування на однакових водозбірних територіях.

5. Дуже корисною є загальна карта, яка показує розташування рамсарського угіддя в межах території країни, що є Стороною конвенції.

6. Карти не слід обрізати, щоб менеджери даних і штат Рамсарського секретаріату мали змогу звіритися з примітками на полях карти або з параметрами координат.

7. Карта, яка має всі згадані вище особливості, а також відповідний масштаб (див. нижче), спрощує її трансформацію в цифровий формат для завантаження у геоінформаційну систему (ГІС), якщо карта (або карти) надається тільки у друкованій формі (тобто, коли немає інформації про цифрові координати).

8. Для подальшого точного і без спотворень переведення у цифровий формат карта має бути оригіналом (її необхідно надати у двох примірниках), а не фотокопією.

9. Додатково, щоб полегшити копіювання і презентацію, дуже корисно включити дві інші версії основної карти (карт):

- i) кольорова фотокопія карти, зменшена до розміру А4;
- ii) ГІС-файл, що містить інформацію про межі угіддя у векторній формі та атрибутивні таблиці, якщо це можливо;
- iii) файл у форматі TIFF, JPG, BMP, GIF або іншому графічному форматі.

### Масштаб карт

10. Оптимальний масштаб карти залежить від розмірів угіддя. Оптимальний масштаб карт рамсарських угідь різного розміру наведено у таблиці:

Розмір угіддя (га)	Бажаний (мінімальний) масштаб карти
Більше 1 млн	1:1000000
Від 100 тис. до 1 млн	1:500000
Від 50 тис. до 100 тис.	1:250000
Від 25 тис. до 50 тис.	1:100000
Від 10 тис. до 25 тис.	1:50000
Від 1 тис. до 10 тис.	1:25000
Менше 1 тис.	1:5000

11. Отже, карта має бути відповідного масштабу для того, щоб відображати необхідні особливості, описані в Інформаційному листку рамсарського водно-болотного угіддя, і, особливо, щоб показати його точні межі.

12. Що стосується середніх і великих угідь, то часто буває важко показати у бажаному масштабі деталі на листку стандартного формату А4 (210 × 297 мм) або формату листа (8.5" × 11"), тому листок більшого розміру буде більш прийнятним. Разом з тим, кожна карта не повинна бути більше формату А3 (420 × 297 мм), оскільки більші формати створюють проблеми при подальшому копіюванні.

13. Коли угіддя велике або комплексне та/або складається з кількох частин, що мають свої межі, необхідно надати карти великого масштабу кожної частини, а також карту меншого масштабу всього угіддя, на якій буде вказане розташування кожної частини одна відносно одної. Всі такі карти повинні відповідати масштабам, зазначеним вище.

### **Опис меж (текстовий)**

14. Якщо детальні топографічні карти не доступні, то до карти необхідно додати опис меж угіддя, вказуючи топографічні та інші юридично визначені національні, регіональні або міжнародні межі, які формують межі ВБУ, а також взаємозв'язок меж рамсарського угіддя з межами будь-яких інших існуючих природоохоронних територій, які повністю або частково знаходяться в межах рамсарського угіддя.

15. Якщо точне розташування меж угіддя було визначене за допомогою глобальної системи визначення місця (GPS), Сторони конвенції можуть додати список широт і довгот кожної точки в електронному або паперовому вигляді та вказати ці точки на друкованій копії карти угіддя.

16. Перегляд меж визначеного рамсарського угіддя робиться відповідно до Резолюції VIII.21 "Уточнення меж рамсарського угіддя в Інформаційному листку рамсарського водно-болотного угіддя" у випадку наступних обставин:

- а) межа угіддя була неправильно намальована і це дійсно була помилка;
- б) межа угіддя не точно відповідає опису межі, який подано в Інформаційному листку рамсарського водно-болотного угіддя;
- в) є технологічні можливості використати вищу роздільну здатність і точніше визначити межі угіддя, ніж це було можливо під час внесення ВБУ до списку.

Будь-які зміни потрібно точно вказати в оновленому Інформаційному листку рамсарського ВБУ та/або на карті угіддя, а також вказати в Інформаційному листку рамсарського ВБУ причини оновлення.

### **Опис меж (цифровий)**

17. Якщо це можливо, Сторонам конвенції варто надати географічну інформацію про рамсарські угіддя в цифровій формі, яку можна було б завантажити в ГІС.

18. Для позначення меж угіддя і буферних зон цифрові дані потрібно представити у векторній формі у найбільшому масштабі.

19. Іншу інформацію, наприклад, про тип ВБУ і типи землекористування, незалежно від того, буде вона у векторній чи растровій формі, слід представити на одному або більше окремих шарах у найбільш можливому масштабі.

20. Метадані щодо цифрового формату слід подавати разом з цифровою картою (картами). Вони мають включати цифровий масштаб, проекційну систему, атрибутивні таблиці для кожного шару карти, формат(и) файлу, і домовленості щодо шарів, які були використані для підготовки шарів даних.

21. Первинні формати файлів, які створюються за допомогою ГІС "ArcInfo" (Корпорація ESRI) або "MapInfo" (Корпорація), підвищують їх широке використання. Вони можуть бути імпортовані і використані багатьма додатковими ГІС сумісними програмами.

22. Відкритий ГІС-консорціум (OGC) – велика група організацій ГІС, включаючи лідерів промисловості, звертає увагу на проблему несумісності стандартів в географічних інформаційних технологіях. Прогрес у ГІС-стандартах, їх сумісність і можливість взаємодії були досягнуті за ініціативою OGC. Цей досвід потрібно взяти до уваги і використовувати для специфікацій ГІС-файлів при підготовці будь-якої оновленої інформації для цифрових карт рамсарських угідь.